

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

№ 10

Одеса
«Астропринт»
2005

УДК 81(05)

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Дмитро Семенович ІЩЕНКО
Дмитрий Семенович ИЩЕНКО
Dmytro S. ISHCHENKO

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Олександр Іванович Бондар
Александр Иванович Бондар
Oleksandr I. Bondar

Ірина Михайлівна Колегаєва
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Євгеній Миколайович Степанов
Евгений Николаевич Степанов
Yevgeniy N. Stepanov

Редакційна колегія

*Н. В. Бардіна, Л. М. Голубенко, В. В. Горбань, Л. М. Гукова,
М. І. Зубов, Н. Г. Іванова, Ю. О. Карпенко, Т. Ю. Ковалевська,
О. М. Склярєнко, Л. Ф. Фоміна*

Редакционная коллегия

*Н. В. Бардина, Л. Н. Голубенко, В. В. Горбань, Л. Н. Гукова,
Н. И. Зубов, Н. Г. Иванова, Ю. А. Карпенко, Т. Ю. Ковалевская,
О. Н. Склярєнко, Л. Ф. Фомина*

*Часопис зареєстровано (1993) в Управлінні у справах друку Одеської обласної державної адміністрації.
Свідоцтво про реєстрацію № 167*

*Часопис «Мова» постановою президії ВАК України від 12 червня 2002 р. № 1—05/6 включено до переліку
№ 10 наукових фахових видань України.*

*Часопис «Мова» зареєстрований Державним комітетом телебачення та радіомовлення України 11 травня
2004 р., № 10а—881.*

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 111, 113
Одеса, Україна 65058

Телефон / Phone: (38) (0482) 222-777; Факс / Fax: (38) (048) 746-51-14

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА І СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

<i>Бондар О. І.</i> Мова як громадський гуманітарний товар	5
<i>Добровольська Л. В.</i> Про діалог культур: українська та англійська мови	8
<i>Іванова Н. Г.</i> Семіотика рекламного тексту: соціолінгвістичний аспект	10
<i>Белоус О. В.</i> К проблеме определения универсальных характеристик молодежной языковой картины мира ...	13
<i>Тарасова А. А.</i> Источники формирования современного русского компьютерного сленга	18

ПИТАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

<i>Колесник В. О.</i> До питання про стабільність діалектної системи	24
<i>Швец А. И.</i> ЛСГ глаголов «существования» в системе русских переселенческих говоров Одесщины	27

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

<i>Шумаріна Т. Ф.</i> Кореляційний підхід до аналізу синонімічних уподобань мовної особистості	35
<i>Єрьоменко С. В.</i> Вінстон Черчилль як мовна особистість	39

ПИТАННЯ ФОНЕТИКИ І ГРАФІКИ

<i>Таранець В. Г., Слободцова І. В.</i> Природа і функціонування фонему R у мові старших рун	44
<i>Бигунова Н. А.</i> Терминальный тон как главное средство интонационной выделенности рематической части высказывания	47
<i>Соснин О. М.</i> О восстановлении кириллического йотованного «Є»	50

ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ І СЕМАСІОЛОГІЇ

<i>Сапрыгина Н. В.</i> Смысловые поля и их роль в понимании сообщения	56
<i>Митрушина Г. И.</i> Модусы как универсальные признаки в русском и английском языках	60
<i>Ионова И. А.</i> Эстетический потенциал субстантивных метафор с конструктивно обусловленным значением ..	63
<i>Болдырева А. Е.</i> Эффект обманутого ожидания как прагмакогнитивная категория	67
<i>Козак Т. Б.</i> Изучение проблем цветообозначения в лингвистике конца XX — начала XXI вв.	71
<i>Олинчук В. В., Бахнева Л. В.</i> Гендерная специфика коррелятов невербальных компонентов коммуникации, выражающих эмоции человека	75
<i>Соколова Н. В.</i> Концепти «ПРАВДА» vs «КРИВДА» у феміністській картині світу: лінгвістичний підхід ...	81
<i>Чен Линвей</i> Аспектуальность в медицинском рекламном тексте	85
<i>Сікорська О. О.</i> Семантичні підвалини субполя потенційності	88
<i>Гао Шуай.</i> Общая характеристика именного фрагмента лексико-семантического поля 'возраст человека' в русском и китайском языках	92

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

<i>Войцева О. А.</i> Джерела вивчення номінації польської лексики водного господарства (XVI — XIX ст.)	96
<i>Агенидзе Э. А.</i> Особенности построения русских учебных терминологических словарей рецептивного типа ..	100
<i>Філюк Л. М.</i> Нормативний та дескриптивний підходи до вивчення термінів	102
<i>Май Лякунь.</i> Единицы измерения в русско-китайских договорах конца XVII — начала XX вв.	106
<i>Курило Ю. С.</i> Национально-культурный компонент метафорических наименований фитонимов на материале русского и немецкого языков (сравнительно-сопоставительный аспект)	111
<i>Радченко О. Ю.</i> Референти концептуальної метафори у текстах маркетингу	115

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ

<i>Карпенко О. Ю.</i> Онім у ментальному лексиконі: асоціативний метод визначення наявності чи відсутності ..	120
<i>Убийвовк Н. В.</i> Власні імена в «Житті Феодосія Печерського»	124
<i>Петренко О. Д.</i> Онімний простір збірника віршів Р. Дала «Dirty Beasts»	127
<i>Скляренко О. Н.</i> К вопросу о категории множественного числа в ономастике	131

ПИТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

<i>Степанов Е. Н.</i> Одесские фразеологизмы в системе русской фразеологии	137
<i>Школяренко В. І.</i> Функції фразеологізмів при використанні внутрішніх стилістичних прийомів структурно-семантичного типу	142
<i>Митрушин В. С.</i> «СЕРДЦЕ» в русских фразеологизмах	148
<i>Ланина А. Н.</i> Фразеологизмы с зоокомпонентами как отражение национальной культуры и менталитета ..	151

ПИТАННЯ СЛОВОТВОРУ

<i>Азарова Л. Є.</i> Аналіз гармонійної побудови багатоконпонентних складних слів на структурному і фонетичному рівнях	157
<i>Бойченко А. В.</i> Словообразовательные гнезда со словами-вершинами «наименования металлов»	160
<i>Марчук О. І.</i> Словотвірні компаративні структури у творах М. М. Коцюбинського	164

ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ

- Морозова И. Б., Рожко Т. И.* Синтаксическое обоснование эффективности диалогического общения в тематическом узле 168
- Volochina N., Pantchenko I.* Longueur de la phrase et de la proposition dans la prose de Robbe-Grillet 171

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ

- Плотницкая С. В., Еременок О. И., Маликова Н. Ю.* Особенности культурологического подхода к преподаванию английского языка в вузе 175

РЕЦЕНЗІЇ

- Романенко В. А. Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина.* Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина: Словарь. Пособие для учителя 179
- Мечковская Н. Б. Е. М. Степанов.* Російське мовлення Одеси: Монографія 179
- Ковалевська Т. Ю. Бублейник Л. В.* Поэтическое слово Иосифа Бродского 183
- Наші автори 184

УДК 306.01:334.012.23+811.161

О. І. БОНДАР

МОВА ЯК ГРОМАДСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ТОВАР

У статті ставиться питання про відношення мови до категорій економіки. Підтримано розуміння мови як гуманітарного капіталу. Зроблено спробу довести слушність розгляду мови через економічну категорію товару зі встановленням ряду особливостей, які дозволяють трактувати мову як громадський гуманітарний товар.

Ключові слова: теорія мови, соціолінгвістика, капітал, товар.

У сучасному мовознавстві мова досить детально розглядається у зв'язку з такими науками, як психологія, соціологія, етнологія, націоналістика, інформатика, семіотика та ін., однак і досі залишається нез'ясованим відношення мови до економічних категорій, через те що мова за своєю природою вважається «неекономічним» феноменом. Економічні питання лінгвістики, за винятком лише праць деяких зарубіжних фахівців (переважно економістів), не стали предметом вивчення ні в Україні, ні за рубежом, а тому становлять неабияку актуальність.

Головне з економічно релевантних питань — чи є мова товаром? Позитивна відповідь на нього відразу робить мову предметом економічного вивчення, перекидаючи надійні містки з лінгвістики до економічної науки. Їстотною перешкодою в розвитку економічного аналізу мови є відсутність надійно вибудованої методології економічного аналізу а ргіогі «неекономічних» феноменів [5:5]. Тому нижчеподані міркування слід розглядати лише одним із перших пробних підступів до розв'язання проблеми.

Сучасні економічні вчення не дають однозначної відповіді на питання: що таке товар. Існують три теорії: трудова теорія вартості [1:81—83], теорія граничної корисності [2:309—310] і теорія, що синтезує обидва ці підходи.

У загальному плані товар — це різновид капіталу як будь-якої матеріалізованої в минулому і теперішньому праці, що має вартість. Матеріальний капітал — це і будь-які товари, і засоби виробництва, і гроші і т. ін. На противагу матеріальному капіталу досить давно висувують поняття гуманітарного капіталу, що становить собою сукупність людських вмінь, навичок, знань, фізичного та психічного здоров'я та ін. Саме гуманітарний капітал є джерелом породження матеріального капіталу. До складників гуманітарного капіталу, безперечно, слід зарахувати й мову. Цей факт міг би стати започаткуванням нової теорії мови як гуманітарного капіталу.

У вужчому плані товар розуміють як продукт праці, що задовольняє певну потребу людини, обмежену граничною корисністю, і вироблений для обміну. З вищенаведеного розуміння товару впливають такі його чинники: 1) він є продуктом суспільної праці; 2) він має суспільну споживну вартість; 3) його можна продавати і купувати; 4) йому притаманна спадна корисність аж до граничної, тобто корисність товару від придбання кожної наступної його порції збільшується все повільніше аж до межі насичення.

Як усі ці чинники стосуються мови (термін мова розумітимемо інтегративно: мовна система, мовлення/дискурс, мовленнєвий механізм)?

Перший чинник: продукт суспільної праці. Продукт суспільної праці передбачає, по-перше, що в товар було вкладено певну кількість суспільно необхідної праці як свідомої, доцільної діяльності людей щодо перетворення та освоєння природних і суспільних сил для задоволення людських потреб. Таке розуміння праці дозволяє кваліфікувати мову як її продукт. Тут слід розрізняти два аспекти праці: 1) праця, безпосередньо спрямована на створення мови (поліпшення членороздільності артикуляції, акти номінації і породження мовних знаків різного рівня); 2) суспільна праця взагалі, що сприяла виникненню людської мови (загальновідома формула: праця створила мову). Спочатку ця праця була не цілком свідомою, адже мавполюди, які ще не розмовляли, не могли свідомо творити мову як заздалегідь запланований продукт. Тут йдеться, звичайно, про виникнення людської мови взагалі. Стосовно формування окремих, конкретних мов, що відбувалося у пізніший період, елемент свідомого став посилюватися. З виникненням лінгвісти-

ки ця праця набула більш свідомого характеру, особливо щодо формування літературних мов, хоч значний елемент несвідомого, стихійного залишається в розвитку мови й нині.

По-друге, продукт суспільної праці передбачає існування предмета праці. Матеріально-речовий предмет праці притаманний фізичній праці, тоді як створення мови слід віднести до розумової праці. Предмет розумової праці нематеріальний, однак як інформаційний феномен він, поперше, є ознакою самої людини як цілком матеріального феномену, а по-друге, відбиває об'єктивну реальність. Тому можна стверджувати, що предметом праці в даному випадку є інформаційні структури людини взагалі, її свідомість, мислення, духовний потенціал і т. ін. Це узгоджується з розумінням праці як такої, що впливає на самого виробника, змінюючи його природу.

З нематеріальності предмета праці, яким є мова, випливає також і своєрідність засобів праці. У будь-якому разі вирішальну роль у процесі праці відіграє людина, і високорозвинений людський мозок виступає як основний (а в даному випадку як єдиний) засіб праці.

Вважаючи мову продуктом суспільної праці, не можна не помічати важливих особливостей такого продукту: 1) будучи продуктом суспільної праці мова виступає водночас і як елемент продуктивних сил, через те що забезпечує спілкування людей у процесі виробничих відносин; 2) як продукт суспільної праці мова не має статусу юридичної власності (крім об'єктів інтелектуальної власності, що становлять дискурсні реалізації мови, але не саму мову). Тим не менше, мові як колективному суспільному продуктові притаманні елементи власності, що особливо яскраво виявляються в економічних відношеннях між людьми за умов білінгвізму чи мультілінгвізму з домінуванням однієї мови.

Другий чинник. Мова має суспільну споживчу вартість, бо за своєю природою люди не можуть обійтися без неї: вона є засобом спілкування, що становить необхідний компонент суспільних виробничих відносин. Щоправда, твердити про мову як продукт суспільних виробничих відношень між людьми слід із вищевказаними застереженнями. Як і іншим суспільним продуктам, мові властива категорія якості. Так, і в культурному, і в економічному аспектах літературна мова має вищу якість від діалектної, а діалектна — від суржика і т. ін. Дехто вважає, що якість мови залежить також від тривалості її історичної традиції та від кількості мовців [3:219]. Різна економічна спроможність як форм існування однієї мови, так і різних мов дозволяє говорити і про мінові пропорції мов, що визначаються співвідношенням попиту і пропозиції на певну мову у певній ситуації, попри те, що це питання залишається ще малодосліджене.

Третій чинник товару — участь у процесах купівлі-продажу — як і четвертий чинник, що впливає з першого — спадна корисність, — загалом мові не притаманні. Мову не можна продавати і купувати, як інші товари, в тому числі й продукти інтелектуальної власності.

Проте й тут не все однозначно. З кута зору теорії мови як гуманітарного капіталу вивчення другої, третьої і т. д. мови можна розглядати як своєрідне інвестування: плата за навчання, придбання підручників, словників, навчальних комп'ютерних програм і т. д. [5:7]. Тому мова може стати предметом купівлі-продажу як різновид послуги, пов'язаної з вивченням мови, так само як платною послугою є навчання водити автомобіль чи користуватися аквалангом і т. д. Найкращою аналогією тут є, мабуть, плата за підімкнення до Інтернету, адже властивості мови дозволяють розглядати її як засіб створення мережі. Знання тієї чи іншої мови (мов) уможливує індивідуальне спілкування з величезною кількістю осіб і розширює мережу можливих взаємодій (працевлаштування, капіталовкладення, торгівельні операції, культурну активність, обмін важливою інформацією різного роду і т. д.). Вивчення мови в цьому сенсі — це прилучення до мережі і перетворення на її частину, кожен член якої, отримуючи користь від мережі, задовольняє потреби інших її учасників [4]. Саме в такому аспекті мову можна вважати предметом купівлі-продажу. Тоді відразу розпочинає діяти й закон спадної корисності.

Розгляд усіх головних чинників товару показує, що всі вони притаманні мові, проте не повною мірою, а з рядом обмежень та застережень. Це дає підстави припустити: якщо мова є товаром, то це товар особливого кшталту. Тільки штучно створені мови, в тому числі й мови програмування, наприклад, ельюнді, Basic, C, C++, Pascal, можна розглядати як товар у повному розумінні.

Природна ж мова як товар має цілий ряд особливостей, на яких ми стисло зупинимося у зв'язку з викладеними вище міркуваннями.

Кожен товар, як уже згадувалося, має споживчу вартість, отже, може бути використаний споживачем. При цьому кількість спожитого товару одним споживачем зумовлює зменшення

загальної кількості товару, з чого випливає зменшення можливості використання товару іншими споживачами. Іншими словами, кожен товар являє собою подільну споживчу кількість. У прикладанні до споживання мови та послуг, пов'язаних з використанням мови, зменшення доступу до такого товару не спостерігається, що характеризує мову як специфічний товар з ознакою неподільності споживання. Саме неподільність споживання мови як товару та його цілкова доступність для будь-якого члена того чи іншого лінгвосоціуму дозволяє кваліфікувати мову як громадський товар [4].

Однак, на нашу думку, релевантною ознакою громадського товару є не тільки неподільність споживання.

Вище зазначалося, що у мові, як продукті суспільної праці, міститься значний елемент несвідомого, стихійного. Створення товарного продукту відбувається внаслідок свідомої, цілеспрямованої діяльності людини. Мова ж як продукт містить і свідомий, і несвідомий елементи, що змушує трактувати мову як особливий продукт суспільної праці з несвідомим елементом (або з низьким рівнем свідомого елемента). Це ще одна релевантна ознака мови як громадського товару.

Наступною такою ознакою є відносність якості мови. Якісні властивості будь-якої мови завжди повністю забезпечують комунікативні потреби певного лінгвосоціуму чи його частини. Це торкається як мов високорозвинених народів, наприклад, англійської і французької, так і мов народів із нижчим рівнем загального розвитку, наприклад, мови народів Папуа — Нової Гвінеї, аборигенів Австралії. За умов, коли виникає потреба в адекватному відображенні суспільного прогресу у зв'язку з науково-технічними, економічними, культурними та ін. досягненнями, мова, як відкрита система, відразу реагує на це, насамперед, на лексичному рівні, що призводить до поліпшення її якості і у приведення її у відповідність із зрослими потребами лінгвосоціуму.

Але при порівнянні однієї мови з іншою можна відзначити більше багатство словника, більше багатство стилів, розвиненішу термінологічну лексику, більшу перешкодостійкість і т. ін. Ступінь якості мови в даному разі залежить переважно не від внутрішніх, а від зовнішніх причин — загального економічного і культурного розвитку певного народу.

Кваліфікація мови як громадського товару підтверджується ще й тим, що мова не має статусу юридичної власності, а тому не підлягає звичайним законам купівлі-продажу. Модель мови як зовнішньої мережі — це громадське трактування купівлі-продажу.

Інші переважно вже зазначені особливості мови як товару становлять другу групу релевантних ознак. Такими ознаками є: перетин предмету праці з засобом праці (інформаційні структури людини і високорозвинений людський мозок), перетин продукту суспільної праці з елементами продуктивних сил, зумовленість мінових пропорцій мов як економічними, так і неекономічними причинами. Ці характеристики мови як товару можна об'єднати у визначенні «гуманітарний товар», що передбачає забезпечення ним розвитку індивіда саме як людини у повному розумінні.

Таким чином, особливості природної мови як товару визначаються двома групами релевантних характеристик: 1) громадський товар (неподільність споживання, продукт суспільної праці з несвідомим елементом, відносність якості, позбавленість статусу юридичної власності) і 2) гуманітарний товар (перетин предмета праці з засобом праці, перетин продукту суспільної праці з елементами продуктивних сил, економічно-неекономічна зумовленість мінових пропорцій).

Мову не можна визначити як товар у ряді інших матеріальних та інтелектуальних товарів. Мова є товар особливого кшталту, який можна окреслити терміном «громадський гуманітарний товар». Таке розуміння мови, з одного боку, дозволяє розглядати мову в зв'язку з категоріями економіки, з іншого боку, дозволяє врахувати особливість мови як товару, а отже, і особливість взаємодії економічних категорій із мовою.

1. *Основи економічної теорії* / За ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. — К., 1997.

2. *Самуельсон П.* Економіка. — Львів, 1993.

3. *Coulmas F.* The inequality of language: Economic aspects of language estimation // *Contrastive Sociolinguistics*. — N. Y.; Berlin, 1996. — P. 213—225.

4. *Dalmazzone S.* Economics of Language: A Network Externalities Approach // *Exploring the economics of Language*. — Toronto, 2000 (електронний варіант).

5. *Harris R. G.* New Canadian Perspectives: Economic Approaches to Language and Bilingualism. — Simon Fraser University, 2004.

А. И. Бондар

ЯЗЫК КАК ОБЩЕСТВЕННЫЙ ГУМАНИТАРНЫЙ ТОВАР

В статье поднимается вопрос об отношении языка и категорий экономики. Поддержано понимание языка как гуманитарного капитала. Сделана попытка доказать правомерность взгляда на язык как на экономическую категорию товара с выделением ряда особенностей, которые позволяют трактовать язык как общественный гуманитарный товар.

Ключевые слова: теория языка, социолінгвістика, капитал, товар.

O. I. Bondar

LANGUAGE AS PUBLIC AND HUMANITY GOODS

In the article the question about relations of language and categories of economics has been regarded. Understanding of language as humanity capital has been supported. The humanity capital language understanding has been supported. The author tries to argue in favor of solidity of the economic category goods view on language. A number of peculiarities make it possible to interpret language as public and human goods.

Key words: theory of language, sociolinguistics, capital, goods.

УДК [811.111+811.161.2]:316(075.8)

Л. В. ДОБРОВОЛЬСЬКА

ПРО ДІАЛОГ КУЛЬТУР: УКРАЇНСЬКА ТА АНГЛІЙСЬКА МОВИ

У статті проаналізовано мовні та мовленнєві чинники самоусвідомлення етносів, подано аксіоматичні домінанти українства, запропоновано шляхи оптимізації міжмовних контактів носіїв української й англійської мов.

Ключові слова: міжкультурна вербальна комунікація, мовна ментальність, українська мова, англійська мова.

Актуальність досліджуваної теми базується на необхідності усунення проблем непорозуміння у сучасному спілкуванні носіїв різних мов. Новизна представленого матеріалу полягає в тому, що ми подаємо аксіоматичні домінанти українства у порівнянні з домінантами носіїв англійської мови та культури. Мета дослідження: розробити підґрунтя для виявлення оптимальних шляхів навчання студентів способам міжмовної комунікації в діалозі української й англійської культур. Основним доробком є деякі елементи порівняльної характеристики етносоціального світосприйняття носіїв української й англійської мов.

Кожна мова як феномен духовного характеру відбиває світогляд носіїв цієї мови — тих, хто усвідомлював і накопичував знання про довкілля та своє місце в ньому, кодував здобуту інформацію мовними, мовленнєвими та екстралінгвістичними засобами, передавав її прийдешнім поколінням, спадкоємцям мови.

Мова втілює та відбиває особливості менталітету етносу, бо в ній сконденсовані аксіологічні, морально-етичні, юридичні, релігійні, політичні та інші погляди людей, що формувалися на засадах національної свідомості. Українство пройшло довгий шлях розвитку, неодноразово захищаючи мечем і словом свою Батьківщину від численних замахів ворогів на плодючу землю, талановитих людей, багаті традиції та цікаві звичаї. Випестована віками мова з її мелодійністю, широкою палітрою різноманітних лексичних та граматичних засобів — це спадок, який українці дістали від пращурів і яким пишаються.

Усе, що постає в людській свідомості, набуває форми слова, а система знаків, яку іменовано мовою, — важливий чинник самоусвідомлення людини. Через мову народ навчився передавати духовні здобуття: теоретичний та практичний досвід, знання, а також висловлювати свої емоції, припущення і спостереження, що стосуються як реальних, так і нереальних об'єктів дійсності: ось чому в мові співіснують такі різні за фактуальністю лексичні засоби, як «стіл», «дерево», «хата», «мавка» (нереальна істота з українського фольклору), «джерело муз» (вигадане джерело, вода з якого дає поетичне натхнення, якщо її випити) тощо.

У слові використовуються можливості як зорового, тактильного, слухового, так і поліфакторного плану. Слово містить у собі можливості впливу на всі наші чуттєві канали зв'язку з

дійсністю. Почуття чи враження від слова так само усвідомлюються нами, як і ті, що здобуваємо безпосередньо від контактів з навколишнім середовищем.

«*Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси*» [3:25]. Ми бачимо осінь, зображену М. Коцюбинським, відчуваємо холод туманів, чуємо звук від падіння крапель дощу, бачимо воду, що струмками біжить й дзюркоче. Перед очима постають клуби низьких важких хмар, з яких все летить вода, неначе сльози, наводючи сум... Створений автором образ настільки реальний, настільки переконливий, що навіть не помічаємо: картину змальовано не пензлем, а словом. Образи ґрунтуються на конкретно-чуттєвих переживаннях дійсності, тих враженнях, що дають наші почуття.

У мові народу відбито етнокультурні засоби та прийоми кодування всіх типів інформації: фактуальної, модальної, прагматичної, чуттєвої тощо. При цьому засоби та прийоми однієї мови можуть бути унікальними (притаманними тільки цій мові) чи тотожними тим засобам та прийомам змістокодування, що існують в інших мовах.

Існує припущення, що лише в науковому дискурсі чи в ситуаціях, пов'язаних з безпосередньою передачею національних цінностей засобами мови, можна відчути, усвідомити лінгвокультурну спадщину народу. Це не так. Ми вважаємо, що предки сучасних українців у повсякденному житті орієнтувалися на загальні цінності українства, підпорядковуючи їм своє життя. З давніх-давен аксіоматичними домінантами українства вважали честь, любов до Батьківщини, шану до батьків, піклування про родину, землю, товаришів тощо. Красою землі милувалися, але про неї — неньку-землю — дбали: щоб мирною і квітучою, щедрою і родючою була. Дивилися наші пращури на землю і все, що на ній, не абияк, а пильно, з бажанням вчасно городину посадити, ниви засіяти, врожай зібрати, А природа неначе сама підказала назви місяцям року: «січень», бо вітром січе, «лютий», бо люте холодами, хуртовинами; «березень», бо берези прокидаються від зимової сплячки... А з серпами підуть у поле роботящі люди саме в *серпні*, коли нива зрілим колоссям всміхається тим, хто про неї піклується. Не так багато народів світу можуть пишатися тим, що календар — це спадок: запис знань і спостережень народу.

Ціннісна картина світу, що притаманна народові і створена ним завдяки мові, засобами мови, відбиває найсуттєвіші погляди, ідеї, уявлення загалом щодо глобальної поведінки, а також одиничних актів поведінки як у типових, так і у екстраординарних обставинах. Саме через це ми можемо говорити про певні константи народу, що відбиті ним, перш за все, у рідній мові, а подруге — у колективно-репрезентованих екстралінгвістичних засобах, як то: міміка, пантоміміка, парафонічні чинники й показники інтенцій, експресії, модальності, імперсональних актів поведінки, тощо. В мові певного етносу закодовано загальносеміотичні явища, що й роблять цю мову унікальною. «Мовна система сама по собі завжди достатня для того, щоб внутрішніми засобами виразити будь-який мисленнєвий зміст, навіть почуття волевиявлення та різні емоції» [2:7].

Ще й досі існує точка зору про те, що українські традиції та звичаї так само, як і мова, зовсім не віковічні. Так, наприклад, як зазначали деякі грецькі та арабські письменники, Київська Русь до самого Середньовіччя була дикою окраїною цивілізованого світу [1:5; 6:9]. Якщо це так, чому ж ця «окраїна» хутко увійшла до кола європейських країн зразу ж після прийняття християнства? А це було X сторіччя, коли де-не-де в Європі й Азії панували варварські закони та звичаї! Аж до татарської навали наша держава була однією з найрозвиненіших у світі! Звісно, у середньовіччі прискорилося формування ментальності українців як етносоціальної групи, проте ще за часів Трипільської культури було усвідомлено, укладено, обґрунтовано норми суспільного життя, а на генетичному рівні закріплено тереневі, притаманні українцям характеристики й особливості менталітету [5:117]. Більш того, в ті далекі часи, як свідчать дослідники [4; 6] проявилася тенденція більшого розвитку правої півкулі мозку. А це зумовлювало превалювання емоційного світосприйняття людей над логічним. Може, ці археологічні знахідки на антропологічному рівні пояснюють притаманну українцям емоційність, мрійливість, креативність, товариськість?

У мовній картині українців подані як об'єктивні, так і суб'єктивні моменти, що фіксують ментальність через соціально-історичну свідомість народу.

Коли ми зіставляємо картину світу, що утворена різними етносоціальними групами, розуміємо, що базові концепти, поняття досить часто не співпадають, більш того — мають різні ознаки та характеристики, частотність та комбінаторні можливості. Скажімо, «*доба*» для українця — звичайна одиниця виміру часу, що дорівнює 24 годинам. Щоб передати поняття «*доба*»

англійською мовою, треба вжити «*day and night*» (день і ніч), бо еквівалентної одиниці часового протягіння не існує.

Для англійської мови типовими є модальність, безперсональність висловлювань, розвинена система темпоральних характеристик дієслова... Проте українська мова багата на концепти, що тяжіють до символізму, узгоджені означення, звертання з денотативними суфіксами, сильні афіксальні джерела... Кожен список можна продовжити, бо названі особливості мов не вичерпують усіх, що існують. Коли людина має спілкуватися з носієм іншої культури, вона зіткається з певними об'єктивними труднощами, які здебільшого зумовлені унікальністю цієї мови. Дорослій людині, у якої сформована мовна картина світу і стратегії розумової діяльності, складніше вивчити нову мову, тобто новий код змістокодування та декодування, і засвоїти чужі концепти, поняття тощо.

Сьогодні, коли знання іноземної мови — це вимога часу, кожен з викладачів має не тільки навчити наших співвітчизників мові так, щоб вивчення ІМ та спілкування нею стало засобом поновлення інформації професійного характеру та відкрило безмежні горизонти для здобуття знань про культуру іншого народу.

1. Гудзий Н. К. История древней русской литературы. — М., 1956.
2. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. — М., 1975.
3. Коцюбинський М. Фата Моргана. Повісті. — К., 2000.
4. Огієнко (Мітр. Іларіон). Українська культура. — 2-е вид. — К., 1985.
5. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. — Дрогобич, 1997.
6. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство. — 1993. — № 6. — С. 3—12.

Л. В. Добровольская

О ДИАЛОГЕ КУЛЬТУР: УКРАИНСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

В статье проанализированы языковые факторы этнического самосознания, даны аксиоматические доминанты украинства, предложены пути оптимизации межъязыковых контактов носителей украинского и английского языков.

Ключевые слова: межкультурная вербальная коммуникация, языковая ментальность, украинский язык, английский язык.

L. V. Dobrovolska

ABOUT DIALOGUE OF CULTURES: UKRAINIAN AND ENGLISH

Every language being the spiritual phenomenon developed and preserved by its bearers, is the unique national culture reflection. As Ukrainians who learn a foreign language view it through the prism of the Ukrainian language and culture, any lesson of English should be carried out as the dialogue of cultures.

Key words: cross-cultural verbal communication, language mentality, Ukrainian, English.

УДК 801.8:81'22(085.8)

Н. Г. ИВАНОВА

СЕМИОТИКА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена проблемам семиотики рекламного текста. На материале серийной рекламы анализируются виды взаимозависимости между вербальной и визуальной частями рекламного текста.

Ключевые слова: рекламный текст; слоган; семиотика; актуализация семы; визуальная информация, вербальная информация.

Реклама представляет для филолога интерес, прежде всего, как своеобразное отражение массовой культуры, в ней наблюдается единство внутренней структуры и разнообразие компонентов внешней системы. Реклама помогает потенциальному потребителю осмыслить себя и

мир. Реклама корректирует картину мира индивидуума, включая его в свою структуру значений. Она побуждает нас «к участию в декодировке ее лингвистических и визуальных знаков и получению удовольствия от этой деятельности» [1:33].

Рекламный лозунг, или слоган — ударная строка в композиции — это выражение, способное мгновенно восприниматься и запоминаться на долгое время без всякого усилия со стороны реципиента.

Известны требования к слогану: он должен привлечь внимание к рекламе; быть лаконичным, обращенным непосредственно или косвенно к читателю; быть связанным с темой рекламы, то есть сообщать минимальную информацию; содержать ключевое слово/слова, склоняющие к энергичным действиям; побуждать к чтению текста; чаще всего помещаться над основным текстом; выделяться шрифтом, цветом.

Считается, что количество людей, которые замечают слоганы, в 4—5 раз больше количества людей, которые читают весь рекламный текст. Г. Г. Почепцов утверждает, что в рекламе собственно вербальная информация «занимает не основное место пространственно, а также и психологически она играет отнюдь неключевую роль» [2:295].

Знаки рекламы имеют сложную природу, они формируются окончательно в голове получателя, практически никогда не существуя заранее. Большинство наблюдений Р. Барта, описанных в «Риторике образа» [3], основано на том, что результирующие наблюдения реципиента реально осмысляются им только после прочтения рассмотренного визуального изображения.

В этой связи хочется проанализировать рекламу фирмы *Golden Telecom* (мобильная связь). Данную рекламу можно назвать серийной, так как в ней происходит частичное изменение в слогане и визуальном изображении. К первой серии можно отнести три варианта рекламы:

а) Идеальные тарифы: ливень разговоров без лишних затрат; слоган сопровождался картинкой — девушка под зонтом;

б) Идеальные тарифы: море разговоров без лишних затрат — картинка: мужчина в белой форме морского офицера;

в) Идеальные тарифы: лавина разговоров без лишних затрат — картинка: спортсмен с лыжами. Конечно, у героев в руках мобильные телефоны — рекламируемый объект.

Эти варианты объединены стилистической когезией; для метафорического переосмысления используется одно и то же основание — количественная сема. Это достигается тем, что в слогане изменяется главный компонент словосочетания, отражающего преимущества рекламируемого товара: *ливень* разговоров — *море* разговоров — *лавина* разговоров.

Получатель вовлекается в игру на вербальном и визуальном уровнях. Изображение является первой ступенью поиска значения и помогает прийти затем к актуализации переносных лексико-семантических вариантов субстантивов: *ливень* «2 перен. Масса, большое количество чего-л., быстро падающего, сыплющегося» [4:181]; *море* «3 перен. Огромное количество, чрезвычайное обилие чего-л.» [4:299]; *лавина* «2 перен. Неудержимо движущаяся масса чего-л.» [4: 158]. В начале восприятия рекламного текста возникает амбивалентность лексем, когда в одном словоупотреблении актуализируются одновременно два лексико-семантических варианта многозначного слова. Здесь амбивалентность носит уникальный двухуровневый характер: прямые значения подсказываются визуальной частью, а переносные — линейным окружением лексем. Затем, согласно требованиям истинно правильного текста, происходит погашение группы лексико-семантических вариантов с прямым значением.

Во второй серии рекламисты изменили рекламное изображение и частично — варианты слоганы, и появилось два новых варианта рекламы:

а) Идеальные тарифы: море разговоров на излюбленные темы — картинка: рыбак с огромным карасем на плече;

б) Идеальные тарифы: лавина разговоров на излюбленные темы — картинка: девушка с огромным тюбиком губной помады.

Основанием для действия стилистической когезии является не только количественная сема, но и фоновая, отражающая стереотипы коммуникативных стратегий по половому признаку: мужчины любят после рыбалки прихвастнуть относительно размеров улова, а одна из излюбленных тем разговоров женщин — косметика.

Третья серия состоит из одной рекламы, представляющей новый вид услуг *Golden Telecom*. Ее слоган: Новый тариф «Безлимитный» — чемпион по разговорам. Слоган сопровождается изображением спортсмена с лавровым венком на шее и мобильным телефоном в руке. Слово

чемпион лишено переносных значений, и визуальный уровень активизует ядерные дефиниционные семы «победитель», «первое место». Благодаря структурной схеме « $N_1 \text{ cor } N_1$ », по которой построен слоган, происходит идентификация сем подлежащего тариф, точнее, этой новой услуги фирмы *Golden Telecom*.

Если рекламируемый продукт, его фирма завоевали прочное место на рынке сбыта, отлично известны потребителю, то их реклама претерпевает значительную трансформацию. Например, фирма *Lipton* в одном из журналов помещает рекламу чая: основной цвет рекламы — желтый. Он отражен в наименовании продукта *Yellow Label Tea*: использование этого цвета имеет несколько мотиваций. Для русских желтый олицетворяет солнечность. Он стоит на первом месте с точки зрения психологической эффективности, оценивается как очень теплый, с точки зрения зрительно-чувственного восприятия, его выбирают жизнерадостные, импульсивные люди. Само изображение занимает очень маленькую площадь — 1/64 части страницы. Этот рекламируемый товар — пакетик с чаем. Рядом небольшим шрифтом набран слоган — Знак хорошего вкуса.

Когда найден удачный логотип и его всемирная известность поддерживается качеством рекламируемого продукта, то само его изображение достаточно информативно, поэтому появляются рекламы со свернутой композицией. Например, реклама фирмы *Nike* состоит только из визуальной части. Это напоминающая реклама: на темном фоне в середине слева — логотип фирмы *Nike* — известная птичка, как его называют в народе, напротив справа — рекламируемый продукт этой фирмы, специализирующейся на выпуске спортивных товаров, — кроссовок. Реклама привлекает внимание лаконизмом, симметричностью композиции.

Если товар зарубежной компании достаточно известен на отечественном рынке сбыта, его слоган может быть на языке оригинала, например, англоязычным: Welcome to Marlboro Country (сигареты). В этой рекламе продукт прочно привязан к объекту символического мира — к ковбою, актуализируя подтекстовую информацию на основе импликации «мужественность — сигареты *Marlboro*». Формирование подтекстовой информации сродни технике нейролингвистического программирования — якорю. В этой технике используется определенный объект, на который у аудитории исключительно положительная реакция. Эти объекты продвигают товар, вызывая необходимые реакции потребителя. И когда вы видите дорожную щитовую рекламу, которая состоит из визуального изображения — в рекламе нет ни слогана, ни рекламируемого продукта, — лишь надвинутая низко на лоб часть ковбойской шляпы да знакомые синие усмехающиеся глаза, — то позитивный якорь срабатывает, и вы по этой визуальной части восстанавливаете не только наименование рекламируемого продукта, но и символический континуум, в котором существует этот ковбой.

Таким образом, рекламный текст создает свой вариант картины мира, выделяя объект из огромного ассортимента ему подобных. Рекламируемый продукт олицетворяет собой символический мир, который создан по модели реального, но с усилением его позитивных характеристик и значимости. Выбор в пользу того или иного продукта имеет основание: потребитель заранее признает себя принадлежащим к определенной социальной группе. Рекламный текст помогает реализации желаний и жизненных установок потребителя.

1. *Biqnel J. Media Semiotics. An Introduction.* — Manchester etc., 1997.
2. *Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века.* — М., 1999.
3. *Барт Р. Риторика образа // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика.* — М., 1989.
4. *Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой.* — 2-е изд., испр. и доп. — Т. 2. — М., 1983.

Н. Г. Іванова

СЕМІОТИКА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемам семіотики рекламного тексту. На матеріалі серійної реклами аналізуються види взаємозалежності між вербальною і візуальною частинами рекламного тексту.

Ключові слова: рекламний текст; слоган; семіотика; актуалізація семи; візуальна інформація, вербальна інформація.

N. G. Ivanova

SEMIOTICS OF THE ADVERTISING TEXT: SOCIOLINGUISTIC ASPECT

This article is devoted to semiotics of advertising text. Different kinds of interdependency between verbal and visual parts of the text are being analyzed on the material of serial advertisement.

Key words: advertising text; semiotics; actualization of the seme; verbal and visual information.

УДК [811.11+811.13+811.16]42:159.922.4

О. В. БЕЛОУС

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК МОЛОДЕЖНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО ПОПУЛЯРНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ДИСКУРСА В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ)

В статье представлены экстралингвистические факторы, создающие универсальные характеристики молодежной языковой картины мира в русском, украинском, французском, английском и итальянском языках и лингвистические средства ее изучения.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, метафора, музыкальный дискурс.

В современной лингвистике широко изучается вопрос универсального и национального в картинах мира различных культурно-языковых общностей. Данной проблематике посвящены исследования В. И. Постоваловой, Б. А. Серебренникова, Ю. А. Сорокина. А. Вежицкая разработала теорию семантических универсалий, выдвинув тезис о «психологическом (духовном) единстве человечества» [2: 320]. Ю. С. Степанов выделил константные концепты, слова-понятия, характеризующие концептосистему носителей определенного языка. В составе этих концептов многие имеют характер универсалий [13: 106].

Особый интерес для лингвистики, культурологии и психологии представляет определение универсалий в определенных возрастных картинах мира. В. И. Постовалова, классифицируя различные типы картины мира, которые создаются субъектом познавательной деятельности, выделяет картину мира взрослого человека и детскую картину мира [9: 32]. В функционировании идиоэтнической языковой картины мира Н. С. Новикова и Н. В. Черемисина также четко противопоставляют мир речи взрослых людей и мир детской речи [8: 33]. Возрастное деление на взрослую и детскую картину мира кажется нам недостаточным, поскольку своеобразие, сложность и важность юношеского возрастного периода позволяет говорить об особом мировидении и, соответственно, специфической картине мира.

Целью данного исследования является определение экстралингвистических универсальных факторов, создающих специфику молодежной языковой картины мира в русском, украинском, французском, английском, итальянском языках и лингвистические средства ее изучения.

В качестве материала используются песни популярных европейских групп и исполнителей, которые встречаются в хит-парадах молодежных радиостанций. Мы проанализировали творчество музыкальных групп «Мумий Тролль», «Земфира» и «Сплин», которые пишут тексты песен на русском языке. Среди популярных украинских молодежных музыкальных групп представлены следующие коллективы: «Океан Ельзи», «Воплі Відоплясова», «Скрябін». Творчество музыкальной группы «Кю», авторов-исполнителей *Pascal Obispo* и *MC Solaar* характеризует популярную молодежную песню на французском языке. Авторы-исполнители *Eros Ramazzotti*, *Luciano Ligabue* и *Lorenzo* представляют популярную молодежную песню на итальянском языке. Творчество автора-исполнителя *Robbie Williams*, музыкальных групп *U2* и *Stereophonics* послужило материалом для анализа популярной молодежной песни на английском языке.

В каждом исследуемом языке было проанализировано около 100 песен, в сумме — 520 песен.

Для анализа современного популярного музыкального дискурса невозможно применять традиционные средства лингвистического анализа: музыкальный дискурс не является самостоятельным и самодостаточным и самостоятельным текстом, он — составная часть композиции, которая включает музыку и шоу. В связи с этим тексты популярных песен не относятся к поэзии: «Такі тексти, що перебувають за межами літератури, — це відблиски, замальовки емоційного стану автора, часто позбавлені логіки, змісту, непередбачувані, не є поезією у традиційному розумінні» [17: 95]. Музыкальный дискурс является особым жанром и требует особого подхода.

В настоящее время исследования популярной песни осуществляются в культурологическом аспекте (J. Aglietta, В. К. Суханцева, Micchielli), в психологическом аспекте (В. Н. Носуленко, А. Г. Костецкий, Ph. Grimbert). О. Тищенко отмечает, что в украинском языкознании фактически нет лингвистических исследований такого рода, несмотря на то, что популярная музыка является способом общения для современной молодежи во всех культурно-языковых общностях [17: 92].

Популярная музыка является неотъемлемой частью повседневной жизни современной молодежи. Согласно данным студии звукозаписи «Polygram Musique», подростки и молодые люди до 25 лет посвящают в среднем более 4 часов в день прослушиванию музыки, что превышает время, отведенное для школьных занятий, спорта, кино и телевидения [20: 59]. Учитывая тот факт, что тексты популярных песен постоянно присутствуют в сознании молодежи, современный популярный музыкальный дискурс представляет собой материал для исследования молодежной картины мира.

Мыслительно-языковая деятельность человеческого сознания неизбежно создает определенную картину мира как выражение миропонимания окружающей действительности. Словосочетание «картина мира» обозначает в широком смысле совокупность представлений человека об окружающей действительности [12: 1]. В. И. Постовалова подчеркивает, что картина мира является базовым компонентом человеческого сознания. Это исходный глобальный образ мира, лежащий в основе мировидения человека, репрезентирующий сущностные свойства мира в понимании его носителей и являющийся результатом всей духовной активности человека [9: 21].

Картина мира представляется сложным единством концептуальной и языковой систем. Концептуальная система обрабатывает и накапливает в сознании человека информацию о мире, которая является результатом всей предметно-познавательной и чувственной деятельности человека [5: 142]. Данная информация представлена в сознании человека в виде концептов. Согласно мнению большинства ученых, концепт является структурно неоднородной абстрактной единицей коллективного сознания, которая может иметь языковое выражение. Е. С. Кубрякова относит к концепту такие разносубстратные единицы оперативного сознания, какими являются представления, образы и понятия [5: 142].

Знаковые формы, выражая концептуальную систему, создают языковую картину мира. По мнению большинства лингвистов, концептуальная картина по объему больше, чем языковая, что связано с определенной ограниченностью языковых средств, которые не могут выразить мысль во всей ее полноте, а также с «глубинным смыслом текста», который не адекватен семантике его поверхностных структур [10: 84].

Необходимо подчеркнуть, что концептуальная и языковая картины мира настолько тесно связаны, что практически составляют единое целое, отдельный компонент которого не может функционировать, а, следовательно, существовать, без другого. Язык объясняет содержание концептуальной картины мира, связывая в речи между собой слова. Но концептуальная картина мира также испытывает влияние языка. Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров выдвинули тезис социальности языка, понимая взаимосвязь языка и культуры, языка и общества как диалектическое единство. С одной стороны, движущей силой любых перемен в языке является общество, коллектив членов национально-культурной и языковой общности. С другой стороны, сам язык воздействует на развитие культуры (например, в области фольклора, художественной литературы) [3: 14]. Таким образом, концептуальная и языковая картины мира в диалектическом единстве соотносятся с реальным миром, зависят от него, отражают и одновременно формируют его.

Различия в языковой картине мира у различных народов объясняется взаимосвязью языка и культуры. Язык, не являясь сознательным существом, не может отражать действительность. Он выражает, обозначает знаковым способом окружающий мир, который отражается в сознании человека: «Слово отражает не сам предмет реальности, а то видение, которое навязано носителю языка имеющимся в его сознании представлением, понятием об этом предмете» [16: 40]. Среди факторов, способствующих возникновению и закреплению национально-культурной специфики локальных исторических общностей, большинство ученых выделяют прежде всего природно-географические, социальные, исторические факторы, образующие основу знания, опыта и общественного сознания того или иного этноса [6: 72].

Каждая картина мира по-своему ограничена. Б. А. Серебренников указывает на тот факт, что человек вообще не может отразить окружающий мир целиком и полностью, во всем его мно-

гообразии: «...абсолютное познание объекта даже фактически невозможно, так как объект бесконечен в своих свойствах. Мы только приближаемся к абсолютной истине» [11: 88]. Каждый народ выбирает свой путь, по которому осуществляется это движение, не замечая того, что находится вне его представлений о мире.

Исследование национальных молодежных картин мира позволяет, с одной стороны, заметить те явления, которые до этого времени не были включены в «угол зрения» определенного народа, а с другой стороны, определить универсалии, которые могли бы охарактеризовать общечеловеческую культуру.

Исследуя языковую картину мира, необходимо учитывать выбор средств, с помощью которых автор творит особое мировидение. А. А. Уфимцева отмечает, что в этом смысле наиболее интересен анализ экспрессивных и модальных языковых средств [18: 140]. Это связано с тем, что конкретная лексика не формирует особого видения мира, а, скорее, фотографирует предметный мир. Особое видение и ценностная картина мира создается с помощью незнаковых способов существования смыслов: метафорических средств и косвенных наименований [18: 140].

Подчеркивая факт существования других средств вторичной номинации, например, метонимии, В. Н. Телия утверждает, что метафора является наиболее продуктивным средством создания картины мира. Метонимия более «реалистична», чем метафора: она оперирует реальной смежностью, соположением обозначаемых или их парциальностью, метафора же основывается на образно-ассоциативном подобии. Метафора нуждается в допущении сходства, которое чаще всего бывает фиктивным, и именно в этом отношении — подмечать сходство — более других троп связана с познавательной деятельностью человека, который создает картину мира [15: 182].

Метафора наиболее ярко отражает индивидуальное сознание, так как в основе данного средства находится параметр антропометричности. Человек выбирает то или иное основание для метафоры, соизмеряя все новое для него по своему образу и подобию, в соответствии со своим практическим опытом. Познающий индивид соизмеряет окружающий мир со стереотипами, эталонами, существующими в данной культуре, с мифическими представлениями: «Человеческий фактор привносит в метафоризацию тот этно-, социо-, психолингвистический комплекс, который позволяет вопреки логическим запретам соединять в метафоре и синтезировать конкретное и абстрактное, логику первого и второго порядков, гипотетичность и реальность, репродуктивно-ассоциативное и креативное мышление» [15: 185]. Совмещая логические сущности разных порядков, метафора приводит во взаимодействие и познавательные процессы, и эмпирический опыт, и культурную информацию коллектива, и его языковую компетенцию, создавая особую концептуальную и, соответственно, языковую картину мира.

Антропометричность метафоры определяет и целенаправленное воздействие на адресата, который способен не только разгадать метафору интеллектуально, но и оценить обозначаемое и образ, лежащий в ее основе, соотнеся его со шкалой эмотивно-положительных или отрицательных реакций, детерминированных национально-культурными ассоциациями [15: 189]. Ориентация на фактор адресата имеет целью вызвать реакцию последнего. Метафора в современной популярной молодежной песне используется, чтобы вызвать отклик в сознании молодого слушателя. Для этого метафора должна создать образы, которые входят в понятийное и эмоциональное поле юношеской категории. Изучение метафоры является эффективным способом исследования концептуального и языкового пространства молодежи.

Исследуя молодежные языковые картины мира, необходимо учитывать экстралингвистические факторы (психологические и культурологические), влияющие на концептуальную картину мира молодежи. На современном этапе глобализации географические или социальные различия становятся несущественными в сознании европейской молодежи, объединенной общим мировидением и миропониманием окружающей действительности.

В данном исследовании представлены музыкальные произведения, популярность которых определяет юношеская возрастная категория, включающая, по мнению большинства психологов, период от 15 до 25 лет (П. М. Якобсон, В. С. Мухина, Л. И. Божович).

Именно в этом возрасте происходит выбор внутренней позиции личности: Еще Ж. Ж. Руссо («Эмиль, или о воспитании») говорил о «сознательном самоопределении» как об основном содержании «второго рождения» личности в юности [4: 232]. Процесс формирования личности — сложная духовная работа, связанная с обретением чувства личной тождественности и целостности, психосексуальной идентичности и профессионального самоопределения. Важную роль

в этот период играют популярные песни, которые обладают «способностью к объединению и идентификации» [21: 15], так как откуда бы популярная песня ни доходила до слушателя, это произведение, написанное другим человеком, становится его собственным после того, как он сам его исполнит.

Стремление к самоопределению в юности связано с психическими особенностями данного возраста. По мнению психолога П. П. Блонского, это «эпоха рассуждающего мышления» [1: 273]. В этот период происходит интенсивное развитие абстрактных понятий. Метафоры в популярных песнях объясняют абстрактные понятия с помощью следующих лексико-семантических групп:

1. Артефакты:

«На столі на кухні сіль / Змішана з твоїм бажанням» (Океан Ельзи — «Поїзд»);

«Tu glisses et je me noie / Entre mes doigts je broie mon amour quelques fois» (Pascal Obispo — «Tu compliques tout»);

«And love is not the easy thing / The only bagage that you can bring» (U2 — «Walk On»);

2. Элементы природы:

«Сорви мои чувства, / Храни, как гербарий» (Земфира — «Zero»);

«Les pensees sont des flowers... qu'il faut arroser» (MC Solaar — «Les pensees sont des flowers»);

«I'll walk me outside / And buy a rainbow smile» (Stereophonics — «Maybe tomorrow»).

Абстрактные понятия соизмеряются с частями природы или артефактами, которые знакомы человеку в результате практического опыта.

Психолог Д. И. Фельдштейн выявляет процесс мифологизации действительности, активно происходящий в юношеском возрасте [19: 25]. Молодежь создает свою «азбуку духовной культуры» [14: 159] в своем вымышленном мире, который придуман впервые и только что, но уже со своей мифологией, эстетикой и рациональностью. Технический прогресс, который становится частью повседневной жизни, высокий уровень урбанизации и в то же время обособленность, одиночество, стремление к общению с природой рождают новые мифологические персонажи:

«Ти — моя остання любов, моя машина, / Моє ти сонце, / Ти і я — щаслива сім'я» (Океан Ельзи — «911»);

«Упрямо прятал тайны в темных окнах город... / С ума сходили перекрестки желтым» (Земфира — «Город»);

«Lo spirito degli alberi / Si muove con le nuvole, / Respira nel tramonto e scende in me / Un canto lontanissimo» (Eros Ramazzotti — «Lo spirito degli alberi»).

С изменением морально-нравственных критериев появляются новые божества:

«Гроші мають очі і бачуть все, що хочуть, / І грубими руками до крові б'ються з нами. / Мої зимні сльози вже мають колір грошей / І запах бога брудного німого.» (Скрябін — «Стриптиз»);

«Dans la jungle urbaine je draine le Nouvel Eden» (MC Solaar — «La sinquieme saison»).

Таким образом, психологические особенности молодежного возраста находят отражение в современном популярном музыкальном дискурсе.

Необходимо также учитывать культурологический фактор, который определяет специфические характеристики молодежной картины мира. В настоящее время молодежное сознание сталкивается с множеством проблем и противоречий: «...две мировые войны, постоянное предчувствие третьей — и невиданный технический прогресс; тоталитарные государства, смерть, превращенная в статистику, — и прочность противостояния личной совести; нарастание космического сознания — и проблема защиты собственной планеты...» [14: 157].

Основным выражением новой культурной эпохи стал постмодернизм, который нашел отражение в современном популярном музыкальном дискурсе. Изменилось переживание времени. Благодаря масс-медиа самые разные события происходят везде и одновременно. Масс-медиа уничтожает историческое время, порождая «вечное настоящее» [7: 19]:

«І не для нас люди ідуть, люди стоять. / Це не для нас парами сплять, виключи час» (Океан Ельзи — «Кавачай»);

«Лязг и визг времени, если остановишь / Ты его потикать, не забудь меня» (Мумий Троль — «Забавы»);

«E allora il tempo sara il mio fratello / E come lui mi dara sempre una mano / Mi dara tempo per andare lontano» (Lorenzo — «Non m'annoio»).

Еще одна черта постмодернистской эпохи, которая также находит отражение в современном популярном музыкальном дискурсе, — утверждение эпохи связей, контактов, «универсума коммуникаций» [7: 18]:

«Опять зима, ночами я живу, / А днем хочу умереть, / **Хочу раздвинуть эти стены / И уйти сквозь телефонную сеть**» (Сплин — «Я должен успеть»).

Вместе с тем, постмодернизм возвращает человеку множество миров. Е. В. Матвеева [7: 18] связывает данный феномен с тем, что место потусторонней, божественной реальности занимает виртуальная реальность, позволяющая человеку порождать множество миров:

«**Una terra promessa / Un mondo diverso / Dove crescere i nostri pensieri**» (Eros Razzotti — «Terra promessa»);

«On a construit des murailles privees de lumiere / Reve de jardins, de fleurs, d'ombre et de poussiere / **J'y ai fait quelques mondes, quelques endroits, / Mon prefere, celui d'ou je te vois**» (Кюо — «Tout reste a faire»).

Виртуальная реальность меняет отношение к жизни, превращая ее в игру:

«**La vie est une loterie, / Meme si tu gagnes au final, tu perds la vie**» (MC Solaar — «Dieu ait son ame»);

«Some say that **we are players** / Some say that **we are pawns**» (Robbie Williams — «Millennium»).

Развитие сверхсовременных технологий способствует развитию виртуальной деятельности человека. Виртуальная жизнь создает иллюзию «обратимости» [7: 19] жизни:

«Тихо, не слышно ни часов, ни чаек, / **Послушно сердце выключаем**» (Земфира — «П. М. М. Л.»);

«**Страшно залишатися зайвий раз живим**» (Скрябін — «Мій брудний космос»).

Таким образом, современный популярный музыкальный дискурс отражает новую эстетику постмодернизма, черты которой становятся неотъемлемой частью молодежной картины мира.

Молодежная языковая картина мира является выражением концептуальной картины мира, которая детерминирована экстралингвистическими (психологическими и культурологическими) факторами.

В юношеском возрасте отмечается интенсивное развитие абстрактных понятий. Метафоры в популярных песнях объясняют абстрактные понятия с помощью лексико-семантических групп артефактов и частей природы. В данном возрасте происходит процесс мифологизации действительности. Рождаются новые мифические персонажи. Появляются новые божества. Изменяется переживание времени, происходит уничтожение исторического времени. Утверждается эпоха связей, контактов, коммуникаций. Виртуальная реальность порождает множество миров и изменяет отношение к жизни, которая воспринимается как игра. На современном этапе культурно-исторического развития данные факторы являются интегрирующими для исследуемых европейских языковых общностей.

Метафора в современном популярном музыкальном дискурсе представляет собой важный компонент когнитивных процессов молодежного сознания и эффективное средство определения универсальных характеристик молодежных языковых картин мира.

Полифункциональность и неоднозначность музыкального дискурса требует применения интегративного подхода, основанного на достижениях лингвистики, психолингвистики, искусствознания и психологии.

1. *Блонский П. П.* О мышлении подростка // Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия / Сост. И. В. Дубровина. — М., 2001. — С. 273—274.

2. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. — М., 1996.

3. *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. — М., 1990.

4. *Кон И. С.* Этапы подросткового и раннего юношеского возрастов // Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия / Сост. И. В. Дубровина. — М., 2001. — С. 232—234.

5. *Кубрякова Е. С.* Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 143—154.

6. *Марковина И. Ю., Сорокин Ю. А.* Национально-специфическое в межкультурной коммуникации // Текст как явление культуры. — Новосибирск, 1989. — С. 71—92.

7. *Матвеева Е. В.* Специфика постмодернистского дискурса // Проблемы межкультурной коммуникации. — Н. Новгород, 2000. — С. 17—19.

8. *Новикова Н. С., Черемисина Н. В.* Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки. — 2000. — № 1. — С. 40—49.

9. *Постовалова В. И.* Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 19—40.
10. *Селиванова О. О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). — К., 1999.
11. *Серебрянников Б. А.* Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 70—108.
12. *Соколовская Ж.* «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «Катехизис семантики?». — Симферополь, 1993.
13. *Степанов Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры. — М., 1997.
14. *Суханцева В. К.* Музыка как мир человека (от идеи Вселенной — к философии музыки). — К., 2000.
15. *Телия В. Н.* Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 170—205.
16. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация. — М., 2000.
17. *Тищенко О.* Про лінгвоментальний аналіз сучасного українського музичного дискурсу // Українська мова. — 2004. — № 1. — С. 92—99.
18. *Уфимцева А. А.* Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 108—142.
19. *Фельдштейн Д. И.* Особенности личностного развития подростка в условиях социально-экономического кризиса // Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия / Сост. И. В. Дубровина. — М., 2001. — С. 5—27.
20. *Aglietta J.* Jeunes et media. Avoir 25 ans en 2005. — Paris, 1998.
21. *Grimbert P.* Chantons sous la psy. — Paris, 2002.

О. В. Білоус

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МОЛОДІЖНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ПОПУЛЯРНОГО МУЗИЧНОГО ДИСКУРСУ В РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ)

У статті подано екстралінгвістичні фактори, які створюють універсальні характеристики молодіжної мовної картини світу у російській, українській, французькій, англійській та італійській мовах, лінгвістичні засоби вивчення такої картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, метафора, музичний дискурс.

O. V. Belous

ON THE PROBLEM OF THE DEFINITION OF UNIVERSAL CHARACTERISTICS OF THE YOUTH LINGUISTIC WORLD VISION (BASED ON THE LYRICS OF MODERN POPULAR SONGS IN LANGUAGES WITH DIFFERENT SYSTEMS)

The article presents extralinguistic factors that create universal characteristics of the youth linguistic world vision in Russian, Ukrainian, French, English and Italian languages and linguistic means of its study.

Key words: linguistic world vision, conceptual world vision, metaphor, lyrics.

УДК 811.161.1'276.5/6:62:659.1.01

А. А. ТАРАСОВА

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО КОМПЬЮТЕРНОГО СЛЕНГА

В статье рассматриваются источники формирования современного русского компьютерного сленга, а также анализируется ситуация языковой игры в процессе создания новой сленговой единицы на базе рекламной продукции.

Ключевые слова: русский язык, просторечие, компьютерный сленг, словообразование, транслитерация, рекламный текст.

Одним из интереснейших явлений современного периода языкового развития является становление и стремительное усовершенствование языка новой (сначала узкопрофессиональной, а теперь уже широкой социальной) общности — специалистов в области компьютерной техники и новых информационных технологий. За последний десяток лет прогресс в этой сфере шагнул настолько далеко, что на сегодняшний момент жизнь любого члена общества каким-либо обра-

зом соприкасається з комп'ютером. Массовое распространение компьютеров дало толчок образованию нового значительного и своеобразного лексического пласта, называемого компьютерным сленгом.

Актуальность данного исследования не вызывает сомнения, поскольку компьютерный сленг, будучи достаточно новым языковым явлением, не был досконально изучен лингвистами, несмотря на то, что занимает не последнее место в языке, постоянно ширится и изменяется. Словари компьютерного сленга, существующие на сегодняшний день, созданы людьми, далекими от лингвистики, и требуют дальнейшей обработки и упорядочения материала. Тем не менее, в современной лингвистике практически не существует научных работ по исследованию или описанию компьютерного сленга, что само по себе странно: ведь компьютерный сленг интересен не только своей подвижностью и интернациональностью на всех уровнях. С 2000 года элементы компьютерного сленга активно проникают не только в речь наивных носителей языка, но и в область масс-культуры, масс-медиа и т. д. Научное изучение компьютерного сленга немаловажно еще и потому, что дает возможность облегчить понимание компьютерных технологий современным носителям языка, а также сделать более удобной ситуацию общения в Интернете.

В ходе работы мы использовали отдельные тезисы докладов, прочитанных на конференциях в Москве, Саратове, Киеве, работы Е. Б. Голубевой [1], В. А. Гордиенко [2], Е. И. Шейгал [4], Е. Я. Колесниковой и Т. Ф. Шумариной [3].

Материал, исследуемый в работе, а это более 1000 единиц, был собран путем интервьюирования носителей компьютерного сленга, не только жителей Одессы, но также Москвы, Санкт-Петербурга, Киева, Харькова и других городов Украины и России. Кроме того, были проанализированы словари, созданные собственно носителями сленга; даты последнего обновления — 15 апреля 1999 и 21 января 2002 года. Не менее важный и богатый материал для исследования был почерпнут в сфере компьютерного юмора, мифологии и поэтических произведений.

Цель нашей работы — выделить основные, уже устоявшиеся, источники формирования современного русского компьютерного сленга, а также проследить процесс возникновения нового, «искусственного» источника формирования русского компьютерного сленга.

Проследить источники возникновения компьютерного сленга не так уж сложно, поскольку данный сленг не является новообразованным, а скорее заимствованным вместе с понятиями, которые его породили, и основной пласт лексики компьютерного сленга в современном русском языке является дублированием английского компьютерного сленга.

Основными источниками формирования компьютерного сленга в русском языке являются:

1. В первую очередь, терминология. Специфика компьютерной терминологии такова, что почти половину ее составляют слова, стилистически далекие от терминологической сухости и громоздкости и созданные, вероятнее всего, на основе ассоциативного мышления. Так, например, приспособление для соединения оборудования, внешним видом напоминающее широкую жесткую ленту, называется *шлейф*, и это ни в коем случае не сленгизм, а термин. Устройство для управления курсором — *мышь*. И действительно, это приспособление формой и размерами удивительно напоминает хвостатое серое животное средней упитанности. Примечательно, что изначально многие фирмы, в частности «Оливетти», выпускали *мышей* серого цвета.

2. Английский компьютерный сленг. К англицизмам, например, относятся сленгизмы *геймер* (от *gamer*) — «приверженец компьютерных игр», *баг* (от *bug* — жучок) — «ошибка в программе», *краш* или *краш* (от *crash* — разрушение) — «основательная поломка компьютера или критический сбой программного обеспечения» и др.

3. Социально маркированная лексика (элементы различных жаргонов и молодежного сленга). На начальном этапе своего образования компьютерный сленг принадлежал группе людей преимущественно молодого возраста, что повлекло за собой пересечение молодежного и профессионального компьютерного сленгов и проникновение единиц одного сленга в другой. Так, лексема *глюк*, изначально функционировавшая в жаргоне наркоманов и обозначающая «видение во время галлюцинации», перешла в молодежный сленг, изменив семантику. В сфере молодежного сленга лексема *глюк* в сочетании *глюк поймать*, *глюк отловить* имеет значение «обозначаться», «ошибиться». Например: «Иду по улице, вижу — Андрюха чешет. Догнал — *глюк отловил*». В данном случае участник языковой ситуации говорит о том, что, догнав предполагаемого Андрюху, понял, что обозначился. В компьютерный сленг лексема *глюк* пришла со значениями: 1. «неправильное функционирование аппаратного и (или) программного обеспечения», 2. «излишняя красивость во внешнем оформлении программы», — сохранив главную сему 'непонят-

ное, странное' и получив дополнительные семы 'ненужное, чужеродное'. Примерами могут также служить лексемы *сакс* «плохо» и *кульно* «круто, хорошо», широко используемые в современном молодежном сленге и проникшие оттуда в сленг компьютерный.

Наблюдения показывают, что 79% единиц современного компьютерного сленга составляют заимствования либо новообразования на основе заимствованного корня. Наиболее частотный способ заимствования в компьютерном сленге — транслитерация. Однако лишь 40% транслитерированной лексики сохраняет изначальное произношение заимствованного слова. К ним относятся, в основном, существительные, реже глаголы, обозначающие действия, производимые при базовых операциях. User — *юзер* «пользователь», jumper — *джампер* «прыгунок», disaster — *дизастер* «катастрофа», hacker — *хакер* «взломщик»; insert — *инсерт* «вставить», debugger — *дебаггер* или *дебуггер* «программа для отладки программного кода», viewer — *вьювер* «приспособление для просмотра». Оставшаяся часть транслитераций претерпевает явно не случайные фонетические трансформации. Чаще всего это попытка ассимилировать транслитерированную лексему созвучной русской лексеме, что привносит элемент смешного в компьютерный сленг, а также дает ощущение «свойскости» заимствованных и не всегда удобных для русской орфоэпии английских слов. Так, лексема *букапить* или *быкапить* в значении «делать backup», то есть «создавать резервные копии» произошла от англ. backup и изначально произносилась как *бэкап*, но, стремясь к созвучию в первом случае с лексемой *букашка*, *бука*, а во втором — с лексемой *бык*, трансформировалась в данные варианты и приобрела юмористический характер.

Примерами подобных трансформаций английских терминов в компьютерные сленгизмы могут также служить такие лексемы, как *адаптык* — от англ. adaptec, *пожмакер* — от англ. pagemaker «программа, работающая при оформлении текстовых файлов, буквально: «делатель страниц»», *бузить* — от англ. busy «сигнал занятости на линии», *кобель* — от англ. sobol «кабель сопряжения». Причем, в первом случае трансформировалась вторая часть заимствованного слова по ассоциации с русским *тыкать*, во втором случае английское слово трансформировано полностью по звуковой ассоциации с просторечным *пожмакать* в значении «помочь», в результате чего сленгизм *пожмакер*, помимо основного значения «программа, работающая при оформлении текстовых файлов», получила дополнительное шуточное значение «программа, «жмакающая» (мнущая) текстовые файлы»; в третьем случае возникла полная омонимия с исконным глаголом *бузить* при наличии абсолютно нового значения «принимать сигнал занятости на линии»; в четвертом — английский компьютерный термин sobol трансформирован по созвучию с исконным *кобель*, при этом нарочитое смешение значений «кабель сопряжения» и «собака мужского пола» сопровождалось яркой коннотацией с оттенком юмора и насмешки.

Встречаются также случаи транслитерирования и фонетической трансформации целых словосочетаний. Например, *Аникей* (от англ. any key) — юмористическое сленговое обозначение кнопки перезагрузки компьютера. Дословно переводится как «любой ключ», «универсальный ключ». На русской почве английское словосочетание приобрело форму исконного русского имени, при этом произошел процесс персонализации и возникли новообразования с дополнительным значением ласки — *Аникеюшка*, и уважительного отношения — *Аникей Аникеевич*. Сленгизм *бинкоплюйсь* образован от англ. Vinc pluse — название почтовой программы. Вторая часть этого словосочетания трансформирована по звуковой ассоциации с русским глаголом в повелительном наклонении *плюйся* и его просторечным вариантом *плюйсь*. *Брякпойнт* — от англ. break point (точка прерывания) «место в программе, где может быть прервано ее выполнение». Английское *break*, трансформировавшись в русское *бряк*, приобрело дополнительное значение «место в программе, где программа может брякнуться» с ярко выраженной коннотацией. При этом основная семантика сохраняется.

Вышеперечисленные источники формирования компьютерного сленга достаточно устойчивы и неизменны, их существование логически обусловлено естественным развитием рассматриваемого субъязыка. Но сегодня можно говорить о возникновении совершенно нового, «искусственного» источника формирования русского компьютерного сленга. Так, примерно в середине — конце августа 2004 г. на экранах российских телевизоров появился некий рекламный ролик, признанный впоследствии самым скандальным продуктом рекламного бизнеса:

Каждый день я грузу друзей.
А я их развожу.

Я их достаю.
 Я часами вправляю друзьям мозги.
 Я им вставляю, чтобы были собранными.
 А я друзей проверяю самыми изощренными способами.
 А я на них стучу.
 А я продаю друзей. Каждый день. И это неплохой бизнес.
 Мы делаем настоящих друзей — ноутбуки IRU.
 А еще вы можете заказать своего друга.

Ролик примечателен сам по себе как яркий пример языковой игры. Сопровождающий видеоряд практически не указывает на контекстуальную семантику лексемы *друзья*, создавая неповторимый и шокирующий ряд двусмысленностей. Литературный язык в этом рекламном ролике пересекается не только с компьютерным, но и с бытовым сленгом. Вышеизложенный набор синтаксических конструкций был предложен группе реципиентов для последовательного анализа. Проведенное исследование показало, что общая семантика каждой фразы этого рекламного продукта зависит от доминирующей семантики лексемы *друг* (1. Человек, с которым вы находитесь в дружеских отношениях. 2. Ноутбук), обозначим их С1 и С2. Разберем подробнее ситуации С1:

Каждый день я грузю друзей. Сопровождающий видеоряд: усталый мужчина несколько злобешего вида. При С1, а именно так в первую очередь восприняли предложенную конструкцию все реципиенты, получаем жаргонное значение лексемы *грузить* — «нагружать кого-то своими проблемами, заставлять собеседника слушать то, о чем он слушать не хочет». Выявить скрытое значение синтаксической конструкции практически невозможно, поскольку ничто не указывает на С2.

А я их развожу. Сопутствующий видеоряд: мужчина в простой рабочей одежде с пачкой документов в руках возле картонных коробок. На заднем плане — фура. При выявлении С1 у словоформы *их* (друзей) лексема *развозить* также приобретает жаргонное значение — «обманывать, нечестным путем вымогать деньги или какие-либо ценности, провоцировать на какие-либо действия». В данном случае уже присутствует намек на С2: фура на заднем плане, — но, учитывая первую конструкцию, вероятность прослеживания зрителем С2 очень мала. На детали видеоряда (фуру, документы) внимание обратили всего 10% реципиентов, но ни один из них не смог ясно обозначить С2.

Я их достаю. Сопутствующий видеоряд: женщина снимает с какого-то предмета полиэтилен. При С1 лексема *доставать* приобретает значение «донимать, утомлять, надоедать». Намек на С2 гораздо ясней, однако доминирующая семантика ключевой лексемы четко не прослеживается. Зритель ощущает двойственность семантики, но не более.

Я часами вправляю друзьям мозги. Сопутствующий видеоряд: мужчина с надетым на голову увеличительным прибором для работы с мелкими деталями. *Вправляю мозги* — «делаю выговор, читаю нотации, ругаю». С2 проявляется, так сказать, «посемно». Зритель понимает, что речь идет не только о людях (65% реципиентов), что под друзьями подразумеваются некие механизмы (35% реципиентов). Однако следующая синтаксическая конструкция совершенно сбивает зрителя с толку.

Я им вставляю, чтобы были собранными. Сопутствующий видеоряд: сидящий бородатый мужчина нежно обнимает за плечи юношу лет двадцати. Если учесть, что жаргонная семантика лексемы *вставляю* — «совершаю половой акт», то при С1 у всех реципиентов возникает четкая аллюзия на гомосексуальные взаимоотношения, при этом видеоряд не дает ни малейшего намека на С2.

А я друзей проверяю самыми изощренными способами. Сопутствующий видеоряд продолжает сексуальную тематику. На фоне огромного окна темный силуэт стройной длинноногой женщины в короткой юбке и туфлях на шпильках. Крупным планом лицо женщины в профиль, полные чувственные губы. При сохранении С1 во всех лексемах данной синтаксической конструкции ассоциации, вызываемые сочетанием видеоряда и слогана, имеют однозначно сексуальную направленность. И только при пятом—шестом просмотре ролика 40% реципиентов (в основном, женщины) замечают у ног женщины маленький ноутбук, который не наводит ни на какие размышления.

А я на них стучу. Сопутствующий видеоряд: мужчина набирает текст на клавиатуре. При С1 *на них* — форма винительного падежа, значение лексемы *стучать* — «доносить». Однако

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА І СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

намек на С2 настолько очевиден, что способность доминирования С1 и С2 уравнивается. *На них* (на ноутбуках) — форма предложного падежа, лексема *стучать* приобретает статус единицы компьютерного сленга — «набирать текст или просто нажимать кнопки на клавиатуре». Поэтому следующий слоган воспринимается уже на 60% в контексте С2, а С1 отходит на второй план, зритель оценивает ситуацию языковой игры.

А я продаю друзей. Каждый день. И это неплохой бизнес. Сопутствующий видеоряд: молодой человек в деловом костюме с галстуком. При С1 лексема *продавать* приобретает негативную коннотацию — «предавать ради денег». При С2, а в данном случае она доминирует, лексема *продавать* имеет свое обычное значение — «обменивать на деньги». Следующий слоган расставляет точки над *i*.

Мы делаем настоящих друзей — ноутбуки IRU. С2 полностью доминирует, становятся заметны и понятны детали видеоряда, ранее, казалось, незначительные: картонные коробки, фура, полиэтилен. Доминирующая в данном контексте семантика лексемы *друзья* четко определена, зритель знает, что речь идет о ноутбуках, поэтому заключительный слоган рекламного ролика воспринимается в ироническом аспекте.

А еще вы можете заказать своего друга. Однако гильдия наемных убийц в наше время настолько сильна и популярна, что несмотря на доминирование С2 лексема *заказать* всеми реципиентами воспринимается однозначно — «заплатить за убийство».

Примечательно, что в ситуации С1 в предложенных конструкциях на 90% преобладают жаргонные единицы, а в ситуации С2 — 40 % единиц компьютерного сленга и 60% лексических единиц в их прямом значении. Итоговую семантическую картину можно представить в виде таблицы:

Слоган	С1	С2
Каждый день я грузю друзей	Каждый день я донимаю своих друзей и надоедаю им	Каждый день я выгружаю ноутбуки на склад
А я их развожу	Я вытягиваю из друзей деньги	А я транспортирую их на место сборки
Я их достаю	Я утомляю друзей	Я их распаковываю
Я часами вправляю друзьям мозги	Я читаю друзьям нотации, навязываю им свое мнение	Я собираю аппаратную часть ноутбуков
Я им вставляю, чтобы были собранными	Я совершаю с друзьями половой акт	Я устанавливаю операционную систему
А я друзей проверяю самыми изощренными способами	Я соблазняю друзей и проверяю их изобретательность в постели	Я провожу всевозможные тесты, чтобы проверить, насколько хорошо работают программы
А я на них стучу	Я доношу на друзей	Я набираю тексты
А я продаю друзей. Каждый день. И это неплохой бизнес	Я предаю друзей ради денег.	Я продаю ноутбуки в магазине.
А еще вы можете заказать своего друга	А еще вы можете заплатить киллеру за убийство вашего друга	А еще вы можете позвонить, и вам привезут ноутбук домой

В ситуации С1 перед нами проходит картина человеческих пороков: предательства, распутства, беспринципности, подлости, жажды наживы. Картина, которая волшебным образом в ситуации С2 превращается в безобидную группу сотрудников фирмы по производству и продаже ноутбуков.

Столь пристальное внимание этому лингвистическому перевертышу мы уделили не только ради рассмотрения ситуации языковой игры. В ходе работы с реципиентами стала проявляться тенденция использования лексемы *друг* в значении «ноутбук», а позже в более широком значении «компьютер», причем число носителей языка, использующих эту лексему в новом значении, продолжает расти. Таким образом, рекламный ролик способствовал созданию новой единицы компьютерного сленга. Многие возразят, что это единичный случай, который не дает оснований говорить о появлении нового источника формирования компьютерного сленга.

Стремительное развитие компьютерной индустрии рождает конкуренцию, естественным следствием которой будет активное производство рекламы. Рекламная индустрия, в свою очередь, шагнула далеко вперед. Ситуация языковой игры стала классикой жанра в деле создания рекламы. Учитывая все эти факторы, мы можем прогнозировать появление нового «искусственного» источника формирования компьютерного сленга. Правы мы или нет — время покажет.

1. Голубева Е. Б. Формирование современного компьютерного лексикона // Аванесовские чтения. — М., 2002.

2. Гордиенко В. А. О некоторых особенностях компьютерного жаргона (на материале просторечия города Киева) // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования. — К., 2002.

3. Колесникова Е. Я., Шумарина Т. Ф. Английская техническая терминология как источник русского компьютерного сленга // Мова № 8. — Одеса, 2003. — С. 113—116.

4. Шейгал Е. И. Компьютерный жаргон как лингвистический феномен // Языковая личность: культурные концепты. — Волгоград—Архангельск, 1996.

О. А. Тарасова

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ

У статті розглядаються джерела формування сучасного російського комп'ютерного сленгу, а також проводиться аналіз ситуації мовної гри у процесі створення нової сленгової одиниці на базі рекламної продукції.

Ключові слова: російська мова, просторіччя, комп'ютерний сленг, словотвір, транслітерація, рекламний текст.

A. A. Tarasova

CREATIVE ORIGINS OF RUSSIAN CONTEMPORARY COMPUTER SLANG

In this article main creative origins of contemporary computer slang in Russian are described. Play on word on the basis of this slang in advertisement text are also analysed.

Key words: Russian, popular language, computer slang, word-formation, transliteration, advertisement text.

УДК 811.163.2'282'36

В. О. КОЛЕСНИК

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ ДІАЛЕКТНОЇ СИСТЕМИ (на матеріалі болгарських переселенських говірок)

Різні ділянки граматичної системи неоднаковою мірою зазнають редукції. Найвідчутніших змін зазнає іменник. Слабкими ділянками є слова з чисто граматичними функціями — сполучники, прийменники, займенники, артиклі; внаслідок інтерференції першими зазнають змін категорії пізнього періоду формування, зокрема артикль у болгарській мові.

Ключові слова: морфологія, діалектологія, артикль, мовні контакти, категоріальне поле детермінації, болгарські переселенські говірки.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживає 204,6 тис. болгар, з них в Одеській області — 150,6 тис., у Запорізькій — 27,7 тис., у Миколаївській — 5,6 тис., у Кіровоградській — 2,2 тис. Близько 2 тис. болгар проживають у Криму [75].

В Україну, в основному до її південної частини, переселялися не поодинокі, розрізнені групи біженців, а переважно великі сільські громади, які тут утворювали нові поселення. Правовий статус, права і пільги іммігрантів визначалися цілою низкою указів, маніфестів та законів. Утворення колоній «задунайських переселенців» у Південній Україні сприяло швидкому економічному розвитку краю.

Важливим фактором, від якого залежить доля структури переселенської говірки, є її оточення, можливість чи неможливість постійного спілкування говіркою у межах своєї говірки як мікросоціуму та з носіями навколишніх говірок. За розташуванням стосовно діалектного оточення переселенські болгарські говірки поділяються на два типи: говірки компактного розташування — на півдні Бессарабії, та острівні говірки — у північних районах Одеської, у Миколаївській та Кіровоградській областях. До говірок першого типу належать говірки сіл, розташованих у Болградському, Ізмаїльському, Тарутинському, Саратському та Арцизькому районах Одеської області, де села здебільшого мононаціональні, а мешканці зберігають давні, вихідні для етапу переселення, риси діалекту. До острівних належать говірки смт. Вільшанки (Кіровоградська область), с. Тернівки (Миколаївська область), с. Червонознам'янки (Іванівського р-ну Одеської обл.) та кримські говірки, які перебувають у відриві від основного компактного болгарського діалектного масиву і зазнають інтенсивного впливу говірок інших мов, з якими контактують. Говірки болгарських поселень у Приазов'ї нами не розглядаються.

Для досліджуваних говірок характерні ті ж тенденції розвитку, що відзначені діалектологами і для інших діалектних систем [8: 401]:

- 1) зменшується кількість носіїв т. зв. «чистого» діалекту [1: 27];
- 2) звужується сфера використання говірок;
- 3) творяться змішані говірки (напівдіалекти, регіолекти) внаслідок взаємодії з іншими говірками та інослов'янськими системами;
- 4) спостережено соціальне та ситуативно-стилістичне варіювання діалектів;
- 5) зафіксовано негативне оцінювання діалектоносіями своєї говірки і свідоме орієнтування на державну мову [6: 52].

Болгари в Україні, попри дію у різний час несприятливих чинників, виявилися стійкими щодо збереження етнічної самоідентичності. Цьому сприяло його компактне розселення у Прутсько-Дністровсько-Дунайському межиріччі і в Надазов'ї, а також те, що більшість болгар було зайнято у сфері сільськогосподарського виробництва; селянство ж, як відомо, послідовніше й триваліший час зберігає традиції свого народу чи своєї етнографічної групи [7: 40]. Чинником, який об'єктивно сприяв асиміляції болгарського етносу, є «їхня близькість за мовою і культурою до східнослов'янських народів, відсутність національної автономії, міграції за межі компактного розселення, урбанізація, етнічно-мішані шлюби», а також послаблення і втрата в минулому зв'язків з метрополією [7: 41].

Різні соціокультурні обставини функціонування говірок зумовлюють неоднакові напрямки та різну інтенсивність змін їх внутрішньої структури. Ці говірки «становлять інтерес не лише як фрагмент болгарської діалектної мови, до того ж розташований за межами метрополії, а і як чинник розвитку неболгарських, насамперед українських і переселенських російських, говірок зон безпосереднього діалектного контактування, як складник цілісної мовної культури України» [4: 42]. На сталість/змінність досліджуваних говірок впливають екстралінгвальні фактори: географічна ізольованість або відкритість, компактна або дисперсна форма розселення, віддаленість або наближення до культурних центрів, однорідність або різнорідність етнічного складу поселень, сусідство з більш або менш розвиненою в соціальному плані спільнотою, власна культурна розвинутість або нерозвинутість, рівень матеріального забезпечення діалектоносіїв.

Факт збереження етномовної цілісності болгарами-переселенцями, як справедливо зазначає П. Ю. Гриценко, є цінним як об'єкт досліджень саме завдяки своїй певній унікальності, несхожості з долею інших етномовних анклавів на терені України, передусім сербів, поляків, чехів, вірмен, росіян. За винятком росіян, які постійно мали умови для безперешкодного розвитку своєї мови і культури та державний захист національних інтересів, інші анклави, їхні мови, як і українська мова, такого значення не мали, що позначилося на долі цих етнічних груп на території України [4: 45]. Важливу роль у збереженні етнічної цілісності відіграли в ХІХ ст. державні комісії та комітети у справах болгар-переселенців, а в 30-і роки ХХ ст. — писемна мовотворчість, книгодрукування, шкільництво болгарською мовою.

Тому закономірним є висновок С. Стойкова про те, що болгарські переселенські говірки Бессарабії і Молдови «не лише добре зберігають свій характер, а й продовжують розвиватися за своїми внутрішніми законами, які в багатьох випадках мають аналоги в розвитку говірок у Болгарії» [9: 4]. Відсутність досліджень, докладних описів, які б фіксували стан болгарських переселенських говірок 60—90 рр. ХХ ст., не дозволяє простежити дальшу еволюцію цих говірок. Зауважимо, що у повоєнний час болгарську мову в селах з болгарським населенням в Україні у школах заступила російська, що позначилось на розвитку цих говірок. Унаслідок запровадження викладання у школах та інших навчальних закладах російської мови та активізації міжетнічних контактів відбулися зміни говірок, насамперед на лексичному рівні внаслідок запозичень слів, усталених зворотів; при цьому менш динамічною залишилася фонетична та граматична будова говірок.

Дослідження болгарських переселенських говірок показує, що різні структурні рівні виявляють неоднаковий ступінь стійкості при міжмовному контактуванні. Нестійкими виявляються ті ділянки мовної структури, які перебувають у фазі становлення, а також «слабкі» ділянки, пов'язані не з особливостями мовної системи, а зі складністю відтворюваної цими ділянками позамовної дійсності. Різні ділянки граматичної системи неоднаковою мірою зазнають редукції. Найвідчутніше змінюється іменник; водночас прикметник, займенник і дієслово меншою мірою зазнають іншомовних впливів.

Спостереження над змінами у граматичній структурі досліджуваних говірок переконує в тому, що в цьому випадку спрацював фактор слабкої ділянки системи. Слабкими ділянками є слова з чисто граматичними функціями — сполучники, прийменники, займенники, артиклі; внаслідок інтерференції першими зазнають змін категорії пізнього періоду формування, зокрема артикль. Тенденція вживання без артикля засвідчена передусім стосовно: 1) росіянізмів, 2) питомих болгарських слів з тим же коренем, що й у російській, 3) питомих лексем, що закінчуються на *-та* (*гробишта*, *булгуришта*), 4) назв родичів, останні в літературній мові в ряді випадків уживаються без артикля [5: 193].

У болгарських переселенських говірках, передусім у мовленні старших діалектоносіїв зафіксовано випадки частішого вживання членних форм, ніж у літературній болгарській мові. Це свідчить про те, що колишні артиклеві форми вже не сприймаються як такі і тому вимагають додаткового уточнення — нового засобу детермінації. Одним із таких способів є енклітики — короткі форми займенників (*Башта й и майка й на булката*), і репризи — дублювання (іменник + займенник або двох займенникових форм — повної і короткої): *Дончо го н'ама; Него го н'ама; Мен'а ма викат*), частотність яких у досліджуваних говорах є набагато вищою, ніж у літературній мові. При цьому повна і коротка форми займенника утворюють у говірках одну лексему (*мен'ама, нейага, насна*).

Сьогодні складно визначити етапи втрати артикля в досліджуваних говірках. Найбільшу нестабільність виявляють прийменникові сполучення, які виражають обставинні й об'єктні значен-

ня — значення місцевого, орудного і знахідного відмінків. Нечленні форми іменників чоловічого роду *o*-говорів вживаються частіше, ніж нечленні форми іменників жіночого і середнього родів; форми однини виявляють більше відхилень від норми, ніж множини; найбільшою нестабільністю вживання артикля відзначаються назви родичів.

Наші висновки доцільно зіставити зі спостереженнями болгарських діалектологів, які, досліджуючи діалекти метрополії, встановлюють етапи втрати відмінкових форм у болгарській мові. Зазначено, що спочатку відмінкові форми зникають у формах множини, а потім — у формах однини. Раніше втрачає відмінкові форми середній рід, потім жіночий, і тільки після цього — чоловічий. Іменники на позначення неживих предметів втрачають відмінкові форми раніше, ніж на позначення живих істот; найдовше утримуються відмінкові форми у власних імен і назв спорідненості і свояцтва. Раніше від інших зникають форми місцевого й орудного відмінків, потім — давального і родового, і лише потім — знахідного [9: 33]. Тобто, найбільш стабільними у досліджуваних говірках є ті форми, що втратили відмінки раніше — форми множини, середнього та жіночого роду, іменників на позначення неживих предметів, нестабільні в говірках форми — чоловічого роду однини, власні імена та назви спорідненості — молодші, вони втратили відмінкові форми пізніше.

Щодо вживання артикля з власними назвами та назвами родичів у мовленні старшого покоління досліджувані говірки демонструють випереджуючий розвиток порівняно з говірками метрополії і літературною мовою. Водночас у говірках спостережено розвиток лексичних аналітичних засобів позначення спорідненості й утрату відповідних традиційних термінів спорідненості та свояцтва, що відповідає загальним тенденціям розвитку багатьох сучасних європейських мов і діалектів.

Найбільш динамічною є лексична система. Але вихід з активного ужитку лексичних балканізмів відбувається іншим шляхом: оскільки лексика жорстко пов'язана з реалією, лексичні балканізми зникають разом з реалією. Так, редуція складних форм традиційної соціонормативної культури супроводжується зменшенням обсягу пастушої терміносистеми. Лексичні балканізми зменшують валентність, втрачають словотвірний потенціал і, як правило, зазнають субституції — заступлення відповідними російськими, рідше українськими лексемами. У досліджуваних текстах кількість лексичних балканізмів незначна, близько 3% від загальної кількості лексем у тексті.

Інтеграція з іншими болгарськими говірками — міждіалектна взаємодія та взаємодія з іншими мовами регіону — не спричинили втрати самотності болгарських переселенських говірок. Підсумовуючи роль історичних та соціокультурних чинників, що сприяли збереженню болгар-переселенців як окремого етносу з актуалізованою етнічною самосвідомістю й історичною пам'яттю, науковці відзначають передусім переважну моноетнічність поселень, наявність зв'язків між болгарськими селами, збереження мови, фольклору, багатьох важливих рис традиційної духовної і матеріальної культури [7: 45]. На ступінь збереження етносу найбільшою мірою впливає ізоляваність регіону від міського впливу, міської культури, збереження архаїчних рис побуту. Провідне місце серед чинників збереження етнічної цілісності, безумовно, належить мові. У мові простежується більша стійкість субетнічних елементів. Цю особливість мови як засобу вербалізації інших форм культури відзначають етнографи та історики [7]. Не випадково дослідники переселенських говірок часто констатують факт збереження ними вихідної матірньої основи. Водночас спостерігається формування проміжної форми ідіому на шляху від діалекту до літературної мови — інтердіалекту, яке І. А. Стоянов окреслює терміном *бессарабське болгарське* або *буджакське болгарське койне* [10].

Відродженню національних культур, що почалося в 80-і роки ХХ ст., сприяло відновлення викладання болгарської мови у селах з болгарським населенням та в деяких містах, де є болгарські громади (м. Одеса, м. Ізмаїл, м. Київ, м. Бердянськ Запорізької обл.). Функціонуючи в умовах соціальної і національної рівноправності, мова болгарської меншини в сучасній Україні має належні умови для вільного й безперешкодного розвитку, хоча для досліджуваного регіону характерним є, на думку етнографів, незворотний рух у напрямку редуції складних форм традиційної соціонормативної культури. Ця редуція супроводжується і змінами структури говірок внаслідок впливу східного слов'янства.

1. Аванесов Р. И. Очерки русской диалектологии. — М., 1949.

2. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. www.ukrstat.gov.ua.

3. Герд А. С. Диалект — региолект — просторечие // Русский язык в его функционировании: Тез. докл. Междунар. конф (III Шмелевские чтения). — М., 1998. — С. 20—21.

4. Гриценко П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. — К., 1995. — С. 42—49.

5. Колесник В. А. Тенденции употребления артикля в болгарских говорах Юга Украины // Слов'янський збірник. — Одеса, 2002. — Вип IX. — С. 192—202.

6. Крысин Л. П. Социальная дифференциация системы современного русского национального языка // Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация. — М., 2003. — С. 33—103.

7. Наулко В. Сучасні етнічні процеси серед болгарської діаспори України // Матеріали міжнародного круглого столу «Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)». — К., 1998. — С. 37—43.

8. Нерознак В. П. Типы языковых общностей: ареальная общность // Серия литературы и языка ИАН СССР, 1989. — Т. 48. — № 5. — С. 401—408.

9. Стойков Ст. Българска диалектология. — София, 2002.

10. Стоянов И. Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. — Велико Търново, 1994. — Т. 3. — С. 295—303.

В. А. Колесник

К ВОПРОСУ О СТАБИЛЬНОСТИ ДИАЛЕКТНОЙ СИСТЕМЫ (НА МАТЕРИАЛЕ БОЛГАРСКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИХ ГОВОРОВ)

Разные участки грамматической системы в неодинаковой степени подвержены редукции. Наиболее осязаемые изменения испытывает имя существительное. Слабыми участками являются слова с чисто грамматическими функциями — союзы, предлоги, местоимения, артикли; в результате интерференции первыми изменяются категории позднего периода формирования, в частности артикль в болгарском языке.

Ключевые слова: морфология, диалектология, артикль, языковые контакты, категориальное поле детерминации, болгарские переселенческие говоры.

V. A. Kolesnik

TO THE QUESTION OF DIALECT NORM STABILITY (ON BASIS OF BULGARIAN TRANSMIGRATORY DIALECTS)

Definite parts of languages (dialects) system are getting weaker to some extent. The greatest changes touch firstly the noun. The words having purely grammatical function, such as conjunctions, prepositions, pronouns, articles are the first to disappear on the universally weak areas. The article is a comparatively young grammatical category in the Bulgarian language, that's why it has a tendency to destruction as the result of interference.

Key words: morphology, dialectology, article, linguistic contacts, categorial field of determination, Bulgarian trans migratory dialects.

УДК 811.161.1'282.4/:273(477.74)

А. И. ШВЕЦ

ЛСГ ГЛАГОЛОВ «СУЩЕСТВОВАНИЯ» В СИСТЕМЕ РУССКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИХ ГОВОРОВ ОДЕСЩИНЫ

В статье представлен анализ лексико-семантической парадигмы диалектных глаголов «существования» в семантическом и этнолингвистическом аспектах. Определяется специфика внутренней организации парадигмы, а также вскрываются причины устойчивого сохранения южнорусских глагольных единиц, конституирующих микросистему.

Ключевые слова: русская диалектология, южнорусские островные переселенческие говоры, экзистенциальные глаголы, одессика.

Прошло более двухсот лет с момента появления первых русских переселенцев на территории степного Юга Украины, но здесь по-прежнему звучит южнорусская областная речь, сохраняющая свою материнскую основу в условиях неоднородного языкового соседства, в отрыве от основного языкового массива. Однако характер бытования и степень сохранности ее в разнообразных русских анклавах Одесщины имеет свои особенности. Изучению этих особенностей

на примере глагольной лексики частных диалектных систем (далее — ЧДС) сел Вознесенки Арцизского района, Троицкого Беляевского района и старообрядческих селений Старой Некрасовки, Мирного Измаильского района, Большого Плоского Великомихайловского района в контексте семантического множества глаголов «существования» посвящена данная статья.

Внимание ученых, изучавших словарный состав русских переселенческих говоров Одесской области, долгое время было сосредоточено преимущественно на лексике предметной. Лексика «самой емкой семантической категории» [3] — глагола — предметом специального научного исследования не являлась. Рассматривая причины такого невнимания к глагольной лексике, следует учитывать специфику различных этапов развития русской диалектологии [9; 22], а также более позднюю разработку вопроса семантической структуры слова [1]. В последние десятилетия общая и русская лексикология достигла немалых результатов в описании системности глагольных единиц (работы Д. Н. Шмелева, Ю. Н. Караулова, Л. В. Васильева, Э. В. Кузнецовой, Н. А. Шведовой, М. Н. Гайсиной). Разработка же вопроса системности глагольной семантики в диалектном языке остается еще мало изученной и актуальной [6; 7; 10; 14; 16; 17], каждое частное исследование в этом направлении — это шаг на пути постижения закономерностей функционирования говора как формы существования языка на уровне определенной микро-системы.

Настоящая работа посвящена установлению специфики структурно-семантической организации диалектных глаголов «существования», принадлежащих ЧДС, функционирующим в условиях иноязычного окружения.

В работе анализу подвергнуты глагольные единицы ЧДС, принадлежащие понятийному полю 'бытийность' в пределах лексико-семантической группы (ЛСГ), которую мы понимаем, как «целостное, незакрытое и способное к развитию множество слов или их лексико-семантических вариантов, объединенных вокруг доминанты общностью лексического значения, упорядоченных отношением семантической производности, и служащее целям дифференцированной номинации» [20: 61].

Сложный характер денотата глагола (мир событий, действий, отношений) «детерминирует то, что языковое значение глагольных лексем представляет собой сложный феномен» [25: 113]. Глагол способен не только отображать ситуацию, но и комплекс ситуаций, становясь при этом «сильнейшим инструментом анализа, синтеза, кодирования и выражения взаимосвязи между предметами и явлениями» [5: 3]. Уникальная природа лексической семантики русского глагола обуславливает то, что в глагольной лексике в целом роль системных факторов сильнее, чем в сфере других частей речи, а лексико-семантические группировки глаголов более структурированы, что делает их благоприятным материалом для изучения системных отношений» [12: 4].

Функционирование в русских говорах Одесщины семантического множества диалектных глаголов «существования» обусловлено зависимостью семантической системы диалектного языка от «системы» реального мира («культуры»), от той области, где ее отдельные элементы («реалемы») [24] достаточно четко расчленены, атомизированы, «терминологизированы». Речь идет о трех переходных этапах восточнославянской обрядности, маркирующих **начало** жизненного пути человека — родины, **середину** — свадебное торжество, **конец** — похороны. Основная масса глагольных лексем *существования* в русских переселенческих говорах Одесщины как зеркальное отражение реалемного плана включает в свое значение указание на предел *начальный* — ситуация «родиться», *конечный* — ситуация «умереть», *на весь процесс жизнедеятельности* — ситуация «прожить», либо на *промежуточные определенные вехи в жизни человека* — ситуация «быть молодым/молодой», ситуация «состариться», ситуация «доживать». (Семы, дифференцирующие номинации промежуточных этапов жизни, часто носят скрытый характер либо находятся на периферии значения). При этом вырисовывается стройная структура лексико-семантической парадигмы градуального типа.

ЛСГ *начинательных* глаголов демонстрирует вариант родо-видовых отношений, где базовыми во всех ЧДС выступают общеупотребительные глаголы-конверсивы *рѳдить* и *рѳдиться*, функционирующие с характерной диалектной акцентровкой.

Парадигматические ряды с дифференциальными признаками (ДП) «повторность, многократность», «субъектность», «освобождение от груза», «находка, приобретение» структурируют описываемую семантическую общность, репрезентируя разного рода вариантные отношения:

ДП (идея)	ЧДС с. Большое Плоское	ЧДС с. Старая Нек- расовка	ЧДС с. Мирное	ЧДС с. Вознесенка	ЧДС с. Троицкое
«повторность, многократность»	нарóдить, нарóдиться	нарóдить, понарóдить, понарóдиться	нарóдить, понарóдить, понарóдиться понадава́ть	нарóдить, понарóдить, понарóдиться	нарóдить, понарóдиться
«субъект/лицо женского пола»	нарóдить	нарóдить понарóдить, опустéть,	нарóдить	нарóдить, опростáться	нарóдить
«субъект/жи- вотное, самка»	прийти пустой	окотиться (об овцах), окотить- ся (о кошках)	окотиться (об овцах), окотить- ся (о кошках)	покотиться (об овцах), окоша- читься(о кош- ках)	покотиться
«освобождение от груза, ноши»	прийти пустой	опустéть	—	опростáться	—
«находка»	найти	найти	найти	найти	найти
«приобретение»	приносить, приводить	водить, приводить	водить, приводить, приобрести	водить, приводить, купить, уло- вить в озере, заказа́ть	приводить

Основу этой семантической общности составляют семантические дериваты общеупотребительных глаголов.

Сема «повторность» идентифицирует в ЧДС говоров единицы *народить, понародить, понародиться* и метафору *понадавать* — «родить много детей». Следует отметить, что для материнских говоров была характерна форма *нарожаться* [21: XX], которая, вероятно, была вытеснена под влиянием соответствующей разговорной литературной и при поддержке украинского языка и соседних украинских говоров, содержащих тождественные единицы.

Оппозицию в пределах парадигмы малой мощности образуют группы диалектных глаголов, противопоставленные *по субъекту действия*: лицо женского пола: *народить, понародить, опростаться, опустеть*; животное: *прийти пустой, покотиться* и *окотиться* (об овцах), *окошачиться* и *окотиться* (о кошках).

Во всех исследуемых ЧДС глагол *найтись* — «родиться, появиться на свет» вступает в отношения конверсии с группами лексем, репрезентирующих семему «родить, произвести на свет», так как все эти единицы содержат находящуюся на периферии ядра скрытую сему «родство». Лексема-конверсив *попроклянуться*, зафиксированная в ЧДС села Вознесенка, вступает в двойную оппозицию с глаголами *народить, опростаться, найти, водить, приводить, заказать, уловить в озере, купить, покотиться, окошачиться*, дифференцируя семы «птица» и «появляться на свет».

Следует отметить, что на периферии этой парадигмы находятся глагольные лексемы, в которых позицию субъекта замещает существительное со значением лица, способствующего размножению какого-либо животного. Это зафиксированный в селе Вознесенка глагол *обводить* — «давать расплодиться какому-либо животному», — производный от основы, унаследованной из материнских южнорусских говоров, а также синтаксически связанное словосочетание с той же семантикой — *ставить на племя*.

Сема «освобождение от ноши, груза» дифференцирует *начинательные* глаголы бытия, функционирующие в ЧДС сел Большое Плоское, Старая Некрасовка и Вознесенка: *опростаться, опустеть* и фразеологический оборот *прийти пустой*.

Особо важными дифференциальными признаками лексико-семантической парадигмы *бытийных* глаголов следует назвать семантические признаки «находка» и «приобретение», которые обусловили специфику семантического множества *начинательных* глаголов, а также устойчивое функционирование южнорусских лексем.

Ритуальные представления древних славян, связанные с появлением новой жизни, определяли выполнение целого ряда магических предписаний охранительного характера: максимальное сокрытие факта предстоящих и уже состоявшихся родов, изоляция роженицы, выбор самого безопасного для родов от постороннего глаза места и многое другое [12: 127—150]. Табуизация многих элементов обряда определила и появление соответствующих вербальных знаков субститутивного характера — эвфемизмов. Причем производными в подобном акте номинации выступали единицы общеупотребительные, в основе семантического переосмысления которых лежал *мотив найденного ребенка*, имевший во всех случаях единую исходную функцию оберега новорожденного [23: 101—111]. Вследствие этого становится вполне объяснимой актуализация дифференциальных сем «находка» и «приобретение» в структуре семем *родиться* — «появиться на свет» и *родить* — «произвести на свет», представленных в русских переселенческих говорах глаголами *найтись, найти, приносить, водить, приводить*.

Этот тип номинации известен в разных славянских языках и диалектных зонах. Так, С. М. Толстая фиксирует следующие территории распространения лексем *найти, найтись*, представляющих семемы «произвести на свет», «появиться на свет»: в русских говорах явление носит спорадический характер; кроме Тульской, Калужской, Ростовской губернии, указываются периферийные зоны, а также Азербайджан, Эстония, Латвия, Литва, где до сих пор бытуют старообрядческие переселенческие говоры; отмечено в украинских говорах (*знайти дитину* — «родить ребенка»), в диалекте так называемых сербов-граничар (территория северо-западной Сербии), в центрально-балканских зонах (ихтиман., панагур., карлов., елен.), в болгарских, кашубских диалектах. Приводит С. М. Толстая и примеры литературных фиксаций: в украинском *знайтися* — «родиться» (только совершенного вида); в белорусском *знайдыш, знайдзен*; в польском *znajda, znajdek* — «подкидыш» (ср. также *найти в капусте*).

Использование мотива найденного, приобретенного ребенка прослеживается и в глаголах другой номинации. В современном русском языке семеме «произвести на свет», представляют глаголы *принести* (без употр. 1 и 2 лица) — «дать приплод, урожай» — и фразеологизмы *принести в подоле, аист принес*. В украинском эту семему репрезентируют разговорные лексемы *приносити* — «рождать, рожать», *принести* — «родить», литературная *приводити* — (о животных) «давать приплод», (о некоторых животных и о рыбах) «наметывать, наметать», (о людях) «родить». «Словарь русских народных говоров» фиксирует глагол *прйти* — «родиться на свет», известный казакам-некрасовцам [21: 239].

Материалы, собранные в русских переселенческих говорах Одесщины, дополняют представления о функционировании описанной языковой номинации. Во всех обследованных селах — старообрядческих и нестарообрядческих — по сей день в речи диалектоносителей функционируют лексемы *найти* и *найтись, приводить*, а в некоторых *приносить* со значением «произвести на свет», «появиться на свет». Выводы об устойчивости функционирования этих глаголов-эвфемизмов подтверждаются и материалами, собранными в селах других районов Одесщины. Это села Сергеевка и Петропавловка, Саратовского, Павловка Арцизского, Коса Болградского, Антоновка Красноокнянского районов, город Вилково Килийского района. Причем эти глаголы стабильно используются не только представителями старшего поколения, но и лицами средней возрастной категории и более употребительны, чем глагол *рбдить*.

Процесс эвфемизации общеупотребительных глаголов (субституция происходит по схеме: таинство > средство к охранению (отвод глаз) > иносказание) в говорах Одесщины распространился и на такие семантические глагольные варианты, как *приобрести, заказать, купить, уловить (в озере)*. Столь устойчивое использование архаического мотива найденного ребенка в акте вербализации позволяет говорить о том, что перед нами не просто ряд значений, а некая семантическая сфера, внутренне организованная, со своей прагматикой.

Описанную языковую модель с идеей *находки, приобретения* дополняет глагольная лексика со значением, отражающим ситуацию *потери*. Это общеупотребительные выражения типа *потерять близких, понести потери в войне, понести тяжкую утрату*. (Ср. у Даля: *потерять* — «сгубить, погубить, лишить жизни», «умереть, погибнуть», *потеря* — «лишение, утрата, убыток, гибель» [8: III]). С. М. Толстая указывает на распространение лексемы *терять* в значении «умирать» в новгородских говорах [23: 107].

Смысловую цепочку в номинациях с использованием мотива найденного ребенка дополняют единицы, указывающие на обряд расставания с умершим. Это представляющие семеме «*хоронить*» метафорические глаголы-эвфемизмы *прятать* (зафиксирован в старообрядческом селе

Большое Плоское) и *ховать* (имеет широкий ареал распространения в русских говорах, поддерживается использованием в современном украинском языке; ср. у Даля: *ховать* — юж., зап., пск., кал. «погребать, хоронить покойника»; *ховтуры* — юж., зап. «погребень, похороны и поминки» [8: IV]). Указанные факты позволяют говорить о сложной языковой метафоре, уходящей в древние мифопоэтические представления о зеркальности прихода человека на этот свет и ухода из него.

Сложность метафорического переноса обуславливает и структуру лексико-семантической парадигмы: *найти* → *потерять*; *приобрести* → *спрятать*. Вероятно, можно говорить и о модели *дать* → *отобрать* (ср. глагол *понадавать* — «родить много детей» и зафиксированный в селах Старая и Новая Некрасовка глагол *позабрать* — «убить»), а также *прийти* → *уйти* (ср. указанный выше диалектный *прийти* — «родиться на свет» и литературный фразеологизм *уйти из жизни* — «умереть»).

Поле «смерти» в лексико-семантической парадигме бытийных глаголов представлено лексемами, обозначающими акт смерти как естественный процесс и неестественный. В тройную оппозицию вступают глагольные микрогруппы, противопоставленные по семе «не своей смертью»: «насильственно», «в гибельных условиях», «с приложением собственных усилий»:

ДП (идея)	ЧДС с. Большое Плоское	ЧДС с. Старая Некрасовка	ЧДС с. Мирное	ЧДС с. Вознесенка	ЧДС с. Троицкое
Естественно, своей смертью	Памереть, пагнить, падохнуть, кыркнуться	Памереть, папамереть, кубыркнуться	Памереть, пагнить, папередохнуть, преставиться	Счезать, папамереть, папередохнуть	Поукладаться, изничтожиться,
Неестественно, в гибельных условиях	утопнуть убиться	паутопнуть убиться	загнуть убиться	залиться, загруснеть убиться	утопнуть убиться
Неестественно, насильственно	—	Уклась, ухоломанить, позабрать, побить, попоубивать	Укоцкать, ухоломанить, век завязывать,	Ухандокать, попоубивать, расходовать, павыкатать, пакатавасить	паубить
Неестественно, приложив соб- ственные усилия				Завеситься	

Помимо диалектных словообразовательных вариантов общеупотребительных глаголов *помереть*, *попоумереть*, *попомереть*, выступающих базовыми единицами, акт естественной смерти именуют диалектные семантико-словообразовательные и семантические дериваты общеупотребительных слов: *изничтожиться*, *счезать*, *погнить*, репрезентирующие семему «превращаться в ничто», а также единицы, мотивированные существительным дух: *поддохнуть* и *попередохнуть*. Они одинаково нейтрально употребляются для номинации действия, совершаемого и животным, и человеком: *У ней муш падох у той гот* (Б. Плоское). *Фсе пчёлы у миня-та папиродохли* (Мирное).

Глагольные лексемы со значением «неестественной смерти в гибельных условиях» указывают на способ действия. Это южнорусизмы с прозрачной внутренней формой *залиться* и *загруснеть* — «погибнуть из-за полного погружения в воду и отсутствия возможности всплыть», а также *завеситься* — «лишить себя жизни путем сдавливания горла», *убиться* — «погибнуть от сильного ушиба, удара».

Среди единиц с ДП 'насилие' можно выделить две группы глаголов с прозрачной внутренней формой:

1. Глаголы, сочетающиеся с субъектами разных семантических групп, а также употребляющиеся в конструкциях бессубъектных и с неопределенным субъектом. Это звукоподражательный локализм *укоцкать* — «убить», содержащий четкую мотивацию «физическое повреждение, удар». Угадывается значение и локального глагола *ухоломанить* — «убить», а также

укла́сть — «убить» и *расхо́довать* — «расстрелять». *Расходовать* восходит к устойчивому обороту *пустить в расход*, широко употреблявшемуся во времена гражданской войны.

2. Глаголы, сочетающиеся с олицетворенным субъектом. Глаголы *позабра́ть*, *повыкати́ть*, *покатава́силь* — перен. «умерщвлять» всегда содержат при себе существительное, указывающее на субъект действия. Напр.: *Зашла эта халера, навыкатала, покатавасила геть усех гусей* (Вознесенка). *Фсех братьев вайна пазабрала* (Троицкое). При этом существительное обозначает неживой предмет — *война*, *болезнь* и под., — который подвергается в народе олицетворению. И отнюдь не случайно. Крестьяне представляли болезни в виде женщин. Говорили, что их 12 сестер-лихорадок — «треокаянных дьяволиц». Из них главных четыре: Трясавица, Огневица, Житовица и Студеница. В иконописи вплоть до конца XIX в. [13: 94] было распространено изображение двенадцати лихорадок-трясавиц в виде женщин, иногда обнаженных, иногда с крыльями летучей мыши. Особенно распространен был этот сюжет в народном лубке [13: 179].

Исследователь духовной культуры и традиционного народного быта русской деревни В. Ю. Лещенко отмечает, что «часто представляли в виде живого существа холеру. Выражение «холера идет», «холера приближается» нередко понималось буквально. Чаще всего холеру воображали старухой с лицом, искаженным страданием. Иногда холера воплощалась в облике домашнего животного. Она появлялась преимущественно осенью или ранней весной, когда скотина начинала страдать от бескормицы и дурной погоды» [13: 180].

Характерно, что в номинации лексемы *катавасиль* сохраняется сема «разбой» (ср. у Даля: *катавасия в просторечии: суета или сумбур, бестолочь, перевороты, беспорядок; ссора, катавасица; пск. драка, побои* [8: II]).

Семантическую структуру глагольных единиц *укла́сть* — «убить», *поукладáться* — «умереть», фразеологизма *век завязывать* — «укорачивать жизнь» следует рассматривать неразрывно с глаголами *преста́виться*, *кыркнуться* и *кубыркнуться* — «умереть», так как все они включают в свою языковую номинацию идеи, отражающие символические формы мифоритуального поведения погребально-номинальной обрядности. Изменение положения человека в пространстве неразрывно связано с природой, формой его бытия. Положение *лежа* есть одна из начальных фаз ухода человека из этого мира в мир иной. Для того, чтобы этот процесс осуществился, должна произойти *инверсия верха и низа* (основных элементов мироздания в мифологической модели мира). Тогда совершится смена форм бытия, наступит космический порядок [15: 660—661]. Поэтому человек *преставляется*, чтобы жить в другом мире. В современном русском литературном языке глагол *преставляться* в значении «умирать» практически не употребляется. В МАСе его сопровождает помета *устар.* В диалектном языке он нейтрален и до сих пор активно используется, особенно в речи представителей старшего поколения.

Идея кругового вращения, ведущая к смене форм, природы бытия, заложена в номинациях целого ряда глагольных лексем, зафиксированных в разных ЧДС русских говоров Одесщины: *кубыркнуться* (*Как там дет паживаить? Ище ни кубыркнулся?* («умереть»); Ст. Некрасовка); *камырзиться* («капризничать»); *ковырзиться* и *кобырзиться* (*Хароший он чилавек — ну и выходи за ниво, чиво ты кавырзишься?* («ломаться, капризничать, важничать»)); *копырдиться* («ломаться, капризничать, важничать»). В Большом Плоском отмечены лексемы *кыркнуться* («умереть»), *карбыкáться* («заботиться, беспокоиться») (*Вот так карбыкáюсь для каждого*) и *скубыкнуться* (*А я ей кричу: «Ай, касаплетка, куда ты скубыкнулась?»* («убеждать»)). «Словарь русских народных говоров» фиксирует разнодиалектные глаголы *кобыряться*, *кобу́ряться*, *кубыматься*, *кубыляться*, *кубыряться*, *кубышаться*, *кувыляться*, *кувырдатся* со значением «кувыркаться» [21: XIV]. Разные говоры в условиях местного бытования развили локальные семемы — варианты, восходящие к праславянской глагольной производной *vortiti — *вертеть*, имеющей соответствия и в других индоевропейских языках (ср. нем. *Konversion* < фр. *conversion* < лат. *conversio* — «обращение, превращение; перевод» [11: 344]; у Даля: *бырь (вырь)* — «быстрина в потоке, закруть вихря — место наибольшей силы огня на пожаре». [8: I]). Но семантическая структура диалектных глаголов изменялась по четкой смысловой модели: *круговой оборот* (перекидывание через себя самого, через голову) > *смена формы состояния, существования*. По архаическим представлениям древних славян [15: 127; 573 и 18: 136] оборот через или вокруг себя вел к перевоплощению — другому состоянию, виду, неестественному для человека. Таким образом, формирование нового значения — «новая форма существования» — в говорах Одесщины шло по направлениям, демон-

стрирующим явление полихронии языка, то есть «способности объединять и удерживать в структуре языка результаты познания социумом окружающей действительности, результаты, добытые на разных синхронных срезах» [4: 22; 67—89]: а) «бежать» (*скубы́кнуться*); б) «беспокоиться» (*карбы́каться*); в) «ломаться, капризничать, важничать» (т. е. вести себя так, как несвойственно человеку) (*ковы́рзиться/кобы́рзиться/копы́рдиться/камы́рзиться*); г) «перестать существовать, умереть» (*кубы́ркнуться*). Итак, переворачивание верха и низа приводит в конечном итоге к установлению космического порядка. А пока покойный лежит и «спит». Он приобщается к миру мертвых и готовится в мир иной. Живые должны охранять его сон. Отсюда становятся понятными диалектные глагольные метафоры *укла́сть* («убить») и *поукладáться* («умереть»): *Паукладаимся мы, и фсе прападеть* (Троицкое). *Брат у ей памер, ды гаваряць, што йиво уклали* (Старая Некрасовка.).

Приобщение к новому состоянию закреплялось переодеванием в одежду мертвых — новую одежду. На покойнике *застегивали все пуговицы*. Обычай требовал также *связывать умершему руки и ноги*. Связывание рук и ног лишало покойника способности действовать и угрожать живым. Смысл ритуальных действий сводился к *замыканию* пространства, из которого уходил человек. Многие из этих моментов до сих пор сохранились в похоронном ритуале старообрядцев Одесщины. Для сравнения вспомним симметричные ритуалы при появлении младенца на свет. Тут все действия направлены на высвобождение пространства для облегчения путей жизни: развязывают все узлы, расплетают косу роженице, отец ослабляет пояс, расстегивает ворот сорочки; открывают заслонки у печи, отпирают сундуки и т. д. После сравнения понятно происхождение устойчивого сочетания *век завязывать*, где *век* — в древнем представлении являлся сроком человеческой жизни [13: 181].

Анализ глагольной лексики русских переселенческих говоров Одесщины позволяет сделать некоторые выводы, суть которых — в определении особенностей языковой номинации такого семантического множества диалектного языка, как поле бытийных глаголов. Это эвфемизация, олицетворение неживого субъекта — носителя действия, сложная метафоризация, семантическая зеркальность. Преобладающая часть единиц парадигмы — глаголы общеупотребительные, функционирующие в характерном диалектном оформлении, а также сохраняющиеся семантические их варианты, восходящие к праславянской основе и отражающие коллективную память, духовную культуру носителей не только современных русских диалектов, но и современного русского литературного языка. Единицы описанной лексико-семантической парадигмы в каждом сегменте своей градации репрезентируют родовидовые и вариантные отношения всех типов, обуславливая веерный тип микроструктуры. Между крайними членами парадигмы возникают отношения противопоставления, в основе которых лежит «разветвленная» метафора, обусловленная табуизацией реалем. Подобная сетка отношений способствует устойчивому сохранению и функционированию южнорусских лексем. Способствует этому и поддержка общих лексических явлений украинским языком. Описанная семантическая сфера диалектного языка не подвергнута иноязычному влиянию, сохраняет и развивает семантические особенности, утраченные материнскими говорами.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика // Избр. труды. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1995. — Т. 1.
2. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу // Сочинения: В 3 т. — М., 1865. — Т. 3.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). — М., 1986.
4. Вихованець І. Р., Городецька К. Г., Гриценко П. Ю. та ін. Мова і культура. — К., 1986.
5. Глейбман Е. В. Аспекты глагольной семантики. — Кишинев, 1983.
6. Гецова О. Г. Глагол *образоваться* в русском диалекте // Слово в тексте и в словаре: Сб. статей к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна. — М., 2000. — С. 567—568.
7. Гецова О. Г., Ильинская Н. Г. Типология различий общерусского глагола в системах диалекта и литературного языка // Материалы и исследования по русской диалектологии. I (VII): К 100-летию со дня рожд. Р. И. Аванесова. — М., 2002. — С. 207—232.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1955. — Т. I—IV.
9. Диалектологический атлас русского языка: Центр Европейской части России. Вып. III. Синтаксис. Лексика. Комментарии к картам. — М., 1996.
10. Козлова В. Л. Анализ лексико-семантической группы в говоре (К вопросу о взаимосвязи многозначности и синонимии): Дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1971.
11. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. — 3-е изд., стереотип. — М., 2001.
12. Кузнецова Э. В. Русские глаголы «приобщения объекта» как функционально-семантический класс слов. К вопросу о природе лексико-семантических групп: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1974.
13. Лещенко В. Ю. Семья и русское православие (XI—XIX вв.). — СПб., 1999.

14. *Ленгерен Т. П.* Глагольная лексика русских старожильческих говоров Латвии: Дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1990.
15. *Мифологический словарь* / Главн. ред. *Е. М. Мелетинский*. — М., 1991.
16. *Мординова Г. А.* Парадигматическая и синтагматическая организация диалектной лексики (на материале каргасокского говора Каргасокского района Томской области): Дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1985.
17. *Московская Э. А.* Опыт системного исследования глагольной диалектной лексики (на материале говора села Татищево Переволоцкого района Оренбургской области): Дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1968.
18. *Персонажи славянской мифологии* // Рис. словарь / Сост.: *А. А. Кононенко, С. А. Кононенко*. — К., 1993.
19. *Самотик Л. Г.* Об отношениях противопоставления в лексико-семантической группе одного говора // Проблемы грамматики, словообразования и лексики сибирских говоров. — Красноярск, 1978. — Ст. 1.
20. *Сентерберг И. В.* Лексическая семантика глагола. — М., 1984.
21. *Словарь русских народных говоров*. — М.—Л., 1965—2001. — Вып. 1—36.
22. *Сороколетов Ф. А.* Из истории диалектной и исторической лексикологии русского языка. — М., 1978.
23. *Толстая С. М.* Язык и этническая идентичность // Язык как средство трансляции культуры (РАН, Ин-т славяноведения, научный совет по истории мировой культуры. Секция «Культура стран Восточной Европы XX в.»).
24. *Толстой Н. И.* Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. — 1963. — № 1.
25. *Уфимцева А. А.* Типы словесных знаков. — М., 1974.

О. І. Швець

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ДІЄСЛІВ «ІСНУВАННЯ» У СИСТЕМІ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

У статті представлено аналіз лексико-семантичної парадигми дієслів «існування» в семантичному та етнолінгвістичному аспектах. Визначається специфіка внутрішньої організації парадигми, а також встановлюються причини стійкого зберігання південноросійських дієслівних одиниць, конституюючих мікросистему.

Ключові слова: російська діалектологія, південноросійські острівні переселенські говори, екзистенційні дієслова, одесика

A. I. Shvets

THE LEXICOSEMANTIC GROUP OF THE VERBS OF EXISTENCE IN RUSSIAN TRANSMIGRATORY DIALECTS OF ODESSA REGION

The analysis of the lexicosemantic paradigm of dialectal verbs of existence in the semantic and ethnolinguistic aspects is displayed in the article. The determination of the specific character of the considered paradigm organization is given. The causes of the stable reservation of South-Russian verb unit in the Russian insular dialects which constitute the given microsystem are displayed.

Key words: Russian dialectology, South-Russian insular transmigratory dialects, verbs of existence, odessics.

УДК 811.161.1 · 373.421:004.891

Т. Ф. ШУМАРІНА

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СІНОНІМІЧНИХ УПОДОБАНЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті наявна спроба експериментального дослідження кореляційної залежності стилістичних синонімів та системи соціальних ознак мовної особистості. Аналіз синонімичних уподобань засвідчив, що вибір лексеми з синонімичного ряду може бути обумовлений системою «інтелектуально-культурний рівень — стать».

Ключові слова: експериментальна лінгвістика, криміналістична скриберологія, соціолінгвістика, кореляційна залежність, стилістичні синоніми.

Кореляційний підхід до соціолінгвістичних явищ ґрунтується, як відомо, на з'ясуванні так званого «спільного варіювання» мовних та соціальних ознак. Вивчення мовлення в цьому аспекті, за свідченням фахівців, є нагальною потребою сучасної криміналістичної скриберології. У колі актуальних проблем цього напрямку неабияке місце посідає питання про ймовірність виявлення залежності між декількома (системою) соціальними ознаками особистості та ознаками її писемного мовлення, оскільки подібні дані здатні суттєво допомогти експертам-криміналістам, які змушені вирішувати класифікаційні питання в умовах дефіциту інформації.

В цьому дослідженні робиться спроба з'ясування наявності корелювання однієї з відомих систем — системи «інтелектуально-культурний рівень — гендер» — з лінгвістичними маркерами молодіжного мовлення — сленговими синонімами, які, на відміну від інших лексичних одиниць, до авторознавчих досліджень ще не залучалися.

Зазвичай, коли згадують про стилістичну синонімію, насамперед мають на увазі відносини типу: *очи — глаза — гляделки*, — за моделлю яких будується міжстильова парадигма типу. Проте не можна забувати, що, крім міжстильової синонімії, існує широка зона синонімії внутрішньостильової. Як зазначає Т. Г. Винокур, «між членами її рядків, які можна кваліфікувати як однорідні в експресивному та функціональному відношенні, спостерігається саме стилістична подальша варіативність» [1: 164]. Це дозволяє ставитися до подібних випадків як до стилістичних синонімів, хоча очевидно, що і роль їх у формуванні стилів, і зміст їх характерних рис принципово інші, ніж у міжстильових синонімів. Гадаємо, саме згадані вище внутрішньостильові синоніми і становлять склад соціальної сфери функціонування молодіжного жаргону, на матеріалі якого маємо намір довести взаємозалежність синонімичних переваг, з одного боку, та інтелектуально-культурних і гендерних ознак, з іншого.

Відносно конкретного визначення стильових ознак жаргонних слів, що аналізуються нами, слід зауважити наступне. Як відомо, кожний стиль несе в собі свій особливий потенціал, який «провокує» відстояні в узусі виразні навантаження тих чи інших одиниць. У зниженій стилістичній сфері, що обслуговує розмовне та розмовно-повсякденне мовлення, а саме тут і функціонує молодіжний жаргон, поширене просторіччя та обценізви з притаманним їм забарвленням грубості. З другого боку є й жаргонна лексика з нейтрально-розмовним відтінком. Але все ж таки ця нейтральна розмовність матиме деяку заниженість порівняно з нейтральним стилем, бо це є типовою вимогою і сенсом існування комунікативної сфери молодіжного жаргону. Виходячи з цього, функціонуючі у сучасному молодіжному жаргоні лексеми, які, за стильовою ознакою, нарізно називають однаковий сигніфікат, будемо вважати синонімами.

Зміни у суспільному та політичному житті кінця ХХ ст. зробили нестабільною стилістичну систему не тільки літературної мови. Нестабільними стали й стилістичні «норми» (якщо можна їх так умовно назвати) молодіжного жаргону. Ширшає «прикордонна зона», де відбувається взаємодія і взаємопроникнення різних «приватних», «малих» норм [4: 35]. Тому з'являються коливання, дубленті, варіантні явища, що дуже ускладнює атрибутивні дослідження молодіжного мовлення. З'ясувати, чи є існуюче стилістичне розшарування сленга значущим, чи справді існує свій узус, свої уявлення про «належне» у представників різних інтелектуально-культурних груп — головна задача проведеного експериментального дослідження. Основою для висування

гіпотези, згідно якої існує залежність використання специфічно забарвлених стилістичних синонімів молодіжного жаргону від інтелектуально-культурного рівня мовної особистості, послужили ознаки, які вважав доцільними для використання у криміналістиці А. А. Леонтьєв [3: 32], а саме: потенційна можливість вибору та міра виразності. Вважатимемо названу вище гіпотезу гіпотезою першого ступеня. А у межах кореляційного підходу до соціолінгвістичних явищ є можливість висунути й гіпотезу другого ступеня — про існування кореляційної залежності синонімів-жаргонізмів з різною стильовою забарвленістю та не однієї, а одразу двох соціальних ознак — інтелектуально-культурного рівня (про який вже йшлося у гіпотезі першого ступеня) та гендера.

З метою з'ясування, чи має підставу наше перше гіпотетичне припущення (про розшарування молодіжного жаргону за ознакою інтелектуально-культурного рівня) було проведено експеримент на групування слів. Вибір інформантів був заснований на тому, що носіями молодіжного жаргону, зокрема, є люди, чоловіки та жінки 16—17 років, мешканці міста, які одержали неповну середню освіту і мають певний інтелектуально-культурний рівень. До нашого експерименту було залучено 4 групи інформантів: чоловіки з низьким інтелектуально-культурним рівнем, жінки з низьким інтелектуально-культурним рівнем, чоловіки з високим інтелектуально-культурним рівнем та жінки з високим інтелектуально-культурним рівнем. Нами обрано термін «інтелектуально-культурний рівень» замість більш поширеного «рівень освіти» тому, що він містить у собі не лише формальний показник про закінчення/незакінчення того чи іншого освітнього закладу, а передбачає й рівень загальної культури, спроможність міркування тощо. Анкета, що була запропонована інформантам, складалася з переліку особистих соціальних ознак (стать, вік, інтелектуально-культурний рівень, місце проживання), а у лінгвістичній частині містилися 17 пар синонімів молодіжного жаргону. За семантикою лексеми вибиралися з ЛСГ 'людина та її відпочинок'. За стилістичними ознаками були дібрані пари (за методикою безпосереднього спостереження згідно з гіпотезою про стилістичне розшарування сучасного молодіжного жаргону), в яких один з членів мав нейтрально-розмовну забарвленість, а інший тяжів до просторіччя. З метою відволікання опитуваного від дійсної мети експерименту, а відтак і від свідомої настанови на правильне, престижне мовлення, використовувалися відволікаючі чинники, а саме: у лінгвістичний матеріал було введено не тільки жаргонні слова, які були цікаві для нас як дослідників жаргону, а й слова, значення яких мало ймовірно могли бути відомі нашим інформантам: юнакам 16-річного віку. Цей захід мусив зменшити загрозу контролювання мовлення і забезпечити чистоту експерименту.

На першому етапі учасникам було запропоновано зібрати у групу слова, за допомогою яких вони найчастіше спілкуються зі своїми друзями у клубах чи інших місцях відпочинку. Порівняльний аналіз отриманих даних дозволив установити, що характер синонімічних уподобань у носіїв різного інтелектуально-культурного рівня суттєво відрізняється, а у лексиці молодіжного жаргону дійсно існує стилістична диференціація. Цей висновок базується на тому факті, що з 30 інформантів тільки у п'ятьох виявилися відхилення від прогнозованого нами результату. Але ж більшість носіїв молодіжного жаргону не виявила коливань, а це переважна кількість — 83,4%. Щодо саме стилістичних синонімів, то з усіх 17 пар стратифікаційно немаркованими виявилися лише 6: *клево — неслабо, комп — машина, нищак — супер, подорванный — безбашенный, забить — пофиг, разводить — снимаць*. Причому встановити якусь закономірність у перевазі більш «престижного» чи наближеного до просторіччя синоніма не вдалося. Цілком імовірно, що ці 6 пар як раз і становлять ту зону, де відбувається взаємодія та взаємовплив двох різних узусів сучасного молодіжного жаргону [4: 35]. Інші 11 пар можливо інтерпретувати як соціально зумовлені варіанти мовлення, чи стратифікаційно марковані члени (за А. Д. Швейцером). Тобто 65% з підібраних слів свідчать про неоднорідність стилістичної ознаки та сфери їх функціонування.

Для підвищення ступеня надійності здійсненого нами аналізу вважаємо доцільним використання не одного, а кількох методів збирання даних, зокрема, проведення ще одного типу експерименту — складання тексту. У цьому експерименті взяли участь ще 30 інформантів, які належали до тих же верств, що у першому випадку і мали той же вік. За ознакою статі інформанти на цьому етапі експерименту не диференціювалися. Результати аналізу експериментальних текстів такі. Майже всі носії високого інтелектуально-культурного рівня (88,8%) віддали перевагу жаргонній лексиці з нейтрально-розмовним забарвленням і тільки 11,2% вирішили у 5 словах відхилитися у бік грубих варіантів. Представники низького інтелектуально-культурного

рівня майже не відхилялися від меж окресленого їх попередниками у першому експерименті кола лексики. Лише один інформант виявив коливання. Таким чином, результат другого типу експериментального дослідження довів, що, незважаючи на писемну форму тексту, де, як відомо, людина повинна більш зважати на нормативні вимоги мови, молодь послідовно дотримується свого уявлення про «належне», і в її мові послідовно відбиваються стилістичні переваги своєї соціальної верстви та відповідного інтелектуально-культурного рівня.

З метою довести, що відмінність двох синонімічних переліків молодіжного жаргону є значущою і може бути використана як діагностичний засіб, було проведено ще один експеримент — сприйняття тексту. Для реалізації мети експерименту було складено два типові тексти, насичені соціально-культурними маркерами: в одному експериментальному тексті з жаргонних синонімічних пар вживалися одиниці з просторічним забарвленням, а у другому їх заступали слова з нейтрально-розмовним відтінком. Верифікатори повинні були визначити інтелектуально-культурний рівень молодого автора тексту. Факти, які було одержано після завершення експерименту, повністю підтвердили співвіднесеність соціальних маркерів (різних за стилістикою жаргонізмів) з певним інтелектуальним рівнем людини, що їх уживає. Щоб наблизити результати нашого дослідження до сфери їх дійсного використання, тобто судового авторознавства, було вирішено перевірити отримані дані не тільки за допомогою пересічних носіїв мови, але й фахівців у галузі мови — філологів та співробітників судових закладів, органів правопорядку, авторознавців, які мають справу з аналізом писемних документів, виконаних за допомогою різноманітних засобів. Фахівці висловили свою думку щодо інтелектуально-культурної належності текстів одноставно, і їх висновки абсолютно збігаються з результатами нашого експерименту. Більш за те, у своїй практиці експерти керуються положенням про те, що «ідентифікаційними ознаки можуть бути і у вигляді відповідей до норми, у межах якої вони формуються» [2: 628], а не тільки поза її межами. Вважаємо, що до цих одиниць без вагань можна віднести й лексеми сучасного молодіжного жаргону з різною стилістичною забарвленістю.

Зроблені нами висновки знайшли ще одне підтвердження, але з несподіваного боку. Звернувшись до відомого способу — «тест самооцінки», — в ході якого інформанти, прослухавши фонограму двох зразків соціально маркованого мовлення, повинні були вказати, який з цих зразків більш нагадує їм особисте мовлення, ми отримали вражаючі дані. Результати цього тесту були надто стабільні: зазвичай інформанти віддавали перевагу не тим зразкам, які фактично нагадували їхнє мовлення, а тим, які найбільш відповідали їх уявленням про престижний еталон, і це були синоніми з нейтрально-розмовним забарвленням. Тобто майже всі 15 верифікаторів з низьким інтелектуально-культурним рівнем віддавали перевагу словам з більш вишуканим стилістичним відтінком. Дані останнього експерименту справді доповнили наше уявлення про функціонування та напрямки розмежування синонімічних пар молодіжного жаргону в умовах різного ступеня соціального контролю та наявності настанови на престижність. За цих умов, гадаємо, зробити категоричний висновок стосовно взаємозалежності стилістичного типу синоніма та інтелектуально-культурного рівня молоді людини, не беручи до уваги ступінь соціального контролю, неможливо.

На другому етапі експерименту ми перейшли до реалізації головної мети: довести наявності чи відсутності кореляційної залежності синонімів молодіжного жаргону та двох соціальних ознак — інтелектуально-культурного рівня та гендеру. Результати аналізу синонімічних уподобань за ознакою інтелектуально-культурного рівня були додатково диференційовані за ознакою гендера. Результати експерименту з виявлення залежності вибору стилістичних синонімів молодіжного жаргону від інтелектуально-культурного та гендерного параметрів подано в таблиці. Умовні позначки: 1, 2, 3, ... — порядковий номер лексем у таблиці; Ч — чоловіки, Ж — жінки; < — низький інтелектуально-культурний рівень, > — високий інтелектуально-культурний рівень; [+] — наявність відповідності переважному варіанту своєї інтелектуально-культурної групи, [–] — відсутність відповідності переважному варіанту своєї інтелектуально-культурної групи, [+ –] — наявність обох варіантів. Негативним [–] вважаємо результат вибору в не менш як 80% випадків від загальної кількості даної групи інформантів, тобто 12 чоловік з 17.

Аналіз даних таблиці у гендерному аспекті виявив такі факти: Ч < — 2 відхилення (1 з них (+ –)) = 11,7%; Ж > — 4 відхилення (4 відхилення) = 23,5%; Ч > — 2 відхилення (1 з них (+ –)) = 11,7%, Ж > — 1 відхилення (+ –) = 5,8%. Ж < продемонстрували більший консерватизм і відхилення в бік стильових переваг Ч > і Ж >, тобто груп з високим культурним рівнем; Ж > стабільні у своїх стилістичних межах. Відхилення Ч < і М > (*неслабо, забить*)

Розподіл варіантів за гендерною ознакою

№ п/п	<		>	
	Ч	Ж	Ч	Ж
1	+	+	+	+
2	+	+	+	+
3		+	+	+
4	+	+	+	+
5	+	+	+	+
6	+	+	+	+
7	+ -	+	+ -	+ -
8	+	-	+	+
9	+	+	+	+
10	+	-	-	+
11	+	+	+	+
12	+	-	+	+
13	+	+	+	+
14	+	+	+	+
15	+	-	+	+
16	+	+	+	+
17	+	+	+	+

віддзеркалюють, на наш погляд, уявлення цих груп про «чоловічі» слова. Обидва ж варіанти (+ -) у Ч < і Ч > виявилися у сфері комп'ютерного жаргону, де межі стилістичної диференціації менш різкі.

Сила впливу кожної соціальної ознаки на синонімічні переваги була обчислена за формулою $F_y = R_x / p_x$ [6]. За результатами обчислення було виявлено, що сила впливу інтелектуально-культурного параметру у першій групі слів у 2 рази більша за силу впливу параметру «гендер», що підтверджує результати нашого попереднього аналізу. По другій групі відповідно у 7,8 рази більше. Тобто гендерний чинник не є значущим у порівнянні з інтелектуально-культурним рівнем. Більш за те, кількість виявлених значущих відмінностей у виборці інформантів з низьким інтелектуально-культурним рівнем більше, ніж у виборці інформантів з високим рівнем. Таким чином, наші результати підтвердили висновок, зроблений Е. С. Ощепковою на іншому матеріалі, про те, що за умов підвищення рівня освіти та соціального статусу різниця між мовленням чоловіків та жінок зменшується [5: 225].

Отже, експериментальна перевірка гіпотези про наявність корелювання системи соціальних ознак — інтелектуально-культурного рівня та гендеру — зі стилістичними синонімами молодіжного жаргону надала негативний результат. Але ж співвіднесеність соціальних маркерів з певним інтелектуально-культурним рівнем інформантів була доведена й підтверджена фахівцями — філологами та авторознавцями, що надало їй статус певного діагностичного засобу та можливість застосування в криміналістичній скриберології. Очевидно, що цей напрямок дослідження перспективний, й імовірно позитивні висновки щодо існування кореляційної залежності синонімічних пар від інших систем соціальних ознак — «інтелектуально-культурний рівень — вік», «інтелектуально-культурний рівень — рідна мова», «інтелектуально-культурний рівень — професійна приналежність», «гендер — вік» тощо можуть мати неабияку практичну цінність для сучасного судового авторознавства.

1. Винокур Т. Г. Закономерности использования языковых единиц. — М., 1980.

2. Изотова Т. М., Николаева Ю. А. Современное состояние и необходимость развития судебно-автороведческой экспертизы // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. — Харків, 2002. — Вип. 2.

3. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. — М., 1977.

4. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. — М., 2000.

5. Ощепкова Е. С. Выявление идентификационных признаков мужской и женской речи при искажении текстов // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. — Харків, 2002. — Вип. 2.

6. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социолінгвістику. — М., 1978.

Т. Ф. Шумарина

КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ СИНОНИМИЧЕСКИХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье предпринимается попытка экспериментального исследования корреляционной зависимости стилистических синонимов и системы социальных признаков языковой личности. Анализ синонимических предпочтений свидетельствует о том, что выбор лексемы из синонимического ряда может быть обусловлен системой «интеллектуально-культурный уровень — пол».

Ключевые слова: экспериментальная лингвистика, криминалистическая скриберология, социолингвистика, корреляционная зависимость, стилистические синонимы.

T. F. Shumarina

CORRELATION APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE LINGUO-PERSONALITY SYNONYMOUS PREFERENCES

The article is devoted to the experimental research of the correlation dependence between stylistic synonyms and system of the linguo-individuum social features. The analysis of the synonym choice showed that selecting of the proper synonym depends on the system of «intellectual-cultural level-sex».

Key words: experimental linguistics, criminalistic scriberology, sociolinguistics, correlation dependence, stylistic synonyms.

УДК 821.111 Черчилль 1/7.08

С. В. ЄРЬОМЕНКО

**ВІНСТОН ЧЕРЧИЛЛЬ ЯК МОВНА ОСОБИСТІТЬ
(на матеріалі листів до дружини)**

У даній статті представлений аналіз спостережень над дискурсом мовної особистості на матеріалі епістолярного тексту. У рамках окремого мовленнєвого жанру проявляється лише частина спектру мовних навичок та вмінь людини. Жанр листа належить до так званих «універсальних» жанрів, які є найсприятливішими для дослідження мовної особистості у всьому її прояві.

Ключові слова: мовна особистість, ідіостиль, дискурс, епістолярний текст, Черчилль.

Інтерес до особистісного аспекту вивчення мови суттєво підвищився протягом останніх десятиліть ХХ століття у всіх дисциплінах, які пов'язані з мовою. Спроби звернення до поняття «мовної особистості» здійснювалися і раніше чи то у рамках психолінгвістики, чи то у рамках лінгводидактики, чи то у рамках вивчення художньої літератури. На думку Ю. М. Караулова [3], найближче до сучасного розуміння поняття «мовної особистості» підійшов В. В. Виноградов, розробляючи у своїх працях лінію «образу автора» та «художнього образу» як мовної особистості. Сам Ю. М. Караулов розуміє під мовною особистістю «сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), що різняться ступенем структурно-мовної складності; глибиною та точністю відображення дійсності; певною цільовою спрямованістю» [2: 3]. Розрізняючи три рівні у структурі мовної особистості (вербально-семантичний, лінгво-когнітивний та прагматичний), Ю. М. Караулов зазначає, що характеристика мовної особистості впливає з її дискурсу, під яким він розуміє певний набір мовленнєвих творів уривчастого характеру, зібраних протягом досить довгого проміжку часу [2: 6]. Прикладом такого дискурсу може слугувати навіть сума висловлень певного персонажа художнього твору, «який виступає як модель реальної мовної особистості» [2: 6].

О. О. Селіванова говорить про включення поняття «мовної особистості», детермінованої «сукупністю ментальних, психічних, оцінних, прагматичних та ін. ознак» [7: 138], до структури дискурсу. І. П. Сусов, розглядаючи особистість у рамках прагмалінгвістики як суб'єкт дискурсу, стверджує: «Особистість включена до дискурсу, але разом з тим вона творить цей дискурс, тобто піднімається над ним» [8: 15]. О. О. Пушкін [6], аналізуючи дискурс авторитарної особистості, погоджується з думкою Ю. М. Караулова про те, що за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови [6: 27]. Вчений також зазначає, що дискурс особистості

є матеріалом для побудови її мовленнєвого портрета. І. П. Сусов основним завданням прагматичної лінгвістики бачить розробку питання типології мовних особистостей, О. О. Пушкін же пропонує вивчати співвіднесеність типу особистості зі структурами її дискурсу.

С. І. Гіндін, спираючись на визначення дискурсу мовної особистості Ю. М. Карауловим, стверджує, що мовленнєві жанри в різній мірі придатні до вивчення мовної специфіки особистості [1: 63]. В рамках кожного окремого жанру проявляється лише частина спектру мовних навичок та вмій людини. Для опису всього спектру необхідно вивчати мовленнєву діяльність особистості в досить великому наборі жанрів. Уже сам набір жанрів, якими володіє та користується людина, є однією з найважливіших характеристик її «мовної особистості». До найбільш поширених належить жанр листа, що його С. І. Гіндін зараховує до універсальних жанрів, які є «особливо сприятливими для дослідження мовної особистості у всьому її багатстві проявів» [1: 64]. Оскільки комунікативною реакцією на лист адресанта є відповідь адресата, то, на думку С. І. Гіндіна, можна побудувати одиниці вищого рівня: листування двох кореспондентів протягом певного часу, повне листування двох кореспондентів, листування одного автора з різними адресатами. Це дозволяє лінгвісту «побачити та реконструювати динаміку мовних навичок та вмій, поза якою, очевидно, нема чого думати про досягнення мовної особистості» [1: 64].

Листування між Вінстоном Черчиллем та його дружиною охоплює період з 1908-го по 1964-й рік. З проаналізованих 448 листів Вінстона Черчилля найбільша кількість припадає на 1916 рік (39 листів), 1945 рік (28 листів), 1935 та 1943 роки (по 25). Редактором книги «Speaking for themselves: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill», Мері Соамс [9], зафіксовані також роки повної відсутності листування між подружжям: це 1917, 1930, 1932, 1933, 1940, 1946, 1949, 1960, 1964, що пояснюється перебуванням Вінстона та Клементини у цей час разом.

Тематика листів найрізноманітніша: від домашніх справ, будівництва, фінансів, погоди, дітей, перерахування поточних справ, планів на майбутнє до обговорення політичних подій, думки щодо своїх друзів та опонентів, а також висловлення власних почуттів.

Контактна рама листів, яка становить собою звернення до адресата (в даному випадку дружини) й корелює з формою підписання листа, має свої особливості. У більшості листів звернення до дружини — це сполучення присвійного займенника *my* та прикметника *darling* або *beloved*, або до цього сполучення додається зменшено-пестливе ім'я *Clemmie* чи займенник *One*. Поеднання присвійного займенника *my* з найвищим ступенем прикметника *dear* (*dearest*) часто виступає у ролі звернення. Поодинокими є випадки: *My Precious*, *My dearest*, *My bird*, *Poor lamb*, *Poodle darling*. Напр.: **My dearest one** — *I have your little photograph up here now — & kiss it each night before I go to bed* [9: 132]. *Tender love my dearest* — *I must try to get you a little country house for always...* [9: 93]. *No wonder you have not felt well for the last month. Poor lamb* [9: 61].

Кінцівка листів, як правило, представлена словосполученнями *Your loving Winston*, *Your devoted W.*, які часто підсилюються прислівниками-інтенсифікаторами *ever*, *always*, як, наприклад, *Your ever devoted Pig*. Або ж відмінною формою, яка знову ж таки інтенсифікується за допомогою найвищого ступеня прикметника або графічно XXX на позначення поцілунків. Слід зазначити, що Вінстон та Клементина полюбили закінчувати свої листи малюнками: він малював себе у вигляді собаки, вона ж — у вигляді кішки. Напр.: *With all my love & many kisses XXX. Your loving husband W* [9: 617]. *With my fondest love. Your devoted husband W* [9: 614].

Призначення листів лише одному адресату у 15 випадках марковане словом *Secret*, яке розпочинає відповідний лист, та підсилюється дієсловами наказового способу і найвищим ступенем прикметника: **Most Secret**; **Burn or Lock up** [9: 589].

Зменшено-пестливі імена та прізвиська членів родини фігурують протягом усього листування і підкреслюють інтимно-дружній (за терміном Л. В. Нижнікової [5]) характер листів: *Amber Dog/Pug/Pig* — *Winston Churchill*; *Clem-Pussy-Bird/Kat/Cat* — *Clementine Churchill*; *Puppy Kitten/P. K.* — *Diana Churchill*; *Chumbolly/C. B./The Rabbit* — *Randolph Churchill*; *The Mule* — *Sarah Churchill*; *The Duckadilly* — *Marigold Churchill*; *Jagoons* — *Jack and Gwendeline Churchill*; *The Nellinita/Nellion* — *Nellie Hozier*; *Goonie* — *Lady Gwendeline Churchill*; *The Chimp* — *Christopher Soames*. Наприклад: *He returns to the maison. No Cat! No Puppy Kitten! No Chumbolly!!! All gone* [9: 49]. *So that Thursday must be the day for Pussy to come to luncheon, if she thinks it worthwhile...* [9: 23]. *It is a great comfort to me to feel absolute confidence in your love & cherishment for your poor Pug Dog* [9: 69].

Прізвиська та вимишлені імена надаються й відомим політичним діячам, що зумовлено необхідністю закодувати імена під час численних зустрічей Вінстона Черчилля з ними, особливо протягом 1940—1945 років: *Admiral Q/Don Quixote/The Don* — президент США F. D. Roosevelt; *The Block/Old Block* — прем'єр-міністр Великобританії Н. Н. Asquith; *The Friend/The Old Malay* — адмірал флоту Sir John Fisher; *Ike* — президент США Dwight D. Eisenhower; *The Old Bear/Uncle Jo/U. J.* — Й. В. Сталін; *Revered Leader/R. L.* — прем'єр-міністр Великобританії Lloyd George; *Mr and Mrs Green* — закодовані імена Вінстона та Клементини Черчиллів під час їхнього візиту до Каїра, Москви (1942) та Тегерана (1943); *Frankland, Air Commodore and Mrs* — закодовані імена подружжя Черчиллів під час їхнього візиту до Турції та Касабланки (1943); *Colonel Kent and Mrs* — закодовані імена Вінстона та Клементини під час візиту до Італії, Москви, Афін, Ялти (1944). Напр.: *Don Quixote, who arrived yesterday evening, has a magnificent villa which... is all made on one floor* [9: 473]. *Following from colonel Kent to Mrs Kent. Personal and private* [9: 504]. *I have had very nice talks with the Old Bear. I like him the more I see him* [9: 506].

Наступною наскрізною рисою всіх листів Вінстона Черчилля є його улюблені скорочення не лише відомих йому з Клементиною імен, але й модальних дієслів *could, would, should*; відносних займенників *what, which*; присвійного займенника *your*; зворотного займенника *yourself*; прислівника *very*; прикметника *good*: *But his manner is **vy** sprightly & his conversation most amusing...* [9: 246]. *This letter **shd** reach you on Sunday, & I **shd** reach you myself on Sunday* [9: 247]. *But then there have been many more days **wh wd** simply have flattened you out* [9: 341].

Політична діяльність, робота у складі уряду на різних посадах (1909 — голова міністерства торгівлі; 1910 — голова міністерства внутрішніх справ; 1911 — перший лорд адміралтейства; 1925 — міністр фінансів), у тому числі й прем'єр-міністра (1940; 1951) знаходить своє відображення й у листах відповідних років. Вінстон Черчилль отримував велике задоволення від своєї роботи, тому, як правило, ці листи мають позитивне забарвлення: *My work here is **vy heavy** & **so interesting** that I cannot leave it* [9: 102]. *It is **vy satisfactory** to find such signs of progress in every brunch of the Naval air service* [9: 79]. *Everything is ready **as it has never been before**. And we are awake to the tips of our fingers* [9: 96]. *I am interested, geared-up and happy. The preparations have a **hideous fascination** for me* [9: 96]. Прислівники *very, such, so* підсилюють інтенсивність почуття задоволення, вираженого прикметником, цей же ефект створює заперечний прислівник *never*, а також поєднання у словосполучення прикметника з негативним забарвленням *hideous* та іменника, що має позитивне значення *fascination*.

Відчуття впевненості у своїх силах, правильного кроку знаходить своє відтворення у лексичних одиницях епістемічної модальності (за визначенням П. Г. Крючкової [4]) — таких, як *I am sure, certainly, no doubt*. Іменник *success* та прикметник *delighted* підкреслюють успішність певної дії: *I am confident that with a few more months of regular practice, I shall be able to paint **far better** than I have ever painted before* [9: 539]. *I have no doubt that the film will be a **commercial success** & that I shall get at least my 10. 000 out of it* [9: 369]. *I delivered my broadcast on India on Tuesday night, & it is judged a **great success*** [9: 380]. *I have led the opposition with **considerable success** so far as the debates are concerned* [9: 388]. *I think on the whole I have **succeeded**. **Certainly** I have had plenty of **compliments*** [9: 288]. *The sports were **highly successful** & the men were **really delighted*** [9: 155].

Допоміжне дієслово *shall*, яке широко представлене у дискурсі Черчилля, набуває додаткового модального забарвлення (обіцянки, або навіть застереження), а дієслово *will* підкреслює рішучість: *If I survive the war I **shall** have no difficulty in taking **my** place in the House of Commons & it **must** ever be a **good** one* [9: 120].... *When I am sure that the hour has come I **shall** not flinch from any exertion or strife* [9: 132]. *It may fall to me to strike the blow. I **shall** do it without compunction* [9: 133]. *And if I survive, the day **will** come when I **will** claim it publicly...* [9: 150].

Абсолютно протилежний попередньому тон листів 1915—1916 та 1935—1937 років. У 1915 Вінстон Черчилль позбувся міністерського портфеля внаслідок провалу операції у протоці Дарданелли. Парламентська опозиція звинуватила у всьому саме Черчилля, його однодумці й друзі відвернулися від нього, він опинився в ізоляції. Як зазначала Клементина, «The Dardanelles haunted him for the rest of his life. He always believed in it. When he left the Admiralty, he thought he was finished... I thought he would never get over the Dardanelles; I thought he would die of grief» [9: 107]. Протягом 1935—1937 років він також не входить до складу Кабінету,

постійно його критикуючи за нерішучість, відсутність кроків щодо військово-морського укріплення Великобританії, оскільки країна стоїть на порозі війни. Отже, характерною рисою уривків є насиченість прикметниками з негативним забарвленням *stupid, ungrateful, depressed, imminent, poor, vainly*; іменниками із заперечними префіксами *mismanagement, injustice*; інтенсифікаторами-прислівниками *so much, so many, deeply, no longer, damnable*. Напр.: *I have lost all interest in the outer world & no longer worry about it or its stupid newspapers* [9: 116]. *I shd have made nothing if I had not made mistakes. Ungrateful country!* [9: 149]... *I feel deeply the injustice with wh my work at the Admiralty has been treated. <...> Then the damnable mismanagement wh has ruined the Dardanelles enterprise & squandered vainly so much life and opportunity cries aloud for retribution* [9: 150]. *I don't think war is imminent for us. Only further humiliations, in which I rejoice to have no share* [9: 442]. *I continue to be depressed about the future. I really do not see how our poor island is going to earn its living when there are so many difficulties around us & so much ill-will and division at home* [9: 545]. *Undoubtedly I feel much pain when I see our armies so much smaller than theirs* [9: 523].

Вся палітра мовних засобів представлена у характеристиках Черчилля його політичних опонентів, найчисельніша група — прикметники та іменники, які передають негативну оцінку: *odious, weak, disloyal, bad, lazy, inefficient, hard, wretched, crafty, sterile; incompetents, intriguers, the old ruffian, swine*. Напр.: *That odious Asquith, & his pack of incompetents & intriguers ruin everything* [9: 132]. *But Asquith will throw anyone to the wolves to keep himself in office...* [9: 139]. *But I feel that my work with Asquith has come to an end. I have found him a weak and disloyal chief* [9: 145]. *But I shd like a verbatim report of the Kat's conversation with the old ruffian* [9: 152]. *What a swine this Mussolini is* [9: 275]. *They are a really bad government in spite of their able members. <...> The wretched Ramsay [MacDonald] is almost a mental case — «he»d be far better off in a Home'. Baldwin is crafty, patient and also amazingly lazy, sterile and inefficient where public business is concerned. Almost wherever they put their foot they blunter* [9: 389]... *Our Government less capable a machine for conducting affairs that I have ever seen. The Baldwin-MacDonald regime has hit this country very hard indeed, & may well be the end of its glories* [9: 405]. Фразеологізм *to throw anyone to the wolves*, окличне речення *What a swine this Mussolini is*, порівняльна конструкція *less capable... that I have ever seen* підсилюють негативність оцінки.

У ставленні до дружини простежуються два тональні блоки, які зберігаються протягом усього листування: перший — це освідчення в коханні, хвилювання, турбота про неї. Звернення до дружини *my darling* та пестливе *my beautiful pussy cat* вже згадувалися нами вище. Часте використання вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників, емфатичних конструкцій з дієсловом *do* (найчастотніша з них — *I do hope*), умовного способу *I wish you were here* підкреслюють глибину почуття Вінстона до дружини. Напр.: *My heart thrilled w love to feel you near me in thought. I feel so tenderly towards you my darling, and the more pleasant and agreeable the scenes and days, the more I wish you were here to share them and give me a kiss* [9: 537]. *Please my darling think of nothing but this, subordinate every thing in yr life to regaining yr nervous energy and recharging yr batteries* [9: 227]. *Ten years ago my beautiful white pussy cat you came to me. They have certainly been the happiest years of my life, and I never at any moment did I feel more profoundly and eternally attached to you* [9: 213].

Дієслова наказового способу, емфатичні конструкції з дієсловом *to do*, модальні дієслова із значенням облігаторності (*must, should, be to*) і складають другий блок та вказують на авторитарні риси характеру Вінстона Черчилля. Напр.: *Keep in touch with the Government. Show complete confidence in our fortunes. Hold your head very high* [9: 120]. *Do I beseech you keep in touch with him. <...> Don't neglect these matters — I have no one but you to act for me. I shd like you to make the seeing of my friends a regular business* [9: 156]. *No further bills must be added to this list. <...> All small bills are to be paid monthly. <...> Nothing expensive should be bought* [9: 301]. Як зазначив в одному з листів Черчилль, «You did promise Sept 12 1908 «To Love, Honour, & Obey»». The Turgant [9: 549], він дійсно вимагав від оточуючих, зокрема від дружини, виконання його волі.

Багато уваги у листуванні приділено дітям, про яких батько завжди говорив лише позитивно, незважаючи на їхні неординарні вчинки. Зменшено-пестливі імена, прізвиська, прикметники з позитивною оцінкою (найчастотнішим з них є *delighted* — із 448 листів він використовується у 403), інтенсифікатори *so, quite, very* виражають батьківську любов, захоплення, віру в своїх

дітей. Напр.: *Yes I pass through again those sad scenes of last year when we lost our dear Duckadilly. Poor lamb — it is a gaping wound, whenever one touches it and removes the bandages and plasters of daily life* [9: 261]. *I have had a delightful letter from Diana* [9: 272]. *Randolph is growing into a vy strong man. His neck and his thighs are vy noticeable: I think he will be quite big & solidly built. He speaks so well* [9: 341]. *I lunched yesterday with Mary & the children. They are a wonderful brood. <...> It is a lovely home circle & has lighted my evening years* [9: 586]. Метафора *has lighted my evening years* підкреслює радість, яку отримує Вінстон від спілкування з дітьми.

Окремий блок листів Вінстона Черчилля стосується родинного маєтку Чартвел, який був придбаний у вересні 1922 року. 26 вересня 1927 року з'являється перший лист: *Chartwell Bulletin. Published weekly — or bi-weekly*. В них мова йде як про ремонт, будівництво, так і про домашнє господарство. Всі ці листи показують, наскільки уважно Вінстон Черчилль ставився до свого маєтку, створював свій власний дім. Напр.: *Animals. Forty-eight new chickens, out of 49, have been safely incubated. Two sittings of turkey's eggs are under hens. One sheep has lambed... <...> The swans are very sweet. The white ones have begun their nest & laid three eggs so far. They take it in turns to sit* [9: 319]. *The lettuces in the walled garden were sold for 200... <...> The hot-houses are dripping with long cucumbers. The grapes are turning black & a continuous stream of peaches & nectarines go to London* [9: 544]. *I began dictating this going down to Kempton where PRINCE ARTHUR was running, & finished it coming back* [9: 580]. Ці приклади демонструють ще одну цікаву рису стилю Вінстона Черчилля: його схильність використовувати графічні засоби (підкреслення, прописні літери) для виділення найважливішої інформації.

Підсумовуючи, слід зазначити, що дана стаття — це аналіз деяких спостережень над дискурсом мовної особистості на матеріалі епістолярного тексту. Але вона підтверджує думку Ю. М. Караулова про можливість вивчення реальних осіб, конкретних індивідуальностей як мовних особистостей за умови повної вичерпної наявності створених цими особистостями текстів, зібраних за досить довгий проміжок часу, а також за умови наявності свідчень про діяльність, вчинки, поведінку цих осіб протягом тривалого часу.

1. Гиндин С. И. Биография в структуре писем и эпистолярного поведения // Язык и личность. — М.: Наука, 1989. — С. 63—77.
2. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. — М.: Наука, 1989. — С. 3—11.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 1987. — 263 с.
4. Крючкова П. Г. Авторитарність в ідіолекті Уінстона Черчіля // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Зб. наук. праць Київського нац. лінгв. ун-ту. — К., 2003. — Вип. 9. — С. 180—185.
5. Нижникова Л. В. Письмо как тип текста: Дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1991.
6. Пушкин А. А. Прагмалингвистические характеристики дискурса личности // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин, 1989. — С. 45—53.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). — К., 1999.
8. Сузов И. П. Личность как субъект языкового общения // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин, 1989 — С. 3—16.
9. *Speaking for Themselves: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill* / Edited by their daughter Mary Soames. — London, 1999.

С. В. Еременко

ВИНСТОН ЧЕРЧИЛЛЬ КАК ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ (на материале писем к жене)

В предлагаемой статье представлен анализ наблюдений над дискурсом языковой личности на материале эпистолярного текста. В рамках определенного речевого жанра проявляется лишь часть спектра языковых навыков и умений человека. Жанр письма принадлежит к так называемым «универсальным» жанрам, которые наиболее пригодны для исследования языковой личности во всем ее проявлении.

Ключевые слова: языковая личность, идиостиль, дискурс, эпистолярный текст, Черчилль.

S. V. Eremenko

WINSTON CHURCHILL AS A LANGUAGE PERSONALITY (on the basis of the letters to his wife)

The given article deals with the analysis of Winston Churchill's discourse on the basis of the epistolary text: letters to his wife. Only some of person's language skills are reflected within one definite style. Epistolary text belongs to the so called «universal» genres which are suitable for studying personality's language skills.

Key words: language and personality, idiostyle, discourse, epistolary text, W. Churchill.

В. Г. ТАРАНЕЦЬ, І. В. СЛОБОДЦОВА

ПРИРОДА І ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОНЕМИ R
У МОВІ СТАРШИХ РУН

У статті розглянуто на матеріалі старших рун фонетичні ознаки фонему R, що дозволило реконструювати її витоки у вигляді фарингалізованого іє. $*(a)z$.

Ключові слова: скандинавські мови, старші руни, фонема R, реконструкція.

Із порівняльно-історичного мовознавства відомо, що руна, яка в транскрипції позначається через R, виникла із загальногерманської фонему $*z$ і в мові старших рун (II—VI ст. н. е.) відрізнялась від індоєвропейської фонему, що передається через r. Виникнення фонему R пов'язується з дією в германських мовах переходу $*z > R$, відомого під назвою «ротацізм» [10: 31—38]. Якщо обмежитися кінцевою ненаголошеною позицією в слові, то названий перехід загальногерманського дзвінкого $*z$ у найдавніші часи мав вияв у скандинавських мовах у вигляді R, у східногерманських — s, а в західногерманських пам'ятках відмічено відсутність будь-якого приголосного в названій нами позиції слова і допускається, що в цих мовах приголосний уже відпав. Прикладом можуть бути такі слова, як (рун.) *dagaR*, *-gastiR*, (гот.) *dags*, *gasts*, (зах.-герм.) *dag*, *gast*. У скандинавських рукописах IX—XIII ст. зафіксовано подальшу зміну $R > r$, унаслідок якої новий приголосний R збігся зі старим r [10: 31].

Таким чином, перехід у північногерманських мовах $*z > R > r$ можна розглядати як поступову зміну щільного дзвінкового в сонорний, унаслідок чого в кінці слова утворився артикуляційно більш напружений приголосний. З іншого боку, в цій позиції слова в готській і західногерманських мовах має місце послаблення напруження у вимові колишнього приголосного $*z$. Таке артикуляційне послаблення відповідає загальногерманській прикметі фонетичних і граматичних змін у кінцевій позиції слова, яка відома в германістиці під назвою «закону кінця слова» [7: 290—338]. Як бачимо, скандинавський ротацізм протирічить загальній тенденції послаблення в артикуляції кінцевого ненаголошеного складу в германських мовах. Щоб зняти це протиріччя, О. І. Смирницький пояснює посилення артикуляції в кінці скандинавських слів особливістю цих мов [6: 128—129]. Як свідчать дослідження, в германських мовах зустрічається підсилення вимови кінцевих звуків на фоні загального послаблення артикуляції в цій частині слова [11]. Проте, щоб зрозуміти справжні причини фонетичних процесів, необхідно звернутися до походження фонему R і її функціонування в мові старших рун. З цією метою нами розглядається дистрибуція і навантаження фонему R на матеріалі рунічних слів і текстів, поданих у відповідних працях Е. А. Макаєва і В. Краузе [3: 99—110; 13].

Аналіз слів з руною R показав, що вживання цієї фонему позиційно обумовлене. R ніколи не зустрічається в старших рунах на початку слова. В чотирьох випадках зафіксовано R у середині слова. Це слова: *haraRaR*, *hroRaR*, *hroReR* і *aRina*. Очевидно, що перші три приклади є формами одного й того ж слова (допускається, що це власна назва) [3: 128,131]. Форма *haraRaR*, мабуть, більш архаїчна, ніж інші споріднені форми з відсутнім голосним звуком між першою і другою початковими рунами. В. Краузе допускає, що перша форма із наведених слів була написана приблизно в V ст., інші дві — в середині VI ст. [13: 563,590]. Серединна руна R вживається в закореновому ненаголошеному складі. Слово *aRina* етимологічно відповідає фінському *aRina* і вважається запозиченим [13: 561]. Названі випадки з серединним R становлять 4,7% вживання (всього руна R зустрілася в 85 різних словоформах).

Мабуть, не випадковим є те, що всі три слова (окрім *aRina*) мають у кінці ще одну руну R, і це дає підставу думати, що кінцева руна R у цих словах вторинна за походженням. Первинним могло бути слово $*haraR$, а потім уже з'явилося *haraRaR* та інші форми. Оскільки кінцеве -aR виконувало в мові старших рун граматичну функцію, наприклад, було показником множинності в іменників [3: 113], то цілком імовірно, що могли існувати протиставлення в називному

відмінку однини і множини типу **haraR* і *haraRaR*. Тим більше, що існував подібний клас іменників індоєвропейського походження з основою на **-r** (напр., у рунічних текстах *swestar* ‘сестра’ з кінцевою руною **-r**). Зустрічаємо також слово *dohtriR* (мн. ‘дочки’), де серединна руна **-r-** є ознакою одиничності імені (пор. в гот. мові *dauhtar* ‘дочка’), а множина в зазначеному слові утворена за допомогою **-iR**. Далі буде показано, що голосний перед кінцевим **-R** нерідко виступав редукованим і випадав, що свідчить про більшу значущість приголосного **-R**, ніж голосного. Якщо з таких позицій аналізу підійти до наведених вище рунічних слів із серединним **-R-**, то можна дійти висновку, що історично **R** у північногерманських мовах існувало лише в кінцевій позиції слова. Серединним **-R-** стало після появи вторинного кінцевого **-R**. Таке припущення підтверджується також великою частотою вживання **-R** у кінцевій позиції (95,3%). Безсумнівно, що типовим є вживання **-R** після голосного звука, з яким **-R** історично утворював один склад.

Аналіз рунічних слів із кінцевим **-R** показав, що в 50 випадках (61,7%) **-R** вживається після [a] (напр., *haiwidaR*, *slaginaR*, *huwaR*). Решта вживання цього приголосного розподілилася таким чином: після [i] в 10 словах, причому в чотирьох із них, складних, в яких компонентом виступає одна й та ж частина *-gastiR*; після [e] — в чотирьох випадках (напр., *hideR*), після [o] — в трьох словах (*runoR*), після [u] — в двох (*waruR*), і в 12 словах **-R** реалізується після іншого приголосного. В останньому випадку маємо кінцеві сполучення: **-sR**, **-fR**, **-tR**, **-dR**, **-mR**, **-nR**, **-skR**, **-ltR** (напр., *barutR*, *borumR*, *fiskR*, *rhoaltR*).

Кінцева позиція **-R** свідчить про те, що даний приголосний і попередній голосний перебували в одному складі, а значить були артикуляційно досить тісно пов’язані між собою. Склад завжди становить єдину артикуляційну одиницю і задається однією нейрофізіологічною програмою [1: 251; 4]. Після того як у прагерманській мові наголос закріпився на початковій кореневій морфемі, кінцевий склад залишався ненаголошеним і в ньому поступово відбувалися зміни в напрямку загального артикуляційного послаблення у вимові (це і знайшло своє відображення в «законі кінця слова»). Таке послаблення було викликано, перш за все, зменшенням функціональної значущості кінцевої морфеми — флексії. Зміна в значенні привела до зміни форми [5]. Морфологічна перебудова в кінці слова супроводжувалася іноді повною редукацією голосного перед **-R**. Про це свідчать кінцеві сполуки «приголосний + **R**», а також уживання в мові старших рун рівнозначних форм як *heramalasaR* і *haeramalausR*. Очевидно, що **R** міг виконувати в словах складотворчу функцію, отже, належав до класу сонорних звуків і суттєво відрізнявся від загальногерманського **z*. Відсутність в окремих словах перед **-R** голосного свідчить про досить суттєве послаблення кінцевого складу.

Внаслідок артикуляційного послаблення в кінцевому ненаголошеному складі не було чіткої різниці у звучанні між «широкими» голосними [a, o, e]. Про це свідчать такі етимологічно споріднені слова, як *runa* і *runo*, *runaR* і *runoR*, *hroRaR* і *hroReR*. З іншого боку, ці голосні не змішувалися з «вузькими» [i, u], і останні розрізнялися між собою. Цілком можливо, що в рунічних текстах відображено стан мови, в кінцевій позиції якої залишалося протиставлення [a — i — u]. Лише таке протиставлення голосних існувало в кінці слова і в пізніших давньоісландських текстах [8: 25—26].

Вживання сполучень **-iR**, **-uR**, в яких унаслідок дії тенденції до послаблення в кінці слова виступають голосні [i, u], дозволяє припускати, що раніше в цій позиції вживалися артикуляційно більш напружені голосні, ніж у старших рунах. Послаблення у вимові кінцевих голосних привело в германських мовах до скорочення їх тривалості: довгі голосні ставали короткими, а короткі редукувалися і зовсім зникали [7: 335—337]. Припущення того, що [i, u] могли при подібних умовах виникнути з більш напружених, тобто «широких» голосних, підтверджується сучасними експериментальними дослідженнями. На матеріалі синтезованих голосних Г. Лінднер показав, що внаслідок скорочення довготи звука має місце якісний перехід: голосний [o:] змінюється в [u], [e:] переходить в [i], [a] залишається за своїм тембром без змін [14: 407—414].

Подібне скорочення тривалості звучання кінцевого голосного мало місце в прагерманській мові після закріплення наголосу на початковому складі. Цілком імовірно, що в старших рунах нечисленні слова з **-iR**, **-uR** могли виникнути зі сполучення «широкий голосний + **R**». Оскільки в рунах не було досить чіткої фонетичної різниці між широкими [a, e, o] в сполуці з **-R**, а найбільш частотним виступає **-aR**, то можна припустити, що найбільш архаїчним у мові старших рун є сполучення **-aR**.

Таким чином, виникнення фонемі **-R** тісно пов'язане з природою і розвитком кінцевого голосного [a]. Про артикуляційну близькість голосного [a] і **-R** свідчить той факт, що ці звуки іноді позначалися в рунічних текстах однією комбінованою руною (хоча місця на предметі для написання цих звуків окремими рунами було досить) [13: 453, 482].

Реконструючи глибше в германському слові кінцеву фонетичну позицію, можна прийти до того стану, коли ця частина слова мала досить сильне артикуляційне напруження, особливо в ті ранньогерманські часи, коли словесний наголос був рухомим і міг займати кінцевий склад слова. В такому випадку кінцеве **-aR** вимовлялося як один звук, у якому [a] мало додаткову артикуляцію і виступало фарингалізованим. Подібне звучання мають у сучасних германських мовах короткий і особливо довгий голосний заднього ряду [a:], який називають «темним, глухим» [15: 88—89; 12: 107—108]. При його вимові активну функцію виконують м'язи гортані та задньої частини ротової порожнини. Оскільки в ранні прагерманські часи кінцева позиція слова могла мати, поряд з послабленням, різноманітне артикуляційне підсилення, то можна допустити зародження фарингалізованого приголосного під впливом [a:] і відповідно розвиток ***(a)s > *(a)z > -(a)R**. Приголосний типу іє. ***s**, у принципі, як свідчать семітські, кавказькі та інші мови, може наближатися до фарингалізованого (напр., араб. *iadrūn* 'груди') [2: 541]. Таким чином, виходячи з попереднього аналізу, допускаємо, що індоєвропейський ***-s** у кінцевій позиції слова після [a] мав ознаку фарингалізованого звука, що і дало його різні рефлекси в германських мовах, а саме: у скандинавських на місці ***(a)s** витворився **-R**, у готській — **-s**, а в західногерманських цей приголосний артикуляційно ослаб і зник. Фарингалізована природа іє. ***(a)s** зумовила зазначений розвиток цього приголосного в окремих гілках германських мов. Відсутність цієї фонетичної ознаки в іншому позиційному варіанті іє. ***s** (напр., на початку слова) привела до появи рунічних слів, у яких не витворився **R**. Виконане нами дослідження засвідчує, що в індоєвропейській правові необхідно розрізняти два фонетичних варіанти приголосного ***s** у залежності від його місця реалізації в слові.

Необхідно також зазначити, що **R** ніколи не змішувався у мові старших рун з індоєвропейським **r**. Це свідчить про те, що **R** і **r** були різними фонемами, а отже, розрізнялися між собою акустично і артикуляційно. В індоєвропейському мовознавстві прийнято, що приголосний іє. ***r** був передньоязиковим. Новоутворений **-R** (із іє. ***(a)s**), згідно нашому твердженню, був задньоязиковим (фарингальним) і, значить, суттєво відрізнявся артикуляційно від **r**. З розвитком скандинавських мов, коли зникло фонематичне протиставлення між **R** і **r**, вони зійшлися у своїй вимові й пізніше перестали розрізнятися [9: 122—124].

Вищенаведений аналіз засвідчує ще один висновок, згідно якому артикуляційне послаблення кінцевого складу проявлялося в різній мірі в трьох групах германських мов. Найбільше послаблення мало місце в західногерманських мовах, найменше — у скандинавських. Відомо, що артикуляційні (історичні) зміни в фонетичній структурі слова взаємокомпенсуються: поряд з послабленням у кінці слова відбувається посилення артикуляції в початковій, наголошеній, частині слова [11: 81—89, 120—121]. Звідси випливає, що словесний наголос у західногерманських мовах є найбільш інтенсивним, а у скандинавських — найслабкіший серед германських мов. За своєю силою наголос у готській мові посідає проміжне положення між акцентами в зазначених мовах.

1. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1979.
2. Кодзасов С. В. Фарингализация // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 541—542.
3. Макаев Э. Я. Язык древнейших рунических надписей. — М., 1965.
4. Речь. Артикуляция и восприятие / Под ред. Л. А. Чистович, В. А. Кожевникова. — М.—Л., 1965.
5. Серебренников Б. А. Об относительной самостоятельности развития системы языка. — М., 1968.
6. Смирницкий А. И. Отпадение конечного **z** в западногерманских языках и изменение **z** в **r** // Труды института языкознания. — Т. IX. Вопросы германистики. — М., 1959. — С. 128 и сл.
7. Сравнительная грамматика германских языков. Фонология. — М., 1962. — Т. 2.
8. Стеблин-Каменский М. И. Древнеисландский язык. — М., 1955.
9. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. — М.—Л., 1953.
10. Стеблин-Каменский М. И. Очерки по диахронической фонологии скандинавских языков. — Л., 1966.
11. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи. — Киев—Одесса, 1981.
12. Arnold R., Hansen K. Englische Phonetik. — Leipzig, 1975.
13. Krause W. Runeninschriften im alteren Futhark. — Halle (Saale), 1937.
14. Lindner G. Urteilsveränderung bei Vokalverkürzung // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. — Bd. 29, H. 4. — 1976. — S. 407—414.
15. Otto von Essen. Allgemeine und angewandte Phonetik. — 4. Aufl. — Berlin, 1966.

В. Г. Таранец, И. В. Слободцова

ПРИРОДА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФОНЕМЫ R В ЯЗЫКЕ СТАРШИХ РУН

В статье рассмотрены фонетические признаки фонемы R, которые позволили реконструировать ее истоки в виде фарингализованного ие. *(a)z.

Ключевые слова: скандинавские языки, старшие руны, фонема R, реконструкция.

V. G. Taranets, I. V. Slobodtsova

THE NATURE AND FUNCTION OF THE PHONEME R IN OLD FUTHARK

The article deals with the phonetic characteristics of the phoneme R in Old Futhark, which permit its reconstruction as the pharyngeal pie. *(a)z.

Key words: Scandinavian languages, Old Futhark, phoneme R, reconstruction.

УДК 811.111'371(043.5)

Н. А. БИГУНОВА

**ТЕРМИНАЛЬНЫЙ ТОН КАК ГЛАВНОЕ СРЕДСТВО
ИНТОНАЦИОННОЙ ВЫДЕЛЕННОСТИ РЕМАТИЧЕСКОЙ
ЧАСТИ ВЫСКАЗЫВАНИЯ**

Статья посвящена определению терминальных тонов, участвующих в выделении рематического компонента высказывания.

Ключевые слова: интонация, терминальный тон, синтаксис, актуальное членение высказывания, рема, выделенность, английский язык.

Отправным пунктом данного исследования является положение о том, что интонация представляет собой одно из важнейших средств как осуществления связности текста, так и обеспечения относительной отдельности, смысловой дискретности частей, формирования в тексте смыслового ядра и периферии [2; 7; 8]. Возможность непосредственного использования интонационных характеристик для оценки наиболее значимых, ядерных, и затушеванных, периферийных участков текста объясняется следующим. В речевой деятельности конечной целью является установление смысла, то есть извлечение информации из текста. Интонационное оформление сообщения дает возможность слушающему уже на начальных стадиях восприятия получить предварительное представление об информации, вложенной в текст говорящим.

В процессе коммуникации люди неосознанно стремятся к максимальной релевантности, к максимальному когнитивному эффекту при минимальных усилиях, которые потребуются для переработки информации. Любое адресованное кому-либо высказывание автоматически сообщает некоторую презумпцию относительно своей существенности [11; 9]. Внимание воспринимающих речь направляется на наиболее важную семантическую информацию с помощью интонации. Интонационные средства сигнализируют о появлении новой мысли, способствуют развитию функциональной перспективы сообщения.

В силу универсальной тенденции, элементы, несущие контекстообусловленную информацию, в предложении идут раньше элементов, несущих новую для данного контекста информацию [10]. В результате этого выделяется по меньшей мере одна именная составляющая, являющаяся прагматически наиболее выделенной. Этот элемент образует «прагматический пик» высказывания, этот «пик» обычно является подлежащим [3]. Прагматический пик обладает обычно большой функциональной нагрузкой при формировании связного дискурса.

В этой связи интерес для данного исследования представляет категория выделенности (релевантности, маркированности, эмфазы). Эмфаза — выделение важной в смысловом отношении части высказывания (группы слов, слова или части слова), обеспечивающее экспрессивность речи [12: 592].

К інтонаційним засобам виділеності, як відомо, належить виділення сильним ударенням; спеціальним підйомом — елементом нисходящої шкали з порушеною поступовістю; шкалою з порушеною поступовістю в поєднанні з сильним ударенням; скандентною шкалою; скользящою шкалою; восходяще-нисходящим тоном; удлинением некоторых гласных, согласных, согласных + гласных; высоким ровным тоном в начале или конце синтагмы [11; 4; 6].

Целью данного исследования является изучение набора терминальных тонов, реализующих выделенность рематической части высказывания. Объектом наблюдения явился вид естественно-языковой устной коммуникации — нарративный и описательный дискурс. В качестве предмета исследования выбран характер терминального тона, служащего для выделенности рематического компонента высказывания в англоязычном устном дискурсе. Актуальность работы обусловлена возросшим интересом лингвистики к исследованию связи между смыслом и интонацией, к постижению путей, которыми то или иное значение выражается средствами интонации.

Материалом исследования послужили английские дискурсы бытового характера общей длительностью 140 минут. В качестве дикторов выступили носители лондонского варианта английского языка. Фразы дискурсов были подвергнуты перцептивному анализу.

Новизна данной работы состоит в установлении набора терминальных тонов, реализующих выделение рематической части высказывания в дискурсе.

Общеизвестно, что каждый тон обладает своей семантикой или ингерентным значением [1; 4; 5]. Несмотря на разнообразие интонационных рисунков речи, каждый тон характеризуется наличием некоторого смыслового, семантического поля.

Семантику тона определяют следующие факторы логико-модального и субъективно-модального плана содержания высказывания:

а) объективная (логическая) модальность, отражающая определенность/неопределенность, категоричность/некатегоричность суждения и непосредственно связанная с целью коммуникации (повествование, вопрос, побуждение);

б) самостоятельность передаваемой информации (полнота, завершенность/неполнота, незавершенность);

в) способ передачи информации (экспликативность/импликативность);

г) соотношенность элементов высказывания по степени информативности (ядро информации/неядерные элементы);

д) субъективная модальность (оценочная интерпретация содержания высказывания: заинтересованность/безразличие, одобрение/осуждение и т. п.) [4].

Как известно, в большинстве случаев рема повествовательного предложения оформляется нисходящим тоном, указывающим на законченность мысли, серьезность, способствующим снятию психологического напряжения, наблюдающегося при ожидании информации [4; 5]. Диапазон нисходящего тона зависит от модальных и эмоциональных значений. Низкий нисходящий тон выделяет рему предложения в эмоционально нейтральных высказываниях и обычно соотносится с нейтральной степенью выделенности, то есть в основном с финальной позицией ударного слова. Он также оформляет важные в семантическом отношении слова, которые завершают относительно самостоятельные фрагменты мысли.

При более категоричной, настойчивой подаче информации используется средний или высокий нисходящий тон, при выражении эмоциональных значений гнева, отчаяния, восторга и т. д. — высокий нисходящий тон. Высокий нисходящий тон предполагает выдвижение слова, контраст значения этого слова с его интонационным окружением, несет новую информацию.

So I **\dashed** across the street and grabbed **hold** of the traffic warden.

... and it absolutely **\stank** of cats. There were cats **\everywhere**. It was **\unbelievable**.

Низкий восходящий тон придает оформляемым словам незначительную степень выделенности и используется, в основном, в синтагмах, выполняющих второстепенную роль в раскрытии функциональной перспективы текста. Значение этого тона обычно ассоциируется с неуверенностью, незавершенностью, неинформативностью. Низкий восходящий тон «держит» слушателя в ожидании, психологическом напряжении и поэтому настраивает слушающего на продолжение сообщения. Можно предположить, что данный тон используется говорящим для маркирования второстепенных в содержательном плане синтагм, относящихся к тематическим компонентам либо соотносящихся с малоинформативной составляющей рематической составляющей. Таким

образом, данный тон несет информацию уточняющего, поясняющего, иллюстрирующего характера. Например:

I think it's rather a unique , **experience**, actually.

Anyway, we had little , **conversation**. She was quite an interesting , **woman**.

При диалогическом общении восходящие тоны используются для выделения рематического части высказывания в том случае, если мысль говорящего не закончена, если говорящий неуверен, некатегоричен, пытается самооправдаться, ждет поддержки со стороны собеседника или, наоборот, при желании подбодрить, утешить собеседника. Например:

Maybe because they live , **longer**, I don't know.

Don't , **worry**, Mum. I'll be OK.

Наиболее высокая степень выделенности рематического компонента высказывания осуществляется нисходяще-восходящим тоном, что достигается, прежде всего, благодаря его яркой акустической форме. Появление в речи данного тона сигнализирует о некоторой недосказанности, о подтексте, о том, что говорящий надеется, что собеседник уловит скрытый смысл, некоторое дополнительное значение, поймет больше того, что собственно передает выделяемое слово. Например:

Anyway, they pretended they'd never \vee **seen** us before.

He was terribly \vee **poor** in those days, and I don't know where he got the seventy-five \vee **pounds** from.

You know, I'm not \vee **just** an interesting person, I have a body too.

Нисходяще-восходящий тон относят к эмфатическим тонам [1], так как он передает десятки модальных и эмоциональных коннотаций, таких как иронию, сожаление, благодарность, упрек, вызов, протест, предостережение, сомнение, мольбу, сочувствие и др. Иллюстрацией могут служить следующие высказывания:

This was the... this was the \vee **difficult** part.

She was... you know, like most traffic wardens, she was a little bit \vee **huffety** and \vee **puffety** and so on, and she looked at me... down her \vee **nose**...

Достаточно редко употребляемым и ярким по своей акустической форме является восходяще-нисходящий тон. По нашим наблюдениям, он имеет место при категоричной, настойчивой подаче информации, в ситуации, когда говорящий возбужден, воодушевлен, напуган, а также для выражения сарказма, насмешки, подтрунивания:

I think you're taking quite a \wedge **risk**.

Somebody made a joke, and I couldn't control my temper so I told him to \wedge **shut up**.

Как показало наше исследование, ровный тон передает незначительную степень выделенности. Данный тон употребляется в перечислительных конструкциях, во фразах уточняющего характера, в иллюстрациях, то есть в незначительных в плане функциональной перспективы высказываниях. Примером может служить следующая фраза:

Then I got flu, so I was unable to finish my skiing lessons, which I believe helps you — **enourmously**, when you get out there, you know, if it's your — **first** time...

Таким образом, исследование интонационной структуры рематического компонента фразы позволяет заключить, что главным средством интонационного выделения является терминальный тон. Выбор терминального тона, оформляющего рему, обусловлен факторами логико-модального и субъективно-модального плана содержания высказывания. Наиболее ярко рема выделяется высоким нисходящим и нисходяще-восходящим тоном, в то время как наименее значительные в функциональном плане высказывания интонируются низким восходящим или ровным тоном.

1. Антипова А. М. Ритмическая система английской речи. — М., 1984.

2. Блохина Л. П. Специфика фонетической организации спонтанных текстов // Проблема спонтанной речи: Сб. науч. тр. — М., 1989. — Вып. 332. — С. 61—75.

3. Демьянков В. З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ. — М., 1989.

4. Златоустова Л. В., Надеина Т. М. Просодические средства выделения слова во фразе // Экспериментальная фонетика. — М., 1989.

5. Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. — М., 1997.

6. Прокофьева О. Г. Семантика интонационной выделенности в текстах спонтанной монологической речи: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 2000.

7. Brockway D. Semantic constraints on relevance // Possibilities and limitations of pragmatics: Proc. of the Conference on pragmatics, Urbino, July 8. — 14, 1979. — A., 1981. — P. 57—78.

8. Jucker A. H. Discourse analysis and relevance // Future perspectives of dialogue analysis. — Т., 1995. — P. 121—146.

9. Keenan E. L. The syntax of subject-final languages // Syntactic typology: Studies in the phenomenology of language. — Austin; L., 1978. — P. 267 — 328.

10. Tomlin R. S. Linguistic reflections of cognitive events // Coherence and grounding in discourse: Outcome of a Symposium, Eugene, Oregon, June 1984. — A.; Ph., 1987. — P. 455—479.

11. Wilson D., Sperber D. Representation and relevance // Mental representations: The interface between language and reality. — Cambridge etc., 1988. — P. 133—153.

12. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Под ред. В. Н. Ярцевой. — М., 2002.

Н. О. Бігунова

ТЕРМІНАЛЬНИЙ ТОН ЯК ГОЛОВНИЙ ЗАСІБ ІНТОНАЦІЙНОЇ ВИДІЛЕНОСТІ РЕМАТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Статтю присвячено визначенню термінальних тонів, які беруть участь у виділеності рематичного компоненту англійського висловлювання.

Ключові слова: інтонація, термінальний тон, синтаксис, актуальне членування, рема, виділеність, англійська мова.

N. A. Bigunova

THE TERMINAL TONE AS THE MAIN INTONATION DEVICE EMPHASIZING THE RHEME OF AN UTTERANCE

The article is dedicated to the definition of the terminal tones, which take part in emphasizing the rHEME of an utterance.

Key words: intonation, terminal tone, syntax, actual division of the sentence, rHEME, prominence, English.

УДК 811.161.1'351:003.349

О. М. СОСНИН

О ВОССТАНОВЛЕНИИ КИРИЛЛИЧЕСКОГО ЙОТОВАННОГО «Ё»

Автор статьи предлагает исключить из русского алфавита буквы Ё и Э и употреблять вместо буквы Э букву Е, а вместо буквы Е в начале слова и после гласных, а также вместо буквы Ё букву Є.

Ключевые слова: русская графика, алфавит, кириллица, йотация, буква Ё, буква Є.

На протяжении последних трех столетий состав алфавита, применяемого в русском письме, значительно изменился. Большинство этих изменений были обоснованы, будучи обусловлены необходимостью упрощения и рационализации письма путем исключения из алфавита кирилловских букв, не отражающих реалий русского языка. В результате наш алфавит был сокращен от 38—48 (по разному счету) букв до 31 буквы, к которым были добавлены две новые: Э и Ё. Первая из них применяется почти исключительно в иноязычных словах и выглядит транскрипционным знаком, отображающим звук е. Вторую же буквой мы обязаны остроумию Н. М. Карамзина, предложившего в 1797 году таким способом морфологически обозначить чередование йотованных гласных *je* и *jo*, хотя они в подавляющем большинстве случаев прекрасно различаются позиционно [1]. Однако форма обозначения йотованного *jo* была заимствована Карамзиным из немецкого письма по образцу немецкого *Ö* без всякого учета русской кириллической традиции. В результате мы получили еще один транскрипционный (пояснительный для буквы Е) знак, поскольку буква Ё употребляется почти исключительно в качестве такового, преимущественно в учебниках и словарях русского языка. Неудивительно, что в течение всего времени вхождения букв Э и Ё в состав русского алфавита регулярно поступали (начиная с Ломоносова) и до сих пор поступают предложения об их исключении [5]. Скорее удивительно то, что, несмотря на избыток в самой кириллице буквенных графем, были без особой надобности изобретены и вне-

дрены в практику русского письма новые буквенные символы, нарушающие кириллическую традицию. Поддерживая идею исключения букв Э и Ё из русского алфавита, покажем, что есть более перспективное решение связанных с их употреблением проблем.

Консервативно настроенные противники буквы Э обычно предлагали (и теперь предлагают) заменить ее буквой Е. Эти предложения опираются на тысячелетнюю кириллическую традицию, согласно которой буква Е должна отображать именно фонему <е> [3]. Правда, до петровской реформы русского письма буква Е изображалась преимущественно в виде Є, но переход к современной форме буквы Е, совпадающей с латинской буквой E, только облегчает современному читателю ее восприятие в качестве отображения фонемы <е>.

В средневековый период русского письма осознание буквы Е (в начертании Є) как отображения фонемы <е> было совершенно четким. Это проявилось, в частности, в том, что тогда для отображения йотованного *e*, то есть *je*, употреблялась буква **Ю**. Последнюю использовали и для указания мягкости предыдущего согласного. Рассмотрим некоторые характерные примеры русского письма XII—XIV вв.:

«не прикмакъть всоужениа» [2: 94]; «простащени оу нкго» [2: 96];
 «телеса, пренесѣник, кгуписьть, елисаветѣ, пьеть» [1: 177—181];
 «шт ного не шкзде да а ми ксми въ томъ погивли» [1: 127];
 «ищи къ въ евѣхолои» [10: 115].

Эти примеры ясно показывают, что йотованное *je* тогда отображалось через **Ю**, что после мягких *л* и *н* (и после других мягких согласных) писали **Ю**, а после твердых — Є. Как и теперь, в современном русском языке, фонема <е> в начале слова тогда встречалась по преимуществу в словах иноязычного происхождения: *евѣхолои*, *елисаветѣ*, в отличие от **кгуписьть**, а в коренных русских словах — редко, но отображалась она непременно буквой Е. Уже тогда проявилась и тенденция замены буквы **Ю** буквой Є в скорописи. Так, в одной из новгородских берестяных грамот XII в. написано: «...жьльтое: оже же еси продала то въдаи семоу...». К XIV в. позиции буквы **Ю**, судя по берестяным грамотам, были восстановлены [1: 73].

В дальнейшем, при формировании великорусского языка, закон слогового сингармонизма преобразовался в закон мягкости большинства согласных и твердости остальных согласных перед *e*. Соответственно отпала необходимость указания мягкости согласных перед *e*, отмерла буква **Ю**, но необходимость указания йотирования *e* осознавалась еще длительное время после того, как употребление буквы **Ю** прекратилось. Так, в источниках XV—XVII вв. мы находим:

1486 г.: «...купил Єсми оу брата своЄг. оу Федора...» [8: 174];
 1512 г.: «...степан юрьевъ снѣ любавѣског дал есми на себе запис...» [8: 176];

1633 г.: «...приехал иза брянска Иван Врывков отнал у меня сирот[ы] твоево мою жанишку Степонидаку и своз ее к себе» [9: 219].

В приведенных примерах йотованное Е индицируется либо увеличенным размером букв, либо проставлением точки над ними. Однако в течение XVII в. индикация йотирования Е в московской скорописи прекращается. Видимо, считалось, как считали впоследствии Ломоносов, Державин, Крылов и многие другие деятели на ниве родной речи [5: 409], что те редкие случаи, когда в начале слова или после гласной фонему <е> йотировать не следует, общеизвестны, и нет необходимости их особо помечать при письме. Грамотным людям того времени было понятно, что *Ефес* надо читать примерно как *Эфес*, а *етот* — как *этот*. Более сложно обстояло дело с неологизмами западноевропейского происхождения, правильное чтение которых было доступно лишь толмачам. Надо полагать, что произношение *je* вместо *e* в иноязычных собственных именах считалось в бурно формирующейся России XVII в. недопустимым искажением, что и привело к появлению буквы Э именно как транскрипционного символа, используемого для расшифровки западноевропейских собственных имен. Уже в московских курантах [4] первой половины XVII в. и в частных письмах того времени писали:

лантъмеистер (Landmeister) [8: 163], Бранденбургъ (Brandenburg) [4: 164], «на ѿдере» [4: 181], Өрей (Frei) [7: 144] и в то же время — «i у Элбы» (Elbe) [4: 189], Эрѳуртъ (Erfurt) [4: 198] и т. п.

Здесь ясно видно, что буква Э была введена для различения *e* и *je* в начале слова. В этом не было бы необходимости, если бы в московском письме XVII в. сохранилась особая буква для отображения *je*, подобная древней **Ю**. Однако ее функции были переданы букве Є (а затем — Е) ввиду того, что фонема <е> в начале слова или после гласной в средневековой русской речи употреблялась редко. Кроме того, «вымыванию» буквы **Ю** способствовала общая

тенденция упрощения письма путем устранения сложных по написанию кирилловских букв, которая привела к введению гражданского шрифта в первой половине XVIII века. В результате применение буквы Э было узаконено несмотря на возражения многих ученых людей того времени, включая Ломоносова. Впрочем, введение буквы Э в русское письмо не привело к его упрощению. Во-первых, количество букв не удалось сократить за счет исключения из алфавита буквы **Ю**, так как взамен пришлось ввести букву Э. Во-вторых, новоиспеченная буква Э оказалась сложной в скорописи. Ее писать проще, чем букву **Ю**, но сложнее, чем букву **Е**, особенно в строчном варианте последней в виде *е*, весьма распространенном в русском письме XVII—XVIII веков.

За прошедшие 300 лет наличие фонемы <e> в начале слова и после гласных стало неотъемлемой частью русской речи благодаря проникновению в русский язык большого количества слов западноевропейского происхождения. По этой причине старинные возражения против существования особой буквы, предназначенной для отображения фонемы <e> в начале слова и после гласных, стали неосновательными, но проблема отображения фонемы <e> в русском письме остается. Вопрос заключается в следующем: не лучше ли, в согласии с тысячелетней кириллической традицией и с европейской практикой, отображать фонему <e> с помощью буквы **Е** и в тех случаях, когда мы употребляем букву Э? По нашему мнению, настало время вернуть букве **Е** ее традиционные функции в полном объеме, а букву Э исключить из алфавита. Одновременно необходимо снова, как это уже было в XIV в. [1], снять с буквы **Е** ярмо отображения йотованного *je*, наброшенное на нее в не оправдавшей себя попытке упрощения русского письма. А для отображения *je* необходимо восстановить употребление кириллического **Ю**, но в упрощенном начертании, а именно — в виде **Е**.

Исторически так сложилось, что йотованные гласные русского алфавита указывают на мягкость предшествующей согласной. На это же указывает и буква **И**, которая не является йотованной, но весь смысл существования пары **И—Ы** заключается в выполнении функции различения на письме мягкости и твердости согласных с помощью аллофонов фонемы <и> [3]. В отличие от остальных йотованных буква **Е**, когда она отображает фонему <e>, в современном русском письме не является признаком мягкости стоящей перед ней согласной. Скажем, в слове *детка* *д* произносится мягко, а в слове *ДК (дека)* — твердо. Таким образом, в большинстве случаев буква **Е** после согласных просто отображает фонему <e>. Смягчение согласных буква **Е** гарантирует лишь в тех случаях, когда отображает фонему <o>, например: *мед, вел, реп* и пр. С другой стороны, она играет роль полноценной йотованной, когда стоит в начале слова или после гласной внутри слова. В результате буква **Е** оказывается в противоречивом положении: во-первых, она отображает йотованное *e* (*je*), но не служит признаком мягкости согласных перед *e*, а во-вторых, она отображает фонему <e> после согласных, но лишена этой функции в начале слова и в середине слова после гласных. Последняя функция в течение XVII—XVIII вв. перешла к букве Э, введенной в нарушение кириллической традиции. Формально, судя по названиям букв, пара Э—Е выглядит нормальной парой гласных, одна из которых йотованная, подобной парам **А—Я**, **О—Е** и **У—Ю**. В грамматическом же плане она не нормальна, так как буква **Е** не играет роли указателя мягкости согласных перед *e*, а буква Э, согласно действующим правилам, редко ставится после согласных для указания на их твердость. Современное употребление пары Э—Е приводит к ненужному усложнению грамматических правил и создает неоправданные трудности для людей, читающих и пишущих по-русски. Так получается прежде всего потому, что возникает иллюзия указания буквой **Е** мягкости стоящих перед ней согласных и, следовательно, неправомерности написания **Е** после твердых согласных. Отсюда возникает тенденция считать правомерным указание твердости согласных с помощью буквы Э, что и в XVII в. [4], и позднее, и всегда признавалось знатоками русского языка делом бесполезным [5: 412].

При всеобщей уверенности, что после твердых согласных по общему правилу не должна бы ставиться йотованная гласная, возникают коллизии типа такой, когда в словах *мэр* и *Мери* фонема <e> отображается по-разному. Из-за некорректности пары Э—Е и получающихся отсюда грамматических коллизий люди, пишущие по-русски, без конца колеблются в правописании как слова *Мери* (*Мэри*), так и многих других иноязычных слов (особенно неологизмов), в которых твердый согласный стоит перед *e*. Этого не будет, если функции буквы Э будут выполняться буквой **Е**, как они и выполнялись на протяжении многих веков до введения гражданского шрифта и как это принято в остальных славянских алфавитах, кроме белорусского, не

знаючих ніякої букви Э. Тоді вже ніхто не ковався б в правописанні модного когдато слова *кэб* (кеб), як і в правописанні модного сєйчас слова *кэш* (кеш) і других модных словечек і собствєнных імен, в которых встєраються твердые согласные перед е. Таким образом было бы устранено вредное психологическое влияние (соблазн) буквы Э на русское письмо и облегчено общение сотен миллионов русскоязычных людей. Что касается проблемы различения твердости и мягкости согласных при письме и чтении перед фонемой <е> в недостаточно обрусевших словах, проблемы, существующей и при ныне действующей орфографии, то ликвидация буквы Э привела бы к большей внимательности читателей в вопросах произношения в условиях стабильности правописания. Пока же практика нашего письма изобилует практически неустраняемыми нарушениями установленных правил, связанными с применением буквы Э вместо буквы Е. Такие нарушения приводят к уменьшению стабильности русского письма (то *кэш*, то *кеш*), а также могут вызывать неоправданные надежды на то, что если бы слово, в отношении произношения которого имеются сомнения, произносилось с твердой согласной перед е, то после такой твердой согласной писалась бы (хоть и не положено) буква Э.

Исключение буквы Э из алфавита с передачей ее функций букве Е предполагает, как уже упоминалось, передачу функций буквы Е по отображению йотованного *je* кирилловской букве **Ю**, употребляемой в упрощенном начертании в виде **Є** (в строчном варианте — **є**). После этого буква Е не будет отображать йотованных гласных, зато будет отображать фонему <е> во всей полноте и соответственно именоваться. Нас не должно смущать, что теперь после мягких согласных фонема <е> будет отображаться нейотованной буквой, как не смущает это обстоятельство при отображении фонемы <и> нейотованной буквой И. Так было еще во времена действия закона слогового сингармонизма, и для буквы И эта ситуация сохранилась до сих пор. Закрепление за буквой Е чуждых ей функций йотованного *je* было осуществлено в течение XVI—XVII вв., когда фонема <е> употреблялась в начале слова и после гласных чрезвычайно редко, а парные по твердости-мягкости согласные перед фонемой <е> исчезли из русской речи. Стало ненужным различать при письме твердость и мягкость согласных перед е (как не нужно это и до сих пор), и казалось вполне разумным пренебречь различием при письме фонемы <е> и сочетания *je* в начале слова и после гласных ради избавления от сложной в написании кирилловской буквы **Ю** и подгонки правила смягчения согласных йотованной буквой для случая с фонемой <е>. В результате от буквы **Ю** избавились, но вскоре пришлось ввести букву Э, так как различие *e* и *je* в начале слова стало весьма актуальным. Возврат к нейотованному Е в этих условиях означает лишь признание неудачности попытки упрощения письма за счет исключения **Ю**, а также признание того, что фонемы <е> и <и> требуют иных способов различения мягкости и твердости согласных, чем фонемы <а>, <о> и <у>.

Буква **Є** была когдато «уставным» кириллическим вариантом отображения буквы Е, а строчное **є** широко использовалось в качестве варианта строчного *e* в московской скорописи XVII и XVIII вв. [4; 6; 7; 10], но после введения гражданского шрифта они постепенно вышли из употребления. Именно использование буквы **Є** как отображения йотованного *je* вызвало появление «обратной» буквы Э как транскрипционного символа для отображения звука [e] в московской скорописи XVII в. Поэтому было бы естественно восстановить употребление буквы **Є** в ее обычной, традиционной функции и соответственно букву **Є** именовать. Здесь уместно указать на положительный опыт применения буквы **Є** для отображения йотованного *je* в украинском письме наряду с употреблением буквы Е для отображения фонемы <е>.

Важным доводом в пользу замены пары букв Э—Е парой букв Е—Є является возможность передачи восстановленному **Є** функций отображения йотованного *jo* в начале слова и после гласных, а также отображения фонемы <о> после мягких согласных. При употреблении буквы **Є** хотя бы в тех случаях, когда согласно действующей орфографии следует употреблять букву Е, окажется, что фонема <о> после мягких согласных отображается нормальной йотованной буквой, над которой нет никакой необходимости ставить две точки или какой-либо другой диакритический знак. Например, слово *всє* (в отличие от *все*) будем писать в виде *все*, а слово *полєт* (в отличие от *полет*) — в виде *полет* и т. д. Что касается отображения восстановленным **Є** йотованного *jo*, то при этом трудности чтения все же будут возможны, но лишь в весьма редких сомнительных случаях типа признаєт—признает, которые в настоящее время различаются при письме с помощью буквы Е. В таких случаях необходимого уточнения смысла слова можно будет достичь установкой знака ударения (признаєт в отличие от признаєт), как это делается и в других случаях омографии. И вот становится очевидным, что в результате введе-

ния в русский алфавит пары букв Е—Є, которые читаются аналогично паре букв Э—Е, но имеют иные грамматические функции, употребление нетрадиционных букв Э и Ё потеряет смысл, и их можно будет исключить из алфавита.

Рассмотрим дополнительные примеры предлагаемого употребления букв Е и Є: эль — *ель*, ель — *ель*, елка — *елка*; мел — *мел*, мел — *мел*; моет — *моет*, мое — *мое*, белье — *белье*; поэт — *поет*, поет — *поет*, пьет — *пьет*; диета — *диета*, диэлектрик — *диелектрик*; евро — *евро*, Эрос — *Ерос* и т. д. Приведенные примеры ясно показывают, что и после введения в алфавит восстановленного Є действующие правила русской грамматики могут быть строго соблюдены, а письмо облегчится благодаря устранению неудобных букв Э и Ё. Русскоязычные тексты после введения предложенных здесь изменений орфографии будут легко понятны современному читателю, знакомому, как правило, с латинской буквой E и со старинным написанием русского Е в форме Є. И обратно: старые тексты с Э и Ё будут не менее понятны, чем старые тексты с ятем и фитою вместо Е и Ф.

Обсудим также возможность русской транскрипции твердых согласных перед *e* и йотованного *jo* в начале слова и после гласных, аналогичной той, какая в настоящее время производится с помощью букв Э и Ё. Если нужно однозначно указать на наличие твердого согласного перед *e*, то предлагаем ставить дефис между помечаемой твердой согласной и буквой Е. Сакраментальная фраза: «Дэвушка, нэ ухады!» будет тогда иметь вид: «*Д-евушка, н-е ухады!*». Необходимое в учебниках и справочных изданиях указание наличия йотованного *jo* в начале слова или после гласной удобно производить установкой знака ударения над выделяемой буквой Є. Для односложных слов, над которыми знак ударения обычно не ставят даже в справочных изданиях, этого будет достаточно. В остальных случаях нужную букву Є необходимо дополнительно выделить дефисом. Проиллюстрируем изложенное примерами: ёж — *ёж*, ёмкий — *ё-мкий*, боёк — *бо-ёк*, ее — *е-ё* и, наконец, ё маё — *ё ма-ё*. Однако в текстах, в которых произношение, в том числе ударение, обычно указывать не принято (например, в художественной или в технической литературе), в сомнительных случаях достаточно ограничиться проставлением над буквой Є знака ударения, о чем выше уже упоминалось. Таким образом, во фразе «*он узнаёт певца по голосу*» знак ударения над буквой Є должен будет обозначать отображение ею йотованного *jo*. Что касается указания наличия звука *o*, отображаемого буквой Е после мягкой согласной в соответствии с действующими орфографическими правилами, то оно не составит никакой проблемы, так как легко реализуется при транскрипции заменой Е на Є, как то: идет — *идёт*, пьет — *пьет*, рев — *рев*; литье — *литьё*, но платье — *платье*; подъем — *подъём*, но подъезд — *подъезд*. В приведенных здесь примерах знак ударения означает лишь указание места ударения при транскрипции, так как после согласных буква Є под ударением может отображать только звук [o], являясь (как йотованная гласная) указателем смягчения соответствующей согласной или наличия йота.

После введения в алфавит буквы Є станут более привлекательными издавна выдвигавшиеся предложения по замене буквы Е буквой Є (ранее — буквой Ё) во всех случаях, когда буква Е бесспорно отображает фонему <o> после мягких согласных. Ранее такие предложения вызвали возражения также и потому, что вели (без особой необходимости) к распространению применения в русском письме дополнительной, трудной в написании и к тому же нетрадиционной буквы Ё. После замены пары букв Э—Е парой Е—Є и исключения буквы Е из алфавита возражения такого рода отпадут и распространение применения буквы Є на все случаи, когда и поскольку требуется употребление йотованной гласной взамен буквы Е, будет вполне естественным.

Перед тем как перейти к выводам по данной работе, обратим внимание на то, что кирилловская буква **Ю** располагалась в алфавите после буквы Я. Предлагаем, ради соблюдения кириллической традиции, располагать букву Є, которую мы рассматриваем как упрощенное начертание буквы **Ю**, также после Я, в конце алфавита.

Выводы:

1. Буквы Ё и Э выпадают из кириллической традиции русского алфавита, приводят к нарушению закономерностей русской орфографии и к неоправданному усложнению письма. Они являются в большей мере транскрипционными знаками, чем полноценными буквами. Поэтому целесообразно исключить буквы Ё и Э из алфавита.

2. Одновременно необходимо передать функции буквы Э букве Е и соответственно последнюю именовать.

3) Кроме того, необходимо восстановить в русском алфавите кириллическую букву **Ю** в упрощенном начертании **Є**, чтобы употреблять ее вместо буквы **Е** в начале слова и после гласных, а также вместо буквы **Ё**.

4) Пара букв **Е—Є** более удачно решает орфографические проблемы русского письма, чем тройка букв **Е—Ё—Э** действующего алфавита.

5) Восстановленную букву **Є** целесообразно располагать в алфавите на ее традиционном месте: после **Я**.

1. *Вопросы русского языкознания*. Вып. V: История русского языка в древнейший период / Под ред. К. В. Горшковой. — М., 1984.
2. *Выголексинский сборник* / Под ред. С. И. Коткова. — М., 1977.
3. *Иванов В. В.* Историческая грамматика русского языка. — М., 1990.
4. *История русского языка*. Памятники XI—XVIII вв. — М., 1982.
5. *Обзор предложений по усовершенствованию русской орфографии (XVIII—XX вв.)*. — М., 1965.
6. *Памятники московской деловой письменности XVIII в.* / Под ред. С. И. Коткова. — М., 1981.
7. *Памятники русского народно-разговорного языка XVII ст.* Из фонда А. И. Безобразова. — М., 1965.
8. *Памятники русской письменности XV—XVI вв. Рязанский край* / Под ред. С. И. Коткова. — М., 1978.
9. *Памятники южновеликорусского наречия. Челобитья и распросные речи*. — М., 1993.
10. *«Устав студийский» по списку XII в.* (фрагменты). Подг. Д. С. Ищенко // *Источники по истории русского языка*. — М., 1976.

О. М. Соснін

ПРО ВІДНОВЛЕННЯ КИРИЛИЧНОГО ЙОТОВАНОГО «Є»

Автор статті пропонує виключити з російської абетки букви Ё та Э і використовувати замість букви Э букву Е, а замість букви Е на початку слова і після голосних, а також замість букви Ё букву Є.

Ключові слова: російська графіка, алфавіт, кирилиця, йотація, буква Ё, буква Є.

O. M. Sosnin

ABOUT THE RENEWAL OF THE CYRILLIC IOTATED «Є»

The author of the article suggests excluding from the Russian alphabet the letters Ё and Э and to use the letter E instead of the letter Э; at the beginning of the word and after the vowels and also instead of the letter Ё to use the letter Є.

Key words: Russian graphical means, alphabet, cyrillics, iotation, the letter Ё, the letter Є.

УДК 81'42'367:164.222

Н. В. САПРЫГИНА**СМЫСЛОВЫЕ ПОЛЯ И ИХ РОЛЬ В ПОНИМАНИИ СООБЩЕНИЯ**

Процессы понимания текста могут быть объяснены как поиски и открытия связей между знаниями в смысловых полях в сознании адресата.

Ключевые слова: психолингвистика, смысловые поля, адресат, адресант.

Психолингвистика исходит из того, что полностью постичь смысл сообщения, в соответствии с тем, как его понимает сам продуцент текста, невозможно. В результате декодирования возникает информация, не тождественная той, что была кодирована.

Признав, что идеального — полностью адекватного идеям адресанта — понимания не существует, все же рассмотрим аспекты толкования, предполагающие условия, близкие к идеальным. Эти аспекты опираются на семантику, исходят из того, что соотношение знаковых структур и их значений известно коммуникантам, и предполагают, что в субъективном понимании сообщения адресат не отклонится от объективных закономерностей, заданных построением текста. Важнейшим в этих закономерностях мы видим существование в психике коммуникантов неких смысловых полей.

Смысл текстового сообщения, помимо указания на его цель, обнаруживаемую при анализе содержания, реализуется в установлении связи между отдельными смысловыми пространствами. Тогда понимание сообщения можно рассматривать как выявление адресатом подобной связи. Идею о том, что предложение становится «живым организмом», когда в нем возникает связь между элементами-словами, причем эта связь «обнаруживается сознанием говорящих», высказал французский лингвист Люсьен Теньер: «Предложение Alfred parle состоит не из двух элементов 1) Alfred и 2) parle, а из трех: 1) Alfred, 2) parle, 3) связь, которая их объединяет и без которой не было бы предложения» [5: 22—23]. Связь при построении текста возникает не только между словами, но между смысловыми структурами в сознании говорящих. Возникновение связи манифестируется с помощью предикации.

Понятие «смысловое поле» иногда используется как синоним понятия «семантическое поле» [4: 93]. Но полагаем, что следует использовать это понятие для обозначения более широкой области представлений, чем семантические поля. Мы выделяем следующие смысловые поля: поле знаний, поле языковой картины мира, поле фактов, поле текстов, поле адресанта, поле адресата, поле героя.

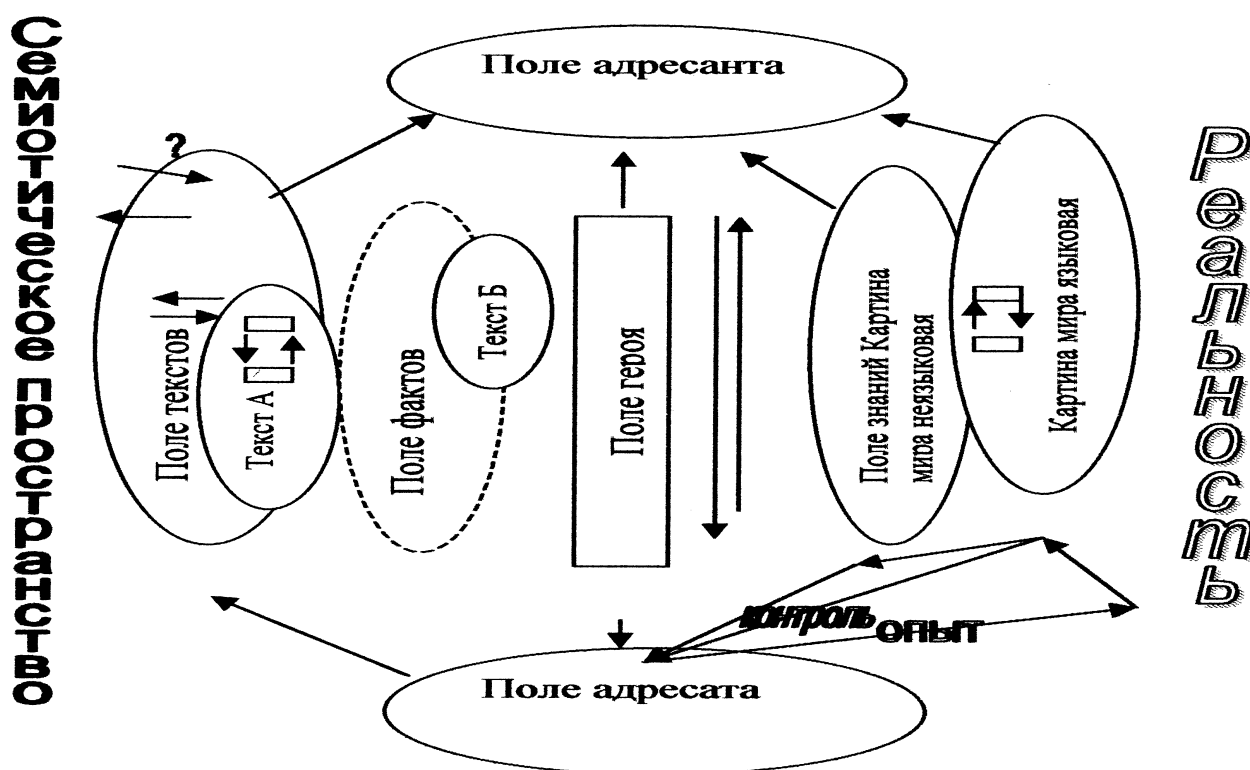
Процессы понимания можно представить как актуализацию в сознании адресата связей между важнейшими смысловыми полями. Эти смысловые поля мы представили на нашей схеме понимания текстового сообщения (см. рис.).

В схеме выделяем три важнейших пласта информации.

1) Поля индивида, представленные полями трех «лиц» — адресант, адресат, герой. Они связаны с представлениями о деятельности, эмоциональным восприятием другого Я. Главные оппозиции в этих полях: Я/не-Я; 'говорить' (я, ты)/'действовать' (он, она, герой).

2) Поля знаний, когнитивное пространство в сознании индивида, в том числе структурированное путем языка — языковая картина мира. Главная оппозиция: универсальные способы выражения знаний и — способы, специфичные для данного языка, то есть 'знание' (общее)/'язык' (специфическое отражение). Отдельные слова, с интереса к которым начинается восприятие текста, изображены «кирпичиками».

3) Поле фактов и поле текстов. Факты — информация о реальности. Тексты — сообщения, чья цель — передача информации или воздействие. Их содержанием могут быть и не факты. Главные оппозиции: 'реальность' (которая не меняется от того, правильно или неправильно о ней говорят)/'то, что говорится о реальности'. 'То, что говорится...' в свою очередь разделяется на 'объективное' (предполагающее отражение реальности с возможной точностью, истинность) и 'субъективное' (отражающее цель, отношение говорящего к сообщению).

Рисунок

Безусловно, важнейшими являются поля индивидов. Сигналы адресанта о себе вызывают у адресата отношение приятия или неприятия адресанта, а отсюда, возможно, и согласия/несогласия с содержанием сообщения. Неприятие может вызвать разрыв коммуникации.

Присутствие поля героя в теме сообщения, хотя и необязательное (адресант и адресат могут говорить только о себе), делает сообщение интересным. В грамматике субъект, о котором идет речь, не участвующий в коммуникации, обозначается местоимением третьего лица. Эта форма подчеркивает, что герой действует независимо от воли коммуникантов. Герой должен получить обозначения, свойственные человеку, — прежде всего, сему 'живой'. Фольклорный прием олицетворения, порой неудачно используемый в рекламе (*Переворот в мире диванов*), служит цели пробуждения симпатии и интереса к сообщению. Сообщение о неживых предметах, далеких от образа человека, чтобы быть воспринятым с интересом, нуждается в дополнительных мотивировках.

При этом не само исключение информации о людях делает сообщение неинтересным для адресата. Это происходит, если адресат не умеет связать информацию со своим личностным смыслом или со смысловым полем другого человека, небезразличного адресату. В разных культурах причины интереса к личности другого человека мотивируются по-разному. Для англо-американской ментальности характерны метатексты «Он стал победителем», «Он справился с задачей», «Он достиг успеха». Информацию о том, что кому-то плохо, не любят в англо-американском мире, отмечает А. Вежбицкая [1: 396]. Для гуманистической концепции мира, восходящей к христианству, интерес может вызвать метатекст «Он много сделал для нас». Для русской ментальности подходит вариант «Он жил не зря», характерно и утешение: «Он тоже страдал». В целом, небезразличие к судьбе героя можно сформулировать фразой: «Ему (герою) тоже было трудно».

Если адресант и адресат в диалоге могут меняться местами, то и герой оказывается ближе то адресанту, то адресату. Так, в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» образ мастера ближе автору (интеллигент, писатель, пишущий об Иисусе Христе и сжигающий свой роман), а образ Ивана Бездомного — читателю (молодой человек, воспитанный в атеистической стране, ничего не знает о христианстве). По мере развития действия образ мастера становится ближе читателю, а образ Ивана — автору.

Для образа героя важнейшим является метаобозначение «не-Я». Однако часто герой близок автору или читателю. Эта душевная близость, в основе которой лежит понимание, обозначается как отождествление себя с другим. Обозначение себя как «не-Я» (*Нет, это не я, это кто-то другой страдает.* А. А. Ахматова) также позволяет дистанцироваться от ситуации, избежать лишней откровенности.

Происходит переключение: герой может быть обозначен как адресат, а адресат как герой. В стихотворениях А. С. Пушкина «Клеветникам России» и А. А. Блока «Скифы» звучат враждебные высказывания — угрозы, адресованные политическим противникам России. *Так высылайте ж к нам, витии, / Своих озлобленных сынов. / Есть место им в полях России / Среди нечуждых им гробов* (А. С. Пушкин). *Виновны ль мы, коль хрустнет ваш скелет / В тяжелых, нежных наших лапах? <...> Мы широко по дебрям и лесам / Перед Европою пригожей / Расступимся! Мы обернемся к вам / Своею азиатской рожей!* (А. А. Блок).

Политические противники России ни в пушкинское время, ни тогда, когда Блок написал «Скифов», не читали русской поэзии и не понимали по-русски. Следовательно, не они — реальные адресаты этих стихов. Противники, желающие развязать войну с Россией, — их герои. А кто же адресаты? Адресаты — те, кто соглашаются с автором и готовы отстоять свою страну в сражении.

Мы ввели в схему также семиотическое пространство. Согласно Ю. М. Лотману [3: 165], это совокупность обстоятельств, при которых делается сообщение, включающих место, время, а также явления и факты, связанные с этими обстоятельствами. Термин «семиотическое пространство» подразумевает выделение из реальности только тех явлений, которые связаны с возникновением сообщения и его восприятием.

Предложение *собака лает* (ассоциативная реакция маленьких детей на слово *собака* [4: 153]) вводит понятие *собака* в поле фактов. Форма глагола означает: собака лает в момент, когда сообщается об этом. Если при этом нигде собака не лает (отсутствие собаки в семиотическом пространстве), то смысл предложения таков: «Я знаю, что собака может лаять». Возникает связь между полем знаний и представлениями индивида, находящимися в поле адресата.

Герой, безразличный автору и/или читателю, становится частью семиотического пространства. В свою очередь, из пространства могут выступить явления значительные, которые поэтому получают статус героев. *Человек сказал Днепру: / «Я стеной тебя запру. / Ты с вершины будешь прыгать, / Ты машины будешь двигать. / «Нет, — ответила вода, — / Ни за что и никогда»* (С. Я. Маршак. Война с Днепром).

В поле фактов фиксируется знание о них, оказывающееся во внутреннем мире человека при восприятии фактов или сообщений о фактах. Это знание хранится не обязательно в словесной форме, возможно, — в форме образов, памяти об ощущениях. Факты и предметы реальности не являются знаками и текстами, кроме тех случаев, когда о роли и смысле факта есть специальная договоренность.

В фильме «Семнадцать мгновений весны» Штирлиц дает профессору Плейшнеру инструкцию не заходить на явочную квартиру, если тот увидит на окне горшок с цветком. Цветок был условным знаком, что квартира провалена. После ареста хозяина провокаторы не убрали цветок с окна. Для них цветок не выделился из поля фактов. Плейшнер, однако, посмотрел на окно квартиры слишком поздно и попал в беду.

В каждом языке есть способы объективного изложения информации. Существуют и способы необъективного изложения, когда рассказчик подчеркивает, что не понял чего-то, излагает неточно: слова *вроде, типа, как бы* и т. п. Во фразе из Евангелия «Истинно, истинно говорю вам» повтор слова *истинно* — не риторический прием. Следует толковать: «Истинную информацию объективно излагаю».

Факты превращаются в тексты (текст Б), если говорящий сообщает об их связи между собой, с полем знаний, с полями адресанта и адресата.

Поле текстов требует иного подхода в интерпретации, чем изолированные слова и словосочетания. Восприятие текста начинается с поисков события. Иногда используются стандартизированные сигналы о событиях и их смене. В сказках это зачины, например, *Жили-были*, моменты переключения: *однажды, вдруг* и т. п. Если адресатом уже выделен герой текста, он ожидает, что события произойдут с героем или сам герой станет структурировать события.

Тексты, знание которых дает возможность понимания новых текстов путем сопоставления с ними, Ю. Н. Караулов [2] назвал «прецедентными текстами». При понимании следует сопостав-

лять воспринимаемый текст (текст А) не только с полями знаний и фактов, но и с ценностными текстами, вспоминая их источник, содержание и идеологический смысл. Известный болгарский переводчик Сидер Флорин [6] отмечал, что переводчик не должен, переводя цитату из Библии, пересказывать ее по-своему. Следует процитировать известный текст.

Поле знаний связано с правилами образования понятий в системе знаний, общей для культур, использующих различные языки. Но, как известно, есть представления о мире, диктуемые структурой языка и в разных языках различные. Сидер Флорин хотел однажды передать понятие «ветряная мельница» и вынужден был прибегнуть к описанию. По-болгарски ‘мельница’ — *воденица*. Слово *воденица* рождает образ водяной мельницы, а не ветряной [6: 83].

Выбор нужного смысла определяется возможностью или невозможностью встречи других смыслов в данном контексте. Приведем пример правильного решения читательской задачи, рассчитанного на юмористический эффект. *Собака кусается — что ж, не беда. / Загадочно то, что собака, / Хотя и кусается, но никогда / Себя не кусает однако*, — такую песенку поет Винни-Пух, герой книги А. Милна «Винни-Пух и все-все-все» в пересказе Б. Заходера. Здесь сопоставляется поле знаний о собаках — собаки обладают способностью кусаться, знание конкретных фактов — не кусает себя, и поле языка. Страдательная частица *-ся* понимается как знак возвратного залога. Такая интерпретация не подходит к знанию, как ведет себя собака. Но адресат догадывается, что возвратность, перенос действия на деятеля — не единственное значение частицы *-ся*. Есть еще значение ‘постоянное свойство’ (*крапива жжется*). Адресат делает выбор в пользу знания, что собака не кусает себя, и «невозвратного» толкования значения частицы *-ся*, и может смеяться над чужой ошибкой.

Таким образом, смысловые поля структурируют понимание сообщений на макроуровне. Процессы понимания можно представить как поиски и обнаружение в сознании адресата связей между данными важнейших смысловых полей.

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М., 1996.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М., 1987.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек — семиосфера — история. — М., 1996.
4. Лурия А. Р. Язык и сознание. — М., 1979.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. — М., 1978.
6. Флорин С. Муки переводческие. — М., 1983.

Н. В. Сапригіна

СМИСЛОВІ ПОЛЯ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗУМІННІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Процеси розуміння тексту можуть бути пояснені як пошуки та знаходження зв'язків між знаннями у смислових полях у свідомості адресата.

Ключові слова: психолінгвістика, смислові поля, адресат, адресант.

N. V. Saprygina

SEMANTIC FIELDS AND THEIR ROLE IN THE UNDERSTANDING OF THE MESSAGE

The processes of understanding can be presented as searches and detection of connections between the data of major semantic fields in consciousness of the addressee.

Key words: psycholinguistics, semantic fields, addressor, addressee.

УДК [811.161.1+811.111]’367’372

Г. И. МИТРУШИНА

МОДУСЫ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена описанию русских способов глагольного действия и соответствующих английских конструкций. Вводится система универсальных модусных признаков.

Ключевые слова: русский и английский языки, аспектология, фазы действия, модусы.

Форма достижения конечного результата действия является одной из составляющих семантико-синтаксической категории модусной акциональности и представляет собой **систему модусных признаков**, отражающих разнообразные формы протекания действия.

В плане сопоставительного анализа акциональных возможностей русского и английского глагола интерес представляет описание соположения действий, состояний, процессов с локумом, то есть **модус локативности**. Он может отражать: 1) разновидности соположения действий, состояний, процессов с пространственным ориентиром (локумом); 2) характер взаимоотношений действий, состояний, процессов с локумом; 3) вид пространства; 4) вид движения (параметры разработаны М. В. Всеволодовой и Е. Ю. Владимирским [1]). Перейдем к более подробному рассмотрению признаков, характерных для модуса локативности.

Разновидности соположения действий, состояний, процессов с локумом отражает прежде всего: 1) действие, направленное к локуму: *to school*; 2) действие, направленное от локума: *from school*; 3) действие, синхронное с движением локума: *walk near somebody*.

Характер взаимоотношений действий, состояний, процессов с локумом может быть: а) динамическим и означать изменение сорасположения действия с локумом: *go out to the street*; б) статическим и означать пространственное расположение действия по отношению к локуму: *hang on a wall*.

Вид пространства, в котором происходит действие, состояние или процесс может быть: а) ограниченным: *make two steps*; б) неограниченным: *go along the street*; в) известным субъекту действия: *walk there, at that place*; г) неизвестным субъекту действия: *somewhere, far away*.

Вид движения, происходящего в определенном пространстве может быть:

1) однонаправленным: *fly to the south*; 2) разнонаправленным: *walk to and*; 3) ненаправленным (беспорядочным): *walk about*.

Схематично можно отобразить описанные признаки в виде табл. 1:

Таблица 1

Модус локативности: Значение и символ

Название	Символ	Значение
Лок. 1	□ ←	к локуму
Лок. 2	□ →	от локума
Лок. 3	=	синхронный с локумом
Лок. 4	□ →!	динамичный от локума
Лок. 5	□	статичный на локуме
Лок. 6	□ →→	неограниченный
Лок. 7	□ → ↓	ограниченный
Лок. 8	□ ...	однонаправленный
Лок. 9	□ ↔	разнонаправленный
Лок. 10	□ ≈	ненаправленный

Локативные отношения непосредственно связаны с темпоральными. Для аспектологических исследований общая идея времени носит основополагающий характер, поскольку фа-

ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ І СЕМАСІОЛОГІЇ

зовость действий, состояний, процессов связана с изменяемостью во времени. **Вычленяя модус темпоральности** в модусно-акциональных отношениях, мы тем самым стараемся выявить те формы протекания и распределения действий, состояний, процессов во времени, которые в какой-либо мере соответствовали бы адекватной передаче на английский язык русских способов действия. Прежде всего они будут включать в себя значения, отражающие:

1) **количественные параметры времени**: а) ограниченный временной отрезок: *afterwards, today*; б) неограниченный временной отрезок: *often, seldom*; в) следование (сопряженность) действий во времени: *after, then*;

2) **характер протекания действий во времени**: а) мгновенность (точечность) действий во времени: *occasionally*; б) пульсарность (квантовость) действий во времени: *in flashes*; в) панхроничность действий (абстрагированность от временной оси): *usually* г) частотность действия: *day and night, daily, occasionally*;

3) **хронологические параметры времени**: а) предшествование действий во времени: *before*; б) синхронность (параллелизм) действий во времени: *meanwhile*; в) следование (сопряженность) действий во времени: *after, then*.

Схематично это выглядит следующим образом:

Таблица 2

Модус темпоральности: Значение и символ

Название	Символ	Значение
Темп. 1	○	ограниченный
Темп. 2	∅	неограниченный
Темп. 3	○ ○	предшествующий
Темп. 4	○○	синхронный
Темп. 5	○ → ○	сопряженный
Темп. 6	○	мгновенный
Темп. 7	○○	квантовый
Темп. 8	○ × ○	панхроничный
Темп. 9	○ — ○	частотный

Кроме локативного и темпорального модусов, мы выделяем **квалитативный и квантитативный модусы**.

Квалитативный модус отражает качественные особенности протекания действий, состояний, процессов, их особенности осуществления и включает: оценочные, эмотивные (аффективные) и специфические характеристики протекания действия каждого с. д. Сюда входят: 1) оценочные (позитивные) характеристики протекания действия: *in a good way, masterly, profitably*; 2) оценочные (негативные) характеристики протекания действия: *in a bad manner, without success, absurdly*; 3) специфические (цели и причины): *for the sake of practice, because of rain*; 4) специфические (образа действия): *one by one, by heart; like a woman*; 5) аффективные (эмотивные): *awfully, happily, sweetly*.

Схематично эти признаки представлены в таблице 3:

Таблица 3

Модус квалитативности: Значение и символ

Название	Символ	Значение
Квал. 1	{+}	оценочный (позитивный)
Квал. 2	{-}	оценочный (негативный)
Квал. 3	{?}	специфический (цели и причины)
Квал. 4	{*}	специфический (образа действия)
Квал. 5	{!}	аффективный

Особо следует выделить **аффективный модус**, так как это наиболее частотный модус, специфицирующий большое количество формально-характеризованных (приставочных) с. д.

ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ І СЕМАСІОЛОГІЇ

Модус аффективности — это признак, актуализирующий речевое общение. Он дает эмоциональную оценку реальной действительности. Это необычайно важно, поскольку «все объективное в языке вместе с тем индивидуально, ибо оно всегда освещено эмоциями и субъективными оценками» [2: 102].

Квантитативный модус отражает количественные параметры протекания действий, состояний, процессов и включает в себя следующие характеристики:

- 1) однократность действия: *once, suddenly*; 2) многократность действия: *weekly, every day*;
- 3) ограниченность количественной характеристики: *in addition, also, as well*.

Таблица 4

Модус квантитативности: Значение и символ

Название	Символ	Значение
Квант. 1	Δ	однократный
Квант. 2	$\Delta\Delta$	многократный
Квант. 3	$\{\Delta\}$	ограниченный

Целеративный (скоростной) модус отражает скоростные характеристики действий, состояний, процессов и включает: 1) действия: *without motion*; 2) динамичность действия: *rhythmically, in full swing*; 3) усиление скоростных характеристик: *grow stronger*; 4) ослабление скоростных характеристик: *grow slower*. Табл. 5 отражает целеративные (скоростные) характеристики:

Таблица 5

Модус целеративности: Значение и символ

Название	Символ	Значение
Целер. 1	$\langle \Rightarrow \rangle$	статичный
Целер. 2	$\langle \Rightarrow + \rangle$	динамичный
Целер. 3	$\rangle \rangle$	усиленный
Целер. 4	$\langle \langle$	ослабленный

Градуальный модус отражает меру, степень проявления признака действия, состояния, процесса и включает следующие характеристики: 1) чрезмерную степень проявления признака: *above all, extremely*; 2) высшую степень проявления признака: *entirely, fully, quite, in all respects*; 3) высокую степень проявления признака: *a great deal, a lot, much, more*; 4) обычную (среднюю) степень проявления признака: *kind of, sort of, quite, rather*; 5) слабую степень проявления признака действия: *partly, slightly, a little*; 6) недостаточную степень проявления признака: *hardly, in the slightest, in the least*.

Схематически эти характеристики можно представить в виде табл. 6:

Таблица 6

Модус градуальности: Значение и символ

Название	Символ	Обозначение
Град. 1	(P)	недостаточная степень проявления признака
Град. 2	{P}	слабая степень проявления признака
Град. 3	P	обычная степень проявления признака
Град. 4	P>	высокая степень проявления признака
Град. 5	P>>	высшая степень проявления признака
Град. 6	(P*)	чрезмерная степень проявления признака

1. Всеволодова М. В., Владимирский Е. Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. — М., 1982.

2. Петров И. Е. О содержании и объеме языковой модальности. — Новосибирск, 1982.

Г. І. Митрушина

МОДУСИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНІ ОЗНАКИ В РОСІЙСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті описано способи вираження дієслівної дії в російській мові та англійські конструкції, що їм відповідають. Уведено систему універсальних модусних ознак.

Ключові слова: російська та англійська мови, аспектологія, фази дії, модуси.

G. I. Mitrushina

MODUSES AS UNIVERSAL INDICATORS IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article is dedicated to the contrastive description of the Russian art of action and the English corresponding constructions. The system of universal moduses indicators is introduced.

Key words: Russian and English, aspectology, phasic actions, moduses.

УДК 811.161.1'373.49'42:7.011

И. А. ИОНОВА

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СУБСТАНТИВНЫХ МЕТАФОР С КОНСТРУКТИВНО ОБУСЛОВЛЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Предметом анализа в статье являются метафоры-сравнения (*лента воспоминаний* и под.), изобразительный потенциал и особенности синтаксического функционирования которых обусловливается их грамматической структурой. Обращаясь к поэзии М. Волошина, Л. Мартынова и др., автор показывает, что экспрессивные возможности «бинарных» метафор не ограничены живописными эффектами: они будят воображение читателя, которому нередко самому приходится искать пути к разгадке образа.

Ключевые слова: язык русской поэзии, бинарная метафора, сравнение, конструктивно обусловленное значение.

В дихотомии «метафора-сравнение» можно отметить промежуточное явление, «полуметафоры». Они обычны в обиходной речи: море цветов, шквал аплодисментов. И это одна из эстетически перспективных форм выражения подобия в художественной (прежде всего поэтической) речи: «Имба-старуха *челюстью порога* жует пахучий *мякиш тишины*» (С. Есенин).

Грамматическая характеристика данных словосочетаний обычно сопровождается замечаниями эстетического порядка. Так, в «Русской грамматике» падежная семантика обладателя признака по сходству выделяется как «особое явление» в рамках определительно-субъектного значения: *бархат кожи* (кожа обладает признаками бархата, то есть похожа на бархат) [4, 1: 428]. Для синтаксистов же очевидно, что «такая сочетаемость, при которой определяющее значение — сравнения — сосредоточено в грамматически главенствующем слове, а примыкающий родительный падеж называет то, что сравнивается», характерна «для художественной, образной речи»: *лента воспоминаний, стадо облаков, бусинки пота, глазницы окон* и др. [4, 2: 65].

В справочных литературоведческих источниках статус таких словосочетаний как выразительного средства (метафора или сравнение?) не вполне определен. Рассматривая эти обороты как «форму сравнения при помощи родительного падежа», А. Квятковский замечает, что такое сравнение «практически перерастает в метафору» [2]. В «Литературном энциклопедическом словаре» говорится, что «для поэтической речи характерна бинарная метафора (метафора-сравнение), объединяющая в генитивное сочетание имена сопоставляемых объектов (*бриллианты росы, тростинки мачт*)» [3].

В содержательном плане это, безусловно, сравнение. Аристотель сближал метафору с загадкой («Риторика»), ибо метафора, как и загадка, называет то, с чем сравнивается объект; отгадка же требует интеллектуальных усилий. Развивая эту мысль, можно сказать, что сравнение — модель загадки, ее замысел: отгадка дается сразу, а интеллектуальные усилия направлены на определение основания сравнения. Однако логические признаки сравнения в рассматриваемых

оборотах вступают в противоречие с их грамматической организацией. Грамматически опорным компонентом является слово с переносным конструктивно обусловленным значением («загадка»). Без примыкающего имени в родительном падеже оно оказалось бы именно метафорой — семантически расплывчатой, неопределенной, а в случае далеких индивидуально-авторских ассоциативных сближений и вовсе недоступной для понимания.

Именно грамматическая структура обуславливает особенности синтаксического функционирования таких метафор-сравнений и их специфический выразительный потенциал. Для них не существует ограничений на включение в состав предложения, которые сдерживают употребление субстантивных метафор. По заключению Н. Д. Арутюновой, сама сущность субстантивной метафоры не отвечает назначению основных компонентов предложения. «Для идентифицирующей функции, выполняемой субъектом <...>, метафора слишком произвольна, она не может с полной определенностью указывать на предмет речи. Для этой цели служат имена собственные и дейктические средства языка. Для предиката, предназначенного для введения новой информации, метафора слишком туманна, семантически диффузна» [1: 9]. Далее, однако, следует уточнение: «Метафора выполняет в предложении характеризующую функцию и ориентирована преимущественно на позицию предиката» [1: 32].

Благодаря «отгадке» в позиции обязательного грамматического распространителя рассматриваемые образные выражения являются практически чистым номинативным материалом для поэтической речи. Как обычные имена существительные, они синтаксически полифункциональны и могут употребляться в роли любого члена предложения. При этом в образную ткань произведения легко вплетаются и даже могут быть его основой самые смелые и неожиданные ассоциативные сопоставления. Так, у Л. Мартынова:

Где-то
Крикнул петел,
Дятел застучал,
Что-то им ответил, сонно замычал
В утреннем тумане, высунув язык,
Бык воспоминаний, крутолобый бык.
Это *бык видений*.
Подойду к нему,
И без рассуждений за рога возьму:
Мол, хвостом помашем, ухом шевеля,
Да и перепашем памяти поля,
Луг воспоминаний
Глухо шелестит
Плуг воспоминаний по лугу блестят.

Утренние птички поднимают крик,
Но ходить в упряжке не желает бык.
Пусть уж
Трактористы,
Сидя у руля,
Перепашут чисто *памяти поля*,
Чтоб с *лицом эпохи* слить Природы лик.
А в чертополохе
Водит оком бык...
Бык воспоминаний, выйдя на луга,
Ворошит в тумане *памяти стога*.

Стихотворение хорошо иллюстрирует ожидаемые возможности синтаксического употребления метафор «с разгадкой». Их основные функции в предложении — свойственные субстантивам функции подлежащего (*бык воспоминаний сонно замычал*; *луг воспоминаний глухо шелестит* и др.) и дополнения (*перепашем памяти поля*; *ворошит памяти стога* и др.).

Субъективно обозначая явления объективной действительности, бинарные метафоры раскрывают свой выразительный потенциал именно как номинативные единицы. Они создают семантически многослойные, переливающиеся из реального в воображаемое, из текста в подтекст, картины мира. Ключевые номинативные метафоры стихотворения Л. Мартынова (*бык воспоминаний*, *плуг воспоминаний*, *поля памяти*, *луг воспоминаний*) определяют метафоричность произведения в целом, подсказывают, как следует понимать существительные, не имеющие в тексте распространителей в родительном падеже (не решаясь навязывать собственное понимание, предлагаем читателю подобрать распространители, помогающие раскрыть конструктивно обусловленные метафорические значения слов: *в упряжке* — ?, *трактористы* — ?, *у руля* — ?, *в чертополохе* — ?).

Метафорическое видение мира очень хорошо передается такими номинативными единицами в роли главного члена номинативных предложений. Стихотворение Г. Оболдуева «Живописное обозрение» — это калейдоскоп ярких, неожиданных и по большей части безупречно точных метафорических образов. Лишь для отдельных растений поэт не нашел (или не хотел искать) объектов для сравнений. Уточнение, углубление метафорических образов обеспечивается определениями.

Стекланні буси смородин,
Карамельні пухи крижовників,
Мокры губки малин,
Ближкі очі вишен,
Випуклі лби клубник,
Загорелі лисини яблук,
Отекші окорочка груш,
Распухші гланди слив,

Веснушчаті носики земляник.
Прыщаві нариви мухоморов,
Влажні струпя поганок,
Сирі пухи дождевиків,
Гончі подпалини зайчат,
Рижі лілії лисичек,
Вилупившіся шишки шампіньонов,
Карапузна спесивість боровиків,
Краплені стволы підберезовиків,

Детські трупики спарж,
Девичья старість редисок,
Тупа талантливості огурців,
Морська свіжість укропов,
Крепка непристойність хренов,
Напружені груди бушм,
Свині туші кормових свекол,
Здоровенні вимена тыкв.

Холодні ляжки дынь,
Футбольні ядра арбузов,
Мускулісті волокна ананасов,
Мозолисті комья гранатов,
Потрескавшіся губи апельсинів,
Лікерні язички мандаринів,
Ватні шийки бананів,
Апетитні ягодиці персиків.
Сладкий пот резед,
Горька свіжість астр,
Мяккий перець левкоев,
Тленна томність табаков,
Картофельна юність вербен,
Уездний яд бархоток,
Плакучі метелки мят,
Податливі щекі маков,

Бесстыдний приапизм подосиновиков,
Сопливые толпы маслят,
Разноцветные блюда сыроежек,
Мохнатая мертвенность груздей,
Крепкие уши рыжиков,
Скользкие болванки валуев,
Продрогшие пучки опят,
Дешевая крепость сухарей,

Розова фланель волнушек.
Скрипучая пышнота капуст,
Ревматические опухоли картошек,
Деревянные кубари реп,
Лошадиные коленки свекол,
Ядреные корни морковей,
Хрупкие шелка луков,
Обдранные миноги петрушек,
Помойная доблесть редек,

Медузы прически георгинов,
Нежный батист душистых горошков,
Узорные лапы папоротников,
Огненные бокалы лилий,
Епархиальная наивность аютиных глазок,
Надушенные чепчики гелиотропов,
Гусарская пустота пионов,
Кружевная мякоть гвоздик.

Густые кусты азалий,
Любопытные мордочки альпийских фиалок,
Бескровные щупальцы хризантем.
Выдохшиеся ладони персидских сиреней.
Непристойная распушенность тубероз,
Изнасилованная бледность лилий,
Мясистая вонь гиацинтов,
Ненасытная извращенность орхидей,
Шикарные махры гортензий,
Обнаженная теплота мимоз,
Важная безуханность тюльпанов,
Чахотные свечи нарциссов,
Недоношенные шепотки подснежников,
Коротенькие горсточки фиалок,
Восковые фигурки ландышей.

Закономерно, что словосочетания рассматриваемого типа становятся излюбленным образительно-выразительным средством для поэтов, воспринимающих действительность сквозь метафорическую линзу. Например, для М. Волошина, который написал о своем кредо: «Я изображаю не явления мира, а свое впечатление, получаемое от них» («Лики творчества»). Поэтические пейзажи Волошина насыщены метафорами, присутствие «разгадки» не обедняет читательского восприятия: «*Коктебеля* каменная *грива*», «*теней* Луны по склонам *плащ* зубчатый», «*озер* агатовых колдующие *очи*» («Коктебель»);

Над синевой зубчатых щаш,
Над буро-глинистыми лбами
Клубится дымными столбами
Июньских *ливней* темный *плащ*

(«Над синевой зубчатых щаш...»).

Сквозь *облак* тяжелые *свитки*,
Сквозь *ливней* косые *столбы*
На горные падают лбы
Лучей золотистые *слитки*

(«Сквозь облак тяжелые свитки...»).

Свивши кучи в кудель и окутав горные щели,
Ветер, рыдая, прядет тонкие *нити* *дождя*.
Море глухо шумит, развивая древние свитки
Вдоль по пустынным пескам

(«Темны лики весны. Замутились влагой долины...»).

Приведенные примеры показывают некоторые особенности функционирования метафор данного типа в идиостиле М. Волошина: их полисемию, варьирование компонентного состава, употребление без грамматического распространителя (то есть превращение в собственно метафору).

Выразительные возможности «бинарных метафор» не ограничены живописными эффектами. Они употребляются для обозначения отвлеченных понятий и поэтому естественны в философской лирике. Например, у М. Волошина: «Вином тоски и хлебом испытаний Душа полна...» («Склоняясь ниц, оваян ночи синью...»); а также:

...Собрав степные травы — Мак, шалфей, полынь и чобр, Я призывные отравы — Растопчу меж горных рёбр.	Я солью в сосуде медном Жизни желчь и смерти мед, К солнцу горечь повлечет И тебя по рекам бледным
---	---

(«Призыв»).

Неожиданные авторские сопоставления будят воображение читателя, которому приходится искать путь от загадки к отгадке. Не исключено, что путь этот оказывается чрезмерно сложным, замысловатым и поэтому недоступным для расшифровки конкретным читателем. Пародия А. Иванова «Для тех, кто спит» — это реакция на строки Я. Белинского. Иванов пародирует:

Спит острословья кот.
Спит выдумки жираф.
Удачи спит удад.
Усталости удав.

Такие стихи (как и приведенное выше произведение Г. Оболдуева), очевидно, экспериментальны. Разумеется, экспериментальность не означает неизбежности творческого брака, но объясняет его. У Я. Белинского смущает нарочито зоологический характер метафор, осложненный экзотизмом. Пародист делает естественный ход: продолжает уязвимый эксперимент и тем самым показывает его несостоятельность.

Оценка авторских ассоциаций — дело субъективное. Можно утверждать, однако, что и в пародии есть вполне содержательные и достойные осмысления образы:

Спит весь животный мир, Спит верности осел. Спит зависти тапир. И ревности козел.	Спит жадности питон. Невежды бегемот. Невежества тритон. И скромности енот.
Спит радости гиббон. Забвенья спит кабан. Спит хладнокровья слон. Сомненья пеликан.	Спит щедрости хорек. Распутства гамадрил. Покоя спит сурок. Злодейства крокодил.

Спит грубости свинья...
Спокойной ночи всем!
Не сплю один лишь я...
Спасибо, милый Брем!

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. — М., 1990.
2. Квятковский А. Поэтический словарь. — М., 1966.
3. Литературный энциклопедический словарь. — М., 1987.
4. Русская грамматика: В 2 т. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М., 1980.

І. О. Іонова
ЕСТЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУБСТАНТИВНИХ МЕТАФОР З КОНСТРУКТИВНО ЗУМОВЛЕНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Предметом аналізу у статті є метафори-порівняння (лента воспоминаний і под.), зображувальний потенціал і особливості синтаксичного функціонування яких зумовлені їхньою граматичною структурою. Звертаючись до поезії М. Волошина, Л. Мартинова та ін., авторка показує, що експресивні можливості «бінарних» метафор не обмежуються живописним ефектом: вони збуджують уяву читача, якому інколи самому доводиться шукати шляхи до відгадки образу.

Ключові слова: мова російської поезії, бінарна метафора, порівняння, конструктивно зумовлене значення.

I. A. Ionova

ON THE ESTHETIC POTENTIAL OF THE METAPHORICAL NOUNS WITH CONSTRUCTIONALLY DEFINED MEANING

The article is focused on the metaphorical comparisons (лента воспоминаний etc.), their descriptive potential and syntactic functions which are dependent on their grammar structure and form. Analysis of the poems by M. Voloshin and L. Martynov demonstrates the esthetic potential of the ambiguous metaphors which affect the reader's imagination and have the unlimited artistic impact on them.

Key words: language of Russian poetry, binary metaphor, comparison, constructionally conditioned meaning.

УДК 811.11'38:165.194

А. Е. БОЛДЫРЕВА

ЭФФЕКТ ОБМАНУТОГО ОЖИДАНИЯ КАК ПРАГМАКОГНИТИВНАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье рассматриваются взгляды ученых на теорию обманутого ожидания, делается попытка описания механизма создания эффекта обманутого ожидания с точки зрения прагмакогнитивистики.

Ключевые слова: эффект обманутого ожидания, непредсказуемость, неожиданность, стилистический контекст, фрейм.

Нарушения ожидания адресатов при восприятии сообщения привлекали к себе внимание различных ученых: философов (Т. Кант, А. Шопенгауэр, Г. Гегель), когнитологов (М. Минский, Ч. Филлмор, Г. Г. Молчанова), психолингвистов (Э. Бетти), лингвистов (М. Риффатер, Р. Якобсон, В. В. Овсянников, В. Л. Вартанян, И. В. Арнольд, В. С. Чулкова и др.) [см., напр.: 11; 8; 13; 19; 22; 21; 15; 4; 3; 20], но работы обобщающего характера еще нет.

Цель данной статьи состоит в комплексном изучении эффекта обманутого ожидания, установлении связи между терминами когнитивной лингвистики, прагматики и обманутым ожиданием. В работе используется метод понятийного анализа категорий стилистики, когнитивистики и прагматики.

Первым ученым, обратившим внимание на появление неожиданных, непредсказуемых элементов в речи, создающих комический эффект, был И. Кант [11]. Он рассматривал принцип неожиданности как универсальный принцип, лежащий в основе всех видов комического. Этот немецкий философ стал родоначальником теории неоправдавшегося ожидания. И. Кант еще не разграничивал принцип нарушения ожидания и комическое: он считал, что нарушение ожидания влечет за собой комический эффект (и больше никакого другого), и комическое создается только в силу нарушения ожидания. Развивая мысль И. Канта, ученые разных направлений уточняли характер неожиданности, перестав полностью отождествлять нарушение ожидания и комический эффект [см., напр.: 6; 12; 15; 16].

По нашему убеждению, комический эффект в абсолютном большинстве случаев обязан своим возникновением появлению неожиданных, непредсказуемых элементов в тексте. Обманутое ожидание может приводить к разным коннотациям, провоцируя выражение в языке разных субъективно-модальных значений: недоумения, разочарования, удивления и др.

Применяя критерий определенности/неопределенности к установлению характера ожидания посредством контекста, В. Л. Вартанян утверждает, что человек находится в состоянии ожидания каждую минуту, поэтому вопроса о наличии или отсутствии ожидания быть не может, то есть если нечто произошло неожиданно, то это всего лишь означает, что человек ждал чего-то иного. Совершенно неожиданным событие может быть, если оно находится за пределами некоторого контекста. При этом условии возникает состояние удивления. Применение характера определенности к характеру ожидания — единственно возможное, с точки зрения адресата, событие, разрешающее ситуацию или предвидение нескольких вариантов исхода при отсутствии предпочтения какого-либо из них. В первом случае имеет место определенное ожидание, во-

втором — неопределенное. Помимо подразделения ожидания на определенное и неопределенное, В. Л. Вартамян выделяет также феномен оправданного и неоправданного ожидания. Определенное оправданное ожидание связано с переходом предвосхищаемого события в объективную реальность. Указанный характер ожидания — один из аспектов того контекста, в пределах которого «срабатывает» фактор узнавания. Определенное неоправданное ожидание обуславливает переживание удивления [4: 50—51].

И. В. Арнольд рассматривает эффект обманутого ожидания как один из принципов выдвижения (наряду с сильной позицией, сцеплением, конвергенцией, семантическим повтором и некоторыми другими). Под выдвижением И. В. Арнольд понимает «способы формальной организации текста, фокусирующие внимание читателя на определенных элементах сообщения и устанавливающие семантически релевантные отношения между элементами одного или чаще разных уровней» [3: 63]. Обманутое ожидание как тип выдвижения основано на предсказуемости и нарушении предсказуемости определенных элементов информации.

Термин «обманутое ожидание» введен в лингвистику Р. Якобсоном. В дальнейшем над проблемами обманутого ожидания работал М. Риффатер. Он писал, что можно предложить следующую модель обманутого ожидания: «В речевой цепи стимул стилистического эффекта — контраста — состоит в элементах низкой предсказуемости, закодированных в одном или более составляющих, на фоне образующих контекст и создающих контраст прочих составляющих... только эта изменчивость может пояснить, почему одна и та же лингвистическая единица приобретает, видоизменяет или теряет свою стилистическую заданность в зависимости от своего положения. На элементах низкой предсказуемости декодирование замедляется, а это фиксирует внимание на форме» [22: 207].

М. Риффатер ввел понятие усиленного ожидания, которое создается путем накопления элементов, способствующих предсказуемости последующих.

Некоторые лингвисты считают непредсказуемость и обманутое ожидание синонимичными категориями. Однако И. Р. Гальперин предлагает разграничивать непредсказуемость и обманутое ожидание: «Малую предсказуемость или полное ее отсутствие не надо смешивать с эффектом неожиданности... Предсказуемость может быть учтена и измерена. Неожиданность — нет» [7: 60—61].

В. В. Овсянников заметил, что нет никаких оснований для противопоставления этих категорий (непредсказуемость и обманутое ожидание). Отношения между ними причинно-следственные: «непредсказуемый элемент, содержащийся в сообщении, вызывает эффект обманутого ожидания в процессе восприятия данного сообщения» [15: 37].

Явление непредсказуемости создает ту оппозицию между стилистическим приемом и его нейтральным окружением, которую, по терминологии М. Риффатера, называют стилистическим контекстом. «Стилистический контекст — это лингвистическая структура, внезапно нарушенная непредсказуемым элементом; стилистический стимул — не что иное, как контраст, созданный таким нарушением» [17: 30]. Стилистический контекст понимается М. Риффатером и как отрезок текста, прерванный появлением элемента низкой предсказуемости, чем-то неожиданным, побочным. Этот контекст образуется оппозицией стилистического приема и его окружения [3: 48]. Стилистический контекст, в свою очередь, порождает эффект обманутого ожидания, который «стимулируется предшествующим ему усиленным ожиданием, то есть особой упорядоченностью контекста» [1: 8].

Осуществление принципа обманутого ожидания — неизбежный результат появления в тексте непредсказуемого элемента. Исходя из того факта, что любое выдвижение создает непредсказуемость, а следовательно, и стилистический контекст, Т. Л. Ветвинская предполагает, что любой стилистический прием в той или иной мере основан на принципе обманутого ожидания. Стилистический эффект любого художественного приема всегда зависит от степени реализации ожидаемого, иначе говоря, чем ниже уровень предсказуемости, тем выше эффективность стилистического приема [5: 71—72].

Стилистический контекст влияет на адресата речи, на его восприятие информации. Существенным компонентом теории стилистического контекста является теория сильной позиции. Эффективным средством задержать внимание читателя на важных по смыслу моментах является помещение их в сильную позицию, на такое место в тексте, где они психологически особенно заметны. Такими сильными позициями являются начало и конец текста или его формально выделенной части (главы, строфы и т. д.). Начало подразделяется на название произведения,

факультативные эпиграф и пролог и первые строки или первые абзацы. Заглавие текста является важной частью начального стимула вероятностного прогнозирования и выработки стратегии восприятия. В сочетании с другими элементами начала оно дает опору для прогноза возможного круга тем или образов и создает преднастройку, очень важную для понимания целого. Именно в момент ознакомления читателя с заглавием у адресата сообщения формируется определенное ожидание относительно того, как будет разворачиваться сюжет. Такое ожидание создается у адресата на основании его предыдущего опыта. Содержание сильной позиции текста иногда создает новый неожиданный поворот и новое разрешение вопроса [3: 46—47].

Роль заключения также очень важна: цепь прогнозирования начинается с заглавия, но полное понимание заглавия наступает значительно позже. Всякое отклонение от ожидаемого требует коррекции понимания и повышает активность читателя. Экспрессивность, а, следовательно, и воздействие на читателя при этом повышается [2: 30].

С точки зрения теории восприятия, обманутое ожидание является результатом резкого нарушения механизма вероятностного прогнозирования. Известные когнитивисты Т. ван Дейк и В. Кинч также говорят об определенных ожиданиях, формирующихся у адресата сообщения при восприятии информации. Они полагают, что процессы понимания имеют стратегическую природу. Понимающий располагает тремя видами данных: информацией о самих событиях, информацией о ситуациях или контексте и информацией о когнитивных пресуппозициях. Имеющаяся информация может быть объединена эффективным способом, чтобы как можно скорее и лучше было сформировано ментальное представление событий. У воспринимающего информацию могут возникнуть ожидания того, что он может услышать, увидеть, о чем он может прочитать, прежде чем это произойдет в действительности [9; 10].

Т. ван Дейк ввел понятие модели ситуации как когнитивной основы связного текста (дискурса), которая формируется конкретным индивидом на основе его личностных знаний, опыта, установок, чувств, эмоций и используется адресатом при понимании текста: активизируя определенные фрагменты моделей ситуации, читатель декодирует текстовые пресуппозиции и имплицитатуры. Формируются стойкие структуры — матрицы, то есть программы действий в определенных ситуациях, и человек начинает действовать в соответствии с программой [18: 53].

Т. ван Дейк и В. Кинч различают разные приемы, так называемые стратегии, к которым прибегают при интерпретации текста. Используя различные стратегии для получения информации и понимания текста, у адресата сообщения формируется ментальное представление событий (ментальное пространство). При нарушении ментального пространства возникает эффект обманутого ожидания, и в результате формируется новое ментальное пространство [10].

С позиций фреймовой теории М. Минского, восприятие адресатом сообщения зависит от его общих «знаний о мире», которые складываются по определенным сценариям из знаний о фиксированном наборе стереотипных ситуаций и могут быть описаны как результат формального заполнения фреймов. Какой-либо концепт активизирует в сознании адресата определенный фрейм. Нередко концепт соотносится с той гипотезой, с которой читатель приступает к рецензии текста. Гипотеза появляется неслучайно, она опирается на когнитивные структуры фоновых знаний адресата (фрейм ситуации). Появление неожиданного элемента в тексте заставляет читателя резко «переключиться» с одного фрейма на другой. Возможность возникновения эффекта неожиданности обусловлена тем, что «с каждым фреймом ассоциируется несколько видов информации, в том числе информации о том, как пользоваться данным фреймом, что можно ожидать в следующий момент, что делать, если эти ожидания не подтвердятся» [13: 250].

Неожиданный характер перехода от одного фрейма к другому фактически означает, что вместо традиционно используемого для интерпретации данной ситуации фрейма (и, в силу его предсказуемости, активизируемого в памяти) для интерпретации используется полярно ему противопоставленный или рассматриваемый в данном контексте как далекий фрейм [16]. Возникающие при этом несоответствия и образуют основу для явления, известного в стилистике и прагматике как эффект обманутого ожидания.

Таким образом, можно утверждать, что эффект обманутого ожидания может быть объяснен и с точки зрения когнитивной лингвистики, и с позиций прагматики, следовательно, эффект обманутого ожидания — это прагмакогнитивная категория.

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ І СЕМАСІОЛОГІЇ

1. Арнольд И. В., Банникова И. А. Лингвистивечкий и стилистический контекст // Стиль и контекст: Сб. статей. — Л., 1972.
2. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностранные языки в школе. — М., 1978. — № 4. — С. 23—31.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). — М., 1990.
4. Вартамян В. Л. Фрагменты психолингвистической теории юмора: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. — М., 1994.
5. Ветвинская Т. Л. Принцип «обманутого ожидания» как основа стилистического приема // Исследования по романской и германской филологии: Сб. статей. — К., 1975. — С. 71—75.
6. Володина Е. А. Нестандартная сочетаемость как средство создания юмористического эффекта: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1998.
7. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка. — М., 1974.
8. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. — Т. 3: Философия духа. — М., 1977.
9. Дейк Т. А. ван. Фреймы знаний и понимание речевых актов. — Пер. с англ. М. А. Дмитриевой // Язык. Понимание. Коммуникация. — М., 1989. — С. 12—40.
10. Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — Вып. 23. — С. 153—211.
11. Кант И. Критика способности суждения. — М., 1994. — 367 с.
12. Карачина О. Е. Актуализация комического эффекта посредством использования книжной лексики и книжного стиля в двуязычной ситуации общения: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. — М., 1999. — 170 с.
13. Минский М. Остроумие и логика бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — С. 281—309.
14. Минский М. Остроумие и логика бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — Вып. 23. — С. 281—309.
15. Овсянников В. В. Языковые средства выражения комического в англоязычной прозе: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Л., 1981.
16. Орлецкая Л. В. Фразеологизмы как средство создания юмористического эффекта в тексте: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1994.
17. Прохорова В. И., Сошальская Е. Г. Английская стилистика в выдержках и извлечениях. — М., 1971. — Вып. 2.
18. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. — К., 2002.
19. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — Вып. 23. — С. 52—92.
20. Чулкова В. С. Один из способов интеграции текста // НДВШ. Филологические науки. — 1978. — № 1. — С. 47—57.
21. Якобсон Р. О. Избранные работы. — М., 1985.
22. Riffaterre M. Stylistic Context «Word». — V. 15. — № 1. — April 1959. — P. 207—218; V. 16. — № 2. — August, 1960. — P. 318—344.

А. Є. Болдырева

ЕФЕКТ ОБМАНУТОГО ОЧІКУВАННЯ ЯК ПРАГМАКОГНІТИВНА КАТЕГОРІЯ

У статті розглядаються погляди вчених на теорію обманутого очікування, робиться спроба описати механізм створення цього ефекта з позицій прагмакогнітивістики.

Ключові слова: ефект обманутого очікування, непередбаченість, неочікуваність, стилістичний контекст, фрейм.

A. Ye. Boldyreva

THE DEFEATED EXPECTANCY EFFECT AS PRAGMATIC AND COGNITIVE CATEGORY

The article focuses on revealing the mechanisms of creating defeated expectancy effect. In the work we are considering and analyzing the scientists' views on this problem.

Key words: defeated expectancy effect, unpredictability, unexpectedness, stylistic context, frame.

УДК 81'37: 94«19+20»

Т. Б. КОЗАК

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ КОНЦА XX — НАЧАЛА XXI ВВ.

Статья посвящена обзору исследований, касающихся проблемы цветообозначений, опубликованных в конце XX — начале XXI вв. в отечественном и зарубежном языкознании и анализу некоторых имеющихся подходов к предмету исследования лингвоколористики.

Ключевые слова: семиотика, цветообозначение, лингвистическая колористика.

Проблема цветообозначения уже давно находится в центре внимания лингвистов. Ей посвящены многочисленные исследования — монографии, статьи, диссертационные работы. В них всесторонне рассматриваются основные результаты исследований лексической, психолингвистической, лексико-семантической стороны системы цветообозначений в германских и других языках. Анализ работ показывает, что о цветообозначениях написано очень много; это одна из интереснейших областей языкознания, которая тесным образом соприкасается с другими науками, такими как психология, философия, физика.

Данная статья посвящена обзору исследований, касающихся проблемы цветообозначений, опубликованных за последние пятнадцать лет в отечественном и зарубежном языкознании и анализу некоторых имеющихся подходов к изучению проблемы цветообозначения. Остановимся подробнее на некоторых из них.

Традиционной и индивидуальной символике прилагательного *красный/red* в культурах и литературах разных народов посвящена статья К. А. Горшковой и Н. Г. Шевченко [7]. Авторы представили интереснейший материал о символическом значении красного цвета в разных культурах, об обычаях, поверьях, традициях и обрядах, связанных с этим цветом в разные исторические периоды. Они пришли к выводу о том, что символика красного цвета в культурных традициях разных народов имеет как универсальные, так и особенные смыслы [7: 61]. Использование же данного цвета в художественной литературе отражает как традиционную, так и индивидуально-авторскую значимость.

Красному цвету и способам его выражения в ирландском языке посвящена работа Т. А. Михайловой [16]. Интерес автора вызывает группа кельтских основ, обозначающих красные тона, взятая в диахронии, с учетом самых ранних фиксаций соответствующих лексем и развития их значений.

Автор приводит пять лексем, обозначающих красные тона, пытается расположить их по линии спектра и очертить не только круг значений каждого из них, но и область функционирования. Исходным материалом для этого послужила фразеология и тексты, в которых фигурируют интересующие лексем. Для древне- и среднеирландского языка самыми частотными по употреблению среди слов, обозначающих красные тона, является основа *ruad* и производные от нее. Сфера функционирования основы очень широкая. Автор рассматривает значимость лексем, обозначающих красный цвет в древнеирландский период, и расширение их значений в более поздние временные отрезки, пытается определить все оттенки спектра, которые обозначает данный цвет и дать мотивировку данного слова. На наш взгляд, это одна из немногих работ, в которой предпринята попытка рассмотреть цветообозначение в диахронном срезе.

В работе П. И. Осипова предпринята попытка дать анализ отдельных лексических единиц и языковых оборотов лексико-семантического поля со значением цвета 'зеленый' в немецком и украинском языках в контексте межкультурной коммуникации [17]. В результате проведенного сопоставительного исследования автор приходит к выводу о полной идентичности оборотов лексико-семантического поля 'зеленый' в немецком и украинском языках и, в тоже время, выделяет их существенные различия, что связано как со структурно-типологическими особенностями конкретного языка, так и с экстралингвистическими обстоятельствами, которые формируют языковой лексико-семантический потенциал [17: 214].

Цвет как носитель, выразитель идеи дает писателю, поэту возможность подчеркнуть идейный смысл своего произведения, того или иного художественного образа. Цвета в произведениях являются зачастую символами. Цветообозначения, используемые авторами в художественных произведениях, имеют более широкую семантическую структуру, что находит отражение в разноплановости их переносных значений. Авторская новизна расширяет и символику цветообозначений. Выступая в переносных значениях, прилагательные цвета характеризуют эмоции, чувства, внешние данные, духовный мир и внутренние психологические процессы героев. Не имеющие ничего общего с собственно цветообозначениями, они дают возможность автору реализовать свои литературные задумки, раскрыть свой талант [4; 6; 10; 15].

Анализ способа образования новых цветов и оттенков в творчестве писателей и поэтов, как считает Т. В. Венкель, дает возможность глубже раскрыть творческие возможности и художественные замыслы автора, его внутренний мир, ведь это субъективный процесс и количество вариантов образования новых цветообозначений неограниченно [3: 72].

Лингвисты не оставили без внимания и такую тему, как собственные имена в составе цветообозначений [1]. Как известно, значение цветообозначений выводится, как правило, из того представления, которое имеется у носителя языка касательно того или иного предмета. Но в некоторых случаях прямой вывод сделать невозможно. Ср.: рус. *бордо*, нем. *Tizianrot*, англ. *Indian red*, *Oxford blue* и др. [1: 93]. В качестве предмета, дающего основание для цвета, выступает имя собственное. Цветообозначения этой группы автор работы называет хроматонимами. Проанализировав данные 15 языков, А. П. Василевич пришел к выводу, что более 95% всех примеров хроматонимов приходится на английский, французский, немецкий и русский языки [1: 93]. Активное появление в языках цветообозначений, включающих собственные имена, наблюдалось в начале XX века. В настоящее время, указывает автор, они переживают «второе рождение», обусловленное, прежде всего, бурным развитием рекламы, так как использование собственных имен при описании цвета изделия является одним из приемов рекламы. А. П. Василевич выделяет среди хроматонимов две группы слов: цветообозначения, включающие топонимы, и цветообозначения с антропонимами. Он подробно рассматривает каждую из групп в отдельности, а сводные данные исследования приводит в таблицах.

Изучению структуры и семантики прилагательных цвета в современном английском языке посвящена научная статья В. С. Васильевой [2]. Изучение данного вопроса дало автору основание утверждать, что именные основы, от которых производились прилагательные-цветообозначения, и способы их образования не оставались неизменными на протяжении всей истории развития языка. Особый интерес в классах цветообозначений представляет обилие как относительных, так и стилистических синонимов. Один из синонимов, являясь доминантой, входит в основной словарный фонд, в то время как остальные синонимы данного ряда находятся за его пределами. В большинстве случаев доминантой оказывается синоним германского происхождения. Богатая синонимия в области цветообозначений является особенностью не только английского, но и большинства современных развитых языков. Резюмируя результаты своих исследований, автор отмечает пути образования прилагательных с семантикой цвета в английском языке: заимствование слов или их элементов из других языков; переосмысление; конверсия; словосложение и аффиксация. В работе приводятся примеры употребления цветообозначений в идиомах и фразеологических сращениях, словосочетаниях.

Цветообозначения являются наиболее излюбленной экспериментальной моделью в разного рода теориях [12: 81; 14: 456], но, несмотря на это, как указывает С. А. Кантемир, их сочетаемость с другими словами и, прежде всего, существительными, изучена недостаточно. Он указывает, что в немецком языке исследования такого рода до настоящего времени не проводились. В своей работе автор на материале 33 произведений немецкой художественной литературы прослеживает «с какими контекстуальными партнерами исследуемые слова (*schwarz, weiß, rot, blau, grün, grau, braun, gelb, rosa*) имеют стандартные синтагматические связи на уровне подклассов существительных» [11: 15]. Способ установления синтагматических связей между лексическими единицами предусматривал формирование подклассов слов, с которыми прилагательные-цветообозначения встречаются в тексте, с дальнейшим статистическим анализом полученных моделей. Исходя из полученных результатов, автор делает вывод, что наибольшее количество синтагматических связей имеют прилагательные *schwarz, weiß, rot, grün*, поэтому можно говорить о существовании закономерности, согласно которой «количество стандартных

синтагматических связей исследованных слов прямо пропорционально зависит от частоты их употребления в тексте» [11: 25].

Эволюцию лексико-семантического поля прилагательных-цветообозначений в период с XI по XIV вв. во французском языке в аспекте взаимодействия структурных и когнитивных факторов рассматривает в своем диссертационном исследовании Г. Л. Руденя [18]. Объектом рассмотрения являются прилагательные-цветообозначения французского языка старо- и среднефранцузского периодов. Целью работы автор считает выявление принципов организации языковой категории цвета и ее когнитивные аспекты, а новизна заключается в том, что впервые, по мнению автора, на значительном материале лексико-семантического поля цветообозначений получено описание французской лексики в диахроническом плане во взаимодействии ее когнитивных и системно-структурных аспектов. Исследованный материал показывает, что словообразовательные процессы, столь характерные для языка-источника, были сильны в старофранцузский период. При когнитивном подходе картину лексико-семантического поля цветообозначений среднефранцузского периода в сравнении с тем же полем старофранцузского языка автор исследования рассматривает как результат, который отражает развитие познавательной деятельности человека и развитие той части лексико-семантической системы языка, которая связана с цветовой дифференциацией окружающего мира [18: 13].

Диссертационное исследование Т. Б. Козак посвящено изучению развития семантики и форм слов, обозначающих цвет, в древне-, средне- и нововерхненемецком языке [13]. В работе для семантического анализа взяты словоформы: *schwarz* 'черный', *weiß* 'белый', *rot* 'красный', *grün* 'зеленый', *gelb* 'желтый', *blau* 'синий, голубой', *braun* 'коричневый'. Анализ выполнен на материале древне- и средневерхненемецких текстов и данных мифологических, толковых, этимологических, двуязычных и частотных словарей немецкого языка. В итоге получены следующие результаты.

В основе зарождения цветообозначений находится противопоставление понятий 'черный'/'светлый', восходящих генетически к одному корню. Предполагается, что *weiß* 'белый' восходит к праформе **k^wata* 'вселенная (свет)' и *schwarz* 'черный' берет свое начало от формы **k^wara* 'ворона (черная)'.

Лексема *rot* 'красный' в немецком языке представляет собой развитие: 'сырое мясо, кровь' > 'красный цвет', однако первичным следует признать противопоставление яркого, пестрого цвета понятиям 'черный'/'белый'.

Развитие семантики *grun* 'зеленый' можно представить в виде: 'расти' > 'начало роста' (растений) > 'зеленый' (цвет) > 'зеленый' (незрелый: о плодах, овощах) > 'зеленый' (молодой, неопытный: о человеке). Это прилагательное восходит к ие. **gher-/*ghel-* 'расти'. Из второго варианта корня развилась в немецком языке значимость *gelb* 'желтый'.

Формальное и смысловое генетическое родство представляют цветообозначения *blau* 'синий, голубой' и *braun* 'коричневый', которые восходят к праформе ие. **bhelek^wer* со значением 'светлый + темный'. Считается, что составляющие указанной праформы послужили основанием для образования и развития современных немецких слов, обозначающих цвет 'синий, голубой' и 'коричневый'.

Во всех случаях имеет место расширение семантики и увеличение частоты реализации слов, обозначающих цвет в немецком языке. Очевидной является зависимость полисемии слова и частота ее встречаемости в немецких текстах. В то же время изменение частоты функционирования лексемы объясняется теми перемещениями в системе семантических отношений, которые происходят в ходе развития языка [13: 19].

Актуальность работы О. В. Деменчук определяется необходимостью разработки лексикологического аспекта нового направления в лингвистике, складывающегося на основе когнитивных принципов [8]. Основная цель исследования — установление причин образования колоративной композиты (КК) в английском языке с точки зрения одного из основных исследовательских принципов когнитивной ономазиологии — антропоцентризма. Образование колоративной композиты, по мнению автора, является последовательным процессом интерпретации человеком как внутренней, так и внешней сфер цветового пространства с целью показать его биоэнергетический и психологический потенциал, как основу расширения цветовой картины мира и определить цветовые архетипы. КК — явление многоаспектное. Автор вводит и дает определение таким понятиям как «колоративная композита», «интенция номинатора», «иманентная интенция номинатора», «психологическая интенция номинатора» [8: 170—172]. Анализ открывает определенную

єдиницу знань — *colorateme* — як концепт цвета, который является сложной сетью взаимосвязанных ощущений, вобравших в себя все человеческие знания о цвете [8: 170].

Видоизменения субституционного характера фразеологических единиц с колоративным компонентом осуществляются в результате формокреативного процесса и качественно-количественной трансформации фразеологизма, что способствует увеличению количества новообразованных устойчивых микротекстов, упрощает их начальную форму — к такому выводу приходит в своей работе О. А. Зубач [9]. Новообразованная фразеологическая единица с колоративным компонентом (КК) образовывается благодаря замене как полнозначных, так и служебных компонентов базовой единицы. Автор считает, что субституция лексических и грамматических компонентов призвана обновить мотивацию образа, позволяет расширить или сузить сочетаемость компонентов фразеологических единиц с КК, что, в свою очередь, приводит к обновлению формы и компонентного состава. Видоизменения субституционного характера влияют на формирование национально-культурного своеобразия семантики фразеологических единиц с КК, служат толчком для возникновения и существования других единиц, где КК является связующим звеном, поскольку связан с другими компонентами логично и семантически [9: 95].

Диссертационное исследование Т. В. Венкель посвящено изучению синтагматических, парадигматических и эпидигматических характеристик прилагательных, обозначающих цвет в английском языке [5]. В работе анализировались 11 прилагательных, обозначающих основные цвета, и 113 прилагательных, обозначающих оттенки основных цветов. Исследование проводилось на материале текстов художественной прозы английских и американских авторов, а также 10 толковых словарей английского языка. Исследование дало возможность определить синтагматические и парадигматические связи исследуемых прилагательных и на их основе изучить эпидигматические характеристики основных цветообозначений английского языка [5: 19].

Проведенный в данной статье анализ показывает, что в лингвистических работах, касающихся вопроса цветообозначения, вышедших в свет за последние пятнадцать лет, представлены те или иные формы и значения слов, обозначающих цвет; осуществлены попытки психолингвистического изучения семантических отношений в группе цветообозначений; рассматривается возможность системного описания семантики слов-цветообозначений и их классификации; изучаются вопросы происхождения и развития лексем; предприняты попытки реконструкции и первоначальной мотивировки.

1. *Василевич А. П.* Собственные имена в системе цветообозначений // Ономастика. Типология. Стратиграфия / Отв. ред. А. В. Суперанская; АН СССР, Ин-т языкознания. — М., 1988. — С. 93—99.
2. *Васильева В. С.* О семантике английских цветообозначающих прилагательных компаративной природы // Функциональная семантика. Сб. науч. тр. — Днепропетровск, 1991. — С. 45—50.
3. *Венкель Т. В.* Деякі особливості утворення позначень кольору в сучасній англійській мові // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. — Вип. 27. — Чернівці, 1998. — С. 68—72.
4. *Венкель Т. В., Кушнерик В. І.* Про вживання прикметника «білий» в американській прозі ХХ століття (на матеріалі творів Ф. Скотта Фіцджеральда) // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. — Вип. 15. — Чернівці, 1997. — С. 39—41.
5. *Венкель Т. В.* Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04. — Чернівці, 2004.
6. *Гіков Л. В., Кушнерик В. І.* Семантичне функціонування назв кольорів у творчості В. Борхерта // Тези до міжнар. наук. конфер. «Семантика слова і тексту». — Івано-Франківськ, 1996. — С. 46.
7. *Горшкова К. А., Шевченко Н. Г.* О традиционной и индивидуальной символике прилагательного *red* (красный) в культуре и литературе разных народов // Записки з романо-германської філології. — Вип. 5. — Одеса, 1999. — С. 53—62.
8. *Деменчук О. В.* Колоративна композиція в англійській мові: феномен чи закономірність? // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. — Т. 4. — № 1. — К., 2001. — С. 170—182.
9. *Зубач О. А.* Висвітлення властивостей субституції колористичної фразеології (на матеріалі німецької мови) // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. Мат-ли міжнародної наук. конф. — Чернівці, 2004. — С. 94—95.
10. *Кантемір С. О.* До питання семантичних структур з прикметником «*schwarz*» у сучасній німецькій мові // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. — Вип. 15. — Чернівці, 1997. — С. 34—38.
11. *Кантемір С. О.* Дослідження семантичної сполучуваності прикметників кольору в сучасній німецькій мові // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. — Вип. 115. — Чернівці, 2001. — С. 15—25.
12. *Кацнельсон С. Д.* Общее и типологическое языкознание. — Ч. 1. — Л., 1986.
13. *Козак Т. Б.* Лексико-семантическая группа слов, обозначающих цвет в немецком языке (диахроническое исследование): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Одесса, 2002.
14. *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику: Пер. с англ. В. А. Звегинцева. — М., 1978.

15. *Малік Т. Г.* Особливості вживання прикметників в авторському стилі (на матеріалі англійських прикметників, що позначають зовнішність людини) // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. — Вип. 98. — Чернівці, 2000. — С. 141—147.

16. *Михайлова Т. А.* «Красный» в ирландском языке: понятие и способы его выражения // Вопросы языкознания. — 1994. — № 6. — С. 118—128.

17. *Осипов П. І.* Психолого-педагогічна зумовленість лексико-семантичного поля 'зелений' в німецькій та українській мовах (Аспект міжкультурної комунікації) // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. Мат-ли міжнародної наук. конф. — Чернівці, 2004. — С. 212—214.

18. *Руденя Г. Л.* Лексико-семантическое поле цветообозначений во французском языке (диахронический и когнитивный аспекты): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. — Минск, 2000.

Т. В. Kozak

RESEARCHES OF PROBLEMS OF COLOUR TERMS BY CONTEMPORARY LINGUISTICS

The article aims at presenting a brief survey of the studies relating to colour terms as well as making analysis of some existing approaches to the problem.

Key words: semiotics, colour terms, classification of colour notion, linguistic colouristics.

Т. Б. Козак

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕННЯ У ЛІНГВІСТИЦІ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Статтю присвячено огляду досліджень, що стосуються проблеми позначення кольору, опублікованих наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, а також аналізу деяких сучасних підходів до предмету дослідження лінгвістичної колористики.

Ключові слова: семіотика, кольоропозначення; лінгвістична колористика.

УДК 811.111'221.2:159.938.363.2

В. В. ОЛИНЧУК, Л. В. БАХНЕВА

ГЕНДЕРНАЯ СПЕЦИФИКА КОРРЕЛЯТОВ НЕВЕРБАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ КОММУНИКАЦИИ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЭМОЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена определению особенностей мужских и женских коррелятов невербальных компонентов коммуникации, выражающие эмоции человека. В процессе работы совершена попытка раскрыть содержание понятия гендер путем семантического и интерпретативно-текстового анализа лингвистических средств передачи эмоций по каналам невербальной коммуникации.

Ключевые слова: лингвопрагматика, социолингвистика, гендер, семантика эмоций, невербальная коммуникация, английский язык.

Одним из самых интересных и прогрессивных направлений в области изучения лингвистики являются в последние десятилетия гендерные исследования. Начиная с 90-х годов XX столетия, в круг научных исследований вводится понятие «гендер» (gender), что означает социальную принадлежность в отличие от биологической принадлежности (sex) [2; 3]. Интерес ученых определил формирование самостоятельного научного направления, в центре которого находятся гендерные аспекты языка и коммуникации. Гендер — это понятие о системе ролей и взаимоотношений между мужчинами и женщинами, которое определяется не биологическим происхождением, а социальными, политическими, экономическими, культурными и историческими контекстами [1]. Гендер понимается как система знаний, как подход к анализу самоидентичности (субъективности) женщины и мужчины, к анализу общественной жизни, как способ социального познания. Отечественные и зарубежные ученые-лингвисты уже имеют определенный опыт исследования отражения экстралингвистической категории «пол» в языке и речи.

Гендерная проблематика затрагивает все аспекты различных языков. Подробно исследуются особенности мужского и женского речевого поведения [5; 8; 9]. Одним из важных источников гендерных исследований является номинативная система языка. Такие грамматические явления как, например, категория рода и связанные с ней вопросы референции, подвергаются изучению

с целью выявления гендерных особенностей. Важными для исследователей оказываются и методологические проблемы, связанные с междисциплинарным характером гендерных исследований нарративного дискурса [4]. Определенный интерес для ученых вызывает вопрос места гендерных особенностей в ценностной картине мира, а также отражения в языке стереотипов, связанных с полом. В исследованиях, изучающих гендерные особенности ряда языков, неизбежно обращаются и к межкультурному сравнению.

Актуальность данной работы определяется тем, что недостаточно широко с позиций гендера остаются исследованными особенности языка, на котором осуществляется письменное или устное общение, в то время как особенности языка, его выразительные средства являются достаточно важными для понятия пола и связанных с ним областей.

При отмеченном растущем интересе к гендерным исследованиям в лингвистике достаточно неизученной областью является сфера невербальной коммуникации. Паралингвистические средства, сопровождающие текстовую коммуникацию, являются составляющей речевого действия, наряду с речевым актом, и выполняют важнейшую контактоустанавливающую функцию [6: 3]. Вербальная коммуникация невозможна в чистом виде, реальный процесс взаимодействия личностей включает также и средства невербальные. Именно по каналам невербальной коммуникации, по подсчетам исследователей, передается большая часть информации [7: 92].

Новизна нашего исследования состоит в том, что в работе предложен современный гендерный подход к изучению взаимодействия языковых и неязыковых факторов организации процесса речевого общения.

Цель настоящего исследования: 1) Найти, изучить и систематизировать лексические средства передачи эмоций по невербальным каналам коммуникации. 2) Раскрыть содержание экстралингвистической категории гендер путем анализа семантики паралингвистических операторов эмоций, сопровождающих речь мужчин и женщин.

Материал исследования составили оригинальные художественные тексты английской и американской литературы. При анализе практического материала были использованы методы семантического, интерпретативно-текстового и количественного анализа. За основу была принята классификация, которая подразделяет паралингвистические средства по физической природе на фонационные, мимико-жестовые и пантомимические.

Процедура анализа осуществлялась поэтапно: 1. Весь практический материал мы разделили на две части, где высказывания с сопровождающими их невербальными компонентами коммуникации принадлежат мужчинам и женщинам. 2. По испытываемым коммуникантами эмоциональным реакциям каждую из этих групп мы также подразделили на две части: положительные и отрицательные.

В ходе исследования и анализа практического материала мы пришли к выводу, что наиболее часто в тексте художественного произведения встречаются мимико-жестовые компоненты.

В группе мимических положительные эмоциональные реакции в мужских и женских примерах чаще всего выражаются таким невербальным компонентом, как улыбка, языковым коррелятом которого является глагол «*to smile*» или существительное «*a smile*».

1. Dr. Rossi smiled at her. It was a gentle smile with traces of humour, kindness and something else that she couldn't quite name. «So now you're going around explaining the real story to everyone», he said. «Is that it?» (13: 29).

Из общего прагматического контекста и данной конкретной ситуации наглядно видно, что коммуникант проявляет доброту и нежность по отношению к другому близкому ему человеку. Невербальное действие, совершаемое коммуникантом в данном примере, описано глаголом «*smile*», который имеет значение «*show pleasure, amusement, kindness, etc. by parting the lips, drawing up the corners of the mouth, and loosening the muscles of the face*» [10: 201]. На положительность испытываемой эмоциональной реакции указывают и слова, используемые для описания мимики коммуниканта, в частности, улыбки: «*gentle*» со значением «*kind, mild, friendly, sweet, not rough or violent, moderate*» [10: 15]; «*humour*» — «*the ability to understand and enjoy what is funny and makes people laugh*» [11: 513]; «*kindness*» — «*goodness, gentleness, kind nature or treatment*» [10: 185]. Таким образом, мимический невербальный компонент коммуникации выражает положительную эмоциональную реакцию — дружелюбие, доброту.

2. Whenever he looked at her she turned upon him such a frank, unsophisticated gaze, and smiled in such a vague, sweet way, that he could not keep his eyes off of her for more than a minute of the time (14: 29).

В данной ситуации коммуниканты совершают только невербальные действия мимического характера, не произнося ни слова. Описание этих действий направлено на то, чтобы выразить симпатию собеседников. Первый невербальный компонент представлен в тексте фразой «*she turned upon him such a frank, unsophisticated gaze*», где ключевым является прилагательное «*frank*», имеющее значение «*open and direct in speech and manner; plain and honest and not trying to hide the truth*» [11: 410], и прилагательное «*unsophisticated*» — «*simple, innocent*» [10: 399]. Оба прилагательных обладают положительным оценочным компонентом. Второй невербальный компонент представлен фразой «*smiled in such a vague, sweet way*». Основным во фразе является глагол «*smiled*». Уже сам по себе этот глагол окрашен положительно, но дополнительные оттенки положительного эмоционального значения придаются описанию при помощи прилагательного «*vague*» со значением «*not clearly expressed, not sharp or definite*» [10: 324] и «*sweet*», которое имеет значение «*gentle, kind, or attractive in manner*» [11: 1068]. Оба невербальных компонента в данном случае выражают положительную эмоциональную реакцию симпатии, нежности.

Для выражения отрицательных эмоциональных реакций для мужчин и женщин характерно использование мимического невербального компонента, отражаемого в языке с помощью глагола «*to frown*» или существительного «*a frown*».

3. He frowned, not so much at her as at her words. «I wasn't worrying about you» (13: 211).

Ситуация общения в данном случае имеет негативную окраску. Коммуникант испытывает отрицательные эмоции, которые передаются с помощью невербального компонента мимического характера. Невербальное действие отражено в тексте глаголом «*frowned*», который имеет значение «*to bring the eyebrows together in anger or effort, causing lines to appear on the forehead*» [14: 418]. В данном случае невербальный компонент имеет отрицательную оценочную окраску и выражает отрицательную эмоциональную реакцию — недовольство.

4. Cris frowned at her father. «Dad, Ana lives less than a mile from the diner. You didn't have to come this far out of your way for me. I don't mind taking a bus» (13: 20).

Общий прагматический контекст указывает на то, что коммуникант испытывает отрицательную эмоциональную реакцию, которая передается глаголом «*to frown*», выполняющим метаязыковую функцию.

Для женщин в гораздо большей степени характерен такой невербальный компонент (мимико-миремиического характера), как плач, что на языковом уровне отражается в использовании глагола «*to cry*» и существительного «*tears*».

5. «There was nothing you could have done, but have you ever accepted that?» [...] The tears just kept falling and her only hope of survival were those arms of his that just held her (13: 219).

Данная ситуация имеет отрицательную эмоциональную окраску, которая передается по вербальному и невербальному каналам. Для описания эмоционального состояния коммуниканта используется мимико-миремиический невербальный компонент «*tears*», который означает «*a drop of salty liquid that flows from the eye, esp. because of pain and sadness*» [11: 1086]. Общая картина мира показывает, что в большинстве случаев данный невербальный компонент несет на себе негативное значение.

В группе жестовых невербальных компонентов для отражения эмоциональной реакции используются самые разнообразные невербальные действия жестового характера.

Следующий пример позволяет наблюдать в группе мужских примеров отражение положительной эмоциональной реакции с помощью жестового невербального компонента.

6. «Cris», he whispered, and sat on the edge of the bed by her. «Cris, relax. It's all right, honey. I'm here».

He touched her face with gentle strokes, trying to ease the sorrow from her sleep, and she moved toward him. (13: 221)

Общий прагматический контекст помогает оценить данную ситуацию как положительную, нам ясно, что коммуникант сопереживает и заботится о другом человеке. Данные чувства и эмоции отражаются не только вербально, но и невербально. В тексте невербальный компонент представлен с помощью фразы «*touched her face with gentle strokes*». Нейтрально окрашенному глаголу «*touch*» — «*bring a part of the body, especially the hand, into contact with*» [10: 352] эмоциональную окраску придает словосочетание «*gentle strokes*», где существительное «*stroke*» со значением «*the movement of striking, a sudden action with a powerful effect, a single move-*

ment made by the hand or as if by a brush or pen [11: 302] определяется прилагательным «gentle» с положительной эмоциональной окраской «kind, mild, friendly, sweet, not rough or violent, moderate» [10: 15]. Коммуникант прибегает к такому невербальному действию с целью успокоить другого человека, что в примере выражается фразой «*trying to ease the sorrow from her sleep*», где основную смысловую и эмоциональную нагрузку несет на себе глагол «*to ease*», который означает «*to give relief from pain, anxiety or discomfort*» [11: 410]. Таким образом, жестовый невербальный компонент отражает положительную эмоциональную реакцию — сопереживание, сочувствие.

Можно отметить, что для женщин характерно более эмоциональное использование жестикуляции. Это в языке может отражаться такими фразами, как «*to clasp one's hands*», «*to squeeze one's hands*» и др. При этом наблюдается интенсивность эмоциональной реакции.

7. *Mrs. Gerhard moved about, rubbing her hands in excitement, and giving vent to an occasional «Well, isn't that nice now!»* (14: 44).

В данной ситуации коммуникант совершает несколько невербальных действий. Первый невербальный компонент выражен фразой «*moved about*», которая имеет значение «*to go or pass to another place or in certain direction with a continuous motion; to keep pace; begin to walk*» [11: 683]. Исходя из общей картины мира, мы можем сделать вывод, что в волнительной ситуации человеку иногда не сидится на месте, и он начинает ходить. Видимо, так произошло и в данном случае. Дополнительную эмоциональную окраску придает ситуации второй невербальный компонент, выраженный фразой «*rubbing her hands in excitement*». Ключевым является выражение «*rubbing her hands*», имеющее значение «*to express satisfaction, triumph, etc.*» [10: 94]. Дополняет это выражение существительное «*excitement*», имеющее положительную эмоциональную направленность и означающее «*the state of being excited by something that cause strong feelings*» [11: 446]. Таким образом, сопоставив словарные дефиниции и общую картину мира, мы пришли к выводу, что используемые в данном примере жестовый, пантомимический и фонационный компонент «*give vent to*» — «*to express freely*» [11: 1219], дополняя друг друга и вербальную информацию, выражают положительную эмоцию — удовольствие, радость, счастье.

В следующем примере один из коммуникантов в процессе общения испытывает отрицательную эмоциональную реакцию.

8. «*You aren't all she has and maybe it's time you both realized that. She has a husband and a child*». [...] *Cris pulled away from his touch. Not because it stirred her in any way, but because she was too angry to stand still* (13: 217).

Отрицательные эмоции выражены как в вербальном, так и в невербальном контексте. Невербальный компонент коммуникации жестового характера отражен в тексте фразой «*pulled away*» со значением «*to use force on something, esp. with the hands, on order to move it towards oneself or in the direction of the force*» [11: 838]. При помощи данного невербального компонента выражаются такие эмоции, как негодование, гнев, раздражение.

В группе фонационных невербальных компонентов наблюдается следующая картина. Лидером фонационных невербальных компонентов, описывающих положительные эмоциональные реакции мужчин, равно как и женщин, является смех, что передается глаголом «*to laugh*», выполняющим метаязыковую функцию.

9. *He laughed then, easily and with real enjoyment, his humour contagious. «I admit your jokes are good for the kids, but what's that have to do with roses?»* (13, 27).

Ситуация общения окрашена положительно. Общий прагматический контекст показывает, что речь идет о шутках и розыгрышах одного из коммуникантов. В данной ситуации он испытывает удовольствие от общения, что подтверждается в тексте фразой «*real enjoyment*», которая имеет значение «*pleasure, joy, delight, satisfaction*» [10: 428]. На положительную эмоциональную реакцию, испытываемую коммуникантом, указывает и совершаемое им невербальное действие, которое отражено в тексте глаголом «*laughed*», со значением «*to express amusement, happiness, careless disrespect, etc., by breathing out forcefully so that one makes sounds with the voice, usually while smiling*» [11: 589].

10. «*I can just see you crowding all the kids into the operating room to see cartoons*». «*Sounds like a great idea*», she said with a laugh (13: 54).

Общий прагматический контекст помогает нам оценить ситуацию общения как положительную. Коммуникант испытывает положительные эмоции, которые отражены не только вербально,

но и невербально глаголом «*to laugh*», выполняющим метаязыковую функцию. С помощью него отражаются положительные эмоциональные реакции — радость, счастье.

В следующем примере фонационный невербальный компонент отражает отрицательную эмоциональную реакцию.

11. «Bad dream or not, you shouldn't be wandering around», he said, his voice deliberately harsh to disguise the unwanted feelings her appearance had provoked. (12: 62).

Общий прагматический контекст помогает оценить ситуацию общения как отрицательную. Коммуникант имеет негативные чувства и эмоции по отношению к другому. Фонационный невербальный компонент, отраженный в тексте фразой «*his voice deliberately harsh*», в которой характеризующее голос коммуниканта прилагательное «*harsh*» означает «*unpleasant or painful to the senses, e. g. because very loud or very bright*» [11: 479], способствует передаче отрицательной эмоциональной реакции — неприязни и раздражения.

Что касается выражения отрицательных эмоциональных реакций, то в женской группе примеров более часто встречаются невербальные компоненты, которые передаются с помощью глаголов «*to cry*» в смысле «*to make sounds, to shout*», в отличие от значения «*to produce tears*» [11: 268], и «*to sigh*».

12. *She sighed, her irritation escaping like air from a leaky balloon. «I'm sorry. I'm acting like a grump, aren't I?»* (13: 209).

Эмоции выражены как в вербальном, так и в невербальном контексте. Невербальный компонент в тексте отражен глаголом «*sighed*», который имеет следующее значение: «*to let out a deep breath slowly and with a sound, usually expressing sadness, tiredness or satisfaction*» [11: 976]. Таким образом, посредством данного невербального компонента в тексте выражена отрицательная эмоциональная реакция — раскаяние, угрызение совести.

Пантомимические невербальные компоненты коммуникации, употребляющиеся в мужской и женской группе контекстуальных примеров, для выражения положительных эмоциональных реакций, чаще всего отражаются в языке с помощью глагола «*to nod*», имеющего метаязыковую функцию.

13. «You did a wonderful job with Julie», she said.

He nodded, and forced a smile to his lips. «Maybe I'll go home» (13,164).

Контекст данной ситуации окрашен положительно. Использование пантомимического невербального компонента «*nodded*» — «*to bend one's head forward and down, especially to show agreement or give a greeting or sign*» [11: 702] способствует передаче положительных эмоциональных реакций — согласия и гармонии коммуникантов.

14. «I'm glad you were able to come so quickly», Virginia said. «I've been so anxious to meet you». Grace nodded. She'd been anxious, too (13: 19).

В данной ситуации коммуниканты испытывают положительные эмоции, передаче которых способствуют и невербальные компоненты коммуникации. Пантомимический невербальный компонент, выраженный на языковом уровне глаголом «*to nod*», способствует передаче согласия, одобрения, радости.

Невербальные компоненты пантомимического характера обеспечивают и передачу отрицательных эмоциональных реакций.

15. «We don't have to have children. It's you I love, not the idea of a family». He shook his head, even through her tears she could see, feel his rejection. «No, Cris. I won't do that to you. You were made to have children, lots of them» (13: 229).

В данной ситуации коммуникант совершает невербальное действие, которое отражается в тексте фразой «*shook his head*» со значением «*to move one's head from side to side in order to answer «no» or show disapproval*» [11: 960]. Широкий прагматический контекст говорит нам об общей напряженности ситуации, когда коммуниканты раздражены, не могут прийти к общему мнению, ругаются. Об отрицательности испытываемых коммуникантом эмоций говорит также фраза «*his rejection*», в которой существительное образовано от глагола «*to reject*», означающего «*to refuse to accept, consider, or use*» [11: 876]. Таким образом, невербальный компонент коммуникации жестового характера в данном случае передает отрицательную эмоциональную реакцию — несогласие, раздражение.

Сравнивая употребление пантомимических невербальных компонентов коммуникации, отражающих отрицательные эмоциональные реакции, отмечается частое использование в женской группе примеров тех же фраз, что и в мужской.

16. «*I dreamed of becoming a writer, myself*», she confessed.

«Why didn't you?» Virginia asked. Grace shrugged.

«Unfortunately, I discovered I had no talent for writing» (13: 54).

В данном примере один из коммуникантов в процессе общения испытывает отрицательную эмоциональную реакцию. Эти отрицательные эмоции выражены как в вербальном, так и в невербальном контексте. Невербальный компонент коммуникации в тексте отражен глаголом «*shrugged*», который имеет следующее значение: «*to raise (one's shoulders), esp. as an expression of doubt or lack of interest*» [11: 973]. Таким образом, посредством данного невербального компонента коммуникации в тексте выражена отрицательная эмоциональная реакция — сомнение, сожаление.

Выводы: в исследованном материале эмоциональные реакции (как положительные, так и отрицательные), испытываемые женщинами и мужчинами, могут отражаться в текстах посредством различных видов невербальных компонентов коммуникации: фонационных, мимических, жестовых, пантомимических и комплексом нескольких компонентов.

Сравнив невербальные компоненты коммуникации в исследуемых примерах, стало возможным определить некоторые общие и различные черты, характерные для выражения различных эмоциональных реакций мужчин и женщин. Так, рассматривая невербальные компоненты коммуникации мимического характера, можно отметить, что для выражения отрицательных эмоциональных реакций для мужчин и для женщин характерно употребление глагола «*to frown*» или существительного «*a frown*», имеющих метаязыковую функцию. Надо заметить, что в женских примерах данной группы в отличие от мужских, что позволяет нам судить о гендерной асимметрии передачи некоторых эмоций, часто встречается невербальный компонент мимико-миремического характера, отражающийся на языковом уровне существительным «*tears*». В группе мимических невербальных компонентов коммуникации, отражающих положительные эмоциональные реакции, в мужских и женских примерах одинаково часто употребляется такой невербальный компонент, как улыбка, языковой коррелят которой — глагол «*to smile*» или существительное «*a smile*», что в данном случае свидетельствует о гендерной симметрии эмоциональных реакций.

Среди фонационных невербальных компонентов коммуникации, описывающих положительные эмоциональные реакции, характерно употребление глагола «*to laugh*» мужчинами и женщинами. Что касается выражения отрицательных эмоциональных реакций, то в женской группе примеров более часто встречаются глаголы «*to sigh*» и «*to cry*».

При сравнении пантомимических невербальных компонентов коммуникации, отражающих отрицательные эмоциональные реакции, наблюдается частое употребление в обеих группах фраз «*to shake one's head*», «*to shrug one's shoulders*».

Наш вклад в настоящей работе представляет собой попытку выделить особенности женских и мужских коррелятов невербальных компонентов коммуникации, выражающих эмоции человека, а также раскрыть содержание категории *гендер* путем анализа художественных средств языка.

Исследования, проведенные нами ранее, определяющие семантико-синтаксическую и просодическую аранжировку вербального уровня художественных англоязычных эмоционально-оценочных диалогических текстов, и результаты анализа, представленные в данной статье, открывают широкую перспективу дальнейшего изучения взаимодействия вербального и невербального уровня коммуникации в процессе выражения эмоций, с учетом женских и мужских реализаций.

1. Введение в гендерные исследования: Уч. пос. / Под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков, 2001. — Ч. 1.

2. Гіденс Е. Соціологія: Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Івашенко. — К., 1999.

3. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). — К., 1999.

4. Магнес Н. О. Структура устного бытового повествования и специфика ее гендерной реализации: Дисс. ... канд. филол. наук / 10 02 04. — СПб, 1999.

5. Медведева Т. Г., Шевченко Т. И. Сопоставительный анализ просодических форм выражения эмоций у мужчин и женщин // Просодия текста: Сб. науч. трудов / Московский гос. пед. институт иностранных языков им. М. Тореза. — М., 1980. — Вып. 169. — С. 203 —215.

6. Потапова Р. К. Коннотативная паралингвистика. — М., 1997.

7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. — К., 2002.

8. Kramer Ch. Perceptions of female and male speech // Language and speech. — 1977. — Vol. 20. — pt. 2/. — P. 151—161.

9. Kuwabara H., Ohgushi K. Experiment on voice quality of vowels in males and females and correlation with acoustic features // Language and speech. — 1984. — Vol. 27. — pt. 135—145.

10. Хорнби А. С. Учебный словарь современного английского языка: Спец. издание для СССР / А. С. Хорнби при участии К. Руз. — М., 1984.
11. *Longman Dictionary of Contemporary English*. — Longman Group Limited. — Harlow and London, 1978; 1987.
12. *Alexander T. The Real Elizabeth Hollister*. — N. Y., 1995.
13. *Edwards A. Say It With Flowers. Silhouette Special Edition*. Ean, Inc. 1988.
14. *Dreiser Th. Jennie Gerhardt*. — М., 1972.

В. В. Олінчук, Л. В. Бахнева

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА КОРЕЛЯТИВ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ, ЯКІ ВИСЛОВЛЮЮТЬ ЕМОЦІЇ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена визначенню особливостей чоловічих та жіночих корелятив неverbальних компонентів комунікації, які висловлюють емоції людини. У роботі на матеріалі англійської мови здійснено спробу розкрити зміст поняття гендер шляхом семантичного та інтерпретативно-текстового аналізу лінгвістичних засобів передачі емоцій каналами невербальної комунікації.

Ключові слова: лінгвопрагматика, соціолінгвістика, гендер, семантика емоцій, невербальна комунікація, англійська мова.

V. V. Olinchuck, L. V. Bahneva

THE PECULIARITIES OF GENDER CORRELATES OF NON-VERBAL COMMUNICATION COMPONENTS CONVEYING EMOTIONS

This article is another attempt to investigate the reflection of extra linguistic category of gender in language and speech. The immediate aim of the paper is to define the peculiarities of male and female correlates of non-verbal communication components conveying emotions.

Key words: pragmatics, sociolinguistics, gender, semantics of emotion, non-verbal communication, English.

УДК 811.111'38:316.346.2—055.2

Н. В. СОКОЛОВА

КОНЦЕПТИ «ПРАВДА» VS «КРИВДА» У ФЕМІНІСТСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглядається процес вербалізації концептів «правда::кривда», аналізуються лінгвістичні особливості створення гендерних стереотипів та їх значення для феміністського світогляду.

Ключові слова: соціолінгвістика, феміністська лінгвістика, андроцентризм, концепт, фрейм, гендерний дискурс.

Проблема істинності::хибності людської картини світу є за своєю суттю філософською. Ця проблема неодноразово піднімалася відомими феміністками/феміністами. Відомо, що картина світу створювалась переважно чоловіками, тобто вона є андроцентричною, оскільки жінка довгий час була виключена практично з усіх сфер буття, окрім приватної: дома та родини. Появі феміністського руху передувало багато причин. Одна з них полягала у гострій необхідності для людства переосмислити своє існування та переусвідомити поліваріантність картин світу. Феміністський рух вплинув не тільки на філософське сприйняття дійсності. Спровокувавши появу гендерних студій, його сфера впливу торкнулася всіх гуманітарних наук, зокрема лінгвістики.

Феміністська лінгвістика, або феміністська критика мови зародилася зі швидким підйомом другої хвилі фемінізму, чому сприяло досягнення для жінки можливості здобувати освіту нарівні з чоловіками. Завдяки цьому жінка усвідомила своє фактичне виключення з «чоловічої картини світу», де вона сприймається як «інакше, чуже» [3; 4], тобто негативно. Андроцентризм картини світу вплинув на кореляцію концептів «жінка:: чоловік». Концепт «жінка» протиставляється не концептові «чоловік», а концептові «людина» [1: 83], у такий спосіб акцентуючи її виключення. Основоположною роботою, що дала поштовх розвитку феміністської лінгвістики, є книга Робін Лакофф «Мова та місце жінки» (1975), де було обґрунтовано андроцентричну структуру мови

[6]. Спроба змінити андроцентричну концептуальну картину світу почалася з вивчення та з поступової зміни мовної картини світу.

У феміністській лінгвістиці виділяють два напрямки. Перший досліджує дискримінацію жінки у мовній картині світу, або мовну асиметрію, спрямовану проти жінки. Другий, «дискурсивний» напрямок, вивчає особливості дискурсу, відношення суспільства і тексту, фокусуючись на питаннях розподілу влади у патріархатному суспільстві [5: 526—532].

Найбільш повно в американському фемінізмі проблема істинності: хибності людського знання була переглянута в есе Адрієн Річ «Жінки та чесність: записки про неправду» («*Women and Honor: Some Notes on Lying*»), написане у 1977 році. Це есе належить до другої хвилі фемінізму та розкриває проблему самопізнання жінки. На думку А. Річ, у патріархатній культурі чесність є прерогативою виключно чоловіків, а для жінок вона не суттєва; отже жінки примушені говорити неправду заради виживання, тим самим зазнаючи дискримінації. В есе детально розглядаються концепти «правда: кривда», що у феміністському контексті набувають імплікації домінування чоловіка над жінкою завдяки маніпуляції її свідомістю та морально-етичними нормами. А. Річ як лесбіянка побоювалась відверто говорити про свою сексуальну орієнтацію та приховувала цей факт, проте така поведінка теж є нечесною. Напад на гетеросексуальність є характерним для радикальної течії фемінізму другої хвилі, що знаходить відображення у цьому тексті. Для авторки бути чесними значить бути вільними, до чого вона і закликає.

Виступаючи проти бімодальних устроїв суспільства, різних для жінок та чоловіків, А. Річ окреслює, що чесність позначає для чоловіків, а що для жінок. Причому, в заголовку та у самому тексті авторка вживає іменник *honor*, контекстуальним значенням якого в есе є «чесність». Він корелює з іменниками *honesty* (чесність), *truth* (правда), *truthfulness* (правдивість), та є антонімічним іменникові *lie* (брехня):

Truthfulness, honor, is not something which springs ablaze itself... [9: 419]; <...> when we talk about women and honor, or women and lying... [9: 416].

Можна простежити особливості лексико-семантичних варіантів іменника *honor*, що реалізуються у досліджуваному тексті та демонструють дискримінацію об'єкту розповіді за гендерною ознакою. Якщо мова йде про чоловіка, то іменник *honor* набуває сему «відвага». Заради збереження честі чоловік повинен бути здатним на помсту та вбивство:

Male honor as something needing to be avenged: hence, the duel [9: 412]. Male honor also having something to do with killing [9: 412]. A man's word¹ sufficed — to other men — without guarantee [9: 412].

Узуальне значення словосполучень *man's word, male honor, having to do with killing, needing to be avenged* та іменника *duel* корелюють з узуальним значенням іменника *honor*, у такий спосіб маркуючи чоловічий гендерний стереотип. Інтенціоналом іменника *honor* є значення, яке репрезентує гендерний стереотип чоловіка, що свідчить про андроцентричний підхід до мови і мовлення. Лексичні одиниці *killing, to avenge, duel* імплікують сему «завдання шкоди іншому», що маркує агресію, також властиву стереотипу чоловіка.

Якщо мова йде про жінку, модель чесності конструюється інакше:

Women's honor [is] something altogether else: virginity, chastity, fidelity to a husband. Honesty in women has not been considered important [9: 412]. Truthfulness has not been considered important for women, as long as we have remained physically faithful to a man, or chaste [9: 415].

Іменники *honesty* та *truthfulness* є узуально синонімічними іменнику *honor*, у такий спосіб екстраполюючи на нього сему «правдивість». Але андроцентрична картина світу передбачає для жінки іншу систему цінностей, де її правдивість не є релевантною. Це експлікується завдяки елімінації семи «правдивість» із словосполучення *women's honor*. Іменник *honor*, вжитий по відношенню до жінки, набуває сему «цнотливість» оказіонально, завдяки іменникам *virginity, chastity* та прикметникові *chaste*. Він також набуває сему «вірність чоловікові» завдяки словосполученням *fidelity to a husband, physically faithful to a man*, що, закріплюючись у культурі, екстраполює ці семи на жіночий гендерний стереотип.

Таким чином, для чоловічого гендерного стереотипу іменник *honor* реалізує значення сприйняття моральних та соціальних устоїв. Для жінки у патріархатній культурі особисті характеристики не мають значення за умови сексуального пригнічення з боку чоловіка, що виражається

¹ Тут і далі у наведених прикладах підкреслено нами. — Н. С.

або у примусовій моногамії, або у примусовій цнотливості. Дискримінація жінки як основна проблема фемінізму вербалізує концепт «фемінізм» на базі фреймів «пригноблення» та «звільнення». Фрейм «пригноблення» у свою чергу, маючи дихотомічну структуру, представлений підфреймами «домінування чоловіка» та «пригнічення жінки». Всі лексичні одиниці, що були проаналізовані вище, маркують підфрейм «пригнічення жінки» концепту «фемінізм».

Отже, за словами авторки, жінки приречені говорити неправду, що є засобом їх дискримінації:

I want to reiterate that when we talk about women and honor, or women and lying, we speak within the context of male lying, the lies of the powerful, the lie as false source of power [9: 416]. Patriarchal lying has manipulated women both through falsehood and through silence [9: 415].

Проблема правди: кривди постає в есе вже не стільки як морально-етична, скільки як засіб підкорення, причому жінка виступає пригнобленою істотою, якій нав'язується стереотип брехуні. Субстантивований прикметник *the powerful* імплікує чоловіків, яким належить влада над жінками. Він репрезентує підфрейм «домінування чоловіка». Іменник *lie* позначає «фальшиве джерело влади» (*false source of power*) та постає засобом дискримінації жінки, що експлікується дієсловом *to manipulate*. Іменники *falsehood*, *silence* репрезентують способи пригнічення жінки, маркуючи підфрейм «пригнічення жінки». Отже, концепт «кривда» у феміністському есе безпосередньо пов'язаний з пригнобленням жінки. Кривда нав'язується жінкам як єдиний вихід для жінки, що вербалізується прикметниками *male*, *patriarchal*. Всі вони набувають сему «домінування» і відображають чоловічу, тобто загальнокультурну точку зору на поведінку жінки.

Проблема правди: кривди є актуалізованою для фемінізму, бо в основі цього руху лежить необхідність переглянути проблему «істинності» знання людства у перспективі процесу ексклюзивності жінки як суб'єкту знання з традиційного світогляду. Дослідження причин, чому жінки примушені говорити неправду, є лейтмотивом есе. А. Річ підкреслює той факт, що жінок вимушили брехати чоловіки заради свого виживання:

In the struggle for survival we tell lies. To bosses, to prison guards, the police, men who have power over us, who legally own us and our children, lovers who need us as proof of their manhood [9: 416] <...> lying, perhaps of necessity, about ourselves to bosses, landlords, clients, colleagues, family, because the law and public opinion are founded on a lie [9: 417].

Примушують жінку брехати, за думкою автора, чоловіки, які займають різне місце у житті жінки, а також закон і публічна мораль, що засновані на андроцентричній точці зору. Отже іменники *bosses*, *prison guards*, *police*, *lovers*, *landlords*, *clients*, *colleagues*, *family*, *law* та словосполучення *public opinion* набувають сему «пригноблення» і маркують підфрейм «домінування чоловіка» концепту «фемінізм». Дану сему актуалізують словосполучення *to have power over us [women]*, *legally own us [women]*, та словосполучення *[woman is] proof of their manhood*. Вони набувають сему «пригнічення жінки» та репрезентують відповідний підфрейм. Таким чином, фрейм «пригноблення» репрезентує концепт «кривда» у феміністському знанні.

А. Річ критикує патріархатний устрій суспільства, андроцентричну культуру, де жінки визначаються як слабкі істоти — *powerless people* [9: 416] і де повністю ігнорується або спростовується жіночий досвід:

Women have been driven mad, «gaslighted», for centuries by the refutation of our experience and our instincts in a culture which validates only male experience <...> Women have often felt insane when cleaving to the truth of our experience [9: 416].

Жіночий досвід, тобто жіноча «правда», сприймається як відхилення від норми, нормою ж визначається чоловічий досвід (*male experience*). Ця «девіація» маркується словосполученнями *to be driven mad*, *to feel insane*, які мають семи «психічна девіація», «божевілля». Словосполучення *refutation of our [women's] experience and instincts* здобуває негативної конотації, імплікує дискримінацію жінки у спробі відкинути жіночу картину світу. Воно стає маркером підфрейму «домінування чоловіка».

Авторка зазначає, що жінкам не дозволялося дізнаватися правди про своє тіло, а якщо вони починали вивчати свої сексуальні інстинкти, їх відразу жорстоко наказували:

We have had the truth of our bodies withheld from us or distorted; we have been kept in ignorance of our most intimate places. Our instincts have been punished: clitoridectomies for «lustful» nuns or for «difficult» wives [9: 415].

Словосполучення *the truth of our [women's] bodies* стає ключовим для розуміння фемінізму загалом, позначаючи сексуальне задоволення жінки. У такий спосіб іменник *truth* у фемініст-

ському дискурсі набуває значення сексуального визволення жінки. Дієслова *to withhold, to distort, to punish* набувають сему «домінування» та імплікують домінантне положення чоловіка, та, маркуючи сексуальне пригнічення жінки, корелюють з концептом «кривда».

У комунікативних стратегіях жінок виділяється схильність до тактики замовчування, чому в есе А. Річ приділяє особливу увагу, називаючи це різновидом кривди:

Lying is done with words, and also with silence [9: 413]. That silence makes us all, to some degree, into liars [9: 417].

Мовчання як комунікативний акт має декілька сфер вжитку: як лакуна ввічливості, як відмова приймати участь у бесіді та як спосіб вираження заперечування. Остання безпосередньо пов'язана з жіночими особливостями мовлення, оскільки жіночий досвід використовує тактику замовчування [7: 10; 8: 80—82]. А. Д. Белова вказує, що у неофіційних, тобто у побутових ситуаціях мовчання є не виразом згоди, а виразом заперечування пресупозиції та пропозиції, що є «крайнім ступенем заперечування адресата, а саме деструктивного заперечування» [2: 295]. Отже, замовчування є одним із засобів вираження незгоди.

З точки зору авторки есе, єдиний вихід для жінок постає в самопізнанні. Незважаючи на всі перешкоди, жінка повинна дійти до своєї суттєвої правди:

We are not supposed to go down into the darkness of the core. Yet, if we can risk it, the something born of that nothing is the beginning of our truth [9: 417].

Іменник *truth* набуває семи «самопізнання жінки» та символізує її намагання звільнитися від пригнічення завдяки поринанню у свою сутність. Як видно з попереднього аналізу лексема *truth* стає синонімічною лексемі *life*, що знаходиться у сильній позиції та вживається в останньому реченні:

<...> we are trying, all the time, to extend the possibilities of truth between us. The possibility of life between us [9: 420].

Іменник *truth* також набуває семи «життєво важливий», що репрезентує емоційне напруження та модальність. Таким чином, лексема *truth* та її контекстуальні синоніми стають актуалізованими маркерами концепту «правда» та фрейму «звільнення» концепту «фемінізм». У традиційній картині світу панує кривда по відношенню до жінки, яка ототожнюється з пригнобленням. Лексичні одиниці, що маркують концепт «кривда» у феміністському дискурсі є репрезентантами фрейму «пригноблення» концепту «фемінізм». Лексичні одиниці, що корелюють з концептом «правда» у феміністському дискурсі є репрезентантами фрейму «звільнення». На відміну від андроцентричного підходу до картини світу, феміністки/феміністи намагаються зробити переоцінку цінностей, тим самим руйнуючи стереотипні уявлення про правду::кривду, та переглянути моделі їх концептуалізації з позиції дискримінації жінки.

Для А. Річ визволення жінки можливо лише у спробі знайти гармонію зі своїм тілом, тобто пізнати свою жіночу сутність. Отже лексичні одиниці семантичного поля 'істина' набувають важливого значення, бо вони вербалізують це бажання:

Truthfulness <...> is a movement into evolution. Women are only beginning to uncover our own truths; many of us would be grateful for some rest in that struggle, would be glad just to lie down with the sherds we have painfully unearthed, and be satisfied with those. The politics worth having, the relationships worth having, demand that we delve still deeper [9: 419].

Іменники *truthfulness, truths* набувають позитивної конотації завдяки іменникові *evolution*, що також вербалізує фрейм «звільнення». Жіноча боротьба за звільнення від пригнічення, тобто феміністський рух, маркується такими лексемами: *struggle, politics, relationships, demand, truth, to uncover, to unearth, to delve* та ідіоматичним словосполученням *worth having*. Вони набувають контекстуальну позитивну конотацію завдяки іменнику *truth* та словосполученню *worth having* та стають вербальними маркерами фрейму «звільнення» концепту «фемінізм».

Отже, концепти «правда:: кривда» набувають актуалізованого значення у феміністському дискурсі, оскільки репрезентують філософську проблему виключення жінки як суб'єкту знання та жіночої картини світу із поняття картини світу. Ігнорування дихотомічності картини світу упродовж довгого часу виступало засобом створення хибного уявлення про світ, де точка зору жінки не означалася, що сприяло виникненню та закріпленню дискримінації жінки. Саме тому проблема істинності:: хибності людського знання завжди була та залишається найактуальнішою для феміністських теорій та руху. Єдиний вихід подолати культурно-соціальні перешкоди та досягти достовірності гуманітарного знання знаходиться у подальших дослідженнях, у тому числі й лінгвістичних, процесу виключення жінки з різних соціальних, політичних, економічних,

культурних сфер та у спробі винайти шляхи для усунення глибинних, а згодом і поверхневих причин її дискримінації.

1. *Абрамова Ю. В.* Отражение культурных концептов «мужчина» и «женщина» в британских пословицах // Нова філологія. — Запоріжжя, 2003. — № 2 (17). — С. 80—86.
2. *Белова А. Д.* Лингвистические аспекты аргументации (на материале современного английского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. — К., 1998.
3. *Бовуар С. де.* Друга стаття: У 2 т.: Пер. з франц. — К., 1994. — Т. 1.
4. *Бовуар С. де.* Друга стаття: У 2 т.: Пер. з франц. — К., 1995. — Т. 2.
5. *Горошко Е.* Гендерная проблематика в языкознании // Введение в гендерные исследования. — Ч. I / Под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков—С.-Пб., 2001. — С. 508—542.
6. *Lakoff R.* Women's Language // Language and Style. — 1977. — Vol. X. — № 4. — P. 222—247.
7. *Porter C. A.* The art of the missing // Contemporary American Women Writers. Narrative Strategies / Ed. by C. Rainwater, W. J. Scheick. — Lexington, 1985. — P. 9—30.
8. *Rainwater C.* The fugual procedure of *Music and Silence* // Contemporary American Women Writers. Narrative Strategies / Ed. by C. Rainwater, W. J. Scheick. — Lexington, 1985. — P. 69—84.
9. *Rich A.* Women and Honor: Some Notes on Lying // The Best American Essays of the Century / Ed. by J. C. Oats, R. Atwan. — Boston—N. Y., 2000. — P. 413—420.

Н. В. Соколова

КОНЦЕПТЫ «ПРАВДА» VS «ЛОЖЬ» В ФЕМИНИСТСКОЙ КАРТИНЕ МИРА: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

В статье рассматривается процесс вербализации концептов «правда: ложь», анализируются лингвистические особенности гендерных стереотипов и их значение для феминистского мировоззрения.

Ключевые слова: социолингвистика, феминистская лингвистика, андроцентризм, концепт, фрейм, гендерный дискурс.

N. V. Sokolova

CONCEPTS «TRUTH» VS «LIE» IN FEMINIST PICTURE OF THE WORLD: LINGUISTIC APPROACH

The article touches upon the process of verbalization of the concepts «truth/lie», linguistic analysis of gender stereotypes and their role for the feminist picture of the world.

Keywords: sociolinguistics, feminist linguistics, androcentrism, concept, frame, gender discourse.

УДК 811.161.1'24'38:659.1.01

ЧЕН ЛИНВЕЙ

АСПЕКТУАЛЬНОСТЬ В МЕДИЦИНСКОМ РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

В данной статье представлен анализ медицинского рекламного текста с точки зрения аспектуальности — характера протекания действия во времени.

Ключевые слова: русский язык, медицинский рекламный текст, аспектуальность, длительность.

Рекламный текст, как и любой другой тип текста, является вербальной информативной единицей «в действии», обладающей прагматическими и функциональными качествами [7; 8; 11; 3].

Это динамическая коммуникативная единица имеет экстра- и интралингвистические параметры, поэтому ей присущи текстообразующие категории (континуум; проспекция и ретроспекция; интеграция и завершенность текста; модальность и др.), которые осмыслились на базе художественных, научных, публицистических и других текстов. Однако в таком единстве, как рекламный текст, текстообразующие категории не изучались. Предметом анализа является временной континуум, точнее, аспектуальность, которая, вслед за А. М. Пешковским, понимается нами как семантический категориальный признак, раскрывающий «характер протекания и распределения действия во времени» [5: 105].

Известно, что любой рекламный текст должен обладать таким конститутивным признаком, как вовлекающая сила. Этот признак носит комплексный характер и тесно связан с привлечением внимания и запоминаемостью. Рекламный текст обладает особой структурой, скорректированной на линейный континуум потенциального потребителя. Главное преимущество медицинского рекламного текста: он становится актуальным для потребителя, имеющего проблемы со здоровьем. Поэтому в определенный момент он монтируется в линейный континуум потребителя, в его настоящее, точнее, в его переживание.

Переживание — это «единица, в которой в неразложимом виде представлена, с одной стороны, среда, то, что переживается, с другой стороны, представлено то, как я переживаю это, то есть все особенности личности и все особенности среды представлены в переживании» [1: 128]. Теперь переживание потребителя связывается с той разновидностью медицинского текста, которая быстрее может избавить его от недуга.

Уникальное торговое предложение (УТП) — один из основных методов привлечения внимания к рекламе и основной фактор ее эффективности — в медицинском рекламном тексте работает в режиме оппозиции «болезнь — здоровье». УТП — это та основа, которая отличает рекламируемый товар от товаров конкурентов в данной сфере, это выражение того, как рекламируемый товар воспринимают потенциальные потребители [4: 9].

Типологическая особенность структуры медицинского рекламного текста — следование определенной модели «проблема (болезнь) а способ преодоления проблемы (лечение) а результат (здоровье)». Значит, в медицинском рекламном тексте осмысливается характер протекания действия во времени. Понятие аспектуальности тесно связано, как отмечал Г. Гийом, с «внутренним временем» действия [цит. по 10: 41]. «Всякое действие, — отмечает Е. А. Реферовская, — как бы продолжительно оно ни было, содержит в себе какое-то количество «оперативного» времени. Само понятие времени представлено в сознании человека в виде действия — процесса — длительности. Такое «время» действия является неотъемлемой чертой его природы, чертой, непременно ему свойственной, представляет собой его «внутреннее» время» [6: 91].

Аспектуальность как функционально-семантическая категория затрагивает не только глагольный предикат, но и детерминирующие его элементы всего высказывания, в частности, обстоятельственные средства (*Нурофен для детей быстро и на длительное время (до 8 часов) снижает высокую температуру тела и эффективно устраняет боль различного генеза*).

Аспектуальность, на первый взгляд, отсутствует или явно не представлена в заголовках, слоганах медицинских рекламных текстов, где нет действия (в широком смысле), например: *Жизнь без аллергии (Зестра, торг. марка «Genot»); Полноценная жизнь (Пенигра, торг. марка «Кадила Хелткер ЛТД»); Всё в одном для активной жизни (Активал, торг. марка «Береш»)*. Однако ключевое слово жизнь обладает имплицитной аспектуальностью, которая присутствует в дефиниционной семе II ЛСВ жизнь: «2. Физиологическое состояние человека, животного, растения от зарождения до смерти» [9: 1, 485]. Сема «от зарождения до смерти» представляет длительность, ограниченную «пределом в сочетании с обозначенным началом деятельности» [10: 111]. Эта длительность, детерминированная сроком, не выражена вербально, непосредственно, она лишена специализации, конкретизации и обладает признаком неопределенности. Семантика длительности дифференцируется благодаря ориентации каждого потенциального потребителя на понимание и активную интерпретацию текста. Хочется отметить, что данные структурно-семантические компоненты текста являются иллюстрацией последнего звена модели медицинского рекламного текста «результат (здоровье)». Поэтому препозитивные адъективы полноценный, активный содержат позитивные денотативные и коннотативные семы. Заголовок «Жизнь без аллергии» содержит предидирующий компонент, характеризующий отсутствие названного признака [2: 38]. В основе декодирования слогана с результативным звеном может лежать подтекстовая информация, выявляемая при помощи импликации. Например, слоган *Отбой изжоге (Квамател, торг. марка Рухтер Гедеон Рт.)* представляет замкнутую длительность с лимитативным элементом достижения результата. Стержневой компонент слогана отбой содержит сему со значением достижения предела: «2. Сигнал, преимущественно военный, извещающий об окончании чего-либо». [9: 2, 663]. Зависимый компонент изжога обозначает заболевание и находится в позиции дательного падежа без предлога, что позволяет актуализировать информацию об окончании действия, результатом которого становится изменение состояния адресата-получателя. Прочитав слоган «Отбой изжоге» на первой странице буклета, рекламирующего лекарственное средство *Квамател*, потенциальный потребитель выстраивает

логическую операцию «Если я приобрету *Квамател*, то я вылечусь — избавлюсь от изжоги и болей в желудке».

Большой вовлекающей силой обладают заголовки/слоганы, использующие художественные приемы на разных языковых уровнях. На лексическом уровне рекламисты часто обращаются к нечленимым, воспроизводимым социумом единицам — фразеологизмам. Конечно, при этом избираются наиболее частотные по воспроизводимости фраземы. Например, слоган *Боль как рукой сняло (Саридон, торг. м. Roche)* построен на основе фразеологизма *как рукой сняло*: «Сразу, совершенно, бесследно прошло. О недомогании, болезни, чувствах, переживаниях» [12: 442]. Слоган отражает первое и последнее звенья модели медицинского рекламного текста. Первое звено «проблема» отражается в процессном субстантиве *боль*: «ощущение физического или нравственного страдания» [9: 1, 106], третье звено «результат» — в значении фразеологизма. Торговое преимущество данного товара связывается со вторым звеном «лечение»: *Саридон действует уже через 15—20 минут; эффективно снимает даже сильную головную боль; прекрасно переносится*. Если слоган содержит длительность малой степени, которая характеризуется субъективной оценкой, то торговые преимущества имеют обстоятельственные показатели конкретной определенной длительности (*уже*) и темпорально характеризованной длительности интервала (*через 15—20 минут*), а также темпорально нехарактеризованной длительности (*прекрасно переносится*).

В рекламной листовке *Саридон* интенсивно используется такой метод привлечения внимания, как повторяемость — ведь известно, что отсутствие повторяемости снижает эффективность рекламного текста. Слоган без изменений повторяется еще три раза на второй стороне листовки: он участвует в сегментации текста, а торговое преимущество — дважды, с некоторыми видоизменениями: *Быстро снимает головную боль; Доверьтесь Саридону. Он быстро снимет боль и вернет Вас к активной жизни*.

УТП, отражающее I и III звенья модели медицинского рекламного текста, может осложняться отношениями временной обусловленности. Например, заголовок представлен сложноподчиненным предложением расчлененного типа с препозицией придаточной временной части: *Когда уходит боль, жизнь снова становится прекрасной! (Кофан, торг. м. Босналек)*. Предикаты выражены глаголами несовершенного вида настоящего времени, и предикативные части передают информацию (в тот момент когда), которая совмещается со значением (всякий раз когда), осложняющим временные отношения значением обусловленности. Глаголы *уходить*, *становиться* имеют процессное значение, то есть представляют действие в процессе его протекания — потенциальный предел. В главной части — обстоятельство интервала *снова*, реализующее семантический признак кратности, который относится к ситуации, описанной в заголовке. Выделенные крупным жирным шрифтом слово *боль* и наименование лекарства *Кофан* вступают в импликационные отношения на семантическом и визуальном уровнях: «Если *боль*, то *Кофан*» / Если уходит *боль*, и жизнь снова становится прекрасной, то это благодаря *Кофану*». Таким образом, заголовок моделирует одну из множества конкретных, индивидуальных, денотативных ситуаций, переживаемых потенциальным потребителем, решение которой — в использовании рекламируемого товара.

УТП может быть сформулировано с учетом только II звена модели медицинского рекламного текста — «способ преодоления проблемы (лечение)». Лечение предполагает одновременно и защиту организма человека от каких-либо заболеваний. Слово *защита* обладает имплицитной аспектуальностью и часто актуализируется в заголовках медицинских рекламных текстов. Например, экспликации этой важной для УТП части информации помогает обращение копирайтеров к фразеологическим единицам, обладающим яркой коннотацией — экспрессивной, эмоциональной и оценочной семами. При этом фразеологизм может не изменять своего состава, например: *Как за каменной стеной! (Гино-Травоген, торг. м. Schering)*. Восклицательный знак усиливает эмоциональную окрашенность заголовка на графическом уровне. Значение фразеологизма: «Под надежной защитой, под покровительством кого-л., спокойно (жить, быть, чувствовать себя и т. п.)» [12: 455]. Компаративная сема заголовка актуализирует проецирование II звена модели текста на конкретного потребителя.

Во фразеологическом обороте-заголовке может элиминироваться какой-либо компонент, например, глагольная лексема: *Травы на страже здоровья желудка! (Гастритол, торг. м. Dr. Klein)*. В заголовок включен фразеологизм *стать (встать) на стражу (страже)*: «Взять под защиту что-либо» [12: 454]. Подлежащее *травы* указывает на то, что рекламируемый то-

вар являється фітопрепаратом. Рематическая часть заголовка связывает II и III звенья модели текста.

Таким образом, в статье предпринят анализ части временного континуума медицинского рекламного текста, связанного с аспектуальностью. Аспектуальность детерминирована обобщенной моделью этой разновидности текста и отражает характер протекания действия во времени: имплицитный или эксплицитный. При этом аспектуальность может быть представлена длительностью (определенной/неопределенной; замкнутой/протяженной; непрерывной/прерывной; локализованной/нелокализованной; длительностью интервала) и кратностью.

1. *Варшава Б. Е., Выготский Л. С.* Психологический словарь. — М., 1931.
2. *Золотова Г. А.* Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. — М., 1988.
3. *Обрителько Б. А.* Реклама і рекламна діяльність: курс лекцій. — К., 2002.
4. *Песоцкий Е.* Современная реклама. Теория и практика. — Ростов н/Д., 2001.
5. *Пешиковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1956.
6. *Реферовская Е. А.* Аспектуальные значения французского глагола // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. — Л., 1984.
7. *Рожков И.* Реклама. Планка для профи. — М., 1997.
8. *Ромат Е. В.* Реклама. — С.-Пб.—Харьков—Минск, 2001.
9. *Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой.* — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1981—1984.
10. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис.* — Л., 1987.
11. *Феофанов О. А.* Реклама: новые технологии в России. — М., 2001.
12. *Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова.* — Изд. 2-е, стереотип. — в России. — М., 1968.

Чен Лінвей

АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ У МЕДИЧНОМУ РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

У статті подано аналіз медичного рекламного тексту з точки зору аспектуальності — характеру протікання дії в часі.

Ключові слова: російська мова, медичний рекламний текст, аспектуальність, тривалість.

Chen Linvej

ASPECTUALITY IN MEDICAL ADVERTISEMENT TEXT

The given article is dedicated to the analysis of the medical advertisement text from the point of view of aspectuality — action flow character in time.

Keywords: Russian, medical advertisement text, aspectuality, duration.

УДК 811.161.2'37

О. О. СІКОРСЬКА

СЕМАНТИЧНІ ПІДВАЛИНИ СУБПОЛЯ ПОТЕНЦІЙНОСТІ

У статті розглядаються загальні засади моделювання категорійної семантики і з'ясовується питання семантичної основи субполя потенційності.

Ключові слова: категорійна семантика, можливість, необхідність, диференційна сема.

На сучасному етапі функціональна дослідницька парадигма займає одне з провідних місць у мовознавстві. Хоч функціонування здійснюється на рівні мовлення, все ж специфіка аналізу функціонально-семантичного поля (далі ФСП) полягає у визначенні системи мовних засобів, що служать для вираження варіантів певної семантичної категорії. Аналіз категоріальних ситуацій (далі КС) спрямований на вивчення функціонування елементів мовної системи у взаємозв'язку з навколишнім середовищем. З'являється велика кількість «загальних ситуацій», які необхідно

розділити на окремі аспекти, тобто на категорії. Категорійна семантика «розгортається» у вигляді змістовної структури з тією чи іншою конфігурацією елементів. Від конкретних варіантів таких ситуацій, представлених у висловлюваннях, прямуємо до найбільш загальних різновидів, підтипів і, нарешті, до ситуаційних типів [6: 16]. Категорійний підхід уможливило адекватніше визначення сукупності синтаксичних, морфологічних і словотвірних одиниць та категорій, їх внутрішньої та зовнішньої ієрархії, специфіки функціонування і функціональної динаміки [8: 181].

При вивченні семантичної структури значення синтагматичним шляхом враховується насамперед контекст, ситуація, а також дистрибуція, тобто безпосереднє оточення значення. В. Г. Гак слушно підкреслює, що структура значення, характер сил, які складають цю структуру, а також закономірності реалізації сем при функціонуванні значення слова нерозривно пов'язані із ситуаціями об'єктивної дійсності [10: 95].

Значення кожної одиниці мови має свою семантичну структуру, яка являє собою сукупність елементарних значень, «сем». Елементарне значення будь-якої одиниці виводиться не тільки за допомогою принципово різноманітних методів, але й по-різному визначається і має найрізноманітніші назви: «диференційний елемент», «фігура змісту», «семантичний множник», «диференційна ознака», «ноема», «семантичний маркер», «семантичний примітив», «смиловий атом», «сема», «плерема». Найзручнішим для нас видається термін «сема»: найменша гранична або елементарна неподільна семантична одиниця плану змісту, що піддається співвідношенню з відповідними одиницями (елементами) плану вираження в синтагматичному ряду [10: 95, 11: 291]. Сема є елементарним відображенням у мові різноманітних сторін і властивостей позначуваних предметів і явищ дійсності. Важливим є встановлення не тільки сем, а й їх структурної організації, тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення. Не всі семи за своєю природою і функціями є однаковими. Існують такі різновиди сем: класема, архісема, диференційна, інтегральна, імовірнісна (потенційна), градуальна. Для категорійної семантики важливою є диференційна сема. За допомогою диференційних сем описуються відмінності одиниць семантичного поля.

Структура мови є, насамперед, система відношень між диференційними семантичними ознаками, що знаходять своє віддзеркалення в граматичних категоріях. Диференційна семантична ознака (далі ДСО) розуміється нами як мінімальний семантичний елемент, стосовно якого розрізняються принаймні два члени системи. Говорячи про мінімальний семантичний елемент, ми маємо на увазі елемент далі нечленований, причому нечленованість потрібно розуміти як відносну в даній системі форм [5: 79].

Категорія потенційності як увиразнена мовна категорія із власним набором ДСО не виділялася аж до появи теорії функціональної граматики. Традиційна лінгвістична думка спирається на протиставлення реальних дій ірреальним модальним діям. З функціонально-семантичного погляду нереальність дії розкладається на можливість та необхідність реалізації дії. Звідси, семантична суть категорії способу полягає у протиставленні дій передбачуваних діям бажаним, тобто таким, що виражають волевиявлення [9: 96]. Дієслова умовного способу об'єднуються чітко вираженою семантикою потенційності дії [9: 96]. І як стверджує Я. Попела, умовний спосіб поступово розширює свої функції і стає потенційним способом [14: 160].

Семантична основа умовності і наказовості — це зіставлення двох взаємозалежних дій, які могли б здійснитися через припущення, за певних умов або через волевиявлення [15: 98]. Таким чином, потенційність зводиться до граматичних значень категорій умовного і наказового способів. Звичайно, основним носієм предикативної ознаки в реченні є дієслово, а отже, значення форм дієслівного способу виражають основні типові модальні значення, але не вичерпуються ними. А це означає, що потенційність не може бути однозначно віднесена до ірреальності, хоча це і є досить поширеною точкою зору. Статус потенційності складніший: потенційність на найзагальнішому рівні полягає у взаємозв'язках ірреальності та реальності.

Виділення функціонально-семантичного поля потенційності дало змогу визначити значення цієї категорії як спрямованість «на перетворення деякого ірреального положення справ» в реальне, що припускає, що наявна КС включає в себе передумови можливості, необхідності перетворення того, що поки (в наявній ситуації) ірреальне, в те, що за задумом мовця може і повинно стати реальним в результаті каузованої дії [7: 78—79]. Зони можливості та необхідності пов'язані з діями, що розглядаються не у площині їх реальності/нереальності, а в площині потенційності [4: 18].

Семантичну основу субполя потенційності складає оцінка мовцем зв'язку між об'єктом і його ознакою. Даний зв'язок оцінюється мовцем як можливий, необхідний або бажаний. Характер зв'язку між об'єктом і приписуваною йому в акті предикації ознаки з точки зору способу її існування може розглядатися як потенційний, нефактичний, можливий чи необхідний, здійснюваність якого залежить від дії детермінуючих чинників, які перебувають у самому суб'єкті або поза ним. Предметом розгляду тут є характер об'єктивних зв'язків, наявних в тій чи іншій ситуації, на яку спрямований пізнавальний акт [1: 65]. Будь-яка потенційна ситуація зумовлена деякою детермінуючою ситуацією, яка містить у собі чинник, що каузує зв'язок суб'єкта предметної ситуації і його ознаки [3: 37]. Спрямованість на перетворення ірреальності в реальність через дію, позначену предикатом, складає ядро ситуації модальної оцінки.

При створенні типології потенційності необхідно аналізувати її мовну семантичну структуру і знайти ті семантичні диференційні ознаки, які найбільш адекватно відображали б суть досліджуваного об'єкта. В науковій літературі є спроби визначення певних семантичних ознак як можливості, так і необхідності. Так, Н. Л. Мишкіна, аналізуючи поняття «необхідність», виділяє ДСО шляхом вивчення понять, з якими дане поняття перебуває в діалектичному взаємозв'язку. Треба взяти до уваги, що дослідження проводилося на матеріалі наукових текстів, де специфіка мовної системи проявляється в явному вигляді. В основу розподілу висловлювань дійсності, можливості, необхідності авторка ставить ДСО 'відсутність/наявність вибору в широкому смислі' [12: 4]. Отже, у висловлюваннях необхідності реалізується ознака 'відсутність вибору'. Про можливість йдеться тоді, коли виконавець дії має право вибору: виконувати чи не виконувати дію; при цьому він сам може (але не повинен) бути джерелом модальності. Для категорійного поняття «необхідність» це категорії зумовленості, детермінантності, можливості і дійсності. Взаємодію цих категорій подано дослідницею у вигляді семантичних опозицій ДСО: 'незакономірність/закономірність', 'детермінованість/зумовленість', 'обов'язковість/вимушеність', 'потрібність/повинність', 'регулятивність/призначення' [12: 171—179]. На підставі даних ДСО виділяються модальні типи необхідності: закономірна, детермінована, зумовлена, каузальна, каузативна, цільова необхідність. Тут семантика необхідності виявляється прямою аналогією плану категорії необхідності.

Опираючись на філософське трактування можливості та необхідності як онтологічних категорій, С. І. Небікова наполягає, що спільною семантичною властивістю модальності можливості та необхідності є 'властивість відношень між предикатними предметами за способом існування' [13: 5]. «Спосіб існування» обмежується значеннями можливості, дійсності, необхідності. Тобто типологія модальностей можливості та необхідності створюється на основі загальних критеріїв. Цікавою є інтерпретація модальності можливості та необхідності як ФСК в монографії Є. І. Беляєвої. Опис семантичної зони можливості йде шляхом бінарного протиставлення виділених семантичних ознак у текстовій фразі: «Справа не в тому, що не Р, справа в тому, що не К». Аналізована одиниця ставилася в позицію К і послідовно порівнювалась з іншими одиницями поля, які займали позицію Р. Це дозволило виділити чотири парних диференційних ознаки: 'зовнішня/внутрішня'. Ці ознаки на думку автора є основними в полі можливості, всі інші є залежними від них і представляють подальшу диференціацію зовнішньої або внутрішньої можливості/неможливості. І далі — 'актуальна/узуальна', 'деонтична/недеонтична' або 'функціональна/нефункціональна', 'набута/ненабута'. Виділені ДСО можливості трапляються в різноманітних комбінаціях у реальних КС [2: 131—133].

Висловлюванням, що описують ситуацію необхідності, як правило, притаманна експліцитна чи імпліцитна вказівка на іншу ситуацію, що виступає стосовно ситуації необхідності каузатором. Саме детермінуючий чинник береться Є. І. Беляєвою за точку відліку при визначенні семантичної ознаки поля вимушеності (автор вважає вимушеність різновидом предметної модальності). В семантичній зоні вимушеності наявні ознаки: 'функціональна/нефункціональна', 'контрольована/неконтрольована'. Гадаємо, що має йтися про чотири різних концепти стосовно людських дій та вчинків: необхідність як потрібність; необхідність як змушеність, повинність як норма (обов'язок); повинність як ідеал. Категоріальна ситуація необхідності поруч із ситуацією можливості належить до розряду ситуацій потенційних, а не фактичних. В даному випадку маємо зумовленість ситуації певними (об'єктивними чи суб'єктивними) чинниками, які з точки зору деякої особи (суб'єкта модальної оцінки) вимагають перетворення потенційного в актуальне. Ситуація необхідності, крім того, є ситуацією волюнтаристичного, тобто такою, яка припускає наявність деякого вольового начала, що забезпечує можливість реалізації дії [16: 142].

Слід зауважити, що між ситуаціями можливості та необхідності чіткої межі не існує. Обидві зони об'єднуються семантикою потенційності. Відмінність між ними пов'язана з тим чи іншим ступенем детермінованості даної ситуації. Оцінювання модальним суб'єктом деякої предметної ситуації як можливої передбачає, що детермінуючий чинник допускає як реалізацію потенційної ситуації, так і її нереалізацію. В ситуаціях необхідності зв'язок між суб'єктом і ознакою суворо детермінований обставинами. Згідно з цим міркуванням «можливість» тісно пов'язана із 'здатністю/нездатністю', яка визначається як наявність/відсутність деяких «внутрішніх обставин», що зумовлюють реалізацію можливості, тобто спроби суб'єкта виконати дію досягають мети. В свою чергу «необхідність» характеризується 'потрібністю' виконання потенційної дії, тобто суб'єкт виконав (-ує, -ає) дію, яка є необхідною.

Отже, виходячи із аналізу мовних форм із загальним значенням потенційності, ми вважаємо, що домінантною ДСО зони можливості є 'здатність/нездатність'; зони необхідності — 'потрібність', що чітко і послідовно виражаються системою словоформ.

1. *Беляева Е. И.* Модальность в различных типах речевых актов // Филологические науки. — 1987. — № 3.

2. *Беляева Е. И.* Семантическая структура поля возможности // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. — Л., 1990.

3. *Бирюлин Л. А.* О лингвистических аспектах модальности // Сопряженность глагольных категорий. — Калинин, 1990.

4. *Бондар О. І.* Темпорально-модальні категоріальні ситуації в українській мові // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. — Вип. 8.

5. *Бондарко А. В.* Грамматическая категория и контекст. — Л., 1971.

6. *Бондарко А. В.* Категориальные ситуации в сфере модальности // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности: Тезисы докладов конференции. — Иркутск, 1990.

7. *Бондарко А. В.* Реальность/ирреальность и потенциальность // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. — Л., 1990.

8. *Вихованець І. Р.* Принципи категорійної граматики української мови // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. — Харків, 1996.

9. *Вихованець І. Р.* Частини мови у семантико-граматичному аспекті. — К., 1988.

10. *Гак В. Г.* К проблеме гносеологических аспектов семантики слова // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тезисы докладов. — М., 1971. — Ч. 1.

11. *Гулыга Е. В. Шендельс Е. И.* О компонентном анализе значимых единиц языка // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тезисы докладов. — М., 1971. — Ч. 1.

12. *Мышкина Н. Л.* К вопросу об исследовании системы значений необходимости и способов выражения в немецкой и русской научной речи // Стилль научной речи. — М., 1978.

13. *Небыкова С. И.* Структура предложений современного русского литературного языка с точки зрения содержания модальности возможности и необходимости. — М., 1972.

14. *Popela Jaroslav.* К вопросу выяснения сущности и границ модальности в языке // Otazky slovenske syntaxe. — Brno, 1973.

15. Украинская грамматика / Под ред. *В. М. Русановского*. — К., 1986.

16. *Цейтлин С. Н.* Общая характеристика семантики необходимости // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. — Л., 1990.

О. А. Сикорская

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОСНОВА СУБПОЛЯ ПОТЕНЦИАЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются общие принципы моделирования категориальной семантики и выясняется вопрос семантической основы субполя потенциальности.

Ключевые слова: категориальная семантика, возможность, необходимость, дифференциальная сема.

O. A. Sikorska

SEMANTIC FOUNDATION OF POTENTIALITY

In the offered article general basis of model category of semantics is considered and the question of semantic foundation of potentiality is cleared up.

Key words: category of semantics, possibility, necessity, differential seme.

УДК [811.161.1+811.581]’371

ГАО ШУАЙ

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИМЕННОГО ФРАГМЕНТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ‘ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА’ В РУССКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются общие вопросы организации и функционирования именного фрагмента лексико-семантического поля ‘возраст человека’ в русском и китайском языках.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, сема ‘возраст’, архисема ‘человек’, семасиология, русский и китайский языки.

До последней трети 20-го века лингвисты по-разному подходили к определению поля, его структуры и его фрагментов. Одни использовали синтагматический подход, другие — парадигматический [14: 40—50]. Для современных лингвистических исследований характерен синтез синтагматического и парадигматического подходов к анализу поля [6: 8—9, 177]. А. П. Комаров характеризовал поле как совокупность средств разных уровней языка, объединенных общей семантической категорией [7: 149]. А. В. Бондарко, говоря о функционально-семантическом поле, определяет его как «двустороннее (содержательно-формальное) единство, которое образуется грамматическими единицами и категориями вместе с разноуровневыми средствами, взаимодействующими с ними и объединяющимися на семантико-функциональной основе» [3: 494]. В лингвистике можно встретить также понятие семантического поля. Семантическое поле — иерархическая структура множества лексических единиц, объединенных общим (инвариантным) значением и отражающих в языке определенную понятийную сферу [10: 459].

Лексико-семантическое поле (ЛСП) — это группа слов, объединенных определенной интегральной семой. Оно может быть охарактеризовано также как иерархизированное объединение лексико-семантических типов с общим значением. **Цель** данной статьи — показать структурные и функциональные особенности ЛСП ‘возраст человека’ в русском языке в сопоставлении с китайским. В основе исследования лежат семантические особенности слов, объединенных интегральной семой ‘возраст человека’. Однако мы не исключаем словообразовательных и грамматических особенностей этих слов. Понятие ЛСП включает слова различных частей речи, следовательно, дефиниция поля не накладывает ограничения на частеречную принадлежность его элементов. В статье исследуется фрагмент поля, в основе которого лежит отнесенность слов к имени существительному и имени прилагательному. Таким образом, анализируемое в статье парадигматическое объединение может быть определено как именной фрагмент лексико-семантического поля.

Известно, что в основе парадигматических отношений языковых единиц лежит сходство единиц, относящихся к одному уровню языковой системы и в этом смысле однотипных [9: 30]. Парадигматический структурированный характер имеют все лексические группы, в том числе тематические группы [5: 127]. В лексико-семантическую парадигму объединяются слова, противопоставленные друг другу по некоторому семантическому признаку [8]. Максимальной формой проявления лексической парадигматики являются классы слов. С точки зрения лексической системы, самым важным типом из классов слов является *лексико-семантическая группа* (ЛСГ). По мнению Э. В. Кузнецовой, ЛСГ — это объединение слов одной части речи, имеющих, кроме общей грамматической системы, общую категориально-лексическую сему [9: 74]. В нашем исследовании ЛСГ включает в себя слова разных частей речи, поскольку общее значение высокого уровня абстракции не должно замыкаться в рамках одной части речи. Явление субстантивации в ЛСП ‘возраст человека’ — яркое тому свидетельство. Так, в зависимости от синтаксической позиции слова *малый*, *молодой*, *взрослый*, *пожилой*, *старый* функционируют как прилагательные или существительные (ср.: *Молодой* шофер не ехал, а мчался по трассе. — Этот *молодой* не ехал, а мчался по трассе. *Взрослые* люди имеют меньше прав на ошибку. —

Взрослые имеют меньше прав на ошибку). В китайском языке синтаксическая позиция этих и некоторых других слов ЛСП 'возраст человека' является основным средством их отнесения к классу существительных или прилагательных.

Типичным случаем полевой структуры является выделение центра (ядра) поля и периферии. В центре поля находятся единицы, в которых оптимально концентрируются все признаки данных единиц. Периферию образуют единицы с некомплектным количеством признаков, то есть компоненты, в которых один или несколько признаков изменяют свою интенсивность либо факультативны [1: 49]. Моделируя полевую структуру, ученые представляют центр поля как доминанту с чертами наибольшей специализации в выражении и однозначности в передаче значения, а также систематичности использования [6]; как сферу наиболее полной эксплицитной реализации содержания [3]. Периферия при этом характеризуется ослабленным содержанием, нерегулярностью использования единиц или форм, имплицитностью. К периферийным относятся также аномальные и асистемные единицы. Элементы периферии одних полей способны переходить в периферийные сферы смежных полей в зависимости от ситуации и условий коммуникации [12: 102].

Анализ толкований слов с семой 'возраст человека' позволяет выделить те периоды в жизни человека, которые определяются семантической структурой выбранных лексем. Эти периоды получают соответствующие обозначения с помощью абстрактных существительных и обуславливают выделение внутри лексико-семантического поля лексико-семантических групп (ЛСГ): ЛСГ 'младенчество'; ЛСГ 'детство'; ЛСГ 'отрочество'; ЛСГ 'юность'; ЛСГ 'зрелость'; ЛСГ 'старость'. Наименования групп диктуют дифференциальные семы слов с интегральной семой 'возраст человека'.

В разных ЛСГ с разной силой актуализируется сема 'пол'. Наиболее последовательно эта сема проявляется в ЛСГ 'юность' и 'зрелость'. Во всех ЛСГ широко представлены имена существительные с различными коннотативными семами. На наличие коннотативных сем в русском языке указывают суффиксы субъективной оценки *-К-, -ОЧК-, -ИШК-, -УХ-, -УШК-, -ЕЦ-, -ОНК-, -ИН-, -ОК-, -АН-* и некоторые другие; в китайском — в основном другие лексемы, а также некоторые суффиксы. Ср.: *девушка* — 斤 [ню хэ]; *девчонка* — 女孩 [ню хэар], где 儿 [ар] — суффикс субъективной оценки; *девка* (уничижительное) — 女 [ню]. Здесь 女 [ню] — другое слово.

Лексико-семантическое поле 'возраст человека' объединяет фрагменты двух полей — 'возраст' и 'человек', то есть является зоной пересечения ЛСП 'человек' и ЛСП 'возраст' как части макрополя 'таксис'. Объем ЛСП 'возраст человека' невелик. Это аналогично конкретизации семантики синтаксически свободного словосочетания по сравнению с семантикой составляющих его слов, а в связи с этим и резкому ограничению синтагматических возможностей словосочетания по сравнению с синтагматическими возможностями слов, входящих в его состав.

Ядро ЛСП 'возраст человека' составляют слова, в которых сема 'возраст человека' может быть определена как системная, являющаяся общеизвестной для всего говорящего коллектива. Например, в русском и китайском языках: *младенец* — 嬰兒 [инар]; *подросток* — 少年 [шао ниан]; *старик* — 老人 [лао жен]; *юный* — 青年的 [чин ниан дэ]; *молодой* — 年轻的 [ниан чин дэ]; *пожилой* — 中年的 [джон ниан дэ].

Основным условием отнесения денотативных сем к ядерным И. А. Стернин считает наличие двух критериев: 1) обозначение постоянного признака предмета; 2) обозначение обязательного, неустранимого признака предмета. Отсутствие одного из этих критериев переводит сему в ряд периферийных. Всегда к ядру значения относятся архисема и основные семы [13: 82—83]. В ЛСП 'возраст человека' одноименная сема является архисемой, а дифференциальные семы, конкретизирующие архисему, формируют ЛСГ 'младенчество', 'детство', 'отрочество', 'юность', 'зрелость', 'старость'.

В ядре анализируемого нами именного фрагмента русского ЛСП 'возраст человека' 113 (75,3%) имен существительных и только 37 (24,7%) имен прилагательных. Основная причина такой асимметрии в том, что интегральная сема 'возраст человека' присутствует не только в семантической структуре существительных, обозначающих лицо (*ребенок, подросток, юноша, мужчина, старик* и под.), но и в абстрактных существительных с признаковым значением (*детство, отрочество, молодость, зрелость, старость* и под.). Рост количества абстрактных существительных на *-ость* — один из активных процессов современного словообразования [4: 138]. Не все прилагательные, словообразовательно соотносимые с существительными ЛСП 'возраст человека', сохраняют адекватное значение. И наоборот, прилагательное может быть

мотивировано тем лексико-семантическим вариантом (ЛСВ) имени существительного, в котором сема 'возраст человека' не актуализирована. Например: 1) *ребята* — *ребяческий* — в имени существительном и в имени прилагательном актуализируется сема 'возраст человека'; 2) *женщина* — *женский* — имя существительное *женщина* имеет несколько значений (1 — лицо, противоположное мужчине по полу; 2 — взрослая, в отличие от девочки, девушки), прилагательное же в своей семантике ориентировано прежде всего на первое значение. В группе прилагательных достаточно широко представлены и непроизводные лексемы (*юный, молодой, старый, малый*).

Периферийные компоненты ЛСП 'возраст человека', как и ядерные, могут содержать интегральную сему 'возраст человека' и конкретизирующие ее возрастные дифференциальные семы. Однако, поскольку к периферии обычно относятся неосновные, вероятностные, диспозиционные и скрытые семы [13: 83], периферийными компонентами именного фрагмента ЛСП 'возраст человека' являются лексемы, в которых сема 'возраст человека' и ее конкретизаторы, семы 'младенчество', 'детство', 'отрочество', 'юность', 'зрелость', 'старость' являются неосновными, вероятностными, диспозиционными либо скрытыми. Например, у лексем *хрыч, хрычовка* основной является сема 'больной', а у лексемы *баба-яга* — сема 'страшный'. В китайском языке первым двум словам соответствует одно — *老家伙* [лао цзя хо], входящее в ядро, а не в периферию ЛСП 'возраст человека' с дифференциальной семой 'старость'; третьему слову — *妖婆* [яо по]. Китайская семема *妖婆* [яо по] для русского языка, как и русская семема *баба-яга* для китайского, является безэквивалентной, при переводе используются аналоги. Русское собирательное существительное *мелюзга* и китайское — *小孩子们* [сяо хэ цзы мэнь] содержат лишь вероятностную сему 'возраст человека', поскольку могут называть не только людей. Как вероятностные воспринимаются и семы 'детство' либо 'отрочество', способные выступать в зависимости от конкретной ситуации. Обязательная сема тут 'мелкий'. У нарицательного существительного *гаврик* и прилагательного *безусый* семы 'возраст человека', 'детство', 'отрочество', 'юность' являются скрытыми. *Гаврик* — безэквивалентное для китайского языка слово, так как переводится с помощью аналога *骗子手* [пянь цзы шоу], имеющего иной набор возрастных дифференциальных сем: все, кроме семы 'детство'. У слова *безусый* конкретные возрастные семы могут быть представлены также как негативные семы 'нестарость', 'незрелость'. В китайском языке этому слову соответствует *未长胡须的* [вэй чжан ху суй дэ], однако отнесенность его там к ЛСП 'возраст человека' проблематична, так как отсутствие усов у китайцев не является дифференцирующим возрастным признаком: у многих китайских мужчин, по расовым физиологическим особенностям, даже в зрелом возрасте усы не растут.

Периферийными компонентами ЛСП 'возраст человека' являются также слова, в которых сема 'возраст человека' функционирует в ограниченных сферах употребления или является личностной, окказиональной, то есть используется в сфере индивидуальной языковой компетенции [13: 56—57]. Например, в русском языке: *зеленый* = «молодой» (в просторечии); *птичка, солнышко* — фамильярные обращения к ребенку; *перечница* — грубо о старой женщине.

Периферия значения неоднородна. В структуре семантического поля выделяется ближняя и дальняя периферия. Актуализироваться в речи могут семантические компоненты как ближней, так и дальней периферии [13: 83]. Структура лексико-семантического поля аналогична структуре семантического поля. Периферия именного фрагмента ЛСП 'возраст человека', которая, по нашим подсчетам, количественно больше ядра (380 единиц против 250, в том числе в русском языке 220 против 150, в китайском — 160 против 100), может быть ближней и дальней.

Особенностью периферии именного фрагмента ЛСП 'возраст человека' является то, что доминирующими у существительных и прилагательных с периферийной семой 'возраст человека' является ограниченный ряд сем. Это позволяет выделить лексико-семантические группы, единицы которых часто содержат сему 'возраст человека' без семных конкретизаторов возраста или с семными конкретизаторами, выполняющими роль дифференциальных сем.

Общий анализ структуры и функционирования именного фрагмента ЛСП 'возраст человека' в русском и китайском языках дает возможность сделать некоторые **выводы**:

1. Лексико-семантическое поле 'возраст человека' объединяет фрагменты двух полей — 'возраст' и 'человек', являясь зоной пересечения ЛСП 'человек' и ЛСП 'возраст' как части макрополя 'таксис'.

2. В структуре ЛСП 'возраст человека' выделяются ядро, ближняя и дальняя периферия. Объем периферийной зоны больше ядерной. Количество компонентов ЛСП 'возраст человека'

в русском языке больше, чем в китайском, что связано с флективной организацией русского и корневой организацией китайского языка.

3. Интегральная сема 'возраст человека' и дифференциальные возрастные семы 'младенчество', 'детство', 'отрочество', 'юность', 'зрелость', 'старость' в семемах ядра ЛСП 'возраст человека' являются основными, постоянными, неустраняемыми, четкими, эксплицитными, узуальными, в семемах периферии — неосновными, вероятностными, нечеткими, имплицитными, иногда окказиональными. В семемах ближней периферии данные семы являются сильновероятностными, трудноустраняемыми, в семемах дальней периферии — слабовероятностными, легкоустраняемыми, иногда негативными.

4. В лексемах именного фрагмента ЛСП 'возраст человека' в соответствующих русских и китайских семемах чаще всего отмечается эквивалентное функционирование интегральной и дифференциальных возрастных сем, однако наблюдаются случаи фоновости и безэквивалентности. Имеются случаи несовпадения границ ядра и периферии, ближней и дальней периферии в русском и китайском языках.

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. — М.—Л., 1964.
2. Большой русско-китайский словарь 大俄汉词典. — Хэйлунцзян 黑龙江, 2001.
3. Бондарко А. В. О грамматике функционально-семантических полей // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — Т. 43. — Вып. 6. — 1984. — С. 490—496.
4. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. — М., 2001.
5. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. — М., 1990.
6. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. — М., 1969.
7. Комаров А. П. О лингвистическом статусе каузальной связи. — Алма-Ата, 1970.
8. Красильникова Е. В. Имя существительное в русской разговорной речи: Функциональный аспект. — М., 1990.
9. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. — М., 1982.
10. Новиков Л. А. Семантика русского языка. — М., 1997.
11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. — Изд. 4-е, доп. — М., 1999.
12. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). — К., 1999.
13. Стернин И. А. Лексическое значение в речи. — Воронеж, 1985.
14. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. — М., 1974.

Гао Шуай

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННОГО ФРАГМЕНТУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ 'ВІК ЛЮДИНИ' В РОСІЙСЬКІЙ І КИТАЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто загальні проблеми організації та функціонування іменного фрагменту лексико-семантичного поля 'вік людини' в російській і китайській мовах.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, сема 'вік', архісема 'людина', семасіологія, російська та китайська мови.

Gao Shuai

GENERAL CHARACTERISTICS OF NOUNAL FRAGMENT BY THE LEXICAL-SEMANTICAL FIELD 'AGE OF PERSON' IN RUSSIAN AND CHINESE

The article presents some general problems of structure and functioning of nounal fragment by the lexical-semantic field 'age of person' in Russian and Chinese.

Key words: lexical-semantic field, seme 'age', archiseme 'person', semasiology, Russian, Chinese.

УДК 811.162.1'373.22

О. А. ВОЙЦЕВА

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ НОМІНАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (XVI—XIX ст.)

У статті аналізуються джерела польської лексики водного господарства XVI—XIX ст., які свідчать про динаміку її культурно-історичного розвитку.

Ключові слова: польська мова, спеціальна лексика, номінація, реалія водного господарства.

Перші старопольські пам'ятки XII — поч. XVI ст. (переклади латинських документів (там-мотрект), судові записки і дипломатичні кодекси, поетичні твори, словники, листи) були написані латинською мовою з польськими глосами або польською мовою і мали релігійний або світський зміст.

У документах XIV ст. вже фіксуються назви різноманітних праслов'янських рибальських знарядь, деякі з яких збереглися у польській мові до нашого часу: *kłonia*, *stępnica*, *mrzeża*, *dręba*, *zabrodnia*, *zatoczka*, *kidadło*, *przywłoka*, *jaz*, *wiersza*, *więcierz*, *niewód* [див.: 14: 184 — 187; 3: 188—189; 5].

Зміцнення позицій польської мови у суспільно-політичному, культурному житті викликало пошук відповідних комунікативних засобів, стало причиною кількісного і якісного зростання словника, у тому числі за рахунок спеціальних слів. За даними З. Клеменевича, з XVI до серед. XVIII ст. словниковий склад польської мови збільшився у два рази [9, cz. 2: 122]. Ці процеси відбуваються у польських перекладних словниках, спеціальних працях, періодиці, художній літературі.

Польську лексику водного господарства фіксують праці XVI—XVII ст., присвячені традиційним господарським заняттям — рибальству, рибництву, судноплавству, річковому сплаву: «Про рибні стави і риби» Я. Дубравського, перекладена з латинської мови А. Прогою (1547 р.), Перелік земель і доходів познанських єпископів (1564 р.), у якому представлені назви традиційних слов'янських рибальських знарядь (*jaz*, *więcierz*, *sak*, *mrzeża*, *włok*, *niewód*, *niewodowa tonia*), «Про рибні стави» О. Струменського (1573 р.), «Опис ставного господарства» С. Стройновського (1609 р.). Судноплавна польська лексика зареєстрована у «Навігаційному трактаті» В. Бистроновського (1743 р.), у доповідній записці «Думки про способи безпечного і вигідного річкового сплаву» («Myśli o sposobach dania bezpiecznego i wygodnego splawu rzekom polskim i litewskim...») (1767 р.), а лексика річкових плотарів XVI ст. — у праці Ю. Хачевського «Про сплав дерева з додатком термінології плотарів і матросів» («O splawie drzewa, z dodatkiem terminologii orylów, flisów, majtków...») (1835 р.) (пор. назви такелажу: *karnat* «ванти», *repper* «реп», *kordyl* «гордень», *rabendy/szuty* «шкоти») та ін.

У «Реєстрі будівництва галеона, пам'ятник 1572 р.» («Rejestr budowy galeony, zabytek z r. 1572»), опрацьованому А. Клечковським у 1915 р., міститься суднобудівна лексика. Тут зафіксовано 186 спеціальних слів, у тому числі назви плавальних засобів (*okręt*, *galijon(a)*, *bat/batka*, *galea*), їх частин (*maszcik*, *mars*, *przednia/zadnia sztaba*, *strona* «борт»), назви судового оснащення (*takiel*, *żagiel*, *lina*, *łoślina*, *kordel*, *przeczne drążki* «рей», *paczyna*, *szpil*) [17].

У латино-німецько-польському словнику І. Мурмеліуса, виданому у Кракові в 1550 р., у розділі «Про море і кораблі», знаходиться перший друкований реєстр судноплавних термінів, хоч кваліфікатор «судноплавний термін» (*termin żeglarski*) впроваджується на поч. XVIII ст. у французько-польському словнику Б. К. Маліцького (1701 р.). Спеціальні назви (2500 одиниць), пов'язані з водним господарством, зафіксовані в латино-польському словнику («Lexicon latino-polonicum») Я. Мончинського (1564 р.). Серед них слова, закріплені в побутовому і спеціальному мовленні, гіпероніми плавальних засобів (*łódź*, *okręt*, *czółn*, *plet*, *prom*), назви озброєння судна (*maszt*, *żagiel*, *wiosło*). Автор наводить низку варіативних загальномовних слів у спеціальному значенні (*przodek / łódźny nos/nos łodzi*, *kij* «рей», *plachta* «вітрило», *lina żeglarska*

/ *powryz* «трос, канат», *lina / powróż łódźny* «шнур»), вузькоспеціальних запозичених термінів (*nawa, galija, ankor/anchora* «якір»), прототермінів (описових словосполучень, які вживаються для уточнення родо-видових назв, форми предметів, їх характеристики та призначення): *pasad — długa łodzi / łódź bardzo prędka*, *acacium — łódź krom żagli*, *triremis — lekka łódź*, *fascellius — niejaka forma łodzi, nawą też zową, przednia część łodzi / szpiczasty koniec* «ніс судна», *zadnia część łodzi / tył łodzi* «корма», *dno u łodzi* «дно», *stup żaglowy / żaglowe drzewo* «щогла», *kotwica / łódźny hak* «якір». У словнику семантично не розрізняються такі слова, як *łódź, okręt, korab, galija*, які позначають плавальну споруду взагалі («*pojazd wodny*») [15; 13; 12].

Старопольські джерела фіксують мовні засоби, які відображають фрагмент спеціальної картини світу людей, що працюють у контакті з водним середовищем. Дослідники польської морської термінології відзначають її «народний характер», а також високий ступінь відкритості для іншомовних елементів. Тісні контакти з латинською і, особливо, германськими мовами сприяють запозиченням. «Протягом усєї середньопольської доби морська термінологія є властиве говіркою, яку обтяжували іноземні слова» [9, cz. 2: 127 — 128; див. також: 20: 78 — 80; 22: 12 — 15; 8: 43; 11].

Так, напр., в описі санної шкути з актових записів міста Перемишль (1611 р.) представлена народна лексика, яка позначає конструктивні деталі описуваної водної споруди: *zagłówek, rą czki (do popychania statku na wodzie), narożnica, mięśnica (pomieszczenie do przechowywania żywności), buda, porzą dki (przybory statkowe), łęcina (drą g do rozpinania żagli), burtnica, głowa, komora, pacholek (stłupek), koza (kotek z kilku w górę sterczą cemi odnogami*, професіоналізми з мовлення плотогонів Вісли: *dawać wodę albo doić* «текти»: *Szkuta doi, zpaczy, że przez nią woda są czy, a також варіантні лексеми питомого походження: tył — pośledź* «корма», *stęпка — krzywka — żebro do statków* «шпангоут», запозичені назви латинського і германського походження: *rudel, maszt, szut, reja, ster, hamulec, burta, sztaba (przód statku), hys (wiatr pomyślny), kajuta, stancja (mieszkanie szypra), zygielkaszta (komora do przechowywania przyborów statkowych), plichta, winda (do kotwi), szyper* [20: 78—80].

У польській періодиці і художній літературі середини XVII ст. також відтворено частину вербальних знаків, що позначають реалії водного господарства, поширені на цьому синхронному зрізі. Зокрема, у часописі «Польський Меркурій» («*Merkuriusz Polski*», 1661 р.) відображено як ядерну лексику, успадковану з праслов'янської доби, що позначає атмосферні явища, особливості рельєфу, водні простори (*wiatr, morze, pogoda, burza, brzeg, ład, skała, wysep, woda*), назви дій, пов'язані з судноплаванням (*wyjść (z portu, na morze), iść (morzem) / płynąć, robić wiosłem, stanąć (w porcie), potonąć, utonąć, rozbić się, obracać żagle, poddawać (wiatrom żagle)*), а також і лексичні запозичення з латинської мови (*nawigacja, wiceadmiral, kapitan, komendant portu*), германських (*szkuta* з голл., *flota* зі ст.-сканд.) і західноєвропейських мов (*galeazza* з фр., *galleon* з ісп., *galera* з іт.), у тому числі такі, що зараз перейшли до пасивного фонду (*asystencja okrętów, defluitacja*).

Звернемо увагу, що тісна взаємодія між питомою і запозиченою лексикою, бо «різні за походженням елементи на кожному етапі розвитку польської мови утворюють єдину лексико-семантичну систему», спричиняє появу дублетних назв (*marynarz / marynarius* з лат., *oficer / ofizier* з нім., *archipelag / arcipelag / arcypelag* з гр., *kanal / canalis, port / portus, grunt / grund* «дно» з лат.), демінутивів (*okręt — okręcik, półokrętek*), суфіксальних формацій, зокрема з використанням дієслівного форманта *-owa* (*armować, żeglować*) [1: 273]. Крім того, розширюється семантичний обсяг спеціальних слів, які позначають реалії водного господарства, відбувається їх популяризація у модних зразках емблематики [див.: 10: 201].

Виокремлення таких галузей водного господарства, як рибальство, рибництво, річкове і морське судноплавання, сприяло зростанню кількісного і якісного складу розглядуваної лексики, обумовлювало формування розгалужених лексико-тематичних груп та їх компонентів. З середини XVIII ст. лексика водного господарства перетворюється на конвенційно прийнятну в середовищі фахівців термінологію.

Якщо порівняти праці попереднього періоду із французько-німецько-польським словником М. А. Троца (1764 р.), можна зауважити кількісний зріст лексем із кваліфікатором «судноплавна наука» («*наука żeglarska*») — усього 4 тис. слів [8: 43]. Частина спеціальних слів, зафіксованих раніше, тут відсутня, вводяться описові тлумачення на позначення нових реалій водного господарства (*gatunek batów bardzo szybkich, nawa indyjska bez sztaby na obudwoch końcach stery*

mająca (pateau), *nawa pewna holenderska* (cagué), *czótn mała*, *tódka w Paryżu* (coquet). Очевидно, що номінаційні процеси дещо відстають від швидких темпів розвитку науки і техніки в епоху Просвітництва. Зокрема, у найбільш численній лексико-тематичній групі назв плавальних засобів зареєстровано базову лексику (*czótn*, *czótno*, *tódź*, *szkuta*, *nawa*, *okręt*, *barka*, *bat*, *armada*, *eskadra*, *flota*) та похідні від неї демінутиви (*czótnik*, *czótnko*, *okręcik*, *tódeczka*, *bacik*, *stateczek*) і передтерміни-гіпероніми у вигляді словосполучень (*naczynie wodne*, *statek morski*, *statek do pływania*, *statki wodne*, *potzet okrętów*). Гіпоніми позначають водні споруди за такими рисами, як розмір (*okręt mały*, *statek morski niewielki*, *wielka nawa wojenna*), форма (*bat długi bez żagłów z wiosłami* (courvette), матеріал і спосіб виконання (*czótn z drzewa całego wyd- rą żony* (canot), *bat indyjski którego burt z ziół jest upleciony* (masculit), призначення (*bat w porcie do szpiegowania albo zasięgnięcia języka* (postillon), *okręt kupieckowojskowy*, *hetmański*, *towarowy*, *transportowy*, *prowiantowy*, *ciężarowy*, *bojowy*), територія розповсюдження (*turkińska barka w Ameryce* (pros), *nawa wenecka* (fregaton), архітектура плавальних засобів (*masztowy wierzch albo dziura do hysowania i spuszczenia żagłów* (encornail), їх суднове оснащення (*naparstek do zszywania żagłów okrętowych* (paumelle), *łopatka na okrętach z blachy do prochu w granaty nasypiana* (coupelle), *misa drewniana na okrętach do potraw* (gamelle) і т. ін. [21].

У процесі культурно-історичного розвитку лексики водного господарства назви старих реалій були втрачені, а полікомпонентні одиниці замінені на однослівні терміни шляхом формальної конденсації (*statek do pływania*, *statek wodny* — *statek*), відбором одного з міжнародних варіантів терміна (*gatunek nawy we Flandrii* — *bujer/bojer*), творенням терміна на питомій основі з прозорою внутрішньою формою (*zastawnik z desek, którym burt okrętu dla poprawy nachylo- nego zastawiają, aby woda w okręt nie wrywała* — *nadburcie*).

Автором першого фахового морського словника вважають І. Голембйєвського, який в етнографічних працях «Рибальські малюнки» («*Obrazki rybackie*», 1888 р.), «Рибальська і судноплавна лексика у кашубів» («*Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*», перше видання — 1899 р.) описав звичаї кашубських рибалок. Хоч кашубська лексика вивчалась і раніше у працях К. Ц. Мронговіуша, П. І. Прейса, Ф. Цейнови, О. Гільфердинга, Х. Г. Поблоцького, С. Рамулта й ін., але вперше на рибальсько-морську термінологію звернув увагу Голембйєвський, який збирав і опрацьовував її протягом 1872—1899 рр. [див.: 2, 18, 19]. У його словничку витлумачено 113 спеціальних слів, у тому числі назви риболовних знарядь та їх частин (*sieci: niewód*, *ceza* «*mały niewód*, *sieć na stornie*», *żak* «*dwa sieciowe spiczaste mieszki jednego w drugim zamkniętych*», *mance* «*sieci na śledzie*», *zielinty* «*sieci na fokii*»; *macica*, *kij*, *pala*, *karkulica* «*mocny gruby kij, którym dobijają łososie*»), назви плавальних засобів та їх деталей (*tódka*, *okręt*, *parowiec*; *pokład*, *kil*, *bok okrętu*, *żagle: bom*, *gajel*, *klin* «*mały trójmasztowy żagiel u przodu okrętu*», *liny: stach*, *dreryp*, *szut*, *lina boczna*, *szpryt* «*draż żek, rozpierają cy żagiel w środku*», *szpul* «*łopatka do wylewania wody*», *najter* «*takaż do polewania żagla*»), назви суднових знарядь (*wiosła: paczynu* «*krótkie wiosła*», *remy* «*willkie wiosła potrzebne podczas ciszy morskiej, głady*», *draga* «*kotwica z czterema ramionami*», *kotew* «*kotwica z dwoma ramionami*», *kompas*), назви дій (*wybrać polów*, *bargować* «*zbierać, co bałwany od okętu oderwali*», *sterzyć* «*stero- wać*», *wiosłować*, *płynąć łamaną linią / dać na lawir / przekładać żagiel* «*lawirować*», *hasać żagla* «*podnosić*»), назви виконавців дій (*rebocy* «*рибалки*», *maszoperia* «*рибальська спілка*», *maszop*, *sternik*) [7: 173; 6: 1—92].

Крім того, автор не обійшов увагою діалектну лексику: *burza / liche wiodro* «дощ», *przy wietrze* «бічний вітер», *glada* «морська тиша», *idzle denega* «неспокійне море», *miatka woda* «мілко». У дієслові *biec* (пс. **begti* «швидко пересуватися») зафіксовано локальне значення «плисти»: *biec batem*; *rybak bieży przed wiatrem, a nie płynie*; *bieg* «напряму руху»: *tzumać bieg* «утримувати шлях судна» [7: 175].

Кашубська лексика водного господарства зберегла у своєму складі праслов'янські назви гіперонімів, навколо яких групуються гіпоніми, що виникли внаслідок потреби у номінації нових понять. Відомі з давніх часів назви суден *korab*, *komiega*, а також *tódź* відсутні, замість них вживаються терміни, які позначають розповсюджені в Балтійському аквенові плавальні споруди (*bat*, *bacik*, *koonik* «малий човен», *barka*, *szuner*, *zuga*, *poteranka*), у тому числі нові для періоду кінця XIX ст. плавальні засоби (*kuter*, *szkuta* «морське судно»).

Запозичення з латинської (*barka*, *kapitan*), німецької та інших мов (*żagiel*, *maszt*, *ster / rudło*) можуть функціонувати паралельно з питомими одиницями: *strand* — *brzeg*, *rewa* — *ława piaszczysta*.

Якщо порівняти зібрану Голембйєвським лексику з матеріалами сучасних кашубських словників, можна помітити, що розгалуження лексико-семантичних груп у термінології водного господарства, вихід з ужитку частини застарілих термінів і введення неологізмів у цілому не вплинули на ядерну частину цієї вербальної системи, яка збереглася в активному мовленні кашубів (*ěątn, łoza, båt, paëëna, głada, draga, wiośło, roder, bieżęc* і ін.) [16; 4: 81—87].

Найдавніші польські пам'ятки свідчать про культурно-історичну динаміку номінативних засобів термінології водного господарства, рухомість елементів лексичного яруса, їх швидке реагування на зовнішньомовні зміни. Розглядувана лексика змінюється під впливом різних соціально-історичних умов функціонування. Розвиток польського водного господарства обумовлює появу нових і втрату старих реалій, а мовні контакти ведуть до посилення германських та інших західноєвропейських впливів і втрати значення запозичень з латинської мови. Однак хоч лексичний склад термінології водного господарства польської мови у XVI—XIX ст. і змінювався, але зберіг спеціальну ядерну лексику, успадковану з праслов'янської епохи.

1. *Ананьева Н. Е.* История и диалектология польского языка. — Изд. 2-е, испр. — М., 2004.
2. *Гильфердинг А.* Остатки славянъ на южномъ берегу Балтійскаго моря. — СПб., 1862.
3. *Gloger Z.* Encyklopedia staropolska ilustrowana, ze wstępem J. Krzyżanowskiego. — Warszawa, 1972. — Т. 4.
4. *Celarek A.* Rybackie łodzie żaglowe z wybrzeży Kaszub. — Gdańsk, 1987.
5. *Drapella W. A.* Dykjonarz łacińsko-polski Mączyńskiego. Przegląd materiału nautologicznego // Biuletyn Nautologiczny, R 1. — 1958. — № 1—2. — S. 18—29.
6. *Gołębiewski H.* Obrazki rybackie. — Gdańsk, 1975.
7. *Gołębiewski H.* Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów // Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. — Toruń, 1899. — Cz. VI. — S. 173—178.
8. *Iwanowska A.* «Wyrazy żeglarskie» w dykjonariach Michała Abrachama Troca. Kilka uwag o kształtowaniu się polskiej leksyki morskiej XVIII w. // Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace językoznawcze. — 1986. — № 12. — S. 43—57.
9. *Klemensiewicz Z.* Historia języka polskiego. — Warszawa, 1961—1965. — Cz. 2.
10. *Kotarska J.* Motywy akwaticzne w polskich emblematach XVII wieku // Theatrum mundi. Ze studiów nad poezją staropolską. — Gdańsk, 1998. — S. 197—222.
11. *Łuczyński E.* Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w. — Gdańsk, 1986.
12. *Lexicon latino-polonicum (...)* Ioanne Mączyński egvite polono interprete. — Królewiec, 1564.
13. *Malicki B.* Leksykon francusko-polski, to jest Dykjonarz albo zebranie wszystkich słów francuskich z francuskiego na polski przełożonych... — Cracovie, 1701.
14. *Moszyński K.* O sposobach badania kultury materialnej Prastłowian. — Wrocław etc., 1962.
15. *Murmelius J.* Dictionarius variarum rerum denuo revivus atque a multis mendis purgatus. — Cracoviae, 1550.
16. *Popowska-Taborska H., Boryś W.* Leksyka kaszubska na tle słowiańskim. — Warszawa, 1996.
17. *Rejestr budowy galeony, zabytek z r. 1572, wydał i opracował A. Kleczkowski.* — Kraków, 1915.
18. *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego zebrał i opracował Stefan Ramułt.* — Kraków, 1893.
19. *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich ułożył X. G. Pobłocki.* — Chełmno, 1887.
20. *Śląski B.* Z terminologii żeglarskiej // Słavia Occidentalis. — Poznań, 1926. — S. 78—80.
21. *Troc M. A.* Nowy dykjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestrog gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglarskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow. — Lipsk, 1764.
22. *Żukowska I.* «Merkuriusz Polski» jako źródło wiedzy o siedemnastowiecznym polskim słownictwie morskim // Nautologia. — 1987. — № 1. — S. 12—15.

Е. А. Войцева

ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ НОМИНАЦИИ ПОЛЬСКОЙ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА (XVI—XIX вв.)

В статье анализируются источники польской лексики водного хозяйства, которые свидетельствуют о динамике ее культурно-исторического развития.

Ключевые слова: польский язык, специальная лексика, номинация, реалия водного хозяйства.

O. A. Voytseva

STUDYING SOURCES VOCABULARY NOMINATION OF WATER ECONOMY (XVI—XIX c.)

In the article the sources of the Polish vocabulary of water economy are analyzed in the XVI—XIX c. which testify about the dynamics of its formation.

Keywords: Polish, special vocabulary, nomination, water economy realia.

УДК 811.161.1'373.46'374

Э. А. АГЕНИДЗЕ

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ РУССКИХ УЧЕБНЫХ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ РЕЦЕПТИВНОГО ТИПА

Автор обосновывает необходимость и методическую целесообразность создания учебных терминологических словарей русского языка рецептивного типа для иностранных учащихся технических вузов и представляет проект такого словаря, отличного от продуктивных и рецептивно-продуктивных словарей.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, методика преподавания РКИ, лексикография, терминология, чтение, рецептивный словарь.

Проблема интенсификации обучения русскому языку как иностранному в неязыковом вузе, предполагающая взаимосвязь обучения языку и специальности, на современном этапе развития лингводидактики отмечается как одна из самых актуальных [2: 142—157; 3: 119—131; 4; 6]. Решению этой проблемы способствует лингвистическое описание терминологической лексики в учебных целях [напр., 1; 8; 9; 10].

Речь, а тем самым и текст как продукт речи, рассматривается как эксплицитная форма, процесс внешнего выражения способа формирования мысли посредством языка [5]. Процесс построения речевого произведения можно рассматривать как своего рода выражение мыслительного процесса индивидуума, отчего текст как учебная единица может служить основой для развития навыков не только монологического высказывания, но и культуры мышления. Следовательно, учащиеся в процессе систематической работы с научными текстами учатся не только формам выражения мысли, но и правильному и идиоматичному ее пониманию при говорении и чтении.

Чтение оказывает благотворное влияние на развитие других видов речевой деятельности, расширяя активный запас слов и грамматических моделей читающего [7: 126—127]. Специфической чертой иностранного учащегося технического вуза является его прагматизм в усвоении знаний по языку обучения: этот язык ему нужен прежде всего для получения полноценного образования. Следовательно, чем большее количество письменной информации по специальности удастся усвоить иностранному студенту на русском языке в период своего обучения (а на русском языке публикуется около 75% мировой информации по техническим наукам), тем больше шансов будет у молодого специалиста на получение хорошей работы на родине. Сформированные в процессе овладения русским языком умения в области чтения дают возможность выпускникам технических вузов использовать научную литературу на русском языке у себя на родине. Таким образом, в течение всего периода обучения иностранного студента русскому языку существует необходимость совершенствования его навыков чтения как рецептивного вида речевой деятельности. Особенно остро стоит этот вопрос в группах студентов-нефилологов. Здесь одним из условий совершенствования навыков чтения является, по нашему мнению, создание и использование учебных терминологических словарей по разным отраслям знаний.

Учет особенностей разных видов речевой деятельности позволяет различать словари активного и пассивного типа, а также пассивно-активные словари. Словари активного (продуктивного) типа призваны помочь иностранцу в овладении активными видами речевой деятельности: говорением и письмом. В отличие от них, словари пассивного (рецептивного) типа призваны прежде всего помочь иностранцу овладеть пассивными видами речевой деятельности: слушанием и чтением. Сравним словарные статьи одного и другого типа словарей. Так, к словарям продуктивного типа относят разговорники, в которых обычно по темам или ситуациям распределены наиболее частотные лексико-синтаксические сочетаемостные модели речи с транскрипцией. Например, в одном из итальянско-русских разговорников в тематическом разделе «Ярмарки. Выставки. Конференции» находим одну из обязательных для участников конференции фразу *Я прибыл...* [ja pɪbɪl...], соответствующую итальянской *Sono venuto...*, в наиболее вероятных сочетаниях: *Я прибыл на конференцию [...na-kanfir'éntzyju] — Sono venuto per la conferenza;*

Я прибыл на симпозиум [...na-ssimpó]jium] — *Sono venuto per il simposio*; *Я прибыл на съезд* [...na-ss'jest] — *Sono venuto per il congresso*; *Я прибыл на встречу* [...na-fstr'éc'u] — *Sono venuto per l'incontro* [12: 80]. Наш рецептивно-продуктивный учебный словарь химических терминов, как и другие подобные словари, является толковым, однако содержит также дополнительную информацию о понятии, называемом тем или иным термином, повторяя в сжатом виде наиболее важные данные специальных справочников и энциклопедических словарей. Напр.:

Активный уголь — род. *угля*, только ед., м. * Син. Активированный уголь.

Адсорбент с развитой пористой структурой.

1. Удельная поверхность активного угля достигает 1000 м на грамм. 2. Для производства активного угля применяется древесный уголь. 3. Современные методы получения и исследования активного угля разработаны академиком М. М. Дубининым. См. Уголь [1: 13].

Абсолютное большинство известных сегодня общих терминологических словарей в силу своей специфики не удовлетворяют требованиям, предъявляемым к учебным словарям рецептивного типа, так как через них реализуется лишь план выражения. Методическая ценность любого словаря обусловлена тем, в какой мере он помогает становлению языковой и речевой компетенции пользователя. Цель русских учебных терминологических словарей рецептивного типа должна состоять в том, чтобы в процессе чтения специальной литературы на русском языке знакомить учащихся как со значениями, так и с правилами употребления терминов, а также в ознакомлении обучаемых с историей и функционированием понятий, называемых этими терминами. В композиционном отношении данные словари должны иметь два раздела: алфавитный предметно-языковой раздел и методические указания. Кроме словарных статей, первая часть должна включать в себя грамматические таблицы, содержащие общие нормативные сведения об изменении каждого типа или группы знаменательных частей речи. Методический раздел словаря содержит образцы упражнений и заданий, выполнение которых обеспечивает формирование как профессиональной, так и языковой компетенции иностранного учащегося. Этот раздел рассчитан как на самостоятельное освоение русской терминологии иностранным специалистом, так и на ее освоение с помощью преподавателя русского языка как иностранного.

В целом, словарная статья учебного терминологического рецептивного словаря включает в себя следующие компоненты: 1) лексическую единицу, которая может быть представлена отдельным словом-термином или терминологическим словосочетанием; 2) грамматическую характеристику; 3) семантизацию абсолютной ценности; 4) наиболее частые случаи сочетаемости термина в специальном контексте; 5) специальную справочную информацию о понятии, названном термином.

В рецептивных словарях можно использовать как алфавитный принцип подачи статей, так и принцип гнездования слов по тематическому признаку. Неоднословный термин представлен в словаре столько раз, сколько компонентов этот термин содержит (в соответствии с алфавитом входящих в него слов). В качестве заголовочных единиц в рецептивном словаре могут выступать не только исходные, но и неисходные словоформы (прежде всего супплетивного характера). У глагольных терминов видовая пара глагола образует две самостоятельные словарные статьи.

В большинстве терминосистем есть единицы, не удовлетворяющие требованиям однозначности, точности, систематичности, краткости, понятности, предъявляемым к «идеальному термину» [11: 25—44]. Так, в гидрологии имеются многозначные термины и термины-синонимы, что способствует, в силу объективных причин, возникновению случаев шока, замешательства в языковом сознании иностранных учащихся. Напр., студенты, изучающие гидрогеологию, если им сразу не указать на синонимичность терминов, всегда пытаются найти разницу в значениях таких терминов, как *извилина реки* = *меандра* = *изгиб реки*. Термины-синонимы образуют самостоятельные словарные статьи — базовые и отсылочные.

Таким образом, реализация идеи создания учебных терминологических словарей для студентов-иностранцев ставит перед лексикографами ряд проблем. Первоочередной из них является проблема отбора словника, особенно актуальная при лексикографической обработке терминосистем, характеризующихся высокой степенью близости к общеупотребительному языку. К таковым можно отнести медицинскую, строительную, географическую, историческую, гидрологическую терминологии. Такие терминосистемы отличает широкое использование полифункциональной лексики, обслуживающей одновременно и общелитературный язык и разные терминологии. Основными критериями процедуры отбора языковых единиц, включаемых в словник словаря рецептив-

ного типа, являються: 1) частотність використання терміна в зв'язаних текстах, в том числі і в підручниках, навчальних посібниках; 2) важність виражаемого словом поняття в системі визначеної наукової дисципліни. Метод експертної оцінки має при цьому підпорядкований характер.

1. Агенідзе Э. А. Словарь химических терминов. — Одесса, 2004.
2. Алексеева Н. Н. и др. Комплексное обучение видам речевой деятельности на материале научного стиля речи // Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе. — М., 1990. — С. 142—177.
3. Барабанова Н. Р., Котляревский Н. П., Миракьян И. Г. О разработке междисциплинарной методики обучения // Там же. — С. 119—131.
4. Зенталя Г. «Польша в Европейском союзе» — цикл занятий по бизнес-русскому для студентов-русистов // Мова: Рік Росії в Україні. — Одеса, 2003. — № 8. — С. 86—89.
5. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. — М., 1978.
6. Мауэр Л. В. Тематико-понятийная систематизация специальной лексики // Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики. — Тюмень, 1997. — С. 62—65.
7. Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов / Под ред. А. Н. Щукина. — М., 1990.
8. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. — М., 1997.
9. Словарь терминов связи Lucent Technologies. — 2003 (<http://www.lucent.ru/dict>).
10. Четырёхязычный толковый словарь ядерной физики в TRADOS MultiTerm, download. 311 словарных статей. — ETS Publishing House, 2003 (<http://soft.bankir.ru/catalog/company.php?!D=5621>).
11. Яровая Л. В. Русская морская терминология судовождения (лингвистический анализ). — Одесса, 2002.
12. Canestri A. Guida di conversazione italiano-russa. — М., 1992.

Е. А. Агенідзе

ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ НАВЧАЛЬНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ РЕЦЕПТИВНОГО ТИПУ

Авторка обґрунтовує необхідність і методичну доцільність написання навчальних термінологічних словників російської мови рецептивного типу для іноземних студентів і аспірантів технічних вузів і пропонує проект такого словника, що відрізняється від продуктивних і рецептивно-продуктивних словників.

Ключові слова: російська мова як іноземна, методика викладання російської мови як іноземної, лексикографія, термінологія, читання, рецептивний словник.

E. A. Agenidze

PARTICULARITIES OF BUILDING OF RUSSIAN EDUCATIONAL TERMINOLOGICAL PASSIVE DICTIONARIES

The author bases one's arguments on facts of necessity and methodical expedient for the creation of Russian educational terminological passive dictionaries for foreign students of technical colleges and universities. The project of passive dictionary which differs from active and active-passive dictionaries is performed in this article.

Key words: Russian as a foreign language, methods of teaching Russian as a foreign language, lexicography, terminology, reading, passive dictionary.

УДК 811.161.2:001.4.000.81:004

Л. М. ФІЛЮК

НОРМАТИВНИЙ ТА ДЕСКРИПТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНІВ

Статтю присвячено проблемам застосування дескриптивного та прескриптивного підходів до вивчення термінів інформатики в українській мові.

Ключові слова: термінознавство, дескриптивний та прескриптивний підходи, українська мова, термінологія інформатики.

Вже кілька десятиріч точаться дискусії про розуміння терміна як головної одиниці термінологічних систем і об'єкта дослідження термінознавства. Це питання, справді, є наріжним для розгортання термінологічних досліджень, оскільки від того, що ми вкладатимемо в поняття «термін» залежатиме, насамперед, які методи його дослідження ми оберемо.

Об'єктом вивчення термінознавства є термінологічні системи, що являють собою сукупність термінів певної галузі науки і, за найпоширенішою думкою, становлять собою частину загальнолітературної мови. Так як інші слова, вони оформлені за законами даної мови відповідно до наявних системних зв'язків та норм. Тому, з формального боку, терміни і загальна лексика мають небагато відмінностей. Однією з найпомітніших формальних відмінностей між цими двома великими групами лексики є помітно більша кількість запозичень з інших мов серед термінологічної лексики, насамперед, слів з інших мов, сконструйованих на підґрунті латинської та грецької мов.

Другою досить виразною формальною рисою термінологічної лексики є вживання словосполучень, найчастіше з об'єктним та атрибутивним складниками на взірць *вбудовані засоби перевірки, ключ команди, негайна зупинка, пристрій читання ідентифікаційних карток, порожня команда, процесор бази даних, процесор друку, растровий шрифт, спосіб адресації, циклічний буфер*. Це теж слугує забезпеченню семантичної точності та дефінітивності.

Менш виразною особливістю термінів є наявність значної доли похідних одиниць. Як відомо, деривати організуються у словотвірні ланцюжки, словотвірні типи, словотвірні парадигми, словотвірні гнізда і т. д., що експліцитно представляє їх системні зв'язки. Наявність таких послідовних зв'язків серед термінів забезпечує їх велику системність, що є однією з вимог до термінології будь-якої галузі.

Зі змістового боку, термінам притаманна однозначність (принаймні, в межах окремої галузі), чітка окресленість значення, тобто дефінітивність, наявність лише логіко-поняттєвого складника в семантичній структурі. Ця субстанціальна точка зору на термін донедавна широко підтримувалася [6].

Але ні формальні, ні семантичні особливості термінів не є визначальними для їх розмежування з іншою лексикою, серед якої можуть бути і запозичені слова, і атрибутивні та об'єктні словосполучення, і похідні слова. І звичайна лексика може бути однозначною, означати чітко окреслене поняття, не мати конотативних сем і т. ін.

Більш визначальною для термінів є їх функціональна риса: вони функціонують у галузях науки, техніки, мистецтва тощо. Їх основна функція — упорядкування знань і концепцій. В. В. Німчук вважає, що при визначенні терміна необхідно наголошувати саме на тому, що термін — це слово, яке входить у лексичну систему, одиниці якої пов'язані із спеціальними галузями людського знання, людської діяльності, людських стосунків [8: 118].

Важливою рисою термінів є їхня системність. Уся лексика будь-якої мови являє собою систему, але системність термінологічної лексики зумовлена не лексичною системою певної мови, а системністю самої науки [9]. В одному з останніх визначень поєднують субстанціальний та функціональний підходи до розуміння терміна [3: 14].

Та все ж найвизначальнішою рисою термінологічної лексики, на нашу думку, є її штучність, сконструйованість для потреб науки і т. д. на певному етапі її розвитку. А. Кримський штучність термінології називав навіть «мертвістю» [5: 131]. Адже загальноновживана лексика практично завжди виникає і розвивається спонтанно, без свідомого цілеспрямованого втручання людини. Надзвичайно рідко трапляються випадки, коли свідомо сконструйоване слово, найчастіше письменником, перестає бути оказіоналізмом і стає надбанням усього колективу мовців, наприклад: *мрія* (автор М. Старицький), *вплив* (автор І. Нечуй-Левицький) [4: 530] тощо. Свідоме конструювання термінологічної лексики пов'язане з їх функціональною рисою: терміни свідомо конструюються для потреб науки, техніки, мистецтва, суспільного життя у зв'язку з їх розвитком, виникненням нових реалій, нових наукових фактів і т. д. Про цю рису термінології знають усі вчені, однак чомусь вона не відображена в дефініціях.

Поза тим, ця риса є вельми важливою для розуміння суті терміна і методики його дослідження, адже вибір і характер методу визначається також у розгляді діалектичного зв'язку між суб'єктом і об'єктом пізнання [7: 99]. Коли загальноновживану лексику, як і інші одиниці мовної системи, досліджують, насамперед, описовими методами, що передбачають на першому етапі класифікацію та систематику одиниць, а на другому — пояснення їх функціонування, то щодо термінологічної лексики цього явно не досить. Якщо вона свідомо і цілеспрямовано конструюється, повинні бути опрацьовані наукові засади для такої діяльності вчених-мовознавців, а це передбачає зовсім не об'єктивну відсторонену описовість, а значною мірою суб'єктивну нормалізаторську працю. Йдеться про особливі підходи до пізнання, що їх називають дескриптивним (він включає всі описові методи та прийоми наукового аналізу) і прескриптивним (він складається з методів та прийомів свідомого і цілеспрямованого унормування мовних одиниць).

Г. М. Яворська опозицію дескриптивний — прескриптивний вважає однією з ряду відомих дихотомій [10: 16], що відповідають двом різним точкам зору на мову: об'єктивній (безоцінній) та нормативній. При цьому до сфери прескриптивного підходу потрапляє проблематика нормалізації та кодифікації літературних мов, включно з питаннями мовної норми. Важливо підкреслити, що цей підхід передбачає обов'язкову оцінку лінгвістичного матеріалу, тобто надання одним мовним явищам (а в нашому випадку термінам) переваги в якомусь відношенні над іншими [10: 17]. Якщо застосування прескриптивного підходу щодо інших мовних одиниць і досі нерідко піддається критиці через його суб'єктивність, то щодо створення термінів — саме прескриптивний підхід повинен бути визнаний пріоритетним. Таке визнання ґрунтується на розрізненні двох видів мовних норм — системних, тобто таких, які диктуються самою мовною системою і притаманні як літературній мові, так і діалектам, та прескриптивних, які притаманні лише літературній мові [1: 11]. На лексико-семантичному рівні відбувається взаємодія системних та прескриптивних норм з чітко вираженою зоною дії системних норм і зоною дії прескриптивних норм. Межа ж між цими зонами розмита, нестала, рухома, і мовознавцям-прескриптивістам слід постійно пам'ятати про реальність загрози поширення прескриптивних норм за межами зони їх діяльності [1: 12]. Йдеться про розумне, виправдане співвідношення між дескриптивним та прескриптивним підходом під час дослідження загальноновживаної лексики, і таке співвідношення повинно бути на користь підтримання системних норм, отже, на користь дескриптивного підходу.

Інша справа в галузі термінологічної лексики. Безперечно, ця лексика теж повинна підлягати системним нормам, але внаслідок особливостей сконструйованості тут на перший план виступає прескриптивна норма, а отже, прескриптивний підхід.

Таким чином, робота в галузі термінології передбачає як дескриптивний, так і прескриптивний підходи, проте їх співвідношення відрізняється від вивчення загальноновживаної лексики на користь прескриптивного підходу.

Прескриптивний підхід у термінознавстві використовують, насамперед, на такому важливому етапі, як етап конструювання термінів. Плин цього етапу може відбуватися по-різному, залежно від конкретної ситуації. Виділяють три основні способи становлення термінів: 1) називання основних одиниць, виділених у складі дослідженого об'єкта; 2) відшукування нових назв для усунення омонімії термінів і нетермінологічних слів; 3) розширення кола термінів у зв'язку з найменуванням нововідкритих складових частин об'єкта [8: 125]. Але в будь-якому разі відбувається процес творчого свідомого конструювання терміна.

У цьому випадку прескриптивний підхід реалізується спочатку в системі вимог до конструювання термінів. Найчастіше висувають такі вимоги до терміна [2: 12—13]:

1. Термін повинен відповідати правилам і нормам певної мови. Ми б сказали точніше, що термін повинен узгоджуватися з системними нормами даної мови. Це значить, сконструйований термін, що сам є наслідком прескриптивної норми, по можливості повинен природно входити до лексико-семантичної системи, не сприймаючись як «чужорідне тіло».

2. Термін повинен бути систематичним, тобто природно входити до відповідної терміносистеми.

3. Термінові повинна бути притаманна властивість дефінітивності. Тобто кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне поняття.

4. Термін повинен бути точним.

5. Частина мовознавців наполягає на тому, що термін повинен бути коротким, попри те, що дана вимога суперечить попередній, тобто вимозі точності. Реально існує велика кількість не тільки однослівних, а й дво-, три- і багатослівних термінів.

6. Термін повинен бути однозначним. Оскільки повної однозначності, тобто однозначності стосовно всієї лексичної системи домогтися важко (власне, вона не є необхідною), ця вимога поширюється лише на сферу однієї терміносистеми.

7. Термін не повинен мати синоніми, бо термінологічна синонімія заважає їх розумінню.

8. Термін повинен бути експресивно нейтральним, хоча повної експресивності позбутися навряд чи можливо.

9. Термін має бути милозвучним.

У подальшому прескриптивний підхід реалізується в уніфікації термінології певної галузі, особливо за наявності термінів-дублетів. Учений-термінолог оцінює такі терміни і на підставі вказаних вимог робить вибір на користь одного з них, який оголошується єдино правильним і вноситься у термінологічні словники. Надалі вживають тільки цей нормативний термін.

Але пріоритетність прескриптивного підходу зовсім не вилучає з ужитку інший, дескриптивний підхід. Звичайно, на етапах конструювання термінів та уніфікації терміносистем переважає саме прескриптивний, чи, вужче, нормативний підхід. Однак для успішного конструювання термінів і розбудови терміносистеми слід вивчати саму терміносистему, процес становлення і розвиток якої важче свідомо контролювати. Безумовно, на цьому етапі обов'язковим є дескриптивний підхід, який дає змогу побачити всю терміносистему, вивчити її у різних мовних аспектах, на різних мовних рівнях і т. ін.

Отже, прескриптивному підходу повинен передувати дескриптивний, бо етап вивчення терміносистеми передуює етапові конструювання термінів для неї. Звичайно, йдеться про вже достатньо сформовану терміносистему якоїсь галузі, стан 3 за В. В. Німчуком [8: 125], коли відбувається розширення кола термінів у зв'язку з найменуванням нововідкритих складових частин досліджуваного об'єкта. Для створення самої терміносистеми разом із виникненням нового наукового напрямку, коли з'являється новий об'єкт для дослідження і відбувається виділення складових частин цього об'єкта, які потрібно відповідно номінувати, порядок підходів буде інший: спочатку актуалізується прескриптивний підхід: на підставі з'ясування структури об'єкта, логічних відношень між частинами об'єкта, їх властивостей, функцій тощо з урахуванням вищезазначених вимог конструюється робочий варіант терміносистеми. І лише після цього застосуванням методів і прийомів дескриптивного підходу цю терміносистему поліпшують, доводять до рівня кодифікованої.

1. Бондар О. І. Система орієнтирів та координат у прескриптивній лінгвістиці: Лінгвоекотологічний підхід // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 8—15.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціологічні аспекти. — К., 2000.
3. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем. — М., 2003.
4. Історія української мови: Лексика і фразеологія. — К., 1983.
5. Кримський А. Ю. Про нашу літературну мову // Твори: У 5 т. — К., 1973. — Т. 3. — С. 130—135.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. — М., 1961.
7. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів. — К., 1988.
8. Німчук В. В. Термінологічна система як результат пізнаності об'єкта // Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів. — К., 1988. — С. 117—126.
9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. — М., 1989.
10. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. — К., 2000.

Л. Н. Филук

НОРМАТИВНИЙ И ДЕСКРИПТИВНИЙ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ТЕРМИНОВ

Статья посвящена проблемам применения дескриптивного и прескриптивного подходов к изучению терминов информатики в украинском языке.

Ключевые слова: терминоведение, дескриптивный и прескриптивный подходы, украинский язык, терминология информатики.

L. N. Fyluk

NORMATIVE AND DESCRIPTIVE APPROACHES TO THE STUDY OF TERMS

In the article descriptive and prescriptive approaches to the study of terms are considered.

Key words: term, descriptive and prescriptive approaches, Ukrainian, terminology of informatics.

МАЙ ЛИКУНЬ

ЕДИНИЦЫ ИЗМЕРЕНИЯ В РУССКО-КИТАЙСКИХ ДОГОВОРАХ
КОНЦА XVII — НАЧАЛА XX вв.

В статье исследованы способы передачи безэквивалентных для русского языка китайских апеллятивов и безэквивалентных для китайского языка русских апеллятивов, которые называют календарные даты, денежные единицы, единицы измерения расстояния, площади, массы, емкости, объема, в русских текстах двусторонних российско-китайских договоров об экономических отношениях.

Ключевые слова: язык и культура, социолингвистика, безэквивалентное слово, экономическая терминология, единицы мер, текст договора, русский и китайский языки.

Исследование русско-китайских языковых параллелей в текстах экономического содержания является актуальным в начале XXI века, когда быстрыми темпами возрастает экономическое сотрудничество Китая с Россией и другими странами СНГ, усиливаются интеграционные процессы в производственной, финансовой, торговой сферах. Одной из серьезных проблем при заключении международных сделок во все времена было определение эквивалентных единиц расчета, меры и времени.

Цель данной статьи — установить, как китайцы и русские до принятия метрической системы измерений и григорианского календаря фиксировали меры длины, площади, объема, времени и денежный эквивалент расчетов в двусторонних экономических документах. Языковым знакам, именующим материально-денежный расчетный эквивалент, счет времени, единицы измерения расстояния, площади, объема, веса принадлежит важная роль в изучении истории культурного взаимодействия народов Китая и России. Российско-китайские экономические межгосударственные договоры являются авторитетным источником изучения этого процесса. Материалом нашего исследования послужили тексты российско-китайских договоров конца XVII — начала XX вв.

Общепризнанным расчетным эквивалентом в русско-китайском приграничье в XVII—XVIII вв. были шкурки животных: *соболя* — 貂皮 [дяо пи], *белки* — 松鼠皮 [сун шу пи]. Напр.: *А урянхи в которую сторону платили по пяти соболей, впредь оставлены по прежнему у своих владельцев* [11: 20]. В середине XIX в. еще был узаконен натуральный обмен в российско-китайской торговле на северо-востоке Китая, в Илийском крае. Напр.: *Купцы обоих государств производят между собою меновую торговлю и устанавливают цену свободно и по своему произволу* [12: 27]. В качестве универсального расчетного эквивалента здесь, как и на протяжении нескольких тысячелетий до этого, служили *овцы* — 羊皮 [ян пи]. Их в эти пустынные районы пригоняли с российской стороны. Наиболее же востребованным китайским товаром здесь еще со времен «Шелкового пути» были ткани. Именно поэтому обязательную обменную пошлину российские купцы платили *баранами*, а поощрялись китайскими властями за каждого переданного в китайскую казну барана одной *дабой* ткани (大布 [да бу]). Напр.: *Ели русские купцы пригонят баранов в Или или Тарбагатай для промена, то местное начальство выменивает для казны из десяти баранов двух, выдавая за каждого промененного барана по куску холста (дабу — законной меры)...* [12: 29]. 1 *даба* ткани соответствовала приблизительно нынешнему 1 *бу*, то есть 1,6 м, что считалось эквивалентом русской *маховой сажени* (расстоянию между концами пальцев расставленных в стороны рук человека).

Обычным для российско-китайских договоров третьей четверти XIX в., когда ведущие европейские страны, особенно Франция, делали активные попытки унифицировать систему мер и весов во всем мире, является отсутствие указания на конкретные валютные единицы. Обычно стороны договаривались о принципах расчета, который осуществлялся уже по действующим в разных местах тарифам и правилам или указывался материал, из которого изготавливались деньги. О бумажных деньгах не идет речи в этих документах. Напр.: *В торговле сухопутной впредь не должно быть никаких ограничений относительно <...> употребляемого капита-*

ла. В торговле морской и во всех подробностях ее производства, как-то: представлении объявлений о привезенных товарах, уплате якорных денег, пошлин по действующему тарифу и т. п., русские купеческие суда будут сообразоваться с общими постановлениями об иностранной торговле в портах Китая [13: 32]. Как русские в Китае, так и китайские подданные в России, в местах, открытых для торговли, могут <...> продавать и покупать разные товары оптом и в розницу, на деньги или посредством мены, давать и брать в долг по взаимному доверию [14: 37]. При конфискации товара купец может <...> уплатить за товар серебром... [16: 52].

С конца XIX в. тексты двусторонних российско-китайских документов содержат указания на валюту, в которой производятся предусмотренные этими документами операции. Напр.: *Китайское правительство внесет в фунтах стерлинг сумму, составляющую девять миллионов металлических рублей, то есть один миллион четыреста тридцать одну тысячу шестьсот шестьдесят четыре фунта стерлинг два шиллинга, братьям Беринг и К° в Лондоне, в шести равных частях, по двести тридцати восьми тысяч шестьсот десяти фунтов стерлинг тринадцати шиллингов восьми пенсов каждая...* [18]. *Китайское правительство обязуется назначить на уплату процентов и погашения займа 1895 года в 400 миллионов франков золотом номинально часть доходов от морской таможни...* [19: 68]. *Китайское правительство внесет сумму в 5000000 (пять миллионов) купин-таэлей в Русско-Китайский банк и будет участвовать пропорционально этому вкладу в прибылях и убытках Банка...* [21: 74]. Внутри страны 1 *купин-таэль* (库平两 [ку пин лян]) (из малайского) соответствовал 1 *ляну/лану* [两]. Аpellлятив *таэль* мотивирован названием единицы массы, которой до сих пор пользуются в Южной Азии. 1 *таэль* эквивалентен 31,25 грамма. В современном Китае это азиатский рыночный *лян*, европейский рыночный *лян* равен 50 г, внутренний же казначейский *лян* эквивалентен 37,301 грамма. До изобретения бумажных денег *таэль/лян* был мерой веса серебра. Напр.: *...В 1861 г. в Сямэне <...> агенты этой фирмы продавали опиум (мальвийский) по 190 тыс. лянов за пикюль, тогда как в Индии он стоил в пересчете на китайское серебро 840 лянов...* [9: 173]. Используя название китайских денег *лян/лан* как экзотизм, русские в XIX — начале XX вв. для именованя разменной монеты (*цянь 錢*) часто использовали субститут *золотник*, приблизительно равный *цяню* в весовом выражении. Напр.: *Выручка от продажи русских товаров в Китае составила 11507 ланов 7 золотников...* [8: 94]. Рыночный *цянь* эквивалентен сегодня 3,125 г/5 г, казначейский *цянь* — 3,7301 грамма; русский же *золотник* был эквивалентен 4,266 грамма. Такое смешение аpellлятивов, именующих деньги, свидетельствует о том, что в XIX — нач. XX вв. деньги в сознании китайцев и русских еще связывались с определенным весовым эквивалентом драгоценного металла.

Григорианский календарь был официально утвержден в Китае и в России почти в одно время: в Китае — 20 ноября 1911 г., в России — 14 февраля 1918 г. До начала XX в. в Китае пользовались календарем китайской циклической эры, первым годом которой, по преданию, является первый год царствования легендарного правителя Хуан Ди (2637 г. до н. э.) [1: 36]. До начала XVIII в. в России пользовались византийским календарем, первым днем которого, по преданию, был день сотворения мира (5508 г. до н. э.). Напр.: *Дан при границах Царского Величества в Даурской земле, лета 7197-го августа 27-го дня* [10: 11]. С начала XVIII в. более двухсот лет Россия пользовалась юлианским календарем, опаздывавшим на две недели за григорианским. Разные традиции летосчисления требовали от авторов российско-китайских двусторонних документов быть внимательными при переложении дат. В документах датировка их подписания обычно двойная: российская и китайская. Напр.: *Заключены в г. Пекине в лето от Рождества Христова тысяча восемьсот шестьдесят девятое, месяца апреля в пятнадцатый день (правления Тун-чжи, 8-го года, 3-й луны, 16-го числа)* [16: 54]. *Составлено в двух экземплярах в Пекине марта 26 дня 1902 г., а по китайскому летосчислению в 28 год правления Гуан-суй, третьей луны в первый день* [22: 93]. В конце XIX в. в некоторых документах появляется уточнение юлианской датировки григорианской. Это является свидетельством частого использования в то время в Китае и России для международных сношений григорианского календаря. Напр.: *Учинено в С.-Петербурге <...> 24 июня (6 июля) 1895 года, по китайскому же летоисчислению в 14-й день 5-й луны 21-го года правления Гуан-суй Дайцинской династии* [19: 69]. Международные документы с датировкой только в одной календарной системе встречаем крайне редко. Напр.: *Заключен в Санкт-Петербурге, февраля двенадцатого дня тысяча восемьсот восемьдесят первого года* [17: 60].

По этому договору Россия после десятилетнего присутствия в Синьцзяне выводила свои войска, но Китай терял контроль над частью территории.

В русской датировке ряда российско-китайских документов находим следы влияния китайского календаря. Так, в XIX в. параллельно с юлианской, а иногда и григорианской датировкой дано указание на порядковый номер года правления российского императора, при котором заключался этот документ. Напр.: *Июля двадцать пятого дня, тысяча восемьсот пятьдесят первого года, а государствования Его Императорского Величества, Государя Императора и Самодержца Всероссийского в двадцать шестой год* [12: 29]. *Заключен и подписан в столичном городе Пекине, в лето от Р. Х. тысяча восемьсот шестидесятое, ноября во второй — четырнадцатый день, царствования же Государя Императора Александра Второго в шестой год; а Сянь-фэн десятого года, десятой луны во второе число* [14: 40].

Россия одной из первых в числе 17 стран в 1875 г. подписала в Париже Международную метрическую конвенцию и официально приняла метрическую систему мер. Китай присоединился к этой конвенции только через 100 лет, в 1976 г. Следовательно, до конца XX в. решение совместных российско-китайских экономических вопросов было невозможным без учета этого фактора. Необходимо было учитывать также, что некоторые единицы мер имели отличия в разных провинциях Китая. Например, А. М. Воронец и Г. Н. Попов в 1928 г. пишут, что расстояние в 1 *ли* равно 1800 *чи*, то есть 642,5 метра. Легенда гласит, что это расстояние составляет 1/100 пути носильщика в десятичасовой день его движения [5: 12]. М. Барановский и С. Шварс-салон в это же время утверждают, что официально 1 *ли* в Китае соответствует 619,25 м [2]. Современная система строительного *чи* представляет 1 китайский *ли* эквивалентом 576 м, а в системе рыночного *чи* 1 *ли* равен 500 м [4: 173]. В Китае часто пользуются также единицей длины *чжаном*. 1 *чжан* [丈] равен 10 *чи* [尺]. По преданию, эти единицы известны еще со времен Хуан Ди, который предложил использовать в качестве эталона мер длины, массы и объема духовую трубу [5: 12]. Длина трубы делилась на 90 равных частей *фун* [分]. 10 *фун* составляли 1 *тсун* [寸], 10 *тсун* равнялись 1 *чи*, который был близок *футу*. По данным разных источников, равен от 0,32 м (по системе строительного *чи*) [2: 163] до 0,3579 м [6]. Современные таблицы рыночных мер длины эквивалентом 1 *чи* называют 0,3333 м, то есть 3 *чи* в 1 метре. Отсюда и колебания в длине *чжана*, известного у русских как «китайская сажень» [3: 271]. (Однако *чжан* не мог иметь тех же экстралингвистических оснований, что и русская *косая сажень* (расстояние от подошвы левой ноги до конца вытянутой вверх правой руки (2,1336 м), так как по физическим параметрам человека такое расстояние не может быть 3,2—3,5 м).

При проведении территориальных границ в текстах международных документов обычно старались не пользоваться мерами расстояния, привязывая границу к местности с помощью постоянных природных ориентиров. Напр.: *Западная часть Илийского края присоединяется к России... Граница... будет следовать, начиная от гор Беджинтау, по течению реки Хоргос до впадения ее в реку Или и, пересекши последнюю, направится на юг к горам Узунтау, оставив к западу селение Кольджат. Оттуда она направится на юг, следуя по черте, определенной в протоколе, подписанном в Чугучаке в 1864 году* [17: 56—57]. Однако не всегда природных ориентиров достаточно. В этом случае авторы документов стремятся привязать границу к географическим ориентирам, называя эти ориентиры основным и вариантным (если он есть) топонимом, но все же не обходятся без использования меры расстояния там, где ориентиров недостаточно. Напр.: *...Восточная граница между двумя государствами, начиная от слияния рек Шилки и Аргуни пойдет вниз по течению реки Амура до места слияния... с рекою Усури. Земли, лежащие по левому берегу (на север) реки Амура, принадлежат Российскому государству, а... на правом берегу (на юг) до устья реки Усури принадлежат Китайскому государству. Далее, от устья реки Усури до озера Хинкай, ... по рекам Усури и Сунгача... к реке Бэлэн-хэ (Тур)... по горному хребту, к устью реки Хубиту (Хубту), а отсюда по горам, лежащим между рекою Хуньчунь и морем, до реки Тумыньцзян. Граничная линия упирается в реку Тумыньцзян на двадцать китайских верст (ли) выше впадения ее в море* [14: 34—35]. *Российская и французская концессии отводятся на западном берегу р. Янцзы, ниже английской концессии, ниже английской концессии, вдоль по берегу реки до ворот Туңцимынь на пространстве в двести восемьдесят восемь чжан...* [20: 70].

Разное толкование реального содержания 1 *ли*, 1 *чжана* и других мер длины и площади, их приблизительность и естественные процессы изменения берегов и всего природного ландшафта могли приводить к злоупотреблениям и конфликтам. Ср.: *По границе обоих государств,*

на расстоянии 100 китайских ли в ту и другую сторону производится торговля беспошлинно... [15: 43]. — По границе обоих государств, на расстоянии 100 китайских ли (около 50 русских верст) в ту и другую сторону ведется торговля беспошлинно... [16: 50]. Ввод русского эквивалента в уточненные правила торговли понадобился в связи с тем, что 100 китайских ли торговцы пытались «растянуть» до 100 русских верст, уводя глубже от границ беспошлинную торговлю. Еще пример: в местах, где русская концессия соприкасается с городской стеной, должно быть оставлено пространство в пять чжан, не входящее в состав концессии; оно будет служить исключительно для проведения дороги... [20: 71]. Эта статья была включена в связи с тем, что при разливе Янцзы пять чжан у стены, по промерам, должны были входить в зону концессии.

К концу XIX в., когда экономическое сотрудничество России и Китая уже не ограничивалось приграничной торговлей, а приобрело многогранный характер внутри Китая (чайное производство, транспортное строительство, торговля и др.), в русских текстах двусторонних документов резко увеличивается количество безэквивалентной лексики китайского происхождения ЛСГ 'единицы мер'. Напр.: Русская концессия имеет площадь в четыреста четырнадцать му шесть фынь пять ли (около 26 десятин). С каждого му собирается ежегодно поземельный налог серебром один цянь один фынь семь ли, следовательно, сорок восемь лан пять цяней один фынь четыре ли, и рисом — 2 шэн восемь гэ; каждый дань рису стоит три лана, следовательно, всего рису — на восемьдесят три лана восемь цяней четыре фыня два ли, каковая сумма ежегодно в четвертую луну имеет быть поставляема русским консулом ханьцзянскому чжисяню... [20: 70—71]. Ширина колеи должна быть та же, как и на русских железных дорогах (5 русских футов соответствует приблизительно 4 китайским футам и 2 1/2 дюймам) [21: 75]... Путем взимания с опиума ввозной пошлины (в размере 30 лянв с пикуля) покрыть дефицит в казне... [9: 172]. Площадь в 1 му [畝] по системе строительного чи соответствует 6,144 ара, по рыночной системе — 6 2/3 (6,6667) ара. В 1 му — 10 фэнь. 1 фэнь [分] эквивалентен 61,44 м² (66,67 м²) и состоит из 10 м² ли. 1 ли [厘] равен 6,144 м² (6,667 м²). Емкость в 1 дань [石] по системе строительного чи и казначейского лян соответствует 103,54688 литра, а по рыночной системе — 100 л и состоит из 10 доу [斗] или 100 шэн [升], или 1000 гэ [合]. Следовательно, 1 доу эквивалентен 10,354688 л (10 л), 1 шэн — 1,0354688 л (1 л), гэ — 0,10354688 л (0,1 л) [4: 177—178]. Железные дороги в Китае строили фирмы разных стран, поэтому в контрактах необходимо было договариваться о ширине колеи, так как она неодинакова в разных странах. Контракт на строительство КВЖД заключался уже после подписания Россией Метрической конвенции, но в Китае пользовались своей системой мер, поэтому в русском тексте не используются метрические единицы мер. 1 русский фут равнялся 12 русским дюймам, то есть 0,3048 м, а 1 дюйм — 10 линиям, то есть 25,4 мм. Единица, которую условно называли китайским футом, — это чи (32 см/33 1/3 см), о котором сказано выше. Китайский дюйм — это цунь [寸] (3,2 см/3 1/3 см). Разумеется, цунь только условно можно назвать дюймом, так как появление этой единицы не связано с шириной большого пальца руки [7: 548—549]. Интересно значение принятой в Юго-Восточной Азии меры веса — пикуль. В китайский язык это слово пришло из японского или малайского, в которых это слово имеет значение «ноша; нести на спине». В международную торговую терминологию это слово ввели португальские купцы, торговавшие на Зондских островах и на юге Китая в XVII в. [2: 99]. Это та мера веса, которую мог переносить опытный грузчик. Она равна 147,67 русским фунтам (1 русский фунт равен 32 лотам, то есть 96 золотникам, что эквивалентно 409,51241 грамма) или 133 1/3 английского фунта, или 120 гинь [斤], или 60,5 кг.

Анализ текстов двусторонних российско-китайских документов, отражающих процесс экономического сотрудничества между двумя странами, позволяет сделать вывод о том, что одной из реалий, которая указывает на разницу культурных и экономических традиций китайского и русского народов, является измерение пространства и времени. Имея разные традиции счета времени, денег, расстояния, площади, массы, емкости, объема, китайцы и русские на разных хронологических этапах экономического сотрудничества используют разные способы передачи безэквивалентных единиц измерения в деловых документах. В русских текстах для наименования традиционных китайских единиц измерения длины, площади, емкости, объема, массы чаще всего используют безэквивалентные заимствования, экзотизмы, письменная передача которых происходит обычно способом транслитерации (му, ли, чи, чжан, пикуль, цунь, дань, фэнь, гинь, шэн, гэ, лян, цянь, таэль, даба и под.), реже — описательно, с помощью русского апеллятива

или интернационализма, денотативно близкого китайскому, с добавлением слова *китайский* (*китайская верста, китайская сажень, китайский дюйм, китайский фунт* и под.). Очень редко используется калькирование (*золотник, луна, год, день* и под.). Тексты об экономическом сотрудничестве России и Китая XVI—XX вв. — важный источник исследования культурных и языковых контактов народов этих стран.

1. *Альфа и Омега*: Краткий справочник. Изд. 4-е. — Таллинн, 1991.
2. *Барановский М., Шварсалон С.* Что нужно знать о Китае. — М.—Л., 1927.
3. *Березкина Э. И.* Математика Древнего Китая. — М., 1980.
4. *Большой китайско-русский словарь* / Под ред. И. М. Ошанина. — М., 1983.
5. *Воронец А. М., Попов Г. Н.* О мерах и счете древности. — М.—Л., 1928. — Вып. 1.
6. *Новейший словарь* иностранных слов и выражений. — Минск—М., 2001.
7. *Петрушевский Ф.* Единицы мер // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб., 1894. — Т. 22 (XIa). — С. 548—551.
8. *Сладковский М. И.* История торговых отношений народов России с Китаем (до 1917 г.). — М., 1974.
9. *Хохлов А. Н.* Иностраный капитал в Китае: торговля, предпринимательская деятельность и банковское дело (вторая половина 19 в.) // Социально-экономические и политические проблемы Китая в новое и новейшее время. — М., 1991. — С. 164—201.
10. *Нерчинский мирный договор* между Россией и Китаем о границах и условиях торговли (27.08.1689 г.) // Русско-китайские отношения. 1689—1916. Официальные документы. — М., 1958. — С. 9—11.
11. *Кяхтинский трактат* с условиями политических и экономических взаимоотношений между Россией и Китаем (21.10.1727г.) // Там же. — С. 17—22.
12. *Трактат*, заключенный между Россией и Китаем, о торговле в Кульдже и Чугучаке (25.07.1851 г.) // Там же. — С. 26—29.
13. *Тяньцзиньский трактат* между Россией и Китаем об условиях политических взаимоотношений (1.06.1858 г.) // Там же. — С. 30—34.
14. *Пекинский дополнительный договор* об определении русско-китайских границ, порядке дипломатических сношений и о торговле в Кульдже (2.11.1860 г.) // Там же. — С. 34—40.
15. *Правила сухопутной торговли* между Россией и Китаем (20.02.1862 г.) // Там же. — С. 42—45.
16. *Правила сухопутной торговли* между Россией и Китаем (15.04.1869 г.) // Там же. — С. 49—54.
17. *С.-Петербургский договор* между Россией и Китаем об Илийском крае и торговле в Западном Китае (12.02.1881 г.) // Там же. — С. 54—60.
18. *Протокол* об уплате Китаем России по С.-Петербургскому договору 9 млн. рублей (12.02.1881 г.) // Там же. — С. 60.
19. *Декларация* между Россией и Китаем о предоставлении Китаю займа (24.06.1895 г.) // Там же. — С. 67—69.
20. *Положение* о русской концессии в Ханькоу (21.05.1896 г.) // Там же. — С. 70—72.
21. *Контракт* на постройку и эксплуатацию Китайско-Восточной железной дороги (27.08.1896 г.) // Там же. — С. 74—77.
22. *Соглашение* между Россией и Китаем относительно Маньчжурии (26.03.1902 г.) // Там же. — С. 91—93.

Май Лікунь

ОДИНИЦІ ВИМІРЮВАННЯ В РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ДОГОВОРАХ КІНЦЯ ХVІІ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті досліджено способи передачі безеквівалентних для російської мови китайських апеллативів і безеквівалентних для китайської мови російських апеллативів, що називають календарні дати, грошові одиниці, одиниці вимірювання відстані, площі, маси, ємності, об'єму, в російських текстах двосторонніх російсько-китайських договорів про економічні відносини.

Ключові слова: мова та культура, соціолінгвістика, безеквівалентне слово, економічна термінологія, одиниці мір, текст договору, російська та китайська мови.

Mai Likun

UNITS OF MEASURES IN THE RUSSIAN-CHINESE TREATIES OF THE END OF 17 — THE BEGINNING OF 20 c.

Means of transferring nonequivalent appellatives, which denote calendar dates, monetary units, units of distance, square, weight, capacity, volume measurements in the texts of Russian-Chinese treaties of trade relations in Russian and Chinese languages are analyzed in the article.

Keywords: language and culture, sociolinguistics, nonequivalent words, economic terminology, unit of measures, text of treaty, Russian and Chinese languages.

УДК [811.112.2+811.161.1]’373.22/612.2:159.922.4

Ю. С. КУРИЛО

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ МЕТАФОРИЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ ФИТОНИМОВ НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ (СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

В статье представлена сравнительно-сопоставительная характеристика русских и немецких литературных фитонимов, образованных на основе метафоризации.

Ключевые слова: фитоним, метафора, русский язык, немецкий язык, языковая картина мира.

Сопоставительное изучение языковых систем приобретает в последние годы все большую широту и актуальность, что позволяет выявлять национальные особенности языковых картин мира различных этносов. Сопоставление словарного состава различных языков дает возможность обнаружить широкий пласт семантических различий, обусловленных собственно языковыми, этнолингвистическими, психоллингвистическими и другими факторами. Ведь каждый язык отражает определенный способ восприятия и организации мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую модель или картину мира.

Названия растений — очень древняя, богатая и ценная лексическая группа каждого языка. Человек, именуя различные реалии, связанные с флорой, не передает содержания всего понятия, а подчеркивает один из признаков и именно тот, который представляется ему наиболее значимым. В связи с этим наименования фитонимов русского и немецкого языков дают интереснейший материал для изучения национально-специфических признаков и понятий, которые легли в основу их номинации.

В нашей работе, в первую очередь, представлены русские и немецкие наименования декоративных цветов и кустарников, которые окружают человека в его повседневной жизни. Ведь наименования именно таких реалий позволяют получить более полную и новую информацию о национальном видении, национальной картине мира.

В ходе работы проанализировано около 350 русских и немецких фитонимов. Теоретической базой нашего исследования послужили труды В. фон Гумбольдта, А. А. Потебни о национальной специфике языка, об особенностях отображения в нем объективной действительности, работы Н. Д. Арутюновой, А. А. Уфимцевой, В. Г. Гака о проблемах знаковости языка, работы И. В. Сабодош и Н. П. Панасенко о наименованиях растений у славян. Русские и немецкие фитонимы в нашей работе впервые стали предметом сравнительно-сопоставительного анализа.

Материалом для данной статьи послужили литературные наименования, которые, извлеченные из этимологических и историко-этимологических словарей, ботанического многоязычного словаря Н. Н. Давыдова. Сопоставление также произведено по русско-немецким и немецко-русским переводным словарям. Уточнение сведений о принадлежности растений к классу «декоративных» производилось с использованием энциклопедии Урсулы Крюгер и Ингрид Янтры «100 прекрасных растений в вашем доме».

Для рассмотрения явления языковой картины мира необходимо обратиться к слову, а точнее, к «внутренней форме слова» как выразителю окружающей носителей языка действительности. Интерес к формированию слов в языке, облачения образа в слово возник еще в Древней Греции. Научную оформленность и направленность теория внутренней формы слова получила в середине XIX века в трудах А. А. Потебни. Научные представления о слове и образе зародились у А. А. Потебни в процессе исследования народно-поэтического творчества. Он отмечал, что научное осмысление фольклора может быть продуктивным лишь при большом внимании к вопросам развития языка, ибо «...любой поэтический образ, возникая в сознании народа, запечатлевается в его языке...» [2: 35]. По мысли Потебни, слово как раз осуществляет самый первоначальный и элементарный акт творческого поэтического осмысления действительности. Ученый

указывал, что «в языке человек объективирует свою мысль и имеет возможность задерживать перед собою и подвергать обработке эту мысль» [2: 541—542]. По Потебне, слово становится «вполне словом» только тогда, когда оно единично, пригодно лишь для какого-то уникального случая. В языке же слово всегда имеет объективное содержание, которое предполагает множественность значений для самых разных жизненных ситуаций. И чтобы понять этот подвижный баланс между объективным и субъективным в слове, между звуком и значением, А. А. Потебня использует понятие внутренней формы слова. Необходимо отметить, что именно «внутренняя форма слова» является носителем национально-культурного компонента многих слов. В. Г. Гак подчеркивает, что внутренняя форма — «это семантическая и структурная соотнесенность составляющих слово морфем с другими морфемами данного языка; признак, положенный в основу номинации при образовании нового лексического значения слова. Внутренняя форма слова мотивирует звуковой облик слова, указывает на причину, по которой данное значение оказалось выраженным именно данным сочетанием звуков. Выбор признака, лежащего в основе наименования, не обязательно определяется его существенностью. Это может быть лишь бросающийся в глаза признак, поэтому в разных языках один и тот же предмет может быть назван на основе выделения разных признаков» [1: 125].

По своей внутренней форме названия растений представляют собой интересную и своеобразную группу в лексических системах русского и немецкого языков. Особенностью развития лексических групп наименований растений, как в русском, так и в немецком языке, является отсутствие прямой связи с изменениями во внеязыковой деятельности. В связи с этим названия растений можно отнести к терминологической лексике особого типа. В официальной практике номинации растений ботаники опираются на латинскую терминологию, зафиксированную в специальной литературе, известной немногим носителям языков. Но в силу того, что природа составляет постоянную, важную часть окружающей среды и носителю языка часто приходится обращаться к растениям, он выступает самым активным творцом данной группы лексики.

Проанализированные фитонимы мы распределили по трем группам:

1) слова, совпадающие по своим семантическим составляющим в русском и немецком языках;

2) слова, частично совпадающие по своим семам;

3) слова, различающиеся по семантическим признакам.

Для более глубокого структурно-семантического анализа фитонимов необходимо произвести следующее деление этих основных трех групп, так как именно такое деление позволит выделить и установить ряд закономерностей и особенностей каждого языка в номинации растений.

В группе слов, совпадающих по семантическим признакам, следует выделить общеиндоевропейские наименования, а также номены, имеющие одинаковую внутреннюю форму в русском и немецком языках.

Приведем примеры общеиндоевропейских наименований:

русск. гладиолус	нем. <i>die Gladiole</i>	лат. <i>Gladiolus</i>
русск. лаванда	нем. <i>der Lavandel</i>	лат. <i>Lavandula. L.</i>
русск. жасмин	нем. <i>der Jasmin</i>	лат. <i>Jasminum</i>

Как видно из примеров, индоевропейские наименования имеют почти одинаковую звуковую оболочку в немецком, русском и латинском языках. По количественному соотношению они составляют 40% всех исследованных нами фитонимов. Кроме индоевропейских, в эту группу входят фитонимы с одинаковой внутренней формой в русском и немецком языках. Например: русск. *горец* и нем. *der Knöterich* (дословно на русский переводится как «горец»); русск. *двукрылатка* и нем. *die Doppelpflüge* (как и в русском языке, немецкое наименование состоит из двух корней: «двойной» и «крыло»). Подобные наименования редки. Они составляют всего 15 единиц из исследованных нами 350 фитонимов.

В группе слов, различающихся по семантическому признаку, выделяются наименования, которые не имеют ни общих сем, ни общей этимологической основы.

Напр.:

1) русск. *плющ* и нем. *der Efeu*. Можно предположить, что название восходит к древнерусскому корню *blъvati, так как растение ядовитое и вызывает рвоту [6, 2: 46]. Этимология немецкого наименования утеряно, что свидетельствует о его древнем происхождении.

2) Русск. *георгин* и нем. *die Dahlie*. Русское название заимствовано из немецкого, растение названо в честь профессора Георги (1802 г.). [5, 1: 402]. Современное немецкое название также

отантропонимное: *die Dahlie* — так называли этот цветок в честь шведского ботаника А. Даля [7, 7: 97].

В группе слов, частично совпадающих по семантическому признаку, выделяются наименования, которые в немецком языке имеют ярко выраженную внутреннюю форму. Именно эта группа представляет собой различные виды наименований, которые наглядно показывают различное восприятие предмета (в данном случае растения) у разных этносов. В ходе анализа было выявлено, что универсальным в сопоставляемых нами языках является присутствие следующих признаков в названиях фитонимов: внешний вид растений, вкус, запах и функции. Наиболее продуктивный признак в исследуемых номенах — внешний вид растения. Рассмотрим лексическую группу фитонимов с таким признаком. В эту группу входят слова, обладающие яркой метафорой, прозрачной внутренней формой.

В основе большинства наименований растений, как в русском, так и в немецком языках, лежат такие типы переносного употребления слов, как метафора и метонимия. Напр.: русск. *ночецвет* (*мирабилис*) — цветок, который распускается ночью, — и нем. *die Wunderblume*, *die Vieruhrblume* — «чудесный цветок», «четырёхчасовой цветок», так как распускается ночью всего на 4 часа. Из сопоставления этих номенов видно, что носитель немецкого языка, стараясь максимально точно отразить сущность предмета всего наименования, проявляет специфические качества национальной ментальности: точность и пунктуальность. Ср. также русск. *солнцецвет* (название указывает лишь на цвет растения) и нем. *das Sonnenröschen* (помимо указания на цвет, обозначена и форма цветка: «солнечная розочка»). В немецких лексемах *das Schneeglöckchen* (*подснежник*) и *das Maiglöckchen* (*ландыш*) присутствует яркая сема, которая указывает на форму растения, — ‘колокольчик’. Наблюдения показывают, что признак внешнего вида растения является ведущим при образовании фитонимов.

Для структурирования материала мы будем придерживаться классификации, в которой названия цветов соотносятся со словами, обозначающими разные реалии объективной действительности, окружающей человека. Это наименования **животных, человека, конкретных предметов и абстрактных понятий**.

В ходе анализа выяснилось, что наибольшую по количеству единиц группу составляют немецкие фитонимы, в основе наименования которых лежит сходство с частями тела различных животных или птиц. Сравните: русск. *молочай* (лат. *Euphorbia L*) и нем. *die Wolfsmilch* — буквально «волчье молоко»; русск. *герань* (лат. *Geranium L*) и нем. *die Storchschnabel* — букв. «клюв аиста»; русск. *маргаритка* (лат. *Bellis L*) и нем. *das Gansensblumchen* — букв. «гусиный цветок»; русск. *акантис* (лат. *Acantus*) и нем. *die Bärenklaum* — букв. «медвежий коготь»; русск. *леонтис* (лат. *Leontis k*) и нем. *das Lövenohr, der Lövenschwanz* — букв. «львиный хвост», «львиное ухо».

Своеобразную группу представляют собой наименования, в основе которых лежит сема ‘человек’. Это могут быть наименования, основой которых служат разные признаки, чаще — внешность человека. Сравните: русск. *пармелия* (лат. *Parmelia Ach.*) и нем. *die Schlüsselfleuchte* — с семами ‘ключ’, ‘коса’; русск. *бородач* (*осенчук*) (лат. *Andropogon*) и нем. *das Bardgrass*. Борода и усы внешне схожи с травой. Есть группа фитонимов, созданных благодаря метафорическому переносу по сходству растений с внешним обликом некоторых внутренних органов человека. Напр.: русск. *мертензия* (лат. *Mertensia Roth*) — в нем. *die Lungenwurz*, букв. «корень легкого»; русск. *парназия* (лат. *Parnasia L*) — в нем. *das Herzblatt*, букв. «сердце-лист». Основой метафорического переноса может быть также подобие растения по внешнему виду с чертами лица человека. Напр.: русск. *колеус* (лат. *Coleus Laur*) соответствует в нем. *die Buntlippe*, букв. «цветные губы»; русск. *гемансис* (лат. *Heliopsis*) — нем. *das Sonnenauge*, букв. «солнечные глаза».

В немецком языке встречаются фитонимы, в основе наименований которых признак ‘родственные связи’. Напр., нем. *das Stiefmütterchen*, буквально переводится «мачеха», в русском этому однословному номену соответствует составной: *анютины глазки* (*фиалка трехцветная*).

Интересны немецкие наименования, в основе которых лежит сходство растения с элементами одежды человека. Напр.: русскому *бесцветник* (лат. *Epimedium*) соответствует немецкое *die Sockenblume*, букв. «носок-цветок»; русск. *адлумия* (лат. *Adlumia*) — нем. *die Doppelkarpe*, букв. «двойная шапка».

Примечательны немецкие фитонимы, в основе образования которых лежит сходство растения со столовыми принадлежностями. Напр.: русск. *белоцветник* (лат. *Leucojum. L*) соответствует нем. *die Märzbecher*. В слове *die Märzbecher*, помимо указания на время цветения (*der März* — март), присутствует формант *becher*, букв. «бокал», «стакан».

Встречаются фитонимы, в основе названия которых лежит «профессиональная метафора». Напр.: русск. *пилея* (*артиллерийский цветок*) (лат. *Pilea Pito Sporum*) и нем. *die Kanonierblume*, букв. «артиллерийский цветок». Такое название цветок получил потому, что легкое прикосновение к нему в солнечный день вызывает раскрытие зрелых бутонов, сопровождающееся громким выстрелом пыльцы. Есть наименования цветов по их внешнему сходству с музыкальными инструментами. Напр.: русск. *бигнония* (лат. *Bignonia L*) соответствует нем. *die Trompetenblume*, букв. «труба-цветок».

Отдельную группу составляют наименования, в основу которых положен признак абстрактного значения. Напр.: русск. *мимоза стыдливая* (*комнатная акация*) — при прикосновении к ней лепестки прижимаются к листу, а при воздействии более сильных раздражителей весь листок может свернуться и пожухнуть; немцы этот цветок называют *der Sinnpflanze* — «Sinn» букв. «чувство». Русскому *клеантус* в немецком соответствует *die Ruhmesblume*, а *der Ruhm* переводится как «слава».

Проанализировав литературные наименования русских и немецких фитонимических параллелей, мы можем сделать ряд выводов.

1. Большинство русских и немецких фитонимов построены на основе метафоры и имеют ярко выраженную внутреннюю форму.

2. Наиболее частотной является образная метафора, которая основана на зрительном восприятии человека. Большинство наименований базируются на сходстве по внешнему виду растения.

3. В немецких наименованиях наиболее многочисленную группу составляют фитонимы, в основе которых лежит внешнее сходство растений с различными животными и частями тела животных и птиц.

4. Для немецкой языковой ментальности наиболее важным является подчеркнуть в фитониме один—два наиболее ярких признака, причем для наименования выбирается такой признак, который отражает сходство и подобие максимально точно и конкретно.

5. В русском литературном языке для обозначения цветочных растений чаще всего используются латинские названия.

1. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. — М., 1977.
2. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — М., 1976.
3. *Немецко-русский* (основной) словарь: Ок. 95 000 сл. — М., 1992.
4. *Русско-немецкий словарь*: Ок. 53000 сл. / Под ред. Е. И. Лепинг, Н. П. Страховой, К. Лейна и Р. Эккерта. — 9-е изд., стереотип. — М., 1983.
5. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т.: Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — 2-е изд., стереотип. — М., 1986.
6. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. — 3-е изд., стереотип. — М., 1999.
7. *Der Große DUDEN* — Etymologie T. 7 / Dr. phil. *Habil Paul Grebe*. — Mannheim, 1963.
8. *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. — Berlin, 1989.

Ю. С. Куріло
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ МЕТАФОРИЧНИХ НАЗВ РОСЛИН (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

У статті представлено порівняльно-зіставну характеристику російських і німецьких літературних фітонімів, утворених на основі метафоризації.

Ключові слова: фітонім, метафора, російська мова, німецька мова, мовна картина світу.

Yu. S. Kurilo
NATIONAL-CULTURE COMPONENT OF THE METAPHORICAL NAMES OF PLANTS (ON MATERIAL OF RUSSIAN AND GERMAN)

Comparative description of Russian and German literary phytonyms based on metaphor is presented in this article.

Keywords: phytonym, metaphor, Russian, German, linguistic world picture.

УДК 81'373.612.2/'42:(047.36)

О. Ю. РАДЧЕНКО

РЕФЕРЕНТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ У ТЕКСТАХ МАРКЕТИНГУ

Ця стаття присвячена метафорі у термінології маркетингу, де метафора допомагає формувати та пояснювати абстрактні поняття в термінах більш конкретних понять. Метою нашого дослідження є виявлення концептуальних референтів текстів маркетингу, які досліджуються за допомогою теорії концептуальної метафори.

Ключові слова: концептуальна метафора, домен, концептуальний референт, концептуальна структура, терміни маркетингу.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що його присвячено концептуальній метафорі у текстах маркетингу (ТМ). Теорія концептуальної метафори є однією з центральних в когнітивній лінгвістиці, яка вивчає проблему взаємозв'язку мови та мислення. **Новизна** нашого дослідження у тому, що концептуальна метафора ще не була об'єктом дослідження у ТМ. Робота має за **мету** виявлення референтів концептуальної метафори у ТМ, які, у зв'язку між собою, формують концептуальну модель, що забезпечує змістовну цілісність тексту. Ця концептуальна модель є віртуальною схемою, «семантичним фільтром» [11], що «відцежує інформацію» [1: 39] і організує її у спосіб, притаманний тільки ТМ. Наше дослідження дозволяє зробити **висновок** про те, що поняття з більш високим ступенем абстракції частіше підлягають процесу метафоризації, що допомагає пояснювати їх більш доступно і яскраво. **Доробок** складають такі абстрактні поняття терміносистеми маркетингу, що найчастіше піддаються метафоризації: ТОВАР, ПРОСУВАННЯ, ЦІНА, ПОТРЕБИ, РОЗПОДІЛ, ДОСЛІДЖЕННЯ, СТРАТЕГІЯ, РИНОК, МАРКЕТИНГ-наука, КОНКУРЕНЦІЯ.

Когнітивна лінгвістика визначає **концептуальну метафору** як процес розуміння одного концепту в термінах іншого концепту [17: 203]. Дослідження, присвячені концептуальній метафорі [18; 14; 8; 17; 16], розглядають метафору не тільки як феномен мови, а і як один з основних засобів мислення. Основна причина присутності метафори в концептуальній системі полягає в тому, що метафори полегшують процес мислення, пояснюючи складні абстрактні поняття (час, емоції, ідеї, мету тощо) за допомогою більш зрозумілих понять (наприклад, просторових орієнтирів, об'єктів і т. п.). Саме ця необхідність осмислення одних явищ у термінах інших явищ і веде до розповсюдження метафори в концептуальних структурах мислення [18: 115]. Концепт, що осмислюється за допомогою метафори, називається **цільовим**, або **референтним** (target concept). Референтом метафори може також бути ціла концептуальна галузь (target domain). Концепт, що залучається до порівняння, називається **вихідним** (source concept), чи **корелятивним**. Аналогічно, корелятом метафори може ставати і концептуальна галузь (source domain). Концептуальна галузь (domain) є автономною цариною знань, відмежованою від інших царин. Іншими словами, це цілісна галузь концептуалізації, відносно якої характеризуються семантичні одиниці [19: 488]. При концептуалізації одного й того ж референту може бути використано багато корелятивів. При цьому один і той же корелят може бути використаний для зображення декількох референтів.

Метафора є універсальним явищем. Її використовують як засіб зображення і пояснення в будь-якій сфері: у поетичній мові і в публіцистиці, у найменуваннях товарів та у спорті, у мові реклами і в мовах різних галузей наукового пізнання. Застосування концептуальної метафори як текстового феномена для аналізу як художніх прозаїчних текстів [6; 12], так і текстів поетичних [2] набуває все більшого поширення. Водночас концептуальна метафора ще не була об'єктом дослідження у спеціальних текстах, зокрема у ТМ, де вона сприяє осмисленню базових понять цієї галузі (*товар, просування, ціна, розподіл* тощо), які закріплені у відповідних номінативних одиницях, що формують терміносистему маркетингу. Крім того, найбільша образність концептуальної метафори виявляється у наукових текстах, де її використовують для створення яскравої уяви про об'єкт, що зображується. Без метафоричних позначень думка буває не тільки нудною, але і майже безсилою позначити нове [14: 195].

Об'єктом нашого дослідження є номінативні одиниці у терміносистемі маркетингу, що містять метафору, які одержані шляхом наскрізної вибірки з англомовних ТМ, представлених у відповідних підручниках [15; 20]. ТМ належать до науково-професійного функціонального стилю, «який базується на нехудожньому письмовому типі мови, де особистісний аспект є мінімальним» [9: 244]. У цих текстах, побудованих за узуальною моделлю, конкретний автор виступає ніби то «від імені науки» [9: 228]. Для ТМ такою наукою є маркетинг, що вивчає розподіл товарів на шляху від виробника до споживача [7: 47]. Як наука, маркетинг має за мету теоретичну та практичну підготовку спеціалістів з усіх напрямів маркетингової діяльності: комплексний аналіз та прогнозування ринку, розробка стратегій маркетингу та інструментів її реалізації — товарної, цінової, комунікаційної політики та політики розподілу, аналіз та контроль маркетингової діяльності [3: 3].

Предметом нашого дослідження є референти концептуальних метафор, які входять до складу концептуальної моделі ТМ. Фактичний **матеріал** дослідження складають 600 прикладів концептуальної метафори. До **методологічного апарату** роботи входять запропоновані в когнітивній лінгвістиці поняття домена, концептосфери, матриці доменів, концептуального референту та концептуального кореляту. У нашій роботі зміст концептосфери МАРКЕТИНГ розглядається як матриця доменів, тобто сукупність ключових понять цієї сфери, які можуть бути концептуальними референтами метафори у ТМ. Домени включають цілий ряд специфікованих понять, які ми будемо називати *понятійними парцелами*.

На підставі **аналізу фактичного матеріалу** можна стверджувати, що до складу матриці концептосфери МАРКЕТИНГ входять такі домени, як *ТОВАР, СПОЖИВАЧ, ВИРОБНИК, КОНКУРЕНТ, ПОСЕРЕДНИК, РИНОК*. Пор. визначення:

Маркетинг — наука, що вивчає розподіл *товарів* на шляху від *виробника* до *споживача* [7: 47]. Маркетинг — це інтегрована, орієнтована на *споживача* і прибуток фірми філософія бізнесу за умов *конкуренції* [13; 10]. Якщо *споживач* створює попит, то *виробник* пропонує *товар*, який виробляє [4]. *Посередник* не виробляє товар, він його продає. *Конкуренти* є як у *виробника*, так і *посередника*. Якщо конкурент складає конкуренцію виробникові, то він також виробляє товар. Якщо ж конкурент складає конкуренцію посередникові, то він також продає товар [13; 10]. *Товар* — це все, що може задовольнити потребу або бажання і пропонується на ринку з метою привертання уваги, придбання, використання та споживання (вироби, послуги, особистості, місця, організації, види діяльності, ідеї тощо) [7: 49].

Домени пов'язані один з одним на підставі акціонального фрейму, що є фрагментом концептуальної міжфреймової сітки [5; 21]. Тобто, вищезазначені поняття виступають у ролі актантів, виконуючи певні дії: *СПОЖИВАЧ* купує *ТОВАР*; *ВИРОБНИК* та *КОНКУРЕНТ* виробляють той самий *ТОВАР*. Вони також **продають** його самі або через *ПОСЕРЕДНИКІВ*, які у цьому разі стають продавцями, що також можуть конкурувати один з одним. Тобто, товар виступає в аргументній ролі об'єкта, а виробник, конкурент, посередник та споживач — в аргументній ролі агенса дії. Крім того, *ВИРОБНИК* або *ПОСЕРЕДНИК* **вивчають потреби СПОЖИВАЧА**, тобто останній у цьому випадку стає пацієнтом дії. Різні маркетингові дії та операції включено до поняття *РИНОК*, під яким розуміють «сукупність покупців та продавців, що намагаються та здатні купити, зацікавлені у продажу товарів і схильні до обміну» [4: 15]. Поняття *РИНОК* веде до завершального поняття циклу — до самого терміну «маркетинг». Маркетинг — це людська діяльність, яка так чи інакше має відношення до ринку. Маркетинг — це робота з ринком заради здійснення обмінів, мета яких задоволення людських потреб [3: 7].

Загалом зв'язки між доменами формують наступну матрицю (схема 1).

Методологічне використання теорії концептуальної метафори зумовлює те, що основними референтами стають не конкретні поняття маркетингу, такі як виробник і споживач, а абстрактні поняття, для пояснення яких залучаються метафори. До складу доменів входять різні понятійні парцели. Наприклад:

— Домен *ТОВАР*: product, good, service, purchase (product life-cycle, the product portfolio, the birth of the product, to build the best product, a new product suffers the fate of the product which is originally replaced, to direct the flow of goods and services, poor product, the growth of services, the anatomy of the purchase).

— Домен *ПРОСУВАННЯ*: promotion, communication, advertising, advertisement, mail, information, mass media, message, mix, teleshopping (to run a promotion, two-step flow of communication, advertising moves people, to carry advertisements, to target direct mail, the free flow of

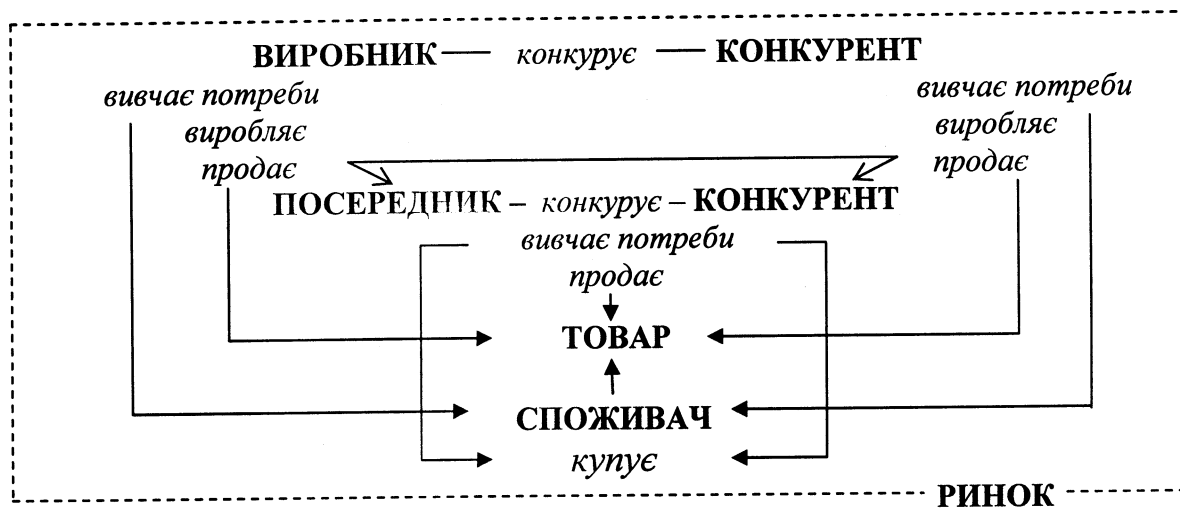

Схема 1. МАРКЕТИНГ: матриця доменів

information, the mass media compete for our attention, to tailor the message to the differing needs, marketing mix, to overcome barriers to teleshopping).

— Домен ЦІНА: price, cost, value (high price, price sensitivity, the price falls, price mechanism, running costs, high cost, high value).

— Домен ПОТРЕБИ: needs, demand, wants, requirements, wish, preferences, interest, stimuli, attitude, habit, behaviour, value (to meet the needs, the consumer demand dictates what will be produced, unfilled wants, to meet all the requirements, to exhibit strong wish, in the light of consumer preferences, to block out stimuli, to be in conflict with our attitudes and values, habit strength, a basic skeleton of organizational buying behaviour without muscles and nerves).

— Домен РОЗПОДІЛ: distribution, sale, channel, push, retailing, selling (*channels of distribution, sales grow rapidly, the channel captain, the length of the channel, ecology push, the Wheel of Retailing, retailer chains, direct selling*).

— Домен ДОСЛІДЖЕННЯ: research, idea, analysis, experience, knowledge, thought (*to establish a market research, the basis of the research, to screen ideas, to base the market analysis, the field of experience, the level of knowledge, broad school of thought*).

— Домен СТРАТЕГІЯ: strategy, tactics, policy, business, progress, road (*to drive the strategy, the market research tactics, mix of policies, our business is selling excitement rather than shoes, to measure the progress, a sure road to commercial ruin*).

— Домен РИНОК: market, field, niche, area (*the door to a market, grey market, sick market, the field of consumer goods, a particular market niche, to research the new areas*).

— Домен МАРКЕТИНГ-наука: marketing (*marketing growth, green marketing, marketing came into existence with the first barter exchange*).

— Домен КОНКУРЕНЦІЯ: *competition, competitiveness* (*to meet competition, direct competition, indirect competition, pitched battle of locked-in competition, the lack of competitiveness*).

Результати кількісного аналізу концептуальних метафор, які містять наведені поняття, наведено у таблиці 1.

Згідно з проведеним аналізом референтів концептуальної метафори, можна сформулювати **висновки**: основним поняттям, яке метафоризується частіше за інші, є ТОВАР, що пропонується у відповідності до ПОТРЕБ споживачів, котрі є предметом ДОСЛІДЖЕННЯ, і підлягає ПРОСУВАННЮ та РОЗПОДІЛУ на РИНКУ, для чого розробляються СТРАТЕГІЇ. Одним із інструментів просування товару стає ЦІНА, що є одним із найефективніших знарядь КОНКУРЕНЦІЇ. Усі ці поняття є складовими МАРКЕТИНГУ, який у нашому дослідженні виступає не тільки як концептосфера у значенні виду діяльності, що здійснює розподіл та просування товарів на ринку, але і як домен у значенні науки, галузі людських знань, яка має свою історію виникнення та розвитку. Водночас, основна, узагальнена концептуальна модель ТМ буде залишатися незмінною, забезпечуючи цілісність тексту та визначаючи його приналежність до певного функціонального стилю.

Референти концептуальних метафор у текстах маркетингу

№	Домен	Концептуальні референти	Кіл-сть прикл.	%
1.	ТОВАР	Product, good, service, purchase	106	17,6%
2.	ПРОСУВАННЯ	Promotion, communication, advertising, information, mail, mass media, message	92	15,4%
3.	ЦІНА	Price, cost, value	90	15%
4.	ПОТРЕБИ	Needs, demand, wants, requirements, preferences, wish, interest, stimulus, attitude, habit, behaviour, order	86	14,3%
5.	РОЗПОДІЛ	Distribution, sale, channel, push, retailing, selling	64	10,7%
6.	ДОСЛІДЖЕННЯ	Research, idea, analysis, experience, knowledge, thought	54	9%
7.	СТРАТЕГІЯ	Strategy, tactics, policy, business	40	6,7%
8.	РИНОК	Market	34	5,7%
9.	МАРКЕТИНГ-наука	Marketing	24	4%
10.	КОНКУРЕНЦІЯ ВСЬОГО	Competition, competitiveness	10 600	1,6% 100%

Кількісний аналіз показує, що домен ТОВАР (одне з основних понять ТМ) є найбільш частотним концептуальним референтом процесу метафоризації (17,6% від загальної кількості прикладів). Приблизно однакову ступінь метафоризації мають такі абстрактні поняття як ПОТРЕБИ, ЦІНА, ПРОСУВАННЯ (14,3%–15,4%). Метафоризації піддаються також поняття РОЗПОДІЛУ (10,7%), ДОСЛІДЖЕННЯ (9%), СТРАТЕГІЇ (6,7%), РИНКУ (5,7%). Найменш характерним є вживання метафори при позначенні таких понять, як МАРКЕТИНГ-наука (4%) і КОНКУРЕНЦІЯ (1,6%).

Виявлення концептуальних референтів метафори у ТМ є першим етапом нашого дослідження, спрямованого на аналіз концептуальних метафор, що відслідковуються у термінологічних словосполученнях-кліше. У таких мовних одиницях концептуальним референтом — концептом, що позначається, — стають окремі ключові для ТМ поняття, розглянуті у цій статті. Наступним етапом аналізу стане розгляд концептуальних корелятивів метафор, тобто тих концептів, за допомогою яких осмислюються референти і які експлікуються у відповідних мовних формах.

1. Анопина О. В. Концептуальная структура англоязычной рекламы косметики: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Черкассы, 1997.
2. Белехова Л. І. Образный простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. — К., 2002.
3. Гаркавенко С. С. Маркетинг: Підручник для вузів. — К., 1998.
4. Гаркавенко С. С. Маркетинг: Підручник. — К., 2002.
5. Жаботинская С. А. Ономазиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики // С любовью к языку. Сб. научн. трудов. — М.—Воронеж, 2002. — С. 115—123.
6. Колесник Д. А. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок: Дис. ... канд. филол. наук. — Черкассы, 1996.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Е. М. Пеньковой. — М., 1990.
8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. // Теория метафоры. — М., 1990. — С. 387—416.
9. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. — Киев, 1991.
10. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник. — К., 1998.
11. Налимов В. В. Спонтанность сознания. — М., 1989.
12. Павкін Д. М. Образ чарівної країни в романах Дж. Р. Р. Толкієна: лінгвокогнітивний аналіз: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. — К., 2002.
13. Павленко А. Ф., Вовчак А. В. Маркетинг: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К., 1999.
14. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. — М., 1988. — С. 173-205.
15. Baker M. Marketing: An Introductory Text. — London, 1996.
16. Kovacs Z. American *friendship* and the scope of metaphor // Cognitive Linguistics. — 1995. — № 6—4. — P. 315—346.
17. Lakoff G. Contemporary theory of metaphor // Metaphor and thought. — Cambridge, 1993. — P. 202—251.

18. *Lakoff G., Johnson M. Metaphors we Live By.* — Chicago, 1985.
19. *Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar. V. 1: Theoretical prerequisites.* — Stanford, 1987.
20. *Rapp S., Collins T. Maximarketing: the new direction in advertising, promotion, and marketing strategy.* — New York, 1989.
21. *Zhabotynska, S. A. Shorts, breeches, and bloomers: Plurality in blends // A. Hougaard & S. N. Lund, eds. The way we think. Odense working papers in language and communication.* — Odense, 2002. — P. 127—142.

О. Ю. Радченко

РЕФЕРЕНТЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ В ТЕКСТАХ МАРКЕТИНГА

Эта статья посвящена метафоре в терминологии маркетинга, где метафора помогает формировать и объяснять абстрактные понятия в терминах более конкретных понятий. Целью нашего исследования является выявление концептуальных референтов текстов маркетинга при помощи теории концептуальной метафоры.

Ключевые слова: концептуальная метафора, домен, концептуальный референт, концептуальная структура, терминология маркетинга.

O. U. Radchenko

THE REFERENTS OF THE CONCEPTUAL METAPHOR IN THE TEXTS OF MARKETING

This article considers metaphor in the terminology of marketing, where metaphor helps to form and explain basic abstract concepts in terms of more concrete ones. The aim of our research is to determine the conceptual referents of TM, which are researched in a context of the theory of conceptual metaphor.

Key words: conceptual metaphor, domain, conceptual referent, conceptual structure, terminology of marketing.

О. Ю. КАРПЕНКО

ОНІМ У МЕНТАЛЬНОМУ ЛЕКСИКОНІ: АСОЦІАТИВНИЙ МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ ЧИ ВІДСУТНОСТІ

Пропонується асоціативний спосіб визначення, знає чи не знає людина певну власну назву. Незнання засвідчується: 1) явно помилковими асоціаціями; 2) поверхневими асоціаціями, побудованими за звучанням, а не змістом оніма; 3) відмовою від асоціації.

Ключові слова: онім, асоціативне поле, асоціативний словник, ментальний лексикон, теорія мови.

На підставі серії експериментів О. О. Залевська дійшла висновку, що «залежно від рівня ідентифікації слова воно негайно включається в певний більш чи менш розгорнутий «контекст» поверхневого чи глибинного ярусу індивідуального лексикону» [2: 100]. «Контекст» слова в індивідуальному (ментальному) лексиконі — то його асоціативне поле чи асоціативне значення. Поверхневий ярус зводиться до звучання, звукової або графічної оболонки слова-стимулу. Асоціативні зв'язки виникають на ґрунті збігу чи перехрещення звукової форми асоціата зі стимулом (пор. у нашому експерименті: 60 онімів-стимулів, 100 реципієнтів — *Ізіда* — *ІзольДА*, *Ква-ЗІмоДо*, *НемеЗІДА*), а також шляхом «включення в контекст» [2: 135], (пор. асоціат *полтер* (неіснуюче слово) до стимулу *Гейтс*: разом — *полтергейст* (з метатезою двох останніх приголосних)).

Глибинний ярус стосується семантики слова, його значення. О. О. Залевська з цього приводу пише: «Визначення асоціативної природи будь-яких проявів того, що прийнято називати значенням слова, веде до трактування значення як процесу співвідношення розглядуваної словоформи з деякою сукупністю одиниць глибинного ярусу лексикону, яке відображає багатоманітний досвід взаємодії індивіда з оточуючим його світом. Звідси слово в лексиконі людини являє собою результат, продукт такого співвідношення» [2: 142]. У давнішій своїй роботі дослідниця більш узагальнено інформує, що асоціативні експерименти з успіхом використовуються «для дослідження і для вимірювання значення слів» [1: 34] і що «умови вільного асоціативного експерименту забезпечують маскимально повну картину актуалізації не обмежених завданням зв'язків між одиницями лексикону», причому під останнім терміном розуміється «внутрішній лексикон людини» [1: 33; 3]. Пор. з наших матеріалів: *Отелло* — онімні асоціати: *Дездемона* 20, *Шекспір* 19, *Мавр* 8, *Гамлет* 3, *Іпполіт* (герой фільму «З легким паром»), *Ромео*, *Яго* 1, апелятивні асоціати: *ревнощі* 8, *негр* 5, *душить*, *убивця* 2, *ім'я*, *коханець*, *майже мій чоловік*, *пристрасть*, *псих* 1; *Ромео* — онімні асоціати: *Джюльетта* 36, *Шекспір* 2, *Ді Капріо*, *Монтеккі* 1, апелятивні асоціати: *любов* 11, *коханья* 8, *романтик* 2, *взаємність*, *герой*, *дурний*, *ім'я*, *краса*, *любить*, *п'еса*, *щирість* 1.

Наявність асоціацій глибинного ярусу означає, що в ментальному лексиконі інформанта відповідний онім-стимул існує. Характер, зміст таких асоціацій засвідчує, як саме він там існує, з якою мірою чіткості та вкоріненості. Відзначимо, що 1) глибинний та поверхневий яруси, всупереч думкам ряду вчених, тісно пов'язані, що ми бачимо в Едінбурзькому асоціативному словнику на прикладі стимулу *health* — здоров'я та його чільного асоціату *wealth* — багатство, тому далеко не завжди і далеко не всі асоціації поверхневого рівня засвідчують відсутність стимулу в ментальному лексиконі інформанта; 2) глибинний ярус — це не просто семантика: тут можна виділити щонайменше чотири різновиди цього ярусу, якщо не чотири різні яруси: а) приблизне, дуже непевне знайомство зі стимулом за принципом «чув дзвін, та не знає де він», пор. *Гаргантюа* — *щось французьке*; *Одісей* — *«Арго» та інші кораблі, золоте руно*; *Ватерлоо* — *Нельсон*; *Берестечко* — *унія, унія (берестейська)*; *Крути* — *бій ВВВ, Богдан Хмельницький*, б) виразне, певне знання стимулу: *Автанділ* — *Таріел*; *Ватерлоо* — *Наполеон, Веллінгтон*; *Берестечко* — *Хмельницький, Корсунь, Ліна Костенко*; пошуки денотата належать переважно до цієї групи глибинних асоціатів: інформант знає денотат, тільки при наявності різних денотатів у одного стимулу, особливо онімічного, називає той, який йому у момент проведення ек-

сперименту ближче чи просто першим спадає на думку; в) знання не лише стимулу, а й його імпліцитних можливостей, переосмислень, семантичної амплітуди, пор. *Крим — Рим* (йдеться не про поверхневий звуковий збіг, а про «Крим і Рим, і мідні труби»), *вершки на англійській мові* (гра слів — англ. *cream* [kri: m] означає «вершки»; г) знання, а точніше підсвідоме, доглибинне відчуття символіки, древніх архетипів, які стосуються стимулу, що засвідчують асоціати *дівчина, калина, верба* до топоніма *Україна*. Таким чином, можемо висновувати, що глибинний ярус асоціацій має насправді не один, а чотири досить відмінні між собою рівні глибини.

Що стосується встановлення шляхом асоціативного експерименту наявності чи відсутності оніма в ментальному лексиконі реципієнта, то тут головними показниками виступають: 1) поверхневі, формальні асоціації (але не всі і не завжди), 2) явно помилкові асоціації, які формально стосуються семантики, тобто глибинного ярусу, однак засвідчують незнання цієї семантики. Ця остання група для асоціативних словників апелятивного скерування є нетиповою: носії мови за визначенням знають мову, володіють її активним лексичним складом (а пасивний у експерименти зазвичай не залучається відповідно до традиційного списку Кент-Розанова). Однак для онімічного експерименту група помилкових асоціацій досить характерна, оскільки онімів існує набагато більше, ніж апелятивів, і всіх онімів, наявних у даній мові, жоден носій цієї мови не знає; 3) уникнення асоціації чи відвертий запис типу *невідоме*.

Асоціати поверхневого ярусу з'являються з трьох причин: 1) асоціація виникла раніше, ніж думка пододала шлях від звучання чи написання, якщо стимули, як у нашому експерименті, пред'являються виконавцям у графічній формі, до змісту; 2) реципієнт просто не знає змісту, що виражений даним звучанням (написанням), — тільки в цьому випадку можемо говорити про відсутність оніма в ментальному лексиконі реципієнта; 3) реципієнт знає зміст оніма, але йому забаглося погратися з його формою, як у наведених вище асоціатах до топоніма *Крим*. Розрізнити ці три ситуації, з яких лише одна засвідчує відсутність стимулу в ментальному лексиконі, нелегко, а іноді і взагалі неможливо.

Думка виконавця добігає до поверхневої асоціації швидше, ніж до сенсу оніма тоді, коли цей онім знаходиться не на поверхні ментального лексикону, а в його глибині, тобто знаходиться там не у вигляді концепту, а як символ. Пор. *Волинь — воля, віл, воли, полин; Тарас — тара, таранька; Буковина — буква, бук, бамбук*. Поверхневі асоціації цього типу не засвідчують відсутності оніма-стимулу в пам'яті реципієнта, а лише показують, що він там у час проведення експерименту залишається неактивізованим. Пор. у цьому зв'язку ще: *Обломов — облом, лом; Ватерлоо — ватрушка*.

Відсутність оніма в ментальному лексиконі свідчиться більш прямолінійними поверхневими асоціаціями, що ніяк не перегукуються з сенсом оніма, спираючись виключно на його форму, пор.: *Тор — торт, рот* (обернене прочитання цього теоніма), *бор, мор, тур, торба, тормоз, торець, торгівля; Гейтс — гей, гейша, Гете, геть; Перун — перо, перон, Перу; Астарта — астра, Снарта, star, Amsterdam, Авеста, на старт*. Поза тим онімічні стимули в цих випадках належать до менш чи взагалі маловідомих. Їх незнання частиною учасників експерименту підтверджується також іншими свідченнями (відсутність реакції, відверто помилкова реакція, що не пов'язана із звучанням стимулу).

Є ще один, третій тип поверхневих реакцій, які дають підстави бачити в них спеціальну, умисну звукогру. Виконавець дійшов від звучання до значення, володіє цим значенням, однак будує свій асоціат на переінакшенні форми назви, щоб якось виразити своє індивідуальне ставлення до носія цієї назви. Хто з українців не знає імені *Ганна*? Тому асоціат *Ганна — рана* можна віднести до цього типу поверхневих реакцій: якась *Ганна* спричинила *рану* (сердечну?). Звукогру на поверхневих реакціях, що в підтексті мають і глибинний ярус, можна підозрювати в асоціатах *Крим — кримінал, Шевчук — Кравчук* (фінальні частини онімів збігаються: *чук*), твірні основи *швець — кравець* семантично пов'язані, та ще й прізвище *Кравчук* вказує на експрезидента; *Данко — Франко; Ілона — нейлон, Барбос — Барбара, барбарис, барабан*. Повторимо, що розмежувати ці три типи поверхневих реакцій і таким шляхом встановити, наявний чи відсутній стимул у ментальному лексиконі виконавця, дуже важко. Тут завжди залишається простір для суб'єктивності дослідника: один гадає так, другий — інакше.

Така гра на формі власних назв досить широко використовується в художній літературі, де оніми за їх формою можуть одержувати зовсім інші значення. Наприклад, Л. В. Костенко в романі «Берестечко» звернулася до прийому «ономастичної мови»: підбір українських топонімів чи антропонімів використовується таким чином, що вони у своїх поєднаннях розповіда-

ють і про Україну, і про історичні події, і про переживання та сподівання Богдана Хмельницького [3: 152—167]. Наведемо приклад зовсім іншої тональності, гумористичний, у якому лайливі слова пропонується заступити топонімами: «А я предлагаю все грязные слова заменить названиями городов. Городов много, их названия ежедневно мелькают в газетах, звучат по телевидению. Зато какой красивой и элегантной станет наша речь.

Представляю вечерний разговор моих соседей:

— Ты где шатался до ночи, Тюмень?

— А тебе какое Дели, Шепетовка!

— Гони зарплату, Осло!

— Зарплату? А Тулу с маслом не хочешь?

— Ах, ты ругаться, ишь, Кривой Рог!

— Но, но, поосторожней, Анапа, сразу видно, что у тебя в голове ни Чикаго нет!

— А за Анапу ответишь, Конотоп несчастный!

— Замолчи, Душанбе из тебя вон!

— Уж больно ты Грозный, как я погляжу, что, в Могилев захотелось?

— Цыть! А то я тебе сейчас такой Бомбей устрою!

— Токио тронь, Токио тронь!

— И трону. Как Амстердам в Глазго, так сразу Череповец треснет!» [5: 4].

У цьому прикладі все ясно, бо є контекст, є система однотипних асоціацій. А в асоціації *Одеса — Одиссей* ясно лише те, що це — поверхнева асоціація і що вона не належить до другого типу таких асоціацій — хоча б тому, що експеримент проводився в Одесі. Ми не можемо однозначно сказати, чи це асоціація першого типу (просте накладання форми), чи третього (накладання форми, що ховає за собою якийсь інший зміст, як у шойно наведеному прикладі ойконім *Осло* ховає в собі образливе *осел*). Одесу і Одиссея, крім звучання цих назв, може пов'язувати море, мандрівки, героїзм (оборона Одеси), хитрість та багато інших суб'єктивно осмислюваних ознак. Щось подібне можемо сказати про асоціації *Галичина — Галина*, «*Галка*» (*кава*), *Кришна — Агата Крісті*, *Ізабелла — білий*, навіть *Ватерлоо — вітрило*, бо тут може бути не просто звуковий перегук, а помилкове розуміння Ватерлоо як Трафальгарської битви, на яке однозначно вказує згадувана вже асоціація *Ватерлоо — Нельсон*.

Значно переконливішими є інші шляхи з'ясування того, знає чи не знає реципієнт онім, на який мусить дати асоціацію. Таких шляхів є два — 1) з очевидністю помилкова, а то й просто абсурдна асоціація, а також 2) ухилення від асоціації (пропуск) чи відверте визнання «не знаю», «незнає» тощо.

Безперечно помилкові асоціації, не зіперті на форму, на зорову оболонку оніма-стимулу, трапляються тим частіше, чим віддаленішим у часі, у просторі, у діяльності реципієнта є стимул. Такими виявилися персонаж поеми Шота Руставелі «Витязь у барсовій шкірі» Автанділ, богині Астарта й Ізіда та деякі інші стимули. Ось деякі етнічні асоціації до *Ізіди* та *Автанділа*: *Ізіда* — *іспанка, циганка 2, Греція, єврейка, індійське ім'я, Молдова, римська богиня, Фінікія 1; Автанділ* — *Греція, єврей, Ізраїль*. Щоправда, в обох цих нелегких для інформантів випадках було й чимало компетентних асоціацій. У *Ізіди* дві перші, найчастотніші асоціації — *богиня 10* та *Єгипет 7*, а в асоціативному полі цього теоніма трапилися також асоціати *помста, міфологія, історія*, навіть *помста Ізіди* та *Осіріс*. У *Автанділа* дві перші асоціації надто узагальнені, хоч і правильні — *ім'я 6, герой 5*, а в складі асоціативного ряду є конкретні й слушні ідентифікації *грузин 2, Грузія, Таріел 1*. Астарту й Ізіду дехто з інформантів намагався відправити в космос: *Астарта* — *зірка 16* (найчастіша реакція), *зоря, комета, космос 1; Ізіда* — *зірка 3*. Пор. асоціації в такому ж дусі: *Перун* — *планета, сонце; Джеря* — *ріка, вірменське ім'я, собачка пудель; Маланюк* — *каша, передовик виробництва, свинопас, співак*.

Тут ніяк не йдеться про пошуки денотата — інформант просто не знає даного оніма. Отже, за даним звучанням у нього ніяких семантичних компонентів не стоїть — випикується «відчепний» асоціат і все. Утім, і тут можливі якісь суб'єктивні відштовхування від звучання оніма. Астарту частина інформантів перемістила в космос бодай почасти тому, що ім'я нагадує термін **астрономія**, який, до речі, походить від гр. *astron* «зірка», ніяк не спорідненого з теонімом *Астарта*. *Ізіду* троє інформантів зробили *зіркою*, не виключно, тому, що обидві лексеми мають звукокомплекс *зі*.

У нашому експерименті наявні й уникнення, відсутності реакцій чи словесна відмова від них. За відсутністю реакцій наші 60 онімів-стимулів мають такий досить характерний розподіл: будь-

яка реакція відсутня (залишено порожню клітину) в 14 випадках — *Автанділ*, у 13 випадках — *Астартя*, 11 — *Бровко*, *Тор*. Далі через проміжок у три позиції: 7 — *Крути*, 6 — *Ватерлоо*, *Гаргантюа*, *Гейтс*, *Ізіда*, 5 — *Буковина*, *Ганна*, *Джеря*, *Маланюк*, *Обломов*, *Сварог*, 4 — *Бородіно*, *Петренко*, 3 — *Волинь*, *Данко*, *Ізабелла*, *Ілона*, *Мойсей*, *Мухтар*, *Перун*, *Франко*, *Шевчук*, 2 — *Берестечко*, *Галичина*, *Дерибас*, *Дерибасівська*, *Джордж*, *Іван*, *Нептун*, *Одіссей*, *Плутон*, 1 — *Аллах*, *Барбос*, *Ізаура*, *Марія*, *Онегін*, *Отелло*, *Ромео*, *Сталінград*, *Трас*, *Уран*. Немає уникнення від реакцій тільки в 15 онімів-стимулів: *Афродіта*, *Богдан*, *Дон Жуан*, *Зевс*, *Київ*, *Крим*, *Кришна*, *Лондон*, *Москва*, *Наполеон*, *Одеса*, *Париж*, *Україна*, *Шевченко*, *Юпітер*.

Аналіз даного розподілу засвідчує, що цілком певною «межею невігластва» є шість пропусків реакції, бо навіть серед студентів університету не всі можуть знати зміст онімів *Ізіда*, *Гейтс*, *Гаргантюа*, *Ватерлоо*. Умовною, припустимою межею незнання слід визнати цифру чотири: ну, не знає людина, що таке *Бородіно*, і не може згадати відомої або особисто знайомої людини на прізвище *Петренко*. При цьому ментальний настрій — на зміст, тому виключаються поверхневі реакції (приміром, *борода* чи *Петро*). Нижче цієї цифри про незнання говорити важко, якщо взагалі можливо. Хто в Україні не знає онімів *Волинь* чи *Франко* (3 пропуски)? Хто в Одесі не знає *Дерибаса* й *Дерибасівську*, а в широких межах — *Івана* й *Нептуна* (2 пропуски)? Чи *Тараса* й *Марію* (1 пропуск)? Ці пропуски — механічні помилки, неухважність, може й лінощі, але не незнання. Таких пропусків, до речі, найбільше. По дев'ять випадків трьох чи двох пропусків, десять випадків одного пропуску.

Незнання може фіксуватись також і відвертим асоціатом: *не знаю* (*Петренко*), *незнає* (*Астартя*, *Галичина*), *невідоме* (*Ватерлоо*), *невідомість* (*Буковина*), *незнайоме* (*Маланюк*) тощо. Незнання стимулу може виражатись і з певною експресивністю, якщо не агресивністю, що скерована не на свій персональний інформаційний запас, а на «підсовування» в експерименті якогось невідомого слова. Так, серед реакцій на ім'я західносемітської богині *Астарті* знаходимо й презирливе *абракадабра*, а також бажання вдарити незнайоме незнайомим: *Барамамбуду* (вигаданий або вичитаний інформантом екзотичний онім).

Психолінгвісти визначають реакцію на невідоме слово, переважно вміщуючи його у відомий контекст. Так, Ганна Клименко включала для студентів, які щойно почали вивчати англійську мову, невідоме їм слово у зрозумілій мікроконтекст на взірць *Lend me a dress, please; Eat my cake* — Позич мені плаття, будь ласка; Їж мій торт, де слова *dress, cake* були невідомими. У відповідях-перекладах позичали *адресу* (на другому місці після *гумки*), хоч тут є й правильний здогад *плаття*. Їли *кекс* (найчастіша реакція), також *містечко*, *булку*, *пиріг*, *хліб*, *цукор* і навіть *кофту*, але ні разу — *торт*. Дослідниця робить слушний висновок, що серед мотивів вибору перекладу «на перше місце висунулась наявність схожості зі словами рідної чи німецької мови» [4: 174—175] (німецьку мову студенти вже більш-менш знали).

Безконтекстний, тобто вільний асоціативний експеримент з апелятивами, на базі якого і створюються асоціативні словники, не має на меті відшукати людей, які не знають певного слова: даються слова, які знають усі носії мови, встановлюються асоціативні норми цих слів. Серед онімів же у будь-якій мові обов'язково знайдуться такі, що їх частина інформантів не знає. Тут теж, як ми пересвідчились, з'являється чимало асоціацій за звуковою схожістю чи, як то формулює О. О. Залевська, асоціацій поверхневого ярусу. Поряд з ними в хід ідуть просто помилкові реакції (інтуїтивний здогад виявився неправильним), уникання реакцій, а також якісь надто суб'єктивні, ідіолектні асоціації, які дослідників видаються просто загадковими.

1. Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека. — Калинин, 1977.
2. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: Психолінгвістическое исследование. — Воронеж, 1990.
3. Карпенко Ю. О., Мельник М. П. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. — Одеса, 2004.
4. Клименко А. П. Вопросы психолінгвістического изучения семантики. — Минск, 1970.
5. Териков Г. Предложение // Крокодил в Украине. — 2005. — № 6.

Е. Ю. Карпенко

ОНИМЫ В МЕНТАЛЬНОМ ЛЕКСИКОНЕ: АССОЦИАТИВНЫЙ МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАЛИЧИЯ ИЛИ ОТСУТСТВИЯ

Предлагается ассоциативный способ определения, знает или не знает человек определенное имя собственное. Незнание свидетельствуется: 1) явно ошибочными ассоциациями; 2) поверхностными ассоциациями, порожденными на звучании, а не на смысле онима; 3) отказом от ассоциации.

Ключевые слова: оним, ассоциативное поле, ассоциативный словарь, ментальный лексикон, теория языка.

O. Yu. Karpenko

ONYMS IN MENTAL LEXICON: ASSOCIATIVE METHOD OF THEIR PRESENCE OR ABSENCE DETECTING

Associative method of detecting whether the person knows a definite proper name or not is being suggested in the article. Absence of knowledge could be testified by: 1) absolutely erroneous associations; 2) superficial associations that are built on the sounding of the onym, not its meaning; 3) rejection from association.

Key words: onym, associative field, associative dictionary, mental lexicon, theory of language.

УДК 81—112:811.161.1'232.1'42

Н. В. УБИЙВОВК

ВЛАСНІ ІМЕНА В «ЖИТТІ ФЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО»

У статті розглянуто власні імена (топоніми й антропоніми) в давньоруському творі XI ст. «Житіє Феодосія Печерського».

Ключові слова: топонім, антропонім, Київська Русь, житія святих, давньоруська мова.

«Житіє преподобного отця нашого Феодосія ігумена Печерського» — один з ранніх агіографічних творів Київської Русі. Це житіє було написане видатним київським письменником Нестором у 1084 році, через десять років після смерті Феодосія. Феодосій Печерський був канонізований руською церквою слідом за першими східнослов'янськими святими Борисом та Глібом.

«Житіє...» дійшло до нас у складі Успенського збірника XII—XIII ст. Воно було надруковане тричі: в 1858 році О. М. Бодянським [1]; в 1879 році, ця публікація була також підготовлена до друку О. М. Бодянським, але видання було здійснено після його смерті А. Н. Поповим [2]; у 1971 році текст «Житія...» було надруковано у складі Успенського збірника XII—XIII ст. під редакцією С. І. Коткова [5].

«Житіє» включає велику кількість власних імен, які складають основу українського й російського ономастикону. В цьому творі відбита єдність історичних, культурних і духовних цінностей східнослов'янських народів. Власні імена «Житія...» — це географічні назви (топоніми) й імена людей (антропоніми). Географічні назви дають уяву про зовнішній світ, про той географічний простір, який оточував давньоруську грамотну людину.

Одна частина топонімів називає міста й місцевості Київської Русі: **градъ Коурьскъ** 27в, **въ городѣ Переяславлі** 35в, **града Володимира** 41б, **Ростову городу** 41а, **отъ Києва града** 27г і **отъ Києва** 31в, **Володимирська оболость** 42а, **островъ Тьмоутороканьскыи** 35б. Географічний простір достатньо широкий: від Тьмутараканського острова на півдні до Ростова на півночі. Що стосується града Володимира й Володимирської оболості, то явно тут мається на увазі місто Володимир Волинський, бо Володимира у Володимиро-Суздальському князівстві ще не існувало, він був заснований Володимиром Мономахом у 1108 році, а Нестор пише в 1084 р. Володимир у тексті згадується у зв'язку з князем Ізяславом, котрий, повертаючись з Константинополя, вмер по дорозі в монастирі біля міста Володимира. З цього зрозуміло, що мова йде саме про Володимир Волинський, який міг лежати на дорозі з Константинополя до Києва. Отже, **градъ Володимиръ** — крайня західна точка Русі, про яку згадується в «Житті...» Крайня східна точка — Ростов. Цей географічний простір охоплює більшу частину території Київської Русі кінця XI ст. Цей терен об'єднаний великокнязівською та церковною владою й усвідомлюється автором як єдине ціле. **Ростовъ городъ** і **Володимирська оболость** згадується у зв'язку з призначенням там єпископів. **Тьмоутороканський островъ** у зв'язку зі смертю князя Ростислава і зайняттям престолу князем Глібом.

Слово **оболость** у давньоруській мові позначало не тільки володіння князя, а й територію, на яку поширювалася влада єпископа [4: 122], в останньому значенні це слово і використовується у тексті. У більшості випадків найменування міст виступають як сполучення присвійних або відносних прикметників з іменником градъ/городъ.

Назви **Переяславль** і **Володимирь** утворені від імен людей за допомогою суфікса *ь*, при чому кінцевий м'який приголосний зберігається і у формах непрямих відмінків: **въ городѣ Переяславли** 35в, **города Володимира** 41б. **Ростовъ** і **Киевъ** також утворені від власних імен людей (**Ростъ** і **Кьи**) за допомогою присвійного суфікса *-ов-/-ев-*. **Коурьскъ** — відносний прикметник, утворений від назви струмка Кур, при впаданні якого в річку Тускаръ збудована Курська фортеця. **Володимирьская** (оболость) — це відносний прикметник, утворений за допомогою суфікса *-ьск-* від присвійного прикметника **Володимирь**. Так само утворене і слово **Тьмоутороканьскый** (острів).

Хоча у більшості випадків назви міст виступають як сполуки присвійних прикметників з іменником **городъ/градъ**, в тексті відбита субстантивация прикметника, яка виражається, поперше, у вживанні колишнього прикметника без іменника, наприклад **отъ Києва** 31г, по-друге, у постпозитивному вживанні прикметника: **града Володимира** 41б, **въ городѣ Переяславли** 35в, **градъ Коурьскъ** 27в. Це початковий ступінь субстантивации.

У тексті «Житія...» однакова кількість як постпозитивних, так і препозитивних найменувань, що свідчить про те, що в живій мові субстантивация прикметника в найменуванні міста — вже здійснений процес, але книжна традиція ще утримує архаїчні форми.

За межами Русі згадуються землі, добре відомі руському книжнику, головним чином це «святі місця», пов'язані з важливими подіями християнської церкви, куди прямують руські прочани.

Найчастіше (п'ять разів) згадується **Константинополь — Константинъ градъ**. При цьому прикметник завжди знаходиться в препозиції, тобто субстантивация прикметника не відбита; вірогідно, це пов'язано з тим, що найменування міста є калькою з грецької назви. В цьому випадку слово **градъ** уживається тільки в неповноголосній формі, в той час як при найменуванні руських міст уживається і повноголосна форма цього слова. Імовірно, це не випадково, тому що автор відчував стилістичну несполучність іншомовного найменування з руською повноголосною формою.

Назва **Иерусалимъ** уживається у сполуці: **СѢИИ ГРАДЪ ИЕРОУСАЛИМЪ** 41в. тут слово **ГРАДЪ** вживано перед назвою міста, а саме найменування не є прикметником (як **Константинъ**). Отже, слово **ГРАДЪ** вживано за традицією і не вказує на граматичну приналежність назви міста до прикметників. Назву країни Ліван вживано у порівняльному звороті: **яко и кедръ иже въ Ливанѣ оумножить ся** 36г: тут праведник порівнюється із священним ліванським кедром. Отже, представлений не стільки географічний простір, скільки художній образ, створений реалією далекої священної країни.

Очевидно, за межами Давньоруської держави знаходиться острів **Боляровъ** 35б. В «Житті...» говориться про **болярина Иоана**, син якого Варлаам захотів приєднатися до монастирської братії. Батько перешкоджував цьому, але побачивши незламну волю сина, відпустив його до монастиря, а сам поїхав до «**Костянтиноу градоу**» і знайшов острів серед моря, де прожив багато років, терплячи холод та голод, і вмер там «**се же и донынѣ островъ ть зовомъ естъ Боляровъ**» 35в. Присвійний прикметник **Боляровъ** утворено від іменника **Боляринъ** за допомогою суфікса *-ов-*, при цьому суфікс *-ин-*, присутній у твірній основі тільки у формах однини, випускається.

Найменування монастирів Печерського та Студійського являють собою прикметники, утворені від іменникової основи за допомогою прикметникового суфікса *-ьск-*.

У тексті вжито назву **СВЯТАЯ ГОРА**. Так іменують монастир біля Володимира Волинського: **доиде града Володимира вьниде вь манастырь тоу соушии близъ города иже наричаючи и стая гора**. Це саме той монастир, біля Володимира, в якому вмер великий князь київський, повертаючись із Константинополя до Києва. Згадано в тексті Софійський собор: **единъ от клироса стыя великыя у церкве софия** 65г. Найменування церкви являє собою іменник, при чому він уживається у формі родового відмінка з церковнослов'янським закінченням.

Більшою частиною згадані найменування міст та місцевостей пов'язані з подіями в житті церкви, її служителів і людьми, що мандрують по святих місцях. Таким чином, можна переконатися, що церква розширює географічний світогляд людини, не дозволяє їй зачинитися у вузькому світі оточуючої дійсності, дає просторове уявлення про вітчизну і світ християнських святинь.

У «Житті...» багато імен людей. Всі вони поділяються на християнські і дохристиянські. На Русі через кілька століть після хрещення вживалися і християнські, і світські імена людей.

У досліджених берестяних грамотах вживано 165 християнських імен і 270 нехристиянських [3: 202].

У «Житті...» нехристиянськими іменами називаються тільки князі. Традиція йменувати князів нехристиянськими іменами зберігалася до кінця київського періоду в історії Русі. Під цими іменами вони увійшли в історію, хоча мали, крім цього, і християнські імена. Нестор, незважаючи на свою церковну спрямованість, вживає по відношенню до князів тільки їх нехристиянські імена — це наслідок відбиття автором існуючої дійсності з повною правдивістю. Якби Нестор називав князів їх християнськими іменами, то читачі не зрозуміли би, про кого йде мова.

Згадує Нестор святих страстотерпців **Бориса** та **Гліба** (26а), тут князівський титул відсутній. Борис та Гліб задовго до написання «Життя...» були канонізовані руською церквою, і їх імена ввійшли в християнський місяцеслів. Варто нагадати, що вони свого часу були хрещені за наказом батька, князя Володимира, і одержали імена **Давид** (**Гліб**) і **Роман** (**Борис**), але канонізовані були під своїми світськими іменами. Так що Нестор у цьому відношенні виражав позицію церкви.

Всі інші князівські імена майже завжди супроводжуються титулом *князь*. Це, перш за все, сини Ярослава Мудрого: **Ізяслав**, **Святослав** і **Всеволод**, які навперемінно в той час займали князівський престол у Києві. Більше за всіх правив у Києві **Ізяслав** (з перервами з 1054 по 1078 рік). Це князівське ім'я вживається в тексті частіше за всі. Причому кожний раз Нестор супроводжує це ім'я епітетом **христоролюбивим** чи **боголюбивим**. Кілька разів автор вживає це ім'я без супроводження слова *князь*, а називає його **христоролюбець** або **христоролюбивий**, а також **боголюбивий**, наприклад, **холоубць Изяславъ** 40б. Ці слова вказують на любов автора до князя. Рідше (всього три рази) зустрічається ім'я другого сина Ярослава — **Святослава**, котрий княжив у Києві з 1073 по 1076 рік. Два рази автор називає його **благовірний: блговѣрныи же князь стославъ** 64б. Один раз згадується ім'я третього сина Ярослава — **Всеволода**, який правив після смерті Ізяслава з 1078 року. Ім'я супроводжується титулом *князь* і означенням **благовірний: благовірного князя Всеволода** 51в.

Зустрічаються ще два князівських імені: **Гліб** і **Ростислав**, які були Тмутараканськими князями. Імена супроводжуються титулом *князь* без означень: **съ княземъ Глѣбомъ острова того** 41г. До речі, це той самий **Гліб**, який у 1068 році «**мѣриль море по ледоу**», про що вирізьблено на відомому Тмутараканському камені. Про князя **Ростислава** згадується з причини його смерті: **оумършю Ростиславоу князю острова того** 41в.

Більша частина імен — християнські. Це такі імена: **Анастась** 46, **Антонии** 35г, **Варлаамъ** 35г, **Дамианъ** 46г, **Дмитрии** 41а, **Иларионъ** 44б, **Иоанъ** 41 а, **Исаия** 41а, **Климентъ** 47г, **Михаиль** 34г, **Несторъ** 26б, **Никола** 33б, **Никонъ** 67а, **Павель** 69а, **Стефанъ** 31а, **Сафронии** 39г, **Феодоръ** 42б, **Феодосии** 41а. (Більшість імен вживано багаторазово, тут вказане те місце в «Житті...», де ім'я зустрічається вперше). Цікаво, що боярин **Іона** і син його **Варлаам**, на відміну від князів, названі християнськими іменами. Згадуються такі біблійні персонажі: **Авель** 58в, **Авраамъ** 26в, **Давид** 57в, **Варнава** 35в, **Исакъ** 26в, **Каинъ** 58г, **Навель** 35б, **Петръ** 40в, **Иаковъ** 26в.

Часто згадується ім'я **Ісуса Христа**, причому завжди тільки у скороченому вигляді під титулом: **Ісь хъ**, при цьому перша частина імені інколи не відмінюється. **С Хъ** 63б, **Іс Ха** 27в та інші. Зустрічається вживання тільки останньої частини імені: **Христоса** 42г, але значно рідше, ніж повна форма. Від імені Христос утворені складний прикметник **христоролюбивии** та іменник **христоролюбець**, які вживаються по відношенню до світських людей — князів.

Із жіночих імен вживано тільки одне: **Мария** 37б, 60в — по відношенню до діви Марії. Ім'я матері Феодосія, чий образ так яскраво представлений в «Житті...», не назване.

Найчастіше вживане ім'я головного героя оповідання — **Феодосія**. У перекладі з грецької це ім'я позначає «даний Богу». Як визначає

Г. П. Федоров, це ім'я було дане святому в чернецтві, а хрещений він був іншим ім'ям, нам невідомим [6: 103]. у цьому вбачається дотримання житію св. Єфимія (гр. благочестивий). Нестор, як і автор житія Євфимія, називає Феодосія одним говірким ім'ям і до пострига, і після. Але цілком імовірно, що хрещене ім'я просто не було відоме авторові «Життя...» Ім'я Феодосія в тексті завжди супроводжується означеннями: *преподобний, блаженний, святий, отець наш*. Щоб уникнути повторення, автор часто вживає означення *блаженний* і *преподобний* без імені: **блаженныи же паки утѣшая глаша** 63г.

«Житіє Феодосія Печерського» насичене іменами, котрі розкривають світогляд давньоруської людини, дають уявлення про іменування людей в той час, представляють коло шанованих біблейських персонажів та історичних осіб. Імена людей вживано тільки однослівні, без прізвищ та йменуванню по батькові в сучасному розумінні.

1. Бодянский О. М. Житие Феодосия, игумена Печерского // ЧОИДР. — 1858. — К. 3.
2. Бодянский О. М. Житие Феодосия, игумена Печерского. Списание по харатейному списку Успенского собора буква в букву и слово в слово. С предисл. А. Попова // ЧОИДР. — 1879. — К. 1.
3. Подольская Н. В. Антропонимикон берестяных грамот // Восточнославянская ономастика: Исследования и материалы. — М., 1979.
4. Словарь русского языка XI—XVII вв. — М., 1979.
5. Успенский сборник XII—XIII вв. — М., 1971.
6. Федоров Г. П. Святые Древней Руси // Волга. — 1990. — № 1.

Н. В. Убийвовк

СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА В «ЖИТИИ ФЕОДОСИЯ ПЕЧЕРСКОГО»

В статье рассматриваются имена собственные (топонимы и антропонимы) в древнерусском произведении XI в. «Житие Феодосия Печерского».

Ключевые слова: топоним, антропоним, Киевская Русь, жития святых, древнерусский язык.

N. V. Ubyjvovk

PROPER NAMES IN «THEODOSIY PECHERSKIY'S LIFE»

The article deals with proper names (toponyms and anthroponyms) in Old Russian work of art of the eleventh century «Theodosiy Pecherskiy's Life».

Key words: toponym, anthroponym, Kievan Rus, saints' life, Old Russian.

УДК 811.111'373.2 Р. Дал

О. Д. ПЕТРЕНКО

ОНИМНИЙ ПРОСТІР ЗБІРНИКА ВІРШІВ Р. ДАЛА «DIRTY BEASTS»

У статті розглянуто питання онімного простору поетичного твору Р. Дала для дітей, який є функціонально навантаженим та багатозаровим. Завдяки спеціальним контекстам та грі на онімах відзначається ономастична неповторність індивідуально-авторського стилю письменника. В поетонімосфері збірника автор звертається до різних ономастичних розрядів, а саме до зоонімів, хоронімів, топонімів, антропонімів, використовуючи онімичні трансформації.

Ключові слова: онім, ідіостиль, поетонімосфера, англійська мова, Роалд Дал.

Протягом 1980-х років Р. Дал написав більше дитячих творів, ніж за два попередніх десятиліття. Дитячі твори Р. Дала переважно зберігають особливості авторського ідіостилу: гумористичність, потяг до творення нових слів (зокрема, власних назв), динамічний і захоплюючий сюжет, тон розповіді, розрахований на дитяче сприйняття і водночас привабливий також для дорослих. І повсюди пошук слова, експерименти зі словом, словесна гра. Ставши в 1990-х роках уже класиком дитячої літератури, Р. Дал продовжував свої мовні пошуки (і знахідки) і свій рух уперед до останніх днів життя.

Збірник «Dirty Beasts» не має пагінації й містить 9 сюжетних віршів, з яких найменший має 18 рядків, а найбільший — 180, тобто складає вже невеличку поему [8]. Прямий сенс назви — «Брудні звірі», і всі вірші — про тварин, домашніх і диких. Але ця назва може мати й інші тлумачення та асоціації, до яких повернемося після розгляду ономастики збірника. Перший вірш — «The Pig» («Свиня»). Початкові рядки: «*In England once there lived A big and wonderfully clever pig*» («В Англії колись жила велика і винятково розумна свиня»). Тут лексема

pig — звичайний апелятив. Але вже в третьому рядку цей апелятив отримує демінутивний суфікс і стає онімом: «*That Piggy had a massive brain*». Піггі читала книжки і думала, в чому сенс її життя. Дійшла висновку, що людський сенс у тім, що її розріжуть на шматки і з'їдять. А це їй не подобалось, і тому, коли прийшов її хазяїн фермер Бленд, вона з'їла його: «*That Piggy did eat Farmer Bland*». У розгортанні цих колізій не лише *Piggy*, а джерельна форма *Pig* стає власною назвою, отримуючи велику літеру. У кінцевих рядках Піггі міркує: «*And so, because I feared the worst, I thought I'd better eat him first*» («отже, оскільки я боялася найгіршого, Я подумала, що ліпше з'їсти його першою»). Читач теж має міркувати, робити висновки. Висновки можливі, гадаємо, два: 1) треба ставати вегетаріанцем; 2) свиня не повинна читати книжки й мислити. Прізвище фермера *Bland* схиляється до другого. Таке прізвище, відтопонімного походження, в англійській мові існує [5: 76]. Але ж читач, незалежно від цієї етимології, пов'яже даний антропонім з англ. *bland* «ввічливий, приязний», що акцентує несправедливість його долі. Наступний вірш — «*The Crocodile*». Його початок: «Жодна тварина не є й наполовину такою злою, як Крокі-Вок, крокодил». Тут рядок «*As Crocky-Wock the crocodile*» містить одразу і загальну і власну назву «злої тварини». Остання з'являється і без другого компонента — *Crocky*. А текст цей — як смакують крокодилові маленькі хлопчики і дівчатка — схожий на розповідь батька дитині перед сном. От він і дорозповідався — чують вони шкрябання, якісь звуки, а далі поява тварини з оповідання: «*The shining teeth, the greedy smile! It's CROCKY-WOCK, THE CROCODILE!*» Тут мораль однозначна: не розповідай дітям на ніч страшних історій. Можливо, ця мораль підкріплена (власне, зашифрована) іменем *Crocky-Wock*. Слова *wock* в англійській мові немає, це okazionalizm Р. Дала. Але є близькозвучна аббревіатура *voc.*, настільки усталена, що фіксується словниками [7: 1304]. Це скорочене позначення лексеми *vocative* «кличний відмінок». Отже: кликали — прийшов. Щодо форми вигаданого *Wock*, слід сказати, що Р. Дал зі стилістичною метою іноді змішує фонем *<w>* та *<v>*. Так, Велика Відьма говорить *vitches*, а не *witches* («*The Witches*»). Написання ж *Wock*, а не *Woc* графічно узгоджується з попереднім *Crocky*. Можливо, пропонується інтерпретація не відповідає дійсності. Але вона просто напрошується, відповідаючи древній вірі у зв'язок імені з об'єктом [10: 125]. Причому натяк на цей зв'язок, який ми підозрюємо в компоненті *Wock*, є саме зашифрованим. Для читача-дитини це просто дзвінкий компонент оніма, для вдумливого ж батька має прозвучати як попереджувальний дзвоник. Далі йде найкоротший вірш «*The Lion*» («Лев»), який не містить жодної власної назви, а за ним — «*The Scorpion*». Спочатку автор зазначає, що в Англії ви ніколи не знайдете скорпіона в своєму ліжку, хоч у дужках і уточнює: «*or so it's said*». У цих словах *a scorpion* — звичайний апелятив, але по тому зразу ж уводиться власна назва: «*The scorpion's name is Stingaling*». Англ. *sting* — «жало», суфікс *-ling* надає слову значення зменшувальності, іноді з негативним забарвленням [1,1: 803]. У зоонімі *Stingaling* -а- слугує інтерфіксом, що усуває збіг приголосних. Тут доцільно зазначити, що зооніми — це клички тварин, тобто зоонімами кличуть тварин люди [6: 16—18], які і наділяють ними тварин, переважно свійських. У Р. Дала ця прикмета зоонімів в аналізованому випадку не простежується. Онім *Stingaling* не відрізняє одного скорпіона (точніше, його самку) від іншого, бо всі мають жала. Цей зоонім — підсилюючий епітет, а не кличка. І ніхто її скорпіону не давав: вона просто йому притаманна. Це — специфіка літературної (а не побутової) зоонімії й тим паче зоонімії, запровадженої Роалдом Далом. У вірші про скорпіона розповідається, що він повзе — повзе по нозі, поки не доповзе до сідниці, а тоді вкусить. Дитина перед сном, налякана такою інформацією, говорить матері: щось повзе у мене по нозі. Мати, замість того, щоб негайно перевірити, втішає дитину, заспокоює: звідки візьметься *Stingaling*? Але дитину таки вкусило щось (нібито справді скорпіон), і вона зарепетувала. Кінець вірша. Ніякого моралізаторства, як і в інших випадках. Думайте самі собі, любі читачі. Зрештою мотив вірша той же, що й у творі про крокодила.

У вірші «*The Ant-Eater*» («Мурахоїд») ідеться про багату родину із США (from USA), що жила біля затоки Сан-Франціско (*San-Francisco Bay*) і мала єдину дитину на ім'я *Roy* (*only child called Roy*). У трьох перших рядках вірша три власних назви. Згадка USA доречна тому, що вірш побудований на особливостях американської вимови, *Roy* — головний герой, його ім'я назване у вірші 13 разів, але навіщо така адресація: *San-Francisco Bay*? У повісті про Денні автор дбайливо уник адресації («*Danny the Champion of the World*»), як і в більшості інших своїх творів. Якщо не зачіпати проблеми рими (USA—Bay), то адресація є непрямую інформацією про заможність батьків Роя: престижне місце. Рой був досить зіпсованим хлопчиком,

у його кімнаті іграшок було хоч греблю гати, а він усе хотів чогось іще. Захотів велетенського мурахоїда — «*A giant ANT-EATER*». Привезли йому мурахоїда з Індії, з Делі (теж точна адреса). Той у дорозі зголоднів і попросив у Роя їсти, але жорстокий хлопчик йому відповів, щоб мурахоїд ішов і ловив мурах. При цьому батькову сестру Dorothy Рой представив мурахоїдові так: «*This is my ant !*» Замість *aunt* [a: nt] «тітка» він сказав *ant* [ænt] «мураха». До цього Дал запроваджує орфоепічний коментар стосовно американської вимови: «*Some people in the USA Have trouble with the words they say. However hard they try, they can't Pronounce a simple word like AUNT. Instead of AUNT, they call it ANT. Instead of CAN'T, they call it KANT*» [8: 14]. Отже, «замість *тітка* вони заявляють *мураха*. Замість *не можу* вони заявляють *Кант*». Навіть славнозвісного німецького філософа сюди притягнуто, хоча можна було б обмежитись лексемою *cant* «поштовх»: і *Kant*, і *cant* вимовляються [kænt], а *can't* — [ka: nt]. А далі вже діяла логіка мурахоїда: «*giant ant!*» — і з'їв тітку Дороті. А потім підійшов до Роя і сказав йому: «Ти маленький нахаба, я гадаю, що з'їм тебе на десерт»: «*You little squirt, I think I'll have you for dessert*». Висновок безпосередній: слова треба вимовляти правильно. Висновок узагальнений: не будь таким розпещеним, не вимагай чогось надзвичайного, бо гірше буде. Вірш настільки прозорий і цілеспрямований, що ці висновки зможе зробити кожен малий читач.

Вірш «*The Porcupine*» («Дикобраз»), переповідає сама його героїня, що сіла поїсти цукерок на якийсь горбок, який виявився дикобразом. Прибігла додому, до матері за допомогою, бо те місце, яким сіла, було все пообтикане зламаними голками дикобраза. Просила матір витягти їх, але та відмовилась, сказавши, що це краще зробить дантист і повезла до нього дочку. Сумний висновок дівчинки: «*But grown-ups never take advice*» — «Дорослі ніколи не приймають порад». І щодо себе: «*Be sure you LOOK before you SIT*» — «Переконайся, що бачиш, куди сідаєш». У сюжеті вірша, безперечно, три головних персонажі: дівчинка, мати та дикобраз — і один другорядний: дантист. А онімичне позначення отримує тільки один з них, другорядний, згаданий на прізвище двічі: *Mr Myers*. Чому містер Майєрс удостоївся такої честі, чому він не просто дантист, як є у вірші *тут* і просто *a giant porcupine*? (Дівчинка — наратор, тому вона позначається займенником *I*, що слугує контекстуальним антропонімом). Це — специфіка побудови онімичного простору у Дала. Дантист названий за прізвищем саме тому, що він є другорядним персонажем. Для достовірності в деталях автор любить користуватися власними.

У вірші «*The Cow*» («Корова») теж є наратор, але він чіткіше не окреслюється, бо йдеться не про нього, а про корову. У корови вирости крила, вона літала, дивуючи маси глядачів і ставши героїнею телебачення. Ця героїня наділена спеціальним іменем: «*Miss Milky Daisy was her name*» [8: 20], далі тільки *Daisy* (англ. *daisy* «стокротка, маргаритка», існує й таке жіноче ім'я) — чотири рази та *Milky Daisy* («Молочна Дейзі») — один раз. Усі були в захопленні, крім одного чоловіка, що приїхав з Афганістану і став кричати: «Це дурна корова! Гей, слухай, Дейзі! Я гадаю, що ти з'їхала з глузду!» Дейзі прореагувала: пролетіла над ним і випорожнилась йому на голову. Весело, смішно, а *from Afghanistan* для 1983 року актуально, бо вже почалася кривава війна СРСР в Афганістані. Важко позбутися враження, що Р. Дал десь не прочитав слова, мовлені М. Горьким, коли той на прогулянці з А. Чеховим сказав, збиваючи зі шляпи слід горобця: «Хорошо, что коровы не летают.» А от у Дала корова полетіла, і той прибулець з Афганістану мусив уже чистити слід не горобцевих об'ємів.

Найбільший вірш збірника — «*The Toad and the Snail*» («Жаба і Слимак»). Він теж має наратора: найфантастичніші речі письменник передоручає розповідати дітям. Грався хлопчик (наратор) у невеличкому водоймищі і побачив велетенську жабу, *a giant toad*, розмірами зі свиню. Жаба заговорила і запропонувала хлопчикові покатати його. Той сів верхи, а жаба виявилася взагалі чарівною і стрибала на 50 миль: вони швидко прибули з Шотландії до Дувра — «*From Scotland to the Cliffs of Dover!*» Зі скель Дувра жаба запропонувала мандрувати далі — «*from England into France*». При цьому з назвою жаби відбуваються цікаві онімичні трансформації: спочатку апелятив з неозначеним артиклем, далі *the toad*, потім *Toad* (без артикля і з великої літери: апелятив став онімом) і нарешті *Mister Toad*. Чим ближче наратор пізнає жабу (в англійській мові це істота чоловічої статі) та її чарівні можливості, тим виразніше онімізується її назва. у Франції на Жабу зразу накинувся натовп, щоб її з'їсти: у французів вона делікатес. Нічого, каже Жаба, я чарівна, перетворюся у слимака: «*I was a Toad. Now I'm a Snail*» [8: 28]. Слимак, *a Snail*, одразу вже подається з великої літери, а неозначений артикль заступається означеним, щоб потім взагалі зникнути: *the Snail* — *oh Snail*. Але французи слимаків теж їдять — вони ще з більшим завзяттям намагаються порізати і з'їсти бідного чарівника. Тоді

наступає перетворення: *Snail* стає *the Roly-Poly Bird* і летить з хлопчиком назад у рідне водоймище. Полюбилося Далові наймення *Roly-Poly Bird* — воно з'являється вже в третьому творі. Уперше цей чарівний птах з'явився у «Велетенському Крокодилі» («The Enormous Crocodile»), потім у «Твітах» («The Twits») — і всюди відігравав вагому рятівну роль. Цей зоонім є одним з найяскравіших онімичних виразників інтертекстуальності [2: 35] у дитячих творах Р. Дала. Онімний простір аналізованого твору включає також згадувану наратором *Aunt Emily* (з поясненням: *mummy's sister Emily*) і завершується згадкою Країни Чудес: «*We'll never, never understand why children go to Wonderland*» — «Ми ніколи, ніколи не зрозуміємо, чому діти йдуть у Країну Чудес». Інакше кажучи, ця мандрівка наратора туди ж, де побувала Аліса у Керролла, є його милою дитячою фантазією. Що зрештою не завадило авторові покепкувати з французьких гастрономічних уподобань.

Останній вірш збірника «The Tummy Beast» («Звір у животі») зовсім не містить власних назв, якщо не рахувати займенника «Я» (*I*) на позначення хлопчика-наратора. Але він цікавий для розуміння назви і, можна сказати, філософської настанови Роалда Дала, висловленої тут у притаманній цьому письменнику формі. Зміст вірша: хлопчик жаліється матері, що в нього в животі сидить звір, який вимагає їсти, причому досить примхливо вибирає, чого саме він хоче. Мати обурено заперечує, називає сина ненажерою. Але тут із живота хлопчика пролунав голос, який був адресований матері й вимагав смачної їжі. Мати втратила свідомість і впала додолу.

У цьому останньому вірші, де виступає виразно вигаданий «звір», чи не найяскравіше показано, що насправді жодні звірі не брудні. Навіть Жаба, чи Слимак, виявляється аж ніяк не брудним ані в прямому, ні в переносному сенсі. Це люди (хай французи) — йдеться про дорослих людей і ніколи не про дітей — у своїй поведінці, у своїх діях заслуговують на позначення *dirty beasts!* Замість того, щоб увійти у світ дитини, у цей *Wonderland*, дорослі залякують дітей крокодилем чи скорпіоном, не розуміють їх світосприйняття, не співчують і не допомагають їм так, як цього потребують діти. Фактично за цими веселими дитячими віршами стоїть гостра критика батьків, причому подана так, щоб дорослі зрозуміли, а любов дітей до своїх батьків від того не постраждала.

В поетонімосфері збірника, де є оніми тільки трьох розрядів, найбільше — аж 9 — топонімів, що для Р. Дала не є типовим. Переважають хороніми, причому *England* з'являється аж у трьох віршах. Усі топоніми цілком реальні, за винятком Країни Чудес, *Wonderland*. На другому місці — зооніми, яких є 7. Вони утворені переважно від загальної назви відповідної тварини шляхом її трансформації, долучення детермінатива (*Mister Toad*) чи просто вживання великої літери (*Snail*). Але є й зооніми, які не походять від загальної назви тварин: *Stingaling*, *Miss Milky Daisy*, *Roly-Poly Bird*. Трохи менше у збірнику антропонімів — 6, серед них троє персонажів і троє згадуваних осіб (включаючи і запровадженого тільки для підкреслення вимови філософа І. Канта). Проте додамо, що в шістьох віршах маємо передоручену оповідь, маємо наратора, і, відповідно, його особовий займенник *I*, що стає контекстуальним антропонімом. Займенники та загальні іменники стали тут іменами власними, і сама заміна не є випадковою. Причини заміни розмаїті» [4: 236]. Якщо порахувати і ці шість різних *I*, то тоді маємо не 6, а 12 антропонімів і бодай один онім у кожному вірші. Без цих *I* оніми наявні в семи творах із 9, що входять до збірника. Говорячи про якісну сутність уживаних власних назв, відзначимо ономастичну особливість індивідуально-авторського стилю письменника [3: 197].

Роалд Дал написав чимало творів тільки тому, що дуже багато працював, бо писав він повільно, обмірковуючи кожен штрих, кожне слово, кожне ім'я. Сам він з цього приводу сказав: «Я люблю писати, я ненавиджу писати. Я задоволений, коли робота йде, потім згадую прекрасну пораду, яку дав мені Ернест Гемінгвей: «Коли йде добре, зупинись» [9: 191]. Унаслідок такої напруженої праці маємо прекрасні твори, маємо класику, дуже своєрідна онімія якої теж стала вже класикою дитячої літератури.

1. *Большой англо-русский словарь* / Под общ. рук. И. Р. Гальперина. — 3-е изд. — М., 1979. — Т. 1—2.
2. Горшкова К. А., Шевченко Н. Г. Роль различных типов когезии в реализации категории интертекстуальности: На материале англоязычных публичных выступлений // Записки з романо-германської філології. — Одеса, 2002. — Вип. 12. — С. 35—42.
3. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. — Одеса, 2004.
4. Никонов В. А. Имена персонажей / Имя и общество. — М., 1974. — С. 233—245.
5. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий. — М., 1986.

6. Сюсько М. І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелјативи) в українській мові. — Ужгород, 1985.
7. *Collins* English Dictionary and Thesaurus. — Glasgow, 1994.
8. *Dahl R.* Dirty Beasts. — London, 1986 [видання без пагінації].
9. *Merrick S.* Roald Dahl: The Writer Who Gets Paid for What He Throws Away // Дал Р. Моя любовь, моя голубка. — М., 2001. — С. 186—205.
10. *Milewski T.* Jezykoznanstwo. — Warszawa, 1965.

О. Д. Петренко

ОНИМНОЕ ПРОСТРАНСТВО СБОРНИКА СТИХОВ Р. ДАЛА «DIRTY BEASTS»

В статье рассматриваются вопросы онимного пространства поэзии для детей Р. Дала. Оно функционально насыщено и многообразно. Отмечена ономастическая особенность индивидуально-авторского стиля писателя, возникающая благодаря использованию специальных контекстов и игры онимов. Поэтонимосфера сборника стихотворений насыщена умело и мастерски применяемыми автором зоонимами, хоронимами, топонимами, антропонимами.

Ключевые слова: оним, идиостиль, поэтонимосфера, английский язык, Роалд Дал.

O. D. Petrenko

THE ONYM'S SPACE IN R. DAHL'S POEM-BOOK «DIRTY BEASTS»

In the present functioning of onyms space in R. Dahl's poems is being analyzed. Due to special contexts and play on onyms are mentioned specific features of the author's idiosyle. The writer uses different types of onyms: zoonyms, toponyms, anthroponyms, choronyms, their frequency is high and it is used skillfully.

Key words: onym, idiosyle, poetonymosphere, English, Roald Dahl.

УДК 811.111'373.2'366.53'44

О. Н. СКЛЯРЕНКО

К ВОПРОСУ О КАТЕГОРИИ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ОНОМАСТИКЕ (на материале английского языка)

В статье рассматривается проблема употребления множественного числа в сфере собственных имен. Установлено разнообразие функций плюральных форм в ономастике, обусловленных взаимодействием экстралингвистических, собственно лингвистических, общеономастических и узкотопонимических факторов.

Ключевые слова: плюральные онимы, топонимическая деривация, онимизация, морфологический маркер, английский язык.

Проблема употребления множественного числа в ономастике не раз привлекала внимание исследователей. Ей посвящены многочисленные публикации [напр., 4; 8]. Однако английский топонимический материал редко привлекался к исследованию. Данная статья посвящена анализу плюральных имен собственных на материале топонимии США и Великобритании.

Грамматическая категория числа, являясь одним из проявлений более общей языковой категории количества [9: 583], со временем приобрела большое число самых разнообразных употреблений, то есть различных функций, различных назначений. О. С. Ахманова, например, выделяет четырнадцать различных употреблений множественного числа, среди которых выделяются, в частности, множественное авторское, множественное вежливости, множественное собирательное, множественное эмфатическое (множественное поэтическое) и другие [1: 236—237]. Можно предположить, что в ономастике грамматическая категория числа тоже используется со специфическими ономастическими целями. Можно предположить также, что различные ономастические классы используют категорию числа по-разному, в разных целях. Действительно, в антропонимии используется, например, один из семантических типов множественного числа, так называемое **репрезентативное множество**, которое означает группу лиц, называемую по одному из ее представителей, ср. англ. *the Browns* — «Брауны» (супруги, семья Браунов). В антропо-

нимии существует также особое употребление множественного числа — *pluralia majestaticus* — для эмфатического выделения имен знаменитых личностей. Фактическим денотатом здесь выступает только один человек. В топонимии форма множественного числа используется для онимизации апеллятивов, то есть она способствует переходу нарицательных существительных в сферу ономастики, облегчает этот переход. Здесь выделяются прежде всего отапеллятивные топонимы, образованные от топографических терминов. Основной семантический тип множественного числа, то есть его основное значение — это дискретное множественное число, указывающее на раздельное множество предметов. Само исходное слово некоторое время полностью сохраняет свое начальное лексическое значение. Сначала, видимо, плюральные образования употреблялись со своим исходным значением с добавлением нового семантического оттенка, а именно дополнительного значения совокупности, общности однородных предметов: *mills, parks, orchards, oaks, fields, brooks*. Затем плюральные формы переходили в топонимию (чаще всего в результате топонимической метонимии), ср. названия населенных пунктов в США: *Hills, Rocks, Sands, The Plains (Plains), Wells, Mills, Oaks, Fields, Trees, Meadows, Parks*.

Употребление множ. числа в английской топонимии известно с самых ранних периодов. В древнеанглийской топонимии собственных средств для называния географических объектов, в частности, селений, было недостаточно, и ономастика широко черпала их из общеупотребительного языка. Одним из способов употребления апеллятивов в топонимической функции было использование форм множ. числа, что поддерживалось внелингвистическими реалиями. Вначале это были, видимо, предложные конструкции со словами, обозначающими вид называемого объекта в именительном падеже и уточняющими элементами в дательном падеже. Очень скоро номенклатурные термины опускались, и оставались топонимические плюрали. Английский топонимист П. Рини подчеркивает, что в древнеанглийском языке плюральные топонимы были весьма многочисленны. Так, термин *halh* — «клин, «участок земли» онимизировался в форме множ. числа *halas*, откуда топонимы *Halas, Hallas* [15: 32—33]. Древнеанглийский апеллятив *cot(e)* — «изба, хижина» (ср. совр. *cottage*) имел форму множ. числа *cotan*, откуда ойконимы *Coates, Cotes, Cotis* [15: 36]. Особенно часто онимизировались географические термины в дательном падеже множ. числа, принимая окончание *-um*, напр.: *at Bathum* («у ванн») — совр. *Bath*; *ad Hlidum* («у склонов») — совр. *Lydd*; *Fennumi* > *Fenham* («у болот»); *Carrum* > *Carham* («у скал»); *Acum* > *Acomb* («у дубов»); *(at) Sealum* > *Salome Wood* («у ив»); *Ediscum* > *Escombe* («у огороженных пастбищ») [15: 35—36].

Способ образования собственных географических названий, отражающих в форме множ. числа реальные факторы, употребителен и в современном языке. Местность в Англии, изобилующая минеральными источниками, получила название *Wells* — «Источники». Болотистая местность называется *Marishes* (от апеллятива *marsh* — «болото, топь»), ср. название низменности со множеством болот — *The Fens* (от апеллятива *fen* — «болото»). Местности, выделяющиеся большим количеством мельниц называются *Mells, Mellis* (от апеллятива *mill* — «мельница»). Словом *The Broads* (субстантивированное прилагательное множ. числа от *broad* — «широкий») называют район «широких» водных пространств (озер), в отличие от *The Narrows* — район «узких» водных пространств (ручьев, рек, каналов). Группа скал с острыми вершинами получила метафорическое название *The Needles* — «Иглы», а отроги горы получили название *Combs* (от апеллятива *comb* — «гребень горы»). Селение *Barnes* раньше называлось *Berne* от *barn* — «амбар», «житница». Название в форме множ. числа — *Bernes* появилось позже, когда в связи с ростом селения было построено много амбаров [18: 27].

Однако не всегда плюральность названия связана с множественностью объектов, ср. замечание В. А. Никонова: «*Мосты* означает селение у моста, а не «несколько мостов»» [10: 7]. Основная функция флексий множ. числа — словоизменительная, реляционная — при определенных обстоятельствах меняется. В топонимии флексии множ. числа меняют свою функциональную нагрузку. На основную функцию наслаиваются иные, топонимообразующие, которые, постепенно усиливаясь, отодвигают исходное функциональное предназначение все дальше на задний план, а иногда устраняют его вообще. Чисто топонимическое словообразовательное значение имеет флексия множ. числа в тех случаях, когда плюральное по форме образование называет один объект. В этих случаях реляционное значение форманта трансформируется в деривационное значение. Поэтому мы относим плюральные названия к категории деривативных и не согласны с мнением В. Д. Беленькой, относящей плюральные топонимы к группе простых наименований. Рассматривая существительные, «включающие грамматическую морфему множественного

числа (*Hills, Meadows*)», В. Д. Беленькая считает, что их переход из разряда имен нарицательных в собственные «сопровождается перерастанием грамматического значения морфемы *-s* в значение лексическое. Форма множ. числа начинает выражать уже не множественность объекта, а особый его признак, а именно, принадлежность к населенным пунктам. Во всех этих случаях отсутствует процесс топонимического словообразования, который позволял бы говорить о сложном составе топонимов» [2: 117]. Почти со всем сказанным можно согласиться, за исключением вывода. Все обстоит, как нам представляется, прямо противоположным образом. Именно «выражение особого признака» морфемой *-s* принадлежности плюрального слова к ойконимам является морфологическим маркером, особым словообразовательным формантом, что свидетельствует о безусловном отнесении плюральных образований к дериватам. При топонимообразовании такие формообразующие средства, как окончания множ. числа существительных..., становятся специфическими топонимическими словообразовательными средствами» [12: 53]. Убедительным примером превращения английской реляционной флексии *-s* в деривационный суффикс, в своеобразный топоформант является название юго-восточного района Шотландии, граничащего с Англией. Англичане называют этот район *Cheviot Hills*. Шотландцы раньше называли его *The Border* («Граница»), а сейчас именуют *The Borders* («Границы»), хотя граница здесь только одна [18: 47—48]. Налицо ономастическая цепочка: от апеллятива *border* к собственному имени *The Border* и к собственному имени с большей степенью онимизации — *The Borders*. Процесс ономастического обособления, увеличения степени онимизации здесь, видимо, еще не закончился. Название маленького английского городка *Bushmills* происходит от обозначения мельницы, стоявшей на реке *Bush* [18: 65]. Плюральное *-s* имеет здесь чисто топонимизирующее значение. Топонимизирующую функцию выполняет *-s* в топониме *Brooklands*, который имеет прозрачное исходное значение «*land by the brook*» («земля возле ручейка») [18: 59] (едва ли здесь могло быть много «земель»); в топониме *Berrylands* (сначала это было название фермы (от др. англ. *beorg* — «холм» и *land* — «участок земли») [18: 37], ср. это с названием лесного массива *Woodlands* («лесные угодья»), а также с общими названиями больших горных и низменных пространств в Великобритании *Highlands, Lowlands, Midlands*, где употребление множ. числа мотивировано. В США одна из долин в штате Висконсин называется *The Dells* от *dell* — «небольшая лесистая долина»; одна из плотин в штате Вашингтон называется *Wells* — от *well* («колодец»). Словоизменительная, реляционная функция флексии *-s* переходит в словообразовательную, деривационную функцию суффикса.

Словоизменение и словообразование в своих крайних проявлениях четко отличаются друг от друга. Но на стыке этих явлений одно переходит в другое, образуя широкую полосу переходных явлений. В. М. Жирмунский в этой связи задает вопросом: «Где же проходит в языке граница между словоизменением и словообразованием...?» И сам же отвечает: «Вопрос этот остается открытым» [6: 17]. Этот вопрос особенно справедлив в приложении к ономастике. Дело в том, что лексическая сфера языка, включающая как апеллятивную, так и ономастическую субсферы, имеет континуумный (непрерывный) характер. Число смыслов, вкладываемых в любое слово (будь это апеллятив или оним), непрерывно колеблется, то расширяясь, то сужаясь, то теряя определенные элементы понятий и представлений, то расширяя их. Так, в определенном смысле можно сказать, что данное слово чистый апеллятив, или апеллятив и немножко собственное имя. И так по возрастающей, пока слово не превратится в чистый оним, а затем — по нисходящей линии — оним и немножко апеллятив и т. д. (в случае деонимизации собственного имени). Топоним *Москва* имеет огромное число понятий и представлений, которые непрерывно меняются. Множ. число способствует лексической трансформации исходного апеллятива, его преобразованию в собственное имя. В ономастическом обособлении исходного апеллятива большую роль играет контекст, как лингвистический, так и экстралингвистический, понимаемый в широком коммуникативном плане. Но одного контекста мало, и язык использует свои, чисто лингвистические средства для этого обособления. Ономастика черпает свой лексический и словообразовательный материал из апеллятивной сферы. Однако ресурсы языка, даже самого богатого, строго ограничены [5: 114]. Функциональная нагрузка флексий множественного числа в ономастике меняется в связи с тем обстоятельством, что онимы, в отличие от нарицательных, не изменяются в числе. Они имеют только форму единственного или только форму множественного числа.

Поскольку здесь, как правило, нет противопоставления единственного числа множественному, то, по мнению ряда лингвистов, говорить о категории числа в ономастике нет оснований.

Более того, отдельные ученые считают, что онимы могут быть только сингулятивными. Л. Блумфилд утверждает: «Имена собственные встречаются только в единственном числе» [3: 219]. Аналогичные высказывания встречаются у О. Есперсена [17: 165]. Конечно же, вопреки этим утверждениям, как мы видим из приведенных выше примеров, в ономастике любого языка есть не только сингулятивные, но и плюральные образования. Грамматический парадокс в плюральном онимах заключается в том, что единичность именуемых объектов передается формой множ. числа, то есть семантическая единственность выражается через грамматическую множественность.

Плюральные форманты способствуют превращению в топонимы не только апеллятивов, которые можно назвать географическими терминами в широком смысле этого слова, но и нарицательные имена самой разнообразной семантики. Американская топонимия характеризуется разнообразием онимизированных лексем во множ. числе. Напр.: *Cabins* (от *cabin* — «лачуга, хижина, убогое жилище»), *Fords*, *Brooks*, *Crooks*, *Mounds*, *Groves*, *Orchards*, *Oaks*, *Bells*. В США есть такие названия населенных пунктов, как *Brothers*, *Sisters*, *Guys*, а также ойконимы *Weathers*, *Rains*, *Winters*. Обращают на себя внимание американские плюральные ойконимы — исходные прилагательные типа *Olds*, *Strongs*.

Интересны ойконимы — существительные, на дотопонимическом уровне обозначавшие отрезки времени или пространства. Напр.: *Weeks*, *Ages*; *Miles*. Ср. амер. *Burrows* (от *burrow* — «нора»), *Coats* (от *coat* — «пиджак», «пальто», «обшивка, облицовка»), *Gates* (от *gate* — «ворота, калитка»), *Grimes* (от *grime* — «грязь, сажа, угольная пыль»), *Hanks* (от *hank* — «моток (пряжи)»), *Heaters* (от *heater* — «печь, нагревательный прибор»), *Hooks* (от *hook* — «крюк, крючок»), *Levels* (от *level* — «уровень», «плоскость», «равнина»), *Palisades* (от *palisade* — «частокол, деревянный забор»), *Shields* (от *shield* — «щит»); *Shoals* (от *shoal* — «мелкое место, мелководье, мель»), *Sparks* (от *spark* — «искра»), *Walls* (от *wall* — «стена») и т. д. [14].

Отдельную область плюральных названий населенных пунктов составляют образования, генетически связанные не с обозначениями географических объектов, а с людьми. Некоторые плюральные ойконимы своей внутренней формой отражают разнообразные профессии. В американской ойконимии к такого рода плюративам можно отнести следующие названия: *Millers*, *Taylor*s, *Fishers*, *Hunters*, *Cooks* и др. Однако большинство американских названий селений, генетически прямо или опосредованно связанных с обозначением профессий, имеют сингулятивную форму: *Dyer*, *Carpenter*, *Porter*, *Fisher*, *Cook*, *Bishop*, *Miner*. Немногочисленны также плюральные ойконимы, образованные от фамилий во множ. числе: *Whites*, *Simpsons*, *Wilson*s. Возможно однако, что в этих образованиях (как и в других англоязычных антропонимических ойконимах) конечное *-s* генетически восходит к омонимичному суффиксу притяжательного падежа. Некоторые плюральные географические названия в Англии возникли от множественной формы фамильного имени семьи, владевшей называемыми объектами. Так, в названии города *Grays* представлено имя нормандской семьи *de Grai*, некогда владевшей здесь поместьями [18: 152—153]. Общее имя *The Rodings* называет большую территорию в графстве Эссекс с многочисленными объектами — владениями членов семьи *Roding* [18: 298]. В американской ойконимии также встречаются названия селений, образованные от личных имен: *Solomons*, *Walters*, *Rogers*, *Matthews*, *Andrews*, *Eugens*. Во всех этих случаях форма множ. числа приобретает функцию трансонимизации, то есть функцию переноса уже существующих собственных имен из одной ономастической категории (антропонимической) в иную — топонимическую (в данном случае — в ойконимическую). Есть, однако, случаи, когда топонимы, имевшие форму множ. числа, теряют ее и переходят в сингулятивные образования. Ср. англ.: *Brighuses* > *Brighouse*. Эту борьбу форм множ. и ед. чисел можно интерпретировать как отражение асимметрического дуализма лингвистического знака (понимая под «знаком» грамматическую категорию числа). Но, как пишет С. Карцевский, «один и тот же знак имеет несколько функций», он имеет дифференциальный характер: «...Всякий лингвистический знак непременно должен быть дифференциальным, иначе он ничем не будет отличаться от простого сигнала» [7: 85, 87]. В приложении к топонимии дифференциальный характер сингулятивных и плюральных (идентичных во всех иных отношениях) топонимов вызывает к жизни еще одно функциональное предназначение — борьбу с интрапонимической омонимией (то есть преодоление омонимии между образованиями единого ономастического класса). Сравните дихотомические противопоставления английских ойконимов: *Bow* — *Bowes*; *Wingate* — *Wingates*; *Eastcott* — *Eastcotts*; *Hayne* — *Haynes*; *Hale* — *Hales*; *Kirkley* — *Kirklees*; *Leigh* — *Leighs*; *Lew* — *Lewes*; *Marsh* — *Marishes*; *Well* — *Wells*; *Whitstone* — *Whitstones*; *Zeal* — *Zeals* [13]. Кроме интра-

топонимической омонимии бинарные противопоставления сингулятивных и плюральных названий способствуют преодолению **интертопонимической омонимии** (между топонимами различных классов).

Иногда финалия, воспринимаемая как показатель множественности, выполняющий топонимизирующую функцию, имеет совершенно иной генезис. В английской топонимии конечное **-s** бывает обусловлено окказиональными обстоятельствами. Название деревни **Carstairs** не имеет конечным компонентом слово *stairs* — «ступеньки». Генетически оно восходит к словам *castle* («замок») и личному имени *Tarres* [18: 75].

Общезыковые и топонимические тенденции порою трансформируют слово, воспринимаемое ныне как плюральное. Иногда конечное **-s** — реликт притяжательного (посессивного) падежа. Английская деревня **Jordans** своим названием обязана названию дома *Old Jordan's Far* [18: 189]. Топоним **Ippolitts** происходит от конструкции *St. Hippolytus's church* [13: 266]. Аналогично, **Kirkandrews** — от *St. Andrew's church* [13: 279]. Посессивность четко ощущается и в конечном **-s** названия города **Bury St Edmunds** (город назван в честь Эдмунда, убитого в 869 г. викингами и причисленного к лику святых) [18: 64]. Хорошо известный город с кафедральным собором **St Albans** назван в честь мученика и святого *Alban*, которому посвящено здесь аббатство [18: 307], ср. также приморский город **St Leonards**, названный в честь святого *Leonard-a* [18: 308] и корнуэльский город **St Neots**, названный в честь святого по имени *Neot* [18: 309]. Это образования разного генезиса. Но с точки зрения современного функционирования, этимологические различия не имеют значения. Все они втянуты в единый топонимический ряд топонимов с конечным **-s**, который выступает здесь в чисто топонимической функции — как дополнительный маркер топонимичности, как топоформант.

«Сила втягивания в топонимический ряд огромна», — пишет В. А. Никонов. В справедливости этих слов можно убедиться еще раз на примерах, свидетельствующих о том, что топоним, употреблявшийся без конечного **-s**, со временем приобретает его под давлением употребительной модели. Ср.: **Chesters** (от др. англ. *ceaster* — «форт»), **Crookes** (от средн.-англ. *crok* — «изгиб, кривизна, дуга», «поворот»), **Heynings** (от средн.-англ. *haining* — «огороженное место», «ограда, ограждение»), **Staines** (от др.-англ. *stan* — «камень»), **Stubbins** (от средн.-англ. *stubbing* — «расчищенный под пашню участок земли»), **Woodsetts** (от *wodesete* — «овчарня в лесу»: **Woodyates** < **Wudiete** (возможно, от др.-англ. *wudige geat* — «деревянные ворота») [13: 101, 131, 238, 436, 451, 532, 533]; а также: **Chaldene** > **Chaldeans**; **Falalee** > **Fallowlees**; **Filechinge** > **Filkins**; **Figelinge** > **Fylingdales**; **Gildanwell** > **Gildingwells**; **Glenteley** > **Glantlees**; **Grenerig** > **Greenriggs**; **Ipstone** > **Ipstones**; **Kirkley** > **Kirklees** [13: 94, 173, 179, 190, 196, 197, 204, 266, 281]. С точки зрения синхронии, плюральность данных названий можно рассматривать как специфический топоформант. Этому отнюдь не противоречит диахронно-этимологический подход к проблеме, допускающий иную интерпретацию фактов. Оба подхода взаимно дополняют друг друга. Такие факты многочисленны в английской топонимии, в которой генетически кельтские названия приобретают английский суффикс множ. числа **-s**. Так, название **Cairngorms** представляет собой плюрализованное **Cairn Gorm** от гаэльского *cairn* — «скала» и *gorm* — «голубая» [18: 67]. Топоним **Cults** восходит к гаэльскому *coillte* — «леса», с добавленным английским **-s** [18: 105]. Название города **Duns** восходит к гаэльскому апеллятиву *dun* — «холм», с добавленным английским плюральным **-s** [18: 121]. Название кафедрального города **Ferns** может ошибочно восприниматься как топонимизированный английский апеллятив *ferns* — «папоротники». В действительности оно имеет ирландское происхождение и представляет собой ирландское слово уже во множ. числе *Fearna* — «бузинные деревья» (от *fearn* — «бузина», с добавленным английским **-s**. [18: 136]. Название деревни **Fochabers** содержит элементы двух гаэльских слов: *fotchach* — «озеро» и *abar* — «болото», впоследствии принявших английское конечное **-s** [18: 138]. Топоним **Hints** — это уэльский апеллятив *hint* — «дорога» — с англ. **-s** [13: 241]. Топоним **Kells** представляет собой ирландский апеллятив *cealla* во множ. числе (от *cill* — «келья», «церковь»), к которому было добавлено англ. **-s** [18: 190]. Ирландское название небольшого рыболовного селения **Na Cealla Beaga** — «маленькие церкви», «маленькие монашья кельи» превратилось в англ. **Killybegs** [8: 195]. Город **Largs**, расположенный на холмах, получил название от гаэльского апеллятива *learg* — «склон», с добавленным **-s** [18: 207]. Название хорошо известного промышленного города **Leeds** возникло от бриттского (кельтского) названия реки **Lat** — «текущая» с конечным **-s** [18: 209]. Название деревни **Leuchars** возникло из гаэльского апеллятива *luachar* — «тростник, камыш» с англ. **-s**. Город

Largs, розположений на холмах, отримав назву від гаельського апеллятива *learg* — «склон» [18: 211]. Назва англійського міста *Peebles* походить від кельтського апеллятиву в множині *pebyll* з значенням «пристаніще», «жилище», з доданим *-s* [18: 270, 349]. Назва невеликого містечка *Roths* ґрунтується на гаельському *rath* — «круглий форт» з доданням англ. *-s* [18: 301]. Назва старовинної деревні *Swords* нічого загального не має з апеллятивом *swords* — «мечі»; воно є гібридом, будучи утвореним з ірландського апеллятива *sord* — «газон, трав'яне покриття, дерн» — з доданням англ. *-s*.

Кінцеві маркери множини в таких утвореннях не випадкові. Згадаємо слова А. А. Потєбні про те, що мова не розвивається звуком, якщо він уже не має значення, що стираються граматичні категорії як зайве навантаження для думки, якщо вони не виражають певного значення [11: 61]. Отже, якщо мова приймає звук, якого раніше не було, значить цей звук має значення. В цих випадках суффікс множини не тільки сприяє входженню в топонімічний ряд, він сприяє входженню іноземних слів в саму мову, краще, в одну з частин мови — в топонімію. Топоформант *-s* допомагає адаптації іноземних слів, він їх, мовлячи словами А. Рума, «англійцізує» (*anglicise*) [18: 66], сприяє усуненню їх сприйняття як «чужих», роблячи «своїми», звично звучачими звуковими комплексами, допомагає граматичному освоєнню заїмствовань. При цьому відсутність етимологічного значення тут не тільки не заважає, а, навпаки, сприяє топонімічному сприйняттю слів.

Таким чином, аналіз топонімів *pluralia tantum* показує різноманітність функцій плюральної форми. Суффікси множини здатні набувати властивостей, яких ніколи не випливають з їх походження та традиційного використання. Ці набувані властивості зумовлені взаємодією різних факторів екстралінгвістичного, власне лінгвістичного, загальнононамастичного та топонімічного характеру.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966.
2. Беленькая В. Д. Очерки англоязычной топонимики. — М., 1977.
3. Блумфилд Л. Язык. — М., 1968.
4. Болотов В. И. Множественное число имени собственного и апеллятива // Имя нарицательное и собственное. — М., 1978.
5. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. — Л., 1976.
6. Жирмунский В. М. О границах слов // Морфологическая структура слов в языках различных типов. — М.—Л., 1963.
7. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях. — М., 1965. — Ч. 2.
8. Корепанова А. П. Топо- і гідронімічні типи *pluralia tantum* басейну Десни (в межах України) // Ономастика. — К., 1966.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990.
10. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М., 1969.
11. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. — Т. 1—2. — М., 1956.
12. Шуба П. П. О «топонимизации» некоторых словообразовательных средств // Всесоюзная конференция по топонимике СССР. — Л., 1965.
13. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-names Ed. 6. — Oxford, 1966.
14. *Encyclopedia Americana* in 30 V. — Danbury, Connecticut, 2001.
15. Reaney P. H. The Origin of English Place-names. — London, 1969.
16. Gardiner A. H. The Theory of Proper Names. — London, 1940.
17. Jespersen O. Essentials of English Grammar. — London, 1933.
18. Room A. Dictionary of Place-names in the British Isles. — Bloomsbury, 1988.

О. М. Скляренко

ДО ПИТАННЯ ПРО КАТЕГОРІЮ МНОЖИНИ В ОНОМАСТИЦІ (на матеріалі англійської мови)

У статті розглянуто проблему категорії множини у сфері власних імен. Виявлено різні функції плюральних форм в ономастиці, котрі зумовлені різноманітними чинниками екстралінгвістичного, власнелінгвістичного, загальнононамастичного та топонімічного характеру.

Ключові слова: плюральні оніми, топонімічна деривація, онімізація, морфологічний маркер, англійська мова.

O. N. Sklyarenko

TO THE PROBLEM OF PROPER NAMES IN PLURAL (on basis of English)

The problem of the category of the plural in the sphere of onomastics is analyzed in the article. The diversity of functions of plural forms of proper names is established. These functions are caused by different extralinguistic, linguistic, onomastic and toponymic reasons.

Key words: plural onyms, toponymic derivation, onymisation, morphological marker, English.

УДК 811.161.1'373.74(477.74)

Е. Н. СТЕПАНОВ

ОДЕССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СИСТЕМЕ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье показаны пути образования и особенности функционирования собственно одесских городских фразеологических единиц, основой для создания которых являются прошлые или сегодняшние одесские реалии разных сфер городской жизни.

Ключевые слова: русская фразеология, социолингвистика, язык города, одессика, одессизм.

Характерным для языкознания XIX—XX вв. было изучение универсальных закономерностей организации языковой деятельности человека и типологических черт языков. В лингвистике этого времени были определены многие языковые универсалии, постулаты и лингвистические законы [см., напр.: 3; 4; 22; 23; 19; 24; 8; 12]. Критика появившегося в 1920—1930-е годы «Нового учения о языке» («яфетической теории») [11] свидетельствует о наступившем к концу первой трети XX в. кризисе общетипологических лингвистических исследований, вызванном недостатком внимания к изучению особенностей речевой деятельности малых языковых групп и языковой личности, к дедуктивным методикам лингвистических исследований. Этим объясняется возрастание интереса ученых к исследованию языка города, корпоративных и профессиональных арго, идиостилей отдельных писателей в 1930-е и последующие годы [см., напр.: 6; 9; 10; 5: 250—328, 378—418, 478—482]. Во второй половине XX века антропоцентризм становится одной из доминант гуманитарных, в том числе лингвистических, исследований [2: 25—28]. Такие научные направления языкознания, как психолингвистика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, этнолингвистика, выделяются в научные дисциплины со своим набором целей, задач, исследовательских методов [14], направленных на изучение закономерностей и особенностей языкового поведения личности и разных социальных групп, языкового взаимодействия в обществе.

Одной из лингвокультурных универсалий является фразеологизм. В изучении русской фразеологии первоначальным был этап собирания устойчивых сочетаний, затем этап их систематизации по структурному и тематическому основаниям. Наличие нескольких разных точек зрения на понятие фразеологии и фразеологизма [18: 559] является одной из важных причин неполноты любого из имеющихся фразеологических словарей. Основной же причиной такого положения является, с нашей точки зрения, довольно позднее осознание особенного характера фразеологизмов как лингвосемиотического феномена, формирующего особый подъязык [15: 11]. Различия этно- и социокультурных интерпретаций фразеологического семиозиса напрямую зависят от особенностей языковых картин мира разных этнических, корпоративных, профессиональных, конфессиональных, территориальных групп, от языковых картин мира и языкового опыта ярких личностей в каждой такой группе. Следовательно, наличие антропоцентрической доминанты в сфере современных научных исследований способствует оптимизации изучения фразеологии.

Фразеологизмы — семантически целостные знаки, представляющие собой синтаксически связанные сочетания нескольких слов. Фразеологические единицы (ФЕ) своим возникновением и функционированием обязаны фразеомообразующему взаимодействию единиц лексического, морфологического и синтаксического уровней. Процессы образования новых устойчивых оборотов и переинтерпретации и трансформации уже существующих происходят, во-первых, не в изолированном этническом пространстве, а, как правило, в условиях постоянного контакта носителей родственных и неродственных языков. Во-вторых, в весьма стратифицированном в социальном отношении современном обществе языковое сознание и языковая практика мужчин и женщин, людей с разной профессиональной либо корпоративной ориентацией, жителей города и деревни, разных ландшафтных, климатических, исторических регионов даже в рамках одного этноса обладают определёнными различиями. Следовательно, актуальным в современной фразеологии является изучение этнокультурных и этнопсихологических особенностей фразеосистем, исследо-

вание механизмов взаимопроникновения разных этнических фразеосистем в условиях многообразных языковых контактов их носителей. Кроме того, возникает проблема выделения урбанистических фразем, мотивированных реалиями городского быта и урбанистической ментальностью говорящих, проблема изучения гендерной, региональной, корпоративной, профессиональной фразеологии, проблемы индивидуальной и групповой переинтерпретации и трансформации фразеологизмов.

Из названного круга проблем определённую традицию изучения в русском языкознании имеет лишь территориально-диалектная фразеология [см., напр.: 21; 13; 20; 7]. Изучение же русской фразеологии города является сейчас исследовательской лакуной.

В данной статье на материале речи одесситов предлагается один из аспектов изучения городской фразеологии. Фразеосистема русской речи Одессы состоит из двух больших блоков: общеупотребительного и подсистемного, который придаёт своеобразие этой фразеосистеме. Онтологические особенности хозяйственной деятельности, полиэтнической многоязычной культуры одесситов влияют на своеобразие использования определённых донорских и реципиентных концептосфер в процессе образования и трансформации фразеологизмов. Цель данной статьи — показать пути образования и особенности функционирования собственно одесских фразеологических единиц, отделив их от общеупотребительных фразем, трансформированных с учётом местных сценариев.

К оригинальным фразеологическим одессизмам мы относим, в первую очередь, те, основой для создания которых являются прошлые или сегодняшние одесские реалии разных сфер городской жизни. Среди этих фразеологических единиц (ФЕ) находим устойчивые словосочетания, сравнительные обороты, пословицы, поговорки, афоризмы, проклятия. Регионом функционирования некоторых из них является не только Одесса, чему способствует творчество одесских писателей, режиссёров, актёров. Обычно такие ФЕ содержат компонент с локативной семьёй «одесский». В разных ФЕ эта сема может быть яркой или слабой. Ср.: 1) *Чем же штуки этого ненормального отличались от репертуара других **Одесских Жор**?* (Пойзнер: 193). *Одесские жоры* — «¹ одесские барды, авторы и исполнители одесских песен; ² одесские интеллигентные сумасшедшие и пытавшиеся выдать себя за таковых». Аудиторией многих таких самодельных певцов-гитаристов и интеллигентных попрошаек были пассажиры трамваев и троллейбусов в 1950—1970-е годы. 2) *...Вся моя жизнь проходит на «одесском фоне»* (Пойзнер: 277). *На одесском фоне* — «в Одессе». 3) *Когда за **бюстгальтером «одесского размера»** приходила очередная клиентка, Нилина мать весело подмигивала...* (Пойзнер: 343) *Бюстгальтер одесского размера* — «бюстгальтер большого (5—6) размера». 4) *Одесские панамы* — (в нач. XX в.) «крупные денежные аферы, экономические преступления, совершавшиеся в Одессе» и ряд гипонимов: *железнодорожная панама, таможенная панама, марочная панама, почтовая панама, водочная панама, врачебная панама, мыльная панама, отпускная панама, паспортная панама, сахарная панама* (Файтельберг: 345—349). Во 2-й пол. XX в. на основе метонимии возник новый фразеологизм *одесские панамы* — ¹ «курортники»; ² «курортный сезон в Одессе». 5) *Для руководящего Киева понятия Одесса и «одесские штучки» во все времена были тождественны* (Константинов: 12). *Ты брось эти свои одесские штучки, — погрозил пальцем майор, — отвечать вопросом на вопрос* (Львов: 592). *Одесские штучки* — «хитрость; двуличие; авантюра, авантюрный поступок». 6) *Одессу видно за километры* (Пойзнер: 23) — «ты (вы) настоящий,-ая (-ие) одессит,-ка (-ы)». 7) *Вы в Одессе часто живёте? Или наездами?* (Пойзнер: 261). *Жить в Одессе часто* — «вести себя по-одесски»; *жить в Одессе наездами* — «вести себя не по-одесски». 8) *Мы будем жить в дружбе самой тесной, как на одесской конке* (ОЮА: 17). Этот сравнительный оборот свидетельствует о тесноте и давке в одесском городском транспорте ещё в «дотрамвайную» для города эпоху, то есть до 1910 г.

На одесское происхождение указанных выше ФЕ непосредственно указывают присутствующие в них компоненты. К этой же группе относятся многочисленные афоризмы, как, например: *В Одессе одесситы чувствуют себя домашними животными. Другое дело — за её пределами* ([Пойзнер: 192). *...Надо получать зарплату в Одессе, а на базар ехать в Бендеры и Калараш* (Львов: 209).

В разных регионах можно встретить ФЕ, возникшие не в Одессе, но на одесской почве. Так, в речи магнитогорцев зафиксированы фраземы с яркой семьёй «одесский»: *одесский понт* — «хвастовство» [Максимов 2002: 284]; *погнать пчёл в Одессу* — ¹ «быстро пойти»; ² «поехать»; ³ «начать что-либо» [Максимов 2002: 319].

В ряде одесских фразеологизмов яркой семей «одесский» обладают слова не с корнем *одесс-*, а хорошо известные как языковые визитки Одессы урбанотопонимы (годонимы, эргонимы) и производные от них слова. Напр.: *аристократы Молдаванки* — «авторитетные бандиты, воры»; *молдаванский уличный* — «дерзкий подросток с одесской Молдаванки»; *молдаванская школа* — ¹ «школа, значительная часть учеников которой — дети законопослушных родителей»; ² «особый стиль жизни одесской Молдаванки»; *боженята пересыпские* — «хулиганы и воры с одесской Пересыпи». О старых одесских окраинах Молдаванке и Пересыпи неодесситам хорошо известно из популярной песни «Шаланды, полные кефали...». Названия этих районов Одессы ассоциируются, как правило, с самим городом. Даже в небольшом городке Ланьцуте (Łańcut) в польской Галиции в 2003 г. автору довелось услышать и увидеть, как пожилые поляки в пивной приветствовали друг друга этой песней.

Широко за пределами Одессы известен одесский «Привоз» — наиболее популярный в Одессе продовольственный базар. Этот эргоним встречаем в ряде фразеологических одессизмов: *для Привоза / не для Привоза* — «на продажу, для продажи / не для продажи, для себя»; *отвлечься с дачи на Привоз* — «заняться пополнением съестных припасов во время загородного отдыха»; *привозная подруга* — «знакомая по базару»; *Привоз большой* — «смогу купить в другом месте» (в ситуации торга покупателя с продавцом); *питаться с Привоза* — «есть только качественную пищу, приготовленную из самых лучших и дорогих продуктов».

В компонентах многих одесских ФЕ сема «одесский» слабая. Однако семантическая целостность фразеологизмов [1: 4] даёт возможность определить сему «одесский» не для отдельных компонентов ФЕ, а для фразеологизма в целом. Само? отнесение ФЕ к группе одессизмов свидетельствует о ярком характере семы «одесский» во всех фразеологизмах этой группы, даже тех, которые не содержат компонентов с яркой семей «одесский». Напр.: *я (ты...) с Малой Арнаутской* — «я (ты...) стреляный воробей» (улица Малая Арнаутская имеет в Одессе ярко выраженный культурный фон, описанный в ряде литературных источников (Ильф: 41; Александров: 36—46)); *среднее между Средней и Среднефонтанской* — «так себе; посредственный, -о» (одесситы используют приём паронимии для выражения значения посредственности, объединяя в устойчивом обороте названия молдаванской *улицы Средней* и *улицы Среднефонтанской*, расположенной на Сахалинчике); *учиться у них на Островидова* — «обучаться в Консерватории или Музыкальном училище» (улицу Островидова (с 1995 г. ул. Новосельского) коренные одесситы часто ассоциируют с Консерваторией (Музыкальной академией) и Музыкальным училищем, которые здесь расположены); *оказаться/вылечиться на полях орошения* — «быть убитым» (Поля орошения — болотистая местность между Хаджибейским лиманом и застроенной частью Пересыпи; убийцы издавна использовали камыши Полей орошения как надёжное место захоронения своих жертв).

Особенности социального поведения типичного жителя того или иного района города способны мотивировать устойчивые обороты, которые содержат название не только района, улицы, квартала, а и конкретного дома. Сравните: *я с Молдаванки* — «тебе (... им) несдобровать»; *я с Привозной / я с Преображенской, 83* — «со мной не спорьте» (*Я родилась и выросла на Преображенской, в 83-м номере — это прямо напротив Привоза (!)* (Пойзнер: 212)); *(кто-л.) из Дворянского гнезда* — «(кто-л.) имеет родственные отношения с представителями властных структур» (с конца 1970-х новый дом по Французскому бульвару, 29, одесситы прозвали *Дворянским гнездом*, а в 1980-х по Итальянскому бульвару, 1-а, был построен подобный ему *Голубой Дунай*).

В ФЕ интеграционно-сравнительного типа мотивации также встречаем компоненты пространственной ориентации, являющиеся названиями разных городских объектов. Напр.: *Идёт, как по Дерibasовской!* — «(идёт) медленно, вразвалочку». *Я охладела к Вам, как биржевики на Ланжероновской улице зимой* (ОЮА: 18). Только в Одессе есть Ланжероновская улица. На ней в досоветскую эпоху собирались биржевики, л(а)епетутники, бурженники, решая деловые вопросы под открытым небом или в кафе Фанкони.

Переинтерпретация в одесском фразеологизме *зайти до Бабы Ути* — «перекусить в ресторане, буфете, кафе, столовой; посетить какое-нибудь питейное заведение (бодегу)» происходит путём привлечения краеведческой информации одесситов об истории общественного питания в городе. Баба Утя первой открыла в Одессе ресторан [16: 406—407]. *Зайти до Бабы Ути* — ФЕ ассоциативно-терминального типа мотивации, возникшая на базе симилятивной связи объекта и функции внутри суперконцепта «человек». Ей подобна ФЕ *иди в баню (Исаковича)!* —

«отдохни, расслабься, немного полечись». Если одессит или одесситка желают отвадить назойливого собеседника, то посылают его в баню (Исаковича). До сер. XX в. в одесских банях предоставляли широкий комплекс лечебно-оздоровительных услуг, о чём было известно далеко за пределами города [16: 129—130]. Баню Исаковича построили в начале XX в. как оздоровительный комплекс с первым в Одессе плавательным бассейном, что делало её наиболее престижной. Напр.: **В бане Исаковича!** — *ответила Клава Ивановна, как отвечали в Одессе еще до войны, когда человек задавал слишком глупые вопросы* (Львов: 377). *Пусть жалуются даже в баню Исаковича... Кого это интересует?* (Пойзнер: 154).

Посмотри на дюка с люка! — эвфемизированный одесский фразеологизм, соответствующий общеупотребительным негативно коннотативным *иди вон!*, *пошёл вон!*, *ты здесь лишний* и ряда их грубых табуированных соответствий. В основе этого одессизма — реальный сценарий порнографического зрительного эффекта, возникающего у человека, когда он смотрит на памятник герцогу (дюку) де Ришелье справа из определённой зоны Приморского бульвара, ориентиром которой служит крышка одного из люков.

Фразеологический оборот модусного типа мотивации с компонентами пространственной ориентации **вокзал, базар и кишинёвский поезд** в 1940—1980-е годы часто служил у одесситов формулой оценки тяжёлой, беспросветной, бедной трудовой жизни, как у крестьян, приезжающих из Молдавии с дешёвыми фруктами и овощами. **Вокзал, базар, милиция, пожежна охорона...** (Пойзнер: 64) — оборот смешанного типа мотивации со значением «самая горячая транзитная точка Одессы».

После авиакатастрофы ТУ-104 во Внуково 17 марта 1979 г. в речи одесситов появилась ФЕ с компонентами пространственной ориентации **рейс Внуково—Таирово**. Большинство из погибших одесситов были похоронены на Таировском кладбище, над которым пролетают все самолёты, совершающие посадку в одесском аэропорту. С тех пор до середины 1990-х годов одесситы любую авиакатастрофу с жертвами часто называли *рейсом Внуково—Таирово*. Сегодня эта ФЕ устарела, видимо, потому, что информация об авиакатастрофах в последние 10 лет стала привычной.

Метонимический по происхождению одессизм **жовтневая команда** (*Свою жовтневую команду Гурвиц сменил по крайней мере трижды...*(Константинов: 20)) в начале XXI в. стал историзмом, поскольку вследствие административной реформы 2003 г. Жовтневый район Одессы был присоединён к Приморскому.

Дать отскок на три франзоли — «не дать себя в обиду». Этот фразеологический одессизм пропозиционально-диктумного типа мотивации содержит лексический одессизм *франзоля* [17: 264—266]. *Отскок* (= «отпор») — просторечный девербатив, образованный способом усечения основы от глагола *отскочить*.

Рассмотрев часть подсистемного блока фразеосистемы русской речи одесситов, а именно группы оригинальных фразеологических одессизмов, мы пришли к следующим **выводам**. Среди собственно одесских фразем преобладают единицы с пространственным компонентом. Донорскими в процессе образования и переинтерпретации фразеологических одессизмов чаще всего выступают такие домены и таксоны одесской урбанокультуры, как городское районирование, городское жильё, коммунальное хозяйство, городской транспорт, торговля, культура и быт одесситов, реципиентными — разные сферы суперконцепта ‘человек’. Концептуализация ‘одесского’ во фраземах-одессизмах осуществляется благодаря использованию одесских урбанотопонимов, слов, обычное употребление которых ограничено Одессой и регионом активной экономической деятельности одесситов, общеупотребительных слов с оригинальными значениями, не известными за пределами Одессы и причерноморского региона, метафор, метонимий, сравнений, мотивированных местными географическими, социальными, экономическими, культурными реалиями и приоритетами.

1. *Алефіренко М. Ф.* Теоретичні питання фразеології. — Харків, 1987.
2. *Бардина Н. В.* Языковая гармонизация сознания. — Одесса, 1997.
3. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Языкознание, или лингвистика XIX века / Избр. труды по общему языкознанию: В 2 т. — М., 1963. — Т. 2. — С. 6—18.
4. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Заметки на полях сочинения В. В. Радлова / Избр. труды по общему языкознанию: В 2 т. — М., 1963. — Т. 2. — С. 179—186.
5. *Виноградов В. В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX веков. — М., 1982.
6. *Жирмунский В. М.* Национальный язык и социальные диалекты. — Л., 1936.

7. *Ивашко Л. А.* Очерки русской диалектной фразеологии. — Л., 1981.
8. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972.
9. *Ларин Б. А.* Эстетика слова и язык писателя. — Л., 1974.
10. *Ларин Б. А.* О лингвистическом изучении города. К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок) // История русского языка и общее языкознание (избр. работы). — М., 1977. — С. 175—199.
11. *Март Н. Я.* Избранные работы: В 5 т. — М.—Л., 1933—1937.
12. Принципы описания языков мира. — М., 1976.
13. *Ройзензон Л. И.* К изучению диалектной фразеологии // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. — 1970. — М., 1972. — С. 306—322.
14. *Селіванова О. О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики: Аналітичний огляд. — К., 1999.
15. *Селіванова О. О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). — К., 2004.
16. *Смирнов В. П.* Большой полутолковый словарь одесского языка. — Одесса, 2003.
17. *Степанов Є. М.* Російське мовлення Одеси. — Одеса, 2004.
18. *Телия В. Н.* Фразеологизм // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 559—560.
19. *Успенский Б. А.* Структурная типология языков. — М., 1965.
20. *Фёдоров А. И.* Сибирская диалектная фразеология. — Новосибирск, 1980.
21. *Шестакова Е. Н.* Устойчивые сочетания в говорах Воронежской области: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Воронеж, 1967.
22. *Якобсон Р.* Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание // Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. 3. — С. 95—105.
23. *Якобсон Р.* Значение лингвистических универсалий для языкознания // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях: В 2 ч. — М., 1965. — Ч. 2. — С. 383—394.
24. *Donze R.* La grammaire generale et raisonnee de Port-Royal. — Bern, [1967].

Источники

- Александров Р.* Искоженные детством. — Одесса, 2000.
- Ильф И. А., Петров Е. П.* Двенадцать стульев. Золотой телёнок. — М., 1982.
- Константинов В.* Вальсы собачьего года: Заметки чужака о предъюбилейной и юбилейной Одессе. — Кишинёв, 1995.
- Львов А. Л.* Двор: Роман. — М., 1992.
- ОЮА* — Одесский юмористический альманах. — Одесса, 1894. — Вып. 2.
- Пойзнер М. Б.* С Одессой надо лично говорить... (Из подсмотренного и подслушанного). — Одесса, 2001.
- Файтельберг-Бланк В. А., Шестаченко В. В.* Бандитская Одесса: «Двойное дно» Южной Пальмиры. — Одесса, 1999.

Є. М. Степанов

ОДЕСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті показано шляхи виникнення й особливості функціонування суто одеських міських фразеологічних одиниць, компонентною основою створення яких є колишні чи теперішні одеські реалії різних сфер міського життя.

Ключові слова: російська фразеологія, соціолінгвістика, мова міста, одесика, одесизм.

Ye. N. Stepanov

ODESSA' PHRASEOLOGICAL UNITS IN RUSSIAN PHRASEOLOGY

In the article the ways of formation and the peculiarities of functioning of Odessa' phraseological units are described. One or some components of these units name the facts of past or contemporary Odessa's urban life.

Key words: Russian phraseology, sociolinguistics, speech of city, odessics, odessism.

В. І. ШКОЛЯРЕНКО

ФУНКЦІЇ ФРАЗЕЛОГІЗМІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ВНУТРІШНІХ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО ТИПУ

У статті розглянуто функції узуальних фразеологічних одиниць німецької мови в контексті. Встановлюється природа взаємовідносин двох основних тенденцій розвитку: тенденції до зміни фразеологічної семантики під дією факторів екстра- та інтралінгвального характеру й тенденції до її стабільності. Підкреслено важливість багатоплановості й актуальності образу, покладеного в основу значення, у розвитку семантики ФО під дією контексту.

Ключові слова: фразеологія, фразеосемантика, контекст, німецька мова, експресивне вклинювання.

Стилістичні прийоми, які сприяють оказіональному варіюванню як структурного, так і семантичного аспектів фразеологічного значення, складають у порівнянні з прийомами лексико-семантичного типу більш розлогу групу. Сюди відносяться вклинювання до структури фразеологічної одиниці (ФО) додаткового компонента, додавання змінних компонентів на початку і в кінці фразеологізму, синтаксичне розширення і т. д. Індивідуально-авторське використання перерахованих стилістичних прийомів можливе й у випадку із зовнішніми стилістичними прийомами завдяки структурній нарізнооформленості й усталеності фразеологічного комплексу. Ці категоріальні ознаки фразеологізмів дозволяють автору оперувати об'ємним і виразним значенням ФО і тим самим наближати його до завдань комунікативної програми тексту.

Проте незважаючи на загальний телеологічний характер стилістичних прийомів — досягти виразно-зображувального ефекту за рахунок різних перетворень формально-структурного і структурно-семантичного аспектів фразеологічного значення — той чи інший стилістичний прийом структурно-семантичного типу має специфічні властивості в підвищенні функціональної значущості фразеологізмів у текстах різних типів.

На основі аналізу фактичного матеріалу нами встановлено, що стилістичні прийоми структурно-семантичного типу сприяють посиленню, ускладненню або послабленню тієї чи іншої функції ФО в текстах різних типів. Спробуємо простежити взаємозв'язки між функціями ФО і стилістичними прийомами на конкретних прикладах текстів різних типів.

За частотністю використання перше місце в нашому матеріалі займає вклинювання. Відомо, що вклинювання є одним з найбільш розповсюджених прийомів оказіональних стилістичних перетворень ФО і що ФО допускають нормативне розширення компонентного складу фразеологічного комплексу завдяки включенню до структури ФО прикметника чи прислівника, уточнюючих, з одного боку, іменний компонент, а, з іншого, диференціюючих потенційні функціональні можливості ФО в текстах. Вклинюваний компонент сприяє більш гармонійній взаємодії ФО з безпосереднім словесним оточенням і збільшує її виразні можливості, максимально наближаючи фразеологічне значення й образність до умов мовленнєвої ситуації [1: 143]. Якщо мова йде про тексти газетно-публіцистичного стилю, то результатом вклинювання безпосередньо буде посилення інформативно-експресивної функції того чи іншого фразеологізму, яка, однак, здатна диференціюватися в прагматичну інформативно-оцінну функцію (позитивної або негативної оцінки). Особливо яскраво проявляється інформативно-оцінна функція ФО в тексті у тому випадку, коли вона потенційно присутня у фразеологічному значенні на рівні системи мови і актуалізується в тексті з допомогою вклинювання. Вклинюваний компонент виступає як засіб диференціації інформативно-експресивної функції у функцію інформативно-оцінну.

Так, наприклад, ФО *der Gedanke steckt dahinter* з негативною оцінною маркованістю в системі мови посилює цю оцінку в тексті як за рахунок контекстуального оточення, так і за рахунок вклинювання компонентів *schlicht, wichtig*:

Aber dahinter steckt der schlichte, deshalb nicht weniger wichtige Gedanke, wie kurbele ich im Moment die Konjunktur wieder an, wie schaffe ich schnell Impulse für mehr Wachstum und Beschäftigung [7: 23.01.02, 9: 00].

Вклинювання слів *schlicht*, *wichtig* створює незвичайну сполучуваність, що посилює негативну інформативно-оцінну функцію фразеологізму і робить його більш виразним і експресивним.

Про посилення експресивної функції ФО і її диференціації з допомогою вклинювання в інформативно-оцінну функцію свідчать і наступні приклади з текстів:

mit spitzen Fingern an die Frage gehen — nur mit spitzen Fingern an die Frage gehen

Man geht nur mit spitzen Fingern an diese Frage heran, weil man Angst vor der öffentlichen Diskussion hat

Geld in die Wirtschaft pumpen — nur ein bisschen mehr Geld in die Wirtschaft pumpen

Eine Erhöhung der Neuverschuldung hieße, man könnte sich wieder um diese grundsätzlichen Reformen herumdrücken, müsste nur ein bisschen mehr Geld in die Wirtschaft pumpen und dann ließe das wieder. So einfach ist es nicht mehr in einer globalisierten Welt, wo wir im Wettbewerb stehen um die Arbeit mit allen anderen Standorten der Welt, da können wir mit so einfachen Methoden das Problem nicht lösen.

in Gang kommen — rasch in Gang kommen

Hier geht es um den Dialog zwischen den für die Sicherheit Zuständigen auf beiden Seiten, die erfolgreich sind, und der Dialog möglichst rasch in Gang kommt [7: 23.01.02, 9: 00].

У кожному з наведених прикладів посилення інформативно-оцінної функції відбувається як за рахунок контексту, так і за рахунок оцінки вклинюваних компонентів. Так, компоненти *spitz*, *rasch*, сполучаючись із компонентами фразеологізму, посилюють його емоційну оцінку і привносять у контекст ефект іронії, сарказму.

Інформативно-експресивна і емоційно-оцінна функції ФО в текстах часто можуть посилюватися також за допомогою вклинювання в структуру ФО оцінних слів *billig*, *ungünstig*, *arg*. У даному випадку емоційна оцінка супроводжується, як правило, відтінком іронії, сарказму:

in Bedrängnis sein — in arger Bedrängnis sein

Kisseljow ist in arger Bedrängnis [5: 16.01.2002, 2].

ins Licht rücken — in ungünstiges Licht rücken

Obendrein rücken ein paar Schmuddel-Videos, die auf Partys in Moskau weitergereicht werden, Kisseljow in ungünstiges Licht [5: 16.01.2002, 2].

das Trostpflaster sein — das billige Trostpflaster sein

Billig war das Trostpflaster nicht [5: 16.01.2002, 2].

У наведених контекстах вклинюваний компонент сприяє не тільки посиленню інформативно-експресивної функції ФО, але й підвищує її прагматичний вплив за рахунок комічного ефекту.

У текстах художньої літератури вклинювані компоненти посилюють експресивно-естетичну і естетично-оцінну функцію. В даному типі тексту особлива роль належить також вклинюваним оцінним компонентам:

Robel wollte ihm zuvorkommen, er hatte sich ein paar ziemlich direkte Fragen zurechtgelegt, es ging ihm gründlich gegen den Strich, wie sich hier einer auf objektive Gründe berief [10: 20].

Das Gegenteil von Makarenko war einfacher, aber überholt und weithin unbeliebt, und war auch nur scheinbar einfacher, denn über erste Erfolge konnte man mit ihm in böse Klemmen geraten [9: 115].

Вклинювані компоненти здатні не тільки посилювати, але й уточнювати ту чи іншу функцію фразеологізму в текстах різних типів. У текстах преси, як правило, уточненню підлягає недиференційована потенційна оцінка. Експресивно-інформативна функція ФО при цьому посилюється.

Уточнення емоційно-оцінної функції ФО *den Nerv berühren* в коментарі «*Erregung über eine freche Einmischung*» здійснюється завдяки вклинюванню компонента *national*, який є тематичним у цьому тексті, оскільки основний зміст тексту направлений на обговорення питань, пов'язаних із втручанням Австрії у внутрішні справи Чехії. Причина втручання — недалекоглядна політика деяких державних діячів:

Er berührt den nationalen Nerv und trägt damit zu jener Endstimmung bei, die der FPÖ Auftrieb verschafft und ihrem Österreich umstrittenen Volksbegehren den Erfolg sichern könnte [4: 16.01.2001, 3].

Незвичайна сполучуваність вклинюваного компонента *national* з компонентами ФО створює сильну експресію і одночасно уточнює, конкретизує емоційно-оцінну функцію фразеологізму, спрямовану на критику діяльності ФПО.

Уточнюючись при вклинюванні, емоційна оцінка фразеологізму часто супроводжується іронічним забарвленням, викликаним як вклинюванням, так і змістом контексту:

Für die FPÖ, die an Mühen der Regierungsbeteiligung sichtbar erschafft ist, kam Zemans Frontalangriff dem ersehnten Adrenalinstoß gleich [4: 16. 01. 2001, 3].

Введення слова *ersehnt* у фразеологізм *dem Adrenalinstoß gleich kommen* посилює виразність висловлювання і одночасно уточнює оцінку шляхом вказівки її об'єкта.

У деяких випадках конкретне використання ФО в тексті вклинювання зумовлює зміну потенційної нейтральної оцінки на контекстуально зумовлену негативну інформативну оцінку:

Es ist einige Monate her, da wurde Lothar Bisky im Deutschlandfunk die schlimme Frage gestellt: Wie er es denn mit dem Kommunismus halte. In Deutschland, nicht für ihn persönlich, erwiderte Bisky, habe das Wort einen schlechten Klang. Deshalb spreche er lieber vom Sozialismus. Was denn der Unterschied sei? Ebender Klang, sagte Bisky [4: 17.01.2002, 1].

У даному контексті ми маємо справу з вклинюванням у структуру оцінної ФО *einen Klang haben* двох компонентів: *schlecht* і *ebend*. Подібне розширення переорієнтовує нейтральну узусальну оцінку на негативну контекстуальну. Негативний емоційний оцінці підлягають у даному тексті поняття «комунізм» і «соціалізм». Крім того, подвійне вклинювання підвищує виразність тексту за рахунок додаткової образності, яка сполучається з експресією та іронією. При цьому зазначимо, що використання ФО з протилежною оцінкою без іронії зустрічається в публіцистичних текстах доволі рідко.

У типах художніх текстів уточнююча роль вклинюваного компонента полягає в тому, щоб підкреслено, лаконічно схарактеризувати героя, виділити певну рису його характеру і тим самим підвищити естетичний ефект висловлювання.

У романі Гюнтера Граса «*Blechtrommel*» часто використовуються образні засоби, в тому числі й оказіональні фразеологічні варіанти для позитивної характеристики образу матері вустами сина:

Mama riskiert ein zugekniffenes Auge und einen Küssmund, der trotz ihrer Engelsflügel und Lamettahaare sagen will: Auch Engel haben ein Geschlecht [8: 41].

Вклинюванням у структуру фразеологізму *ein Auge riskieren* слова *zugekniffenes* підкреслюється материнська мудрість. Причому вклинюваний компонент семантично сполучається з іменним компонентом фразеологізму.

Більш наочну характеристику образу матері можна бачити також у наступному фрагменті з тексту, де оказіональному перетворенню завдяки вклинюванню підлягає інший дієслівний фразеологізм *sich Augen machen*:

Anfangs bezahlte Mama auch treu und brav... dann endlich begriff auch sie mein Stimmphänomen, forderte bei Schadenansprüchen Beweise und machte dabei sachlich kühlgraue Augen [8: 50].

Вклинювані компоненти *sachlich, kühlgrau* немовби деталізують образ матері, оцінюють її вчинки.

В романі Г. Канта «Аула» експресивно-оцінну функцію виконує також фразеологізм *den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen*, який оказіонально перетворюється з метою іронічної характеристики одного персонажу іншим. Головний герой роману Роберт Ісваль представляє свого однокурсника Якоба Фільтера — колишнього лісника, а тепер міністра лісового господарства:

Das ist Jakob Filter und ein wunderlicher Mensch. Heute ist er ein hoher Waldverveser, sitzt in einem Ministerium und sieht vor lauter verwalteten Wäldern kaum noch einen grünen Baum, aber damals war er ein Forstarbeiter in der Mitte seines ersten ABF — Semesters [9: 293—294].

Іронічний ефект, що виникає внаслідок вклинювання компонентів *verwaltet, grün*, має позитивну оцінну маркованість, яка надає контексту виразно-зображуваного фону.

Оказіональні варіанти фразеологізмів використовуються в цьому ж романі з метою образної позитивної характеристики інших персонажів, а також ситуацій, пов'язаних з їх діяльністю:

1. *Übrigens, Herr Riek, vielen Dank noch für ihren Zeitplan: es hat glänzend geklappt; schon deshalb müssen sie rasch wiederkommen; ohne sie gehen die da in ihrer komischen Fakultät doch organisatorisch vor die Hunde* [9: 204].

2. *Als die Sekretärin gegangen war, sagte Haiduck: «Ich will mich vor euch nicht mit fremden Federn schmücken* [9: 213].

3. *Der Redner hatte indessen den historischen Faden weitergesponnen* [9: 213].

Вклинювані оцінні компоненти *organisatorisch, historisch, fremd* не тільки посилюють і уточнюють експресивно-естетичну функцію ФО, але й немовби наближають фразеологізми до теми тексту, його ідейного змісту.

Посиленню експресивної функції ФО і уточненню емоційно-оцінної сприяє також внутрішній стилістичний прийом — додавання змінних компонентів на початку або в кінці фразеологізму. Цей прийом логічно мовби підкреслює функцію фразеологізму в тексті і тим самим загострює на ньому увагу читача:

Arafat wirkte fast schon wie der Märtyrer, als der er offenbar gerne in die Geschichte einginge [4: 18.02.2002, 14].

Додавання тематичного компонента *gerne* на початку ФО *in die Geschichte eingehen* конкретизує оцінку політичного факту, лаконізує зміст висловлювання і надає йому виразності.

Цікаві взаємозв'язки між функцією стилістичного прийому і функцією фразеологізму можна спостерігати у статті «*Die Mitte ist rechts von links*». У даному тексті виразно проявляється стилістичний прийом — okazionalne повторення. Так, ФО *den besten Weg finden* і *Brücken schlagen* повторюються в okazionalno перетвореній формі чотири рази. Мета (функція) okazionalno перетвореного фразеологізму — описати завдання, цілі, принципи Християнсько-Демократичного Союзу, однієї з провідних партій Німеччини:

Wir stehen vor der Aufgabe, den besten Weg in die Zukunft zu finden. Auf der Suche nach dem besten Weg kann nur der, wer Brücken schlägt, erfolgreich sein. Der Gründungsimpetus der CDU zielt darauf, Brücken zu schlagen: Brücken zwischen den Konfessionen, zwischen Arbeitnehmern und Unternehmern, zwischen gesellschaftlichen Gruppen und zwischen den Geschlechtern. Dieser Brückenschlag muss immer wieder geleistet werden. Und wir haben ihn erneut geleistet. Deshalb ist die CDU des Jahres 2002 nicht mehr die CDU des Jahres 1998.

Die politische Mitte findet den besten Weg, wie sie ihn sucht. Das unterscheidet sie von anderen. Auf diesem Weg nimmt sie die Menschen mit — Schritt für Schritt. Sie findet den besten Weg, weil sie neue Chancen eröffnet und zugleich Stabilität sichert [4: 18.02.2002, 4].

Такі варіації вищеназваних фразеологічних одиниць служать єдиній меті — не відриватися протягом тексту від основної думки, лаконізуючи її, узагальнюючи, поєднуючи з факторами, які є важливими, тобто описати дану проблему з усіх боків. Замінювані і додавані компоненти посилюють інформативно-експресивну функцію фразеологізму і уточнюють його емоційно-оцінну функцію, яка супроводжується ефектом сарказму. Цей ефект ще більше інтенсифікується при повторі фразеологізму в різних формах.

У наступному тексті «*Müller fordert Ende von Verfahren gegen NPD*» okazionalний фразеологізм повторюється з метою саркастичного викриття Націоналістичної партії Німеччини:

Berlin — Der saarländische Ministerpräsident Peter Müller und die FDP plädieren angesichts des Auftauches immer neuer V-Männer für einen schnellen Ausstieg aus dem NPD-Verbots-Verfahren beim Bundesverfassungsgericht. Müller sagte der WELT: «Man muss sich ernsthaft überlegen, ob ein Ende mit Schrecken nicht besser ist als ein Schrecken ohne Ende. Die Demokratie sei stabil genug, um der NPD mit offenem Visier entgegenzutreten» [6: 18.02.2002, 4].

Компоненти даного фразеологізму міняються місцями, а також у кожному випадку застосовується відповідний прийменник *mit* або *ohne* для того, щоб звернути увагу читача на останній компонент фразеологізму в обох випадках, бо саме він несе основне змістове навантаження, поєднуючись із прийменником. Таким чином, у наведеному тексті домінує негативна інформативно-оцінна функція /емоційно-оцінна функція/ повторюваних okazionalних ФО. Прагматичний ефект цієї функції в тексті посилюється перш за все за рахунок сарказму, привнесеного доданими компонентами та перестановкою іменних компонентів.

Окрім внутрішньотекстових функцій, okazionalні фразеологізми виконують у даному тексті і композиційні функції: текстоутворюючу функцію, функцію створення підтексту. Текстоутворюючим елементом є як фактор повторення, так і функція стилістичного прийому, іррадіююча на потенційну оцінку фразеологізму. За рахунок функції прийому створюється також глибокий підтекст, що потребує уваги читача при декодуванні змісту тексту.

Отже, функції стилістичних прийомів вклинювання та додавання в їх взаємодії з функціями фразеологізмів проявляються в такому:

1) вклинювання і додавання сприяють посиленню інформативно-експресивної прагматичної функції ФО в текстах газети й публіцистики;

2) вклинювання і додавання сприяють уточненню інформативно-оцінної /емоційно-оцінної/ функції ФО в текстах газети і публіцистики при збереженні або посиленні експресії;

3) у текстах художньої літератури вклинювання і додавання сприяють посиленню і уточненню експресивно-естетичної, а також оцінної функції ФО.

Спеціальної уваги заслуговують також стилістичні прийоми синтаксичного розширення і скорочення (редукції) при використанні фразеологізмів у текстах різних типів. Синтаксичному розширенню підлягають переважно ті ФО, які містять наочно-образну номінацію певного предмета, явища і ситуації, що відображаються фразеологізмом. Так, наприклад, при актуалізації ФО *in den sauren Apfel beißen, den eigenen Ast absegen, etw. auf die leichte Schulter nehmen, den Stein ins Rollen bringen* і т. д. усвідомості адресата виникає образне уявлення про відображення у фразеологізмі об'єктивної реальності. Такі фразеологізми доцільно назвати наочно-образними. При цьому фактор переосмисленості немов би відступає на другий план.

Особливо ефектно впливають ці ФО на семантичну організацію тексту, коли вони актуалізуються в початковій його позиції. У даному випадку фразеологізм, синтаксично розширюючись, реалізує переважно наочно-образну або інформативно-експресивну прагматичну функції. Таке перетворення привертає увагу читача і спонукає його до прочитання статті.

Інформація, яка передається в тексті, набуває конкретності і стає прагматично значущою завдяки актуалізації певних фразеологічних компонентів. Наведемо текст, у якому йдеться про суперечності між президентом грецької республіки Кіпр Глафкосом Клерідесом і Рауфом Денк-ташем, керівником турецьких кіпріотів у зв'язку з поділом острова Кіпр:

Damit war — wieder einmal — die Tür zwischen den verfeindeten Parteien auf der Insel zugeschlagen worden. Unter dem sanften, aber beherzten Druck Ankaras öffneten sie sich aber schon kurze Zeit später wieder [4: 18.02.2002, 6].

У наведеному контексті синтаксично актуалізується ФО *die Tür zuschlagen*, що розширює діапазон функцій цього фразеологізму. Поряд з наочно-образною та інформативно-експресивною функціями, оказіональна ФО виконує функцію негативної емоційної оцінки. При зіставленні узуального фразеологізму з його оказіональним варіантом в адресата безпосередньо виникає ефект новизни, невинуватого чекання і, як наслідок, — відповідна емоційна реакція.

Роль синтаксичного розширення фразеологізму *etw. auf die lange Bank schieben* представляє текст, що засуджує випадок, який стався в одному з офіцерських училищ Бундесвера. Під час весільного свята учні співали нацистські пісні, та суд залишив цей випадок без уваги:

Die lange Bank hat sich schon immer bewährt. Was auf sie geschoben wird, ist nicht selten für alle Zeiten vergessen, zum mindesten aber für so lange, bis sich die aufgeregten Gemüter wieder beruhigt haben und praktisch kein Hahn nach den bewussten Sache kräht [6: 02.03.2002, 5].

Оказіональному варіанту властива в даному тексті перш за все прагматична функція негативної емоційної оцінки. Ця функція інтенсифікується завдяки використанню іншого фразеологізму *kein Hahn kräht danach*, що надає контексту і саркастичного відтінку, і особливого прагматичного ефекту.

Дещо іншої форми синтаксичного розширення набуває цей же фразеологізм у фейлетоні, де критикується поведінка деяких службовців, які зловживають своїм службовим становищем:

Aber die überraschten Bürger von Bergfelde haben jetzt wenigstens Gelegenheit, sich erst mal hinzusetzen, denn die Bänke, welche neue Siedler zunächst in der Hitze des Gefechts mit eingezäunt haben, wurden später demontiert und außerhalb des Zaunes aufgestellt. Nur eine Bank soll sich noch darin befinden und eine weitere soll beim Rat der Gemeinde stehen, die lange Bank nämlich, auf die der Bürgermeister die Eingaben und Beschwerden bezüglich der eingezäunten Parkanlagen geschoben hat [3: Nr. 31/78, 3].

Внаслідок синтаксичного розширення ФО *etw. auf die lange Bank schieben* посилює свою узуальну негативну оцінку і одночасно надає висловлюванню яскравої образності. У свою чергу, актуалізація фразеологічного компонента свідчить про текстотворюючі потенції даного фразеологізму.

Оказіональне розширення є ефективним при оцінній характеристиці діяльності деяких політичних лідерів. Розглянемо текст, у якому описуються події, пов'язані з розподілом острова Кіпр. У ньому використовується фразеологізм *die Tür zuschlagen (öffnen)*, який повторюється:

Denktasch hingegen bestand bislang darauf, dass sein souveräner Teilstaat, der bisher nur von der Schutzmacht in Ankara anerkannt wird, die internationale Anerkennung erhält. Da dieses Verlangen von den griechischen Zyprioten strikt abgelehnt wurde, kamen die Gespräche lange nicht voran. Der letzte Rückschlag ereignete sich im September vergangenen Jahres, nachdem Denktasch weitere Gespräche abgesagt hatte. Damit war — wieder einmal — die Tür zwischen den verfeindeten Parteien auf der Insel zugeschlagen worden. Unter dem sanften, aber beherzten Druck Ankaras öffneten sie sich aber schon kurze Zeit später wieder [6: 02.02.02, 5].

Як показує приклад, оказіональне розширення сприяє посиленню емоційно-оцінної функції ФО. При цьому інформація, що передається текстом, набуває саркастичної спрямованості.

В текстах художньої літератури синтаксичне розширення фразеологізмів створює наочну образність, що супроводжується сильною експресією. Проте якщо в текстах преси експресія інформативна, то в художньому тексті вона естетична. Покажемо це на деяких прикладах:

1. den Knüppel in den Weg legen

Der Wagen hält, ich winkte zu Klündern rauf, und er äugt mich an, als wäre ich ein Knüppel, der im Wege liegt. Am Ende sagt er aber doch: «Tach»[10: 472, 284].

2. den Teufel an die Wand malen

«Ach, malt doch nicht den Teufel an die Wand!» «Ans Dach, quasi, ans Dach!». Doch der Teufel war schon auf dem Dach. Der Teufel stieß Robert in die Seite und zeigte auf ein Mädchen, das am Stamm eines Apfelbaumes lehnte und zu ihnen heraufsah, ... [9: 182].

Отже, синтаксичне розширення передає естетичну інформацію тексту в наочній, деталізованій формі. Зіставляючи функції фразеологізмів при повторі в тексті, можна встановити, що повторюваний фразеологізм подає інформацію в більш розширеному вигляді.

Підбиваючи підсумки про роль внутрішніх стилістичних прийомів у функціональній диференціації ФО в текстах різних типів, відзначимо, що всі стилістичні прийоми даного типу і окремі з них сприяють ефективному використанню фразеологізмів у тексті. Проаналізовані прийоми можуть посилювати, уточнювати, змінювати потенційні функції фразеологізмів і надавати їм актуалізованих прагматичних функцій.

1. Шадрин Н. Л. О системном характере речевых преобразований фразеологических единиц // Системное описание лексики германских языков. — Л., 1976. — Вып. 1. — С. 158—167.

2. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. Duden Bd. 11. — Mannheim—Leipzig—Wien—Zürich, 1992.

Періодичні видання

3. Eulenspiegel.

4. Frankfurter Allgemeine Zeitung.

5. Der Spiegel.

6. Die Welt.

Телевізійні програми

7. ARD.

Художня література

8. Grass G. Blechtrommel: Roman. — Berlin—Weimar, 1977.

9. Kant H. Die Aula: Roman. 10 Auflage. — Berlin—Rütten, 1970.

10. Nowotny J. Ein gewisser Robel: Roman. — Halle (Saale), 1976.

В. И. Школяренко

ФУНКЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВНУТРЕННИХ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОМ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ТИПА

В статье рассматриваются функции узуальных фразеологических единиц немецкого языка в контексте. Устанавливается природа взаимоотношений двух основных тенденций развития: тенденции к изменению фразеологической семантики под воздействием факторов экстра- и интралингвистического характера и тенденции к ее стабильности. Подчеркивается важность многоплановости и актуальности образа, положенного в основу значения, в развитии семантики ФО под воздействием контекста.

Ключевые слова: фразеология, фразеосемантика, контекст, немецкий язык, эксплетивная вставка.

V. I. Shkoliarenko

FUNCTIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS BY THE USING OF STYLISTIC AND SEMANTIC METHODS

The functions of the German language phraseological units in a context are contemplated in the article. The nature of relationships of two main tendencies of development is established: the tendencies to change phraseological semantics under the extralinguistic and intralinguistic reasons and tendency to its stability. The importance of polyplane and image actuality serving the basis of the meaning in the development of phraseological semantics under the influence of the context is underlined.

Key words: phraseology, phraseosemantics, context, German, expletive inset.

В. С. МИТРУШИН**«СЕРДЦЕ» В РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ**

В статье исследованы фразеологические единицы с компонентом *сердце*. Автор пытается решить ряд проблем: всегда ли однозначно слово *сердце* как ключевое во фразеологизмах; каковы внутренняя форма исследуемых единиц, их аксиологическое значение, образная мотивированность, передаваемая культурная, этическая и когнитивная информация.

Ключевые слова: русский язык, фразеологизм, лексема, слово *сердце*, культурная информация, идиома.

Целью данной работы является исследование русских фразеологизмов, содержащих слово *сердце*. В ходе работы с рядом фразеологических словарей русского языка мы использовали прием сплошной выборки фразеологических единиц (ФЕ) по указанному признаку. Обнаружено 154 таких единицы. При их обработке мы поставили перед собой ряд задач: выяснить, всегда ли однозначно слово *сердце* как ключевое во фразеологизмах; какова внутренняя форма данных единиц, их оценочное значение, образная мотивированность, культурная, этическая и когнитивная информация, передаваемая ими. То есть, как в целом концепт «сердце», имея антропологическое начало, отражается в языковой картине мира носителя языка через призму фразеологии.

В словаре С. И. Ожегова находим следующие значения слова *сердце* [4: 656]: 1) «центральный орган кровообращения в виде мускульного мешка (у человека в левой стороне грудной полости)»; 2) «орган как символ переживаний, чувств, настроений человека»; 3) «важнейшее место чего-нибудь, средоточие». Первое значение этой лексемы прямое, а два последующих переносные. И это ситуация в языке в целом, хотя, как мы сможем убедиться ниже, эти значения (чаще переносные), найдут отражение в нашем дальнейшем исследовании.

ФЕ характеризуются семантическими сдвигами лексических компонентов, устойчивостью и воспроизводимостью. Во фразеологизмах переосмысливаются исходные сочетания слов или хотя бы один из лексических компонентов сочетания. В первом случае мы имеем дело с идиомами, которые в большинстве своем являются образно мотивированными сочетаниями, а их лексические компоненты выполняют совместную знаковую функцию. Значение идиом не выводится из прямых значений слов — компонентов, которые представляют собой лишь мотивирующую аналогию для нового значения и никогда не исчерпывают полностью исходного номинативного замысла и даже могут противоречить ему [5: 605].

В русской фразеологической картине мира среди источников эмоций *сердце* играет важнейшую роль. (Сравним: в наивной китайской картине мира эмоции локализируются в почках, в африканской — в печени и носу, во французской — в селезенке). Сердце выступает в качестве основногоместилища чувств и переживаний человека: *сердце замирает, с тяжелым сердцем, сердце разрывается, камень на сердце, как нож в сердце* и т. д. Того, кто способен на сильные и глубокие чувства, экспрессивно называют *горячее сердце*. А если что-либо передается непосредственно через чувства одного человека к чувствам другого, то мы говорим, что это происходит *от сердца к сердцу*.

Всего нам удалось найти 109 ФЕ, в которых сердце выполняет функцию особого *органа чувств*. Это самая многочисленная группа. Выделим некоторые подгруппы в идиомах, характеризующих эмоциональность человека.

Подгруппа № 1. В этой подгруппе есть ФЕ, которые отражают сильное, глубокое волнение, переживание: хватать за сердце, трогать сердце, сердце расхотилось, сердце горит, беречь сердце, брать к сердцу, сердце прыгает, забирает за сердце, доходит до сердца, принимать (близко) к сердцу, входить в сердце, пропускать через сердце, поражать в самое сердце. В состав каждой из данных ФЕ входит глагол, обеспечивающий передачу интенсивности, динамики, процессуальности самому переживанию. Уже само лексическое значение этих глаголов (резкость, активность движения, проникновение, приближение) указывает на отсутствие какого бы то ни было спокойствия и наличие душевного волнения и даже потрясения. А лексема

сердце дает понять, где же нет этого уравновешенного состояния: покоя нет в эмоциональной сфере человека. К первой группе примыкают такие ФЕ, как: *с замиранием сердца, с замирающим сердцем, крик сердца*, которые тоже передают сильное волнение; однако это волнение вызвано ожиданием чего-либо. В их составе собственно глагол заменен причастием или девербативом. Большинство фразеологизмов данной подгруппы являются разговорными, *сердце расхотилось* и *сердце прыгает* — просторечные единицы, *трогать сердце* — книжный фразеологизм, а *с замирающим сердцем* — устаревший.

Таким образом, во ФЕ данной подгруппы лексема *сердце* представляет собой вместилище любого волнения, беспокойного состояния, тревоги человека, причем причина переживания чаще всего неизвестна, ведь в этой ситуации для языка важен сам факт наличия какого-либо чувства.

Подгруппа № 2 содержит фразеологизмы, обозначающие, наличие у кого-либо сильных душевных мук, чувства душевной боли, страдания. Чувства, пропускаемые через сердце, очень острые, сильные. Напр.: *сердце рвется пополам, сердце разрывается, сердце сжимается, надрывать сердце, бьет по сердцу, скребет на сердце, сердце кровью обливается, сердце ноет, сердце болит, сердце надывается, сердце заходится, сердце обмирает, сердце замирает, подступает к сердцу*. Прямые значения глаголов первых семи фразеологизмов связаны с какими-либо механическими воздействиями. Да и лексема *сердце* в своем первом значении связана с материальным органом — центральным органом кровообращения. Поэтому орган эмоциональной жизни наделяется свойствами материального сердца. И только потом возникает образная мотивированность. Большинство указанных ФЕ — разговорные. Устаревшей является ФЕ *сердце рвется пополам*, а просторечными — *скребет на сердце, сердце заходится, подступает к сердцу, сердце обмирает*.

Лексема *сердце* является также «вместилищем» глубоких страданий, душевной боли и терзающих мук. В ряде ФЕ глагол предусматривает валентное место не только для объекта страданий, но и для субъекта, причинившего их. Например: *ужалить в самое сердце, растерзать сердце, вынимать сердце, вонзать (острый) нож в сердце, как нож в сердце, раздирать сердце, разбивать сердце, обрывать сердце, обломать сердце*. Первые три ФЕ устаревшие. Остальные — разговорные. Лишь *обломать сердце* — просторечная.

В ряде идиом эмотивная семантика слова *сердце* содержит более конкретные отрицательные коннотации, указывающие на причиненные человеку страдания: страх, испуг, робость, тоску, беспокойство, мрачную, гнетущую тревогу, уныние. Напр., во фразеологизмах *сердце в пятки уходит; сердце обрывается; сердце отрывается; с упавшим сердцем; сердце покатило; сердце закатывается; сердце захолонуло; сердце екает; сердце дрожит, как овечий хвост* компонент *сердце* является средоточием испуга, страха или просто робости. Все единицы экспрессивные, есть просторечные и разговорные. Устаревшей считается идиома *сердце закатывается*. В первых шести примерах глаголы указывают на движение вниз, что подчеркивает отрицательную эмоциональность ФЕ. На данную особенность указывает В. А. Маслова: «Говоря о чувствах и эмоциях, нельзя не заметить, что здесь «работает» параметр — «верх—низ»: эмоции ассоциируются с параметрическими характеристиками по вертикали и горизонтали, поэтому спокойствие — это как бы неподвижность по этой шкале, как бы «нулевая» координата, положительные эмоции связаны с движением вверх, а отрицательные — с движением вниз [3: 157].»

Существует еще один ряд фразеологизмов, где сердце представлено как средоточие человеческого гнева, раздражения, обиды и даже злобы. Напр.: *сердце кипит, накипело на сердце, срывать сердце, с сердцем, отводить сердце, сердце берет, приходит в сердце, вымещать сердце, в крайнем сердце*. Первые три ФЕ разговорно-экспрессивные. Фразеологизмы *с сердцем* и *отводить сердце* — просторечные, остальные — устаревшие. Интересно, что в ФЕ *сердце кипит* и *накипело на сердце* чувство гнева метафоризируется в рамках семантического поля «жидкость». Чувство наделяется физическими свойствами жидкости, в том числе способностью кипеть и, следовательно, испаряться.

Подгруппа № 3 включает ФЕ с положительной эмотивной парадигмой. К фразеологизмам, значения которых связаны с переходом от тяжелого нравственного состояния к уравновешенному, спокойному можно отнести следующие: *сердце отходит, отлегло от сердца, отводить сердце, словно камень с сердца свалился (упал), облегать сердце*. Первые четыре являются разговорно-экспрессивными, а последний — устаревшим. Семантика приставки *от-* в глаголах *отходит, отлегло, отводить* указывает на освобождение от чего-то, исчезновение чего-то,

избавление от душевных переживаний. На это же указывают слова *облегчать* и *камень*. *Камень* — это груз, который тянет книзу. А понятие *легкости* позволяет достичь «нулевой координаты» на шкале чувств и далее дает возможность подняться выше. Как видно, тут вновь появляется параметр «верх—низ».

Подгруппа № 4. Первый ряд здесь составляют идиомы, обозначающие, что кто-либо вызвал страсть, пробудил, внушил любовь или «привязал», приворожил к себе человека противоположного пола. Напр.: *побеждать сердце, покорять сердце, зазнобить сердце, владеть сердцем, овладевать сердцем, присушить сердце*. Первые две являются книжными, последняя — просторечной, а остальные — устаревшие. Второй ряд образуют такие ФЕ: *прирастать сердцем, пасть на сердце, отдавать сердце, придет по сердцу*. Они обозначают, что кто-то кого-то любит или полюбил, привязался. Последние три единицы уже устарели. Фразеологизм *прирастать сердцем* просторечный. Он интересен тем, что в нем чувство метафоризируется в рамках семантического поля «растение». Третий ряд составляют ФЕ с семой «брак»: *дать руку и сердце, отдавать руку и сердце, предлагать руку и сердце*. Их значения связаны с согласием или просьбой вступить в брак, причем это союз по любви, потому что *сердце* как раз и является ее залогом, а *рука* тут связана с формальностями, сопутствующими этому процессу.

Итак, слово *сердце* выполняет в русской фразеологической системе функцию «вместилища» человеческих чувств, «средоточия» всех переживаний и эмоций человека. Эта функция является наиболее важной.

В 15 обнаруженных нами ФЕ, составляющих вторую группу фразеологизмов со словом *сердце*, значение этого слова можно определить так: «особый внутренний орган добрых и искренних чувств (отзывчивости, сострадания, милосердия, заботы и т. п.). О жестоком, черством, равнодушном к чужому горю человеку говорят, используя такие ФЕ, как: *нет сердца, без сердца, сердце обросло мохом, каменное сердце*. И наоборот, о добром, отзывчивом человеке говорят: *человек с золотым сердцем (золотое сердце), человек большого сердца (большое сердце)*.

Третья группа фразеологизмов со словом *сердце* насчитывает 9 единиц. *Сердце* в них выступает в качестве вместилища эмоциональной памяти человека. Тут мы выделяем ФЕ, обозначающие:

1) процесс запоминания: *врезаться в сердце, западать в сердце* (глаголы имеют общее значение проникновения);

2) процесс хранения информации: *на сердце, держать на сердце, лежать на сердце* (общее значение присутствия, наличия);

3) процесс забывания: *оторвать от сердца, отдирать от сердца, вырвать из сердца, выкинуть из (своего) сердца* (глаголы со значением разделения, лишения, указывающие на конкретную составляющую процесса памяти).

В 7 ФЕ, составляющих четвертую группу, *сердце* — средоточие всех желаний и нежеланий человека:

1) сердце — источник желаний и потребностей: *сердце просит, до боли в сердце*;

2) сердце — источник нежеланий: *сердце не лежит; сердце не принимает; сжав сердце; скрепя сердце; ни уму, ни сердцу*.

Большинство ФЕ третьей и четвертой групп — разговорно-экспрессивные; *лежать на сердце, выкинуть из (своего) сердца, сжав сердце* — устаревшие; *сердце не принимает* — просторечная.

Наименьшей является пятая группа, к которой мы относим всего два фразеологизма: *чувствует сердце, (как будто) слышит сердце*. Первый — разговорно-экспрессивный, второй — устаревший, просторечный. В них *сердце* — вместилище предчувствий.

Таким образом, в выделенных нами пяти группах фразеологических единиц слово *сердце* имеет следующие значения:

1. Сердце — это вместилище чувств, эмоций и переживаний человека.

2. Сердце — это вместилище доброты и искренности.

3. Сердце — это вместилище памяти человека.

4. Сердце — это вместилище желаний человека.

5. Сердце — это орган предчувствий человека.

Из этого следует, что в зеркале фразеологии отражается неоднозначное понимание концепта «сердце», но, тем не менее, все значения слова *сердце* необходимы и востребованы, ибо в языке нет ничего лишнего. Разумеется, многие единицы устаревают, но фразеологизмы пассивного

запаса имеют активные синонимы: *сердце закатывается* и *сердце покатилося* или *сердце в пятки уходит* и под.

1. Денисов П. Н., Морковкин В. В. Словарь сочетаемости слов в русском языке. — М., 2002.
2. Легостаев А. А., Логинов С. В. Фразеологический словарь русского языка. — Ростов н/Д, 2003.
3. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. — М., 1997.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 1973.
5. Русский язык: Энциклопедия. — М., 1997.
6. Степанов М. И. Фразеологический словарь русского языка. — СПб, 2003.
7. Тихонов А. Н., Ковалева Н. А. Учебный словарь русского языка. — М., 2001.

В. С. Митрушин
«СЕРДЦЕ» В РОСІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

У статті досліджено фразеологічні одиниці з компонентом *сердце*. Автор намагається вирішити ряд проблем: чи завжди слово *сердце* є однозначним у позиції ключового у фразеологізмах; якими є внутрішня форма досліджуваних одиниць, їх аксіологічне значення, образна мотивованість, а також культурна, етична і когнітивна інформація, яку вони передають.

Ключові слова: російська мова, фразеологізм, лексема, слово *сердце*, культурна інформація, ідіома.

V. S. Mitrushin
THE WORD «СЕРДЦЕ» (HEART) IN RUSSIAN PHRASEOLOGYSMS

In this article the author deals with phraseological units, having in their structure lexema «*сердце*» (heart). The questions concerning the internal structure of these units, the role of the key words of the phraseological units and their motivation are being studied.

Key words: Russian, phraseologysm, word «*сердце*» (heart), lexema, cultural information, idiom.

УДК [811.161.1+811.112.2]’373.7’27

А. Н. ЛАНИНА

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С ЗООКОМПОНЕНТАМИ КАК ОТРАЖЕНИЕ
 НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И МЕНТАЛИТЕТА
 (на материале русского и немецкого языков)**

В статье исследуются фразеологизмы с зоокомпонентом в сравнительно-сопоставительном аспекте на материале русского и немецкого языков. Выделяются фразеологические тождества, частично сходные фразеологические единицы и специфические фразеологизмы с зооморфизмами. Прослеживается органическая связь фразеологизмов с национальной культурой и менталитетом.

Ключевые слова: фразеология, зооморфизм, общее и специфическое, русский язык, немецкий язык.

Любой развитой язык обладает значительным корпусом фразеологизмов, наличие которого один из признаков богатства языка. Фразеология ярко отражает национальный менталитет, специфику национальных обычаев, верований, культуру, быт, мифологические представления народа. Фразеология в культурологическом аспекте представляет собой национально-специфическое видение и структурирование мира. Фразеологические обороты говорят об особенностях национального характера, способах мышления, морально-эстетических ценностях, которые сформировались под влиянием природно-географического, политического, исторического, культурного и других факторов. Фразеологизмы — это уникальное коллективное произведение искусства, «неотъемлемая часть культуры народа, орган саморефлексии, самопознания и самовыражения национальной культуры» [3: 133].

Объектом нашего исследования являются фразеологизмы, включающие в свой состав компонент-зооним, то есть субстантивный компонент, обозначающий представителей фауны в русском и немецком языках. Здесь следует отметить, что термин *зооним* понимается нами не в онома-

стическом значении *кличка животного*. Этот пласт фразеологии был избран для исследования, поскольку фразеологизмы с зоонимами, или, как их принято сейчас называть, с зооморфизмами, кроме номинативных, выполняют оценочно-характеризующие функции, являются наиболее употребительными и образными, наиболее полно и четко отражают особенности духовной и материальной культуры народа.

Фразеологизмы с зоокомпонентом неоднократно привлекали внимание русских лингвистов, однако до сих пор не был проведен полный семантический анализ всех таких фразеологизмов, имеющих в современном русском языке, не изучались подробно русские фразеологизмы с зооморфизмами в сопоставлении с немецкими соответствиями. Неисследованность этих вопросов и обусловила выбор данных фразеологизмов в качестве объекта наблюдения и определила основную **цель** исследования — сравнительно-сопоставительный анализ фразеологизмов с компонентом-зоонимом в русском и немецком языках.

Следует отметить, что привлечение к сопоставлению фразеологического материала неродственных языков может, помимо практического использования его результатов в процессе перевода или преподавания, иметь и заметное теоретическое значение, вскрывая как общность, сходство, так и различие во фразеологическом корпусе неродственных языков. Это и свидетельствует об актуальной значимости избранной нами темы.

Отбор сопоставляемого фразеологического материала производился с учетом сходства семантики и стилистической окрашенности фразеологизмов в русском и немецком языках. Источником материала послужили толковые и фразеологические словари русского и немецкого языков, двуязычные словари, справочники по фразеологии, электронный словарь немецкого языка. Нами было исследовано около 400 фразеологизмов с компонентом-зоонимом. Рамки данной статьи позволяют продемонстрировать лишь отдельные наиболее яркие примеры. Эти примеры содержат в своем составе образы животных, которые издавна были очень близки человеку: **кошки, собаки и мыши**.

Сравнительно-сопоставительный анализ ФЕ с определенным зоокомпонентом позволяет выделить среди них несколько групп фразеологизмов: фразеологические тождества, частично сходные ФЕ, различные, специфические ФО в русском и немецком языках. К фразеологическим тождествам относятся фразеологические единицы, характеризующиеся семантическим, лексическим и конструктивным тождеством, а также совпадающие по своей стилистической окраске.

Фразеологическими тождествами являются следующие ФО с зооморфизмом *собака* в русском и немецком языках: *Кто-л. как побитая собака* [2: 45]. — *Wie ein geprügelter Hund* [10,11: 557]. *Жить как собака* [не зафиксировано]¹. — *Leben wie ein Hund* [10,11: 440]. *Уснуть как собака* [5,4: 168]. — *Müde wie ein Hund sein* [10,11: 495].

С зооморфизмом *кошка*: *Черная кошка пробежала* [8: 210; 5,2: 118]. — *Das ist die schwarze Katze zwischen gekommen* [12: 824] [это черная кошка между прошла]. *Купить кошку в мешке* [8: 337; 5,2: 115]. — *Die Katze im Sack kaufen* [10,11: 376] [купить кошку в мешке]. *Ходить как кот вокруг горячей каши* [2: 49]. — *Wie die Katze um den heißen Brei herumgehen* [10,11: 325].

С зооморфизмом *мышь*:

Серая мышь [не зафиксировано]. — *Graue Maus* [10,11: 274]. *Когда мышь сыта, ей крупа горька* [не зафиксировано]. — *Wenn die Maus satt ist, schmeckt das Mehl bitter* [когда мышь сыта, ей мука горькая] [11].

Сходство фразеологизмов проявляется и в том случае, когда носители разных языков, положив в основу смыслового центра фразеологизмов одинаковый образ, грамматически и лексически по-разному оформляют их. Например, с образом *собаки*: *Псу под хвост* [5,4: 597]. — *Etwas vor die Hunde werfen* [выбросить что-то перед собаками] [10,11: 356].

За собакой палка не пропадет [2: 50]. — *Da liegt der Knüppel beim Hund* [вот лежит палка около собаки] [10,11: 399].

С образом *кошки*:

Как мартовский кот орать [4: 93; 2: 41]. — *Katzenmusik* [кошачья музыка] [12: 824]. *Тянуть кошку за хвост* [4: 95; 8: 486]. — *Die Katze durch den Bauch ziehen* [тянуть кошку через ручей] [12: 823].

¹ Здесь и далее указание *не зафиксировано* означает отсутствие фиксации ФЕ в использованных нами словарях, однако широкое употребление данных устойчивых выражений в разговорной речи позволило нам включить их в корпус фразеологизмов с зоокомпонентами.

С зоонимом *мышь*:

Без kota мышам масленица [не зафиксировано]. — *Wenn die Katze aus dem Haus ist, tanzen die Mäuse* [как только кошка из дома — мыши танцуют] [11]. *Дуться как мышь на крыну* [4: 130; 6,2: 366; 5,2: 319]. — *Aussehen wie ein Topf voll Mäuse* [выглядеть как горшок, полный мышей] [12: 1016].

Как показывают приведенные примеры, данная группа фразеологизмов с зооморфизмами в русском и немецком языках зачастую отличается грамматически и дополнительными лексическими компонентами. Однако наличие одинакового зооморфизма и общей семантики позволяет говорить об их сходстве.

К третьей группе относятся специфические фразеологизмы, свойственные только русскому или немецкому языку. В данном случае мы имеем в виду такие ФЕ, которым нет соответствия с идентичным зоонимом в сопоставляемом языке. Однако следует заметить, что речь идет об отсутствии эквивалента с одинаковым зооморфизмом, что, в то же время, не исключает наличия соответствия с другим зоонимом или вообще не с зоонимом. Так, например, немецкий фразеологизм *das hat die Katze gefressen* [это кошка съела] в значении «что-то внезапно исчезло, пропало» [10,11: 375] не имеет фразеологического эквивалента в русском языке с зоонимом *кошка*, однако ему соответствует русский фразеологизм с тем же значением, но с другим зоонимом — *коровой*: *как корова языком слизала* [8: 208; 6,1: 167; 5,4: 137; 4: 90]. Фразеологизм *j-m einen Bären aufbinden* [навешать кому-то медведя] в значении «рассказать кому-то что-то неправдоподобное так, чтобы тот поверил» [10,11: 83] имеет фразеологическое семантическое соответствие в русском языке, не содержащее зоокомпонента — *вешать лапшу на уши* [8: 32].

С зооморфизмом *собака* в русском языке связаны следующие ФЕ: *Иметь нюх как у собаки* — «быть прозорливым, догадливым» [2: 51]. *Собаку съест* — «быть знатоком в каком-л. деле» [5,4: 168; 8: 467].

В немецком языке: *Da scheißt der Hund ins Feuerzeug* — [тут испражнялась собака в дымоход] в значении «неудача» [10,11: 355]. *Hunde hinken haben* — [иметь хромых собак] в значении «иметь тайное богатство» [12: 761].

С зооморфизмом *кошка* в русском языке связаны фразеологизмы:

Как угорелая кошка — «в иступлении, бессмысленно» [8: 210; 5,2: 118]. *Кто-л. живучий как кошка* — «о большой сопротивляемости человеческого организма» [2: 32]. *Всякой кошке подавай сапожки* — «о необоснованных потребностях» [2, 39].

В немецком языке:

Die Katze am Schwanz haben — [иметь кошку на хвосте] в значении «обладать хорошей сноровкой в деле» [12: 825]. *Die Katze läßt die Mäuse nicht* — [кошка не оставляет мышей] в значении «кто однажды украл, будет еще раз пытаться» [10,11: 376].

С зооморфизмом *мышь* в русском языке связаны ФЕ: *И мышь не проскочит* — «никто не пройдет незаметно» [4: 130]. *Кто-л. затаился как мышь в норке* [2: 53].

В немецком языке:

Mäuse merken — [замечать мышей] в значении «почувать неладное» [12: 1015]. *Mäuse im Kopf haben* — [иметь мышей в голове] в значении «быть сумасшедшим» [12: 1016].

Собака, кошка, мышь постоянно присутствуют в жизни человека. Именно поэтому столь разнообразны фразеологизмы с данными зооморфизмами.

Собака обычно «олицетворяет преданность, храбрость, бдительность». Собака всегда следует за своим хозяином (изображалась у крестоносцев на гербах). Однако собака может олицетворять зло. Так, по исламским представлениям, ангелы не пересекают порога дома, где есть собака [7: 285]. Образ собаки благодаря ее верности означает отношения, которые должны существовать между учеником и мастером, человеком и Богом. Способность собаки чувствовать и целые миль преследовать невидимого человека символизирует трансцендентальную силу [9: 103].

Для русских *собака* — домашнее прирученное человеком животное, древнейший и первый друг человека, помощник в охоте, сторож, проводник. Изначально собака жила на улице, в будке (собачьем домике), сидела на цепи, охраняя дом хозяев. В целом, бытующие представления о собаке основаны на наблюдении за поведением и повадками этого животного. Образ собаки многозначен, он включает в себя как положительные, так и отрицательные характеристики. Собака предана своему хозяину, очень привязана к нему, с трудом переносит с ним разлуку, тоскует. Собаке часто приписываются человеческие способности мыслить и переживать: она все понимает, как человек, только не может сказать. «Переживания» собаки отражает

ее взгляд: собачьи глаза — грустные, все понимающие, «говорящие» глаза. Собака зависима, покорна, готова верно служить своему хозяину и пойти на все ради него. Однако она может и укусить, способна огрызаться и не спускает обиды. Она «бредлива», может безостановочно гавкать. Собака не является типичным персонажем русского фольклора; но встречается в некоторых сказках (напр.: «Репка», «Заячья избушка»), а также в авторских баснях (напр.: И. А. Крылов «Слон и Моська»). Собака не находит особого отражения в народных верованиях. Известно поверье о том, что собака воет к покойнику, то есть может предвещать смерть. Согласно Библии, собака считается «нечистым» животным. Слово *пес* употребляется иносказательно для обозначения гонителей, нечестивых людей и язычников [4: 152].

В жизни и русских, и немцев собака играет большую роль. Среди полностью совпадающих ФЕ в русском и немецком языках встречаются, в основном, те, которые отражают нелегкую жизнь собаки (*жить как собака — leben wie ein Hund* [10,11: 440]), часто грубое отношение к ней (*относиться как к собаке — j-n wie einen Hund behandeln* [10,11: 90]), наблюдения за природными качествами собаки (*что-л. на ком-л. заживает как на собаке* [2: 32]; *у кого-л. собачья преданность* [2: 58]; *eine Hundswut haben* [испытывать собачью ярость] [12: 768]). Помимо общего, каждый народ видел свое в поведении и повадках собаки. Зачастую это чисто физиологические наблюдения. Напр., в русском языке: *иметь нюх как у собаки* [2: 51]; *кто-л. бегаёт (высунув язык) как собака* [2: 65]; *гавкать как собака* [4: 155]. И в немецком языке: *er steckt voller Schulden wie der Hund voller Flöhe* [он большой должник, как собака полная блох] [12: 762].

Любопытны такие наблюдения за собакой, которые характерны лишь одному народу. Например, в русском языке именно с образом собаки связано понимание бесславной, мучительной смерти: *умереть как собака* [2: 39]; *собаке собачья смерть* [2: 39; 6,4: 240]; *чтоб кто-л. издох как собака* [2: 48]. Видимо, это объясняется тем, что на Руси собака зачастую была бездомной, лишенной элементарных условий существования. Примечательно, что у немцев отношения с собакой ассоциируются с решением какого-либо дела: *Einen ganz dicken Hund am Schwanz racken* — [хватать толстую собаку за хвост] в значении «обсуждать щекотливое дело» [12: 756]; *Einen alten Hund totmachen* — [убить старую собаку] в значении «закончить дело» [12: 755].

Наши наблюдения показывают, что и в русском, и в немецком языках существуют ФЕ с компонентом *собака*, непонятные с точки зрения современного языка. Это, по терминологии В. В. Виноградова, фразеологические сращения [1: 121]. Например, в русском языке: *собаку съест* — «быть знатоком в каком-л. деле, иметь большой навык, опыт в чем-л.» [8: 467]; *как собак нерезаных* — «очень много кого-л.» [5,4: 168]; *вешать собак на кого-л.* — «наговаривать, сваливать что-л. на кого-л.» [5,1: 160]. В немецком языке: *Hunde hinken haben* — [иметь хромых собак] в значении «иметь тайное богатство» [12: 761] *da schießt der Hund ins Feuerzeug* — [тут испражнялась собака в дымоход] в значении «неудача» [10,11: 355] и т. п. Остается непонятным, почему именно в таком оформлении тот или иной фразеологизм служит для выражения определенного значения. Достаточно трудно понять в данном случае связь между структурой, формальной организацией ФЕ и ее значением, а попытки произвольного, интуитивного толкования могут привести к ложной этимологии. Это и позволило В. В. Виноградову назвать такие ФО фразеологическими сращениями. Здесь необходим глубокий исторический анализ, который шаг за шагом может привести к правильному решению.

Кошка, как и собака, не является типичным сказочным персонажем у многих народов, однако в русских колыбельных и подблюдных песнях, в детском фольклоре образ кошки представлен достаточно широко. Кошка выступает, в первую очередь, как животное, связанное со сном (напр., образ *Кота-Баюна*, многие народные колыбельные песни) и как персонаж сказок (напр., «Кот, Петух, Дрозд и Лиса»). В народных представлениях кошка наделяется двойственной символикой и различными демоническими функциями. В народной традиции кошка чаще всего связана с собакой, объединяясь с ней по одним признакам и противопоставляясь ей по другим. Считается плохой приметой, если кошка перебежит дорогу, особенно черная. По поверьям, нечистая сила может принимать ее облик. Существует традиция при переезде в новый дом первой запускать в него кошку [4: 92—96]. Е. А. Шейнина пишет: «Кошка — священное животное многих народов. Культ возник в Древнем Египте. В Украине существовало поверье — черт, превратившись в мышь, плыл через море, чтобы соблазнить Еву. Пресвятая Дева видела это и бросила рукавицу. Из этой рукавицы сделалась кошка и пожрала черта. Кошка почитается нечистой, так как съела черта» [9: 91].

Использованные нами источники позволяют утверждать, что, действительно, черный окрас кошки ассоциируется как у русских, так и у немцев с неудачей, напр.: *Черная кошка пробежала* [5, 2: 118; 8: 210] — *Das ist die schwarze Katze zwischen gekommen* [12: 824].

И русскими, и немцами была замечена постоянная охота кошки на мышей, веселая игра кошки с пойманной мышкой, что нашло отражение в национальной фразеологии: *Играть в кошки-мышки* [6,2: 182; 5,2: 118; 8: 179]. — *Mit j-m Katz und Maus spielen* [10,11: 376]. И русские, и немцы подметили вражду кошки с собакой, что идентично отразилось как в русской, так и в немецкой фразеологии: *Как кошка с собакой* [6,2: 182; 8: 210; 5,2: 118]. — *Wie ein Hund und Katze* [10, 11: 440].

Интересным является восприятие русскими кошки как существа женского пола, похожего на женщину: *Кто-л. (обычно о женщинах) царапаются как кошки* [2: 73]. *Драная кошка* в значении «худая, жалкого вида женщина» [8: 210; 5,1: 443]. Наши наблюдения показывают, что в немецком языке часто встречаются шуточные ФЕ с ярко выраженной коннотацией, говорящие о нереальных действиях кошки, несвойственных ее природе: *Wenn die Katze kräht* — [когда кошка закукарекает] в значении «никогда» [12: 825]. Ср.: в русском — *Когда рак на горе свиснет. Wo die Katzen Eier legen* — [где кошки яйца несут] в значении «нигде» [12: 825]. И, естественно, русскими и немцами подмечены чисто физиологические качества кошки, а также повадки, обусловленные природой этого животного. Кошка — существо домашнее, «уютное», может показывать свое расположение, быть ласковой, но в то же время это гордое, самостоятельное и независимое от хозяина животное. Кошка обладает необыкновенной ловкостью, отличается живучестью: может упасть с огромной высоты и не разбиться. Она бесшумно передвигается, быстра в нападении. Часто превращает охоту в «развлечение», подолгу играя с пойманной мышью: то выпуская, то ловя ее. Отличается сексуальной активностью. В расслабленном состоянии, получая удовольствие от чего-либо, она издает тихие, мелодичные, утробные звуки (мурлычет). И эти повадки, особенности поведения кошки были перенесены метафорически как русскими, так и немцами на человека в ФО, в образных специфически-национальных устойчивых выражениях: *Кто-л. жметя как кошка* [2: 72]. *Кто-л. живущий как кошка* [2: 32]. *Er fällt immer auf die Füße wie die Katze* [он падает на ноги всегда как кошка], то есть «выходит без ущерба из всех трудностей» [10,11: 376].

Мышь — очень мелкое животное, обитающее в доме или на полях в маленьких норках, скрытых от человеческих глаз. Мышь юркая, проворная, быстро бежит, может незаметно проникать даже в самые маленькие щели. О присутствии мыши в доме можно догадаться по характерным звукам: она «возится», скребется, шуршит, пищит, грызет крупу, сухари и подавно, оставляя после себя крошки, мелкие кусочки еды и т. д. Бытует мнение, что мышь боится кошек и любит сыр.

Мышь является традиционным персонажем русского фольклора. В русских сказках мышь — очень маленькое существо, часто готовое прийти на помощь (напр., «Теремок», «Репка»). С мышью связано множество примет, поверий и легенд. В народных представлениях мышь относится к «нечистым» животным; считается, что образ мыши может принимать домовый. Многие поверья о мыши как о грызуне связаны с зубами. Так, существует обычай бросать первый выпавший у ребенка зуб за спину со словами: «Мышка, мышка, на тебе зуб репной, а мне дай костяной» [4: 129].

Мышь — от греч. глагола *mus* — «воровать» — символ воровства. В средние века мышь считалась ипостасью дьявола. В современном мире она символ юркости и находчивости [9: 99]. Мышь стала метафорой обмана, совершаемого с целью кого-нибудь поймать, выставить в негодном виде или разоблачить [7: 341].

И у немцев, и у русских с мышью ассоциируется человек, который может с помощью хитрости легко проникнуть в труднодоступные места: *Кто-л. шустрый как мышь* [2: 53]. *Худа та мышь, которая одну лазейку знает* [6,2: 366]. *Da möchte ich Mäuschen sein!* — [хотелось бы стать мышкой] т. е. «что-то втайне услышать, увидеть» [10,11: 482]. Образ мыши у русских и немцев служит для характеристики человека незаметного, непривлекательного, невзрачного: *Серая мышь* — *Graue Maus* [10,11: 274].

У русских с мышами связана народная примета: большое количество мышей в доме предвещает голод. Мышь в русском фольклоре ассоциируется с бедностью: *беден как церковная мышь* [8: 216]. В немецких же пословицах мышь, напротив, олицетворяет богатство, деньги: *Mäuse haben* — [иметь мышей] в значении «иметь много денег» [12: 1016].

Ein Paar Mäuse springen lassen — [пустить пару мышей] в значении 'надменно тратить деньги' [12: 1016]. Интересным является факт наличия у немцев ассоциации с мышью в случае сильного опьянения или сумасшествия у человека: *Ich glaube, daß dich das Mäußchen beißt* — [я думаю, что тебя укусила мышка] «вести себя как сумасшедший» [10,11: 482]. *Weiße Mäuse sehen* — [видеть белых мышей] «быть сильно пьяным» [12: 1016].

Наблюдения показывают, что в основе безэквивалентных, специфических фразеологизмов лежат какие-либо особые явления действительности, проявившиеся в условиях развития социума носителей данного языка, подмеченные народом дополнительные детали, тонкие наблюдения над определенными реалиями и ситуациями. И только знакомство с историей, экономической жизнью, особенностями развития городов, ремесел и т. п. может помочь определить, в чем состоит национальное своеобразие той или иной фразеологической единицы. Отсутствие фразеологических эквивалентов в сопоставляемом языке говорит только в пользу национальной специфики данных фразеологизмов, которые сформировались под влиянием различных факторов: культурных, экономических, бытовых, этнографических, ментальных и т. п. Это связано с историческими событиями, переселениями, климатом, ландшафтом, местоположением, обычаями, образом, способом мышления, мировосприятия и т. д. Фразеологическое богатство национального языка аккумулирует народный опыт, формирующий ядро бытовой и духовной культуры этноса. Особенности фразеологизмов с зооморфизмами отражают специфику социального, исторического, культурного развития этноса. Общий же фразеологический фонд разных языков свидетельствует о том, что образная логика людей разных национальностей вызывает к жизни универсальные фразеологические модели, универсальные идеалы. Это объясняется тем, что в основе разных культур лежит единый и постоянный набор базовых понятий. Объясняется это также взаимопроникновением единиц языковых систем на почве межкультурных связей; общностью предметов и явлений объективного мира, их реальных качеств и свойств, определяющих в формировании сознания разных народов одни и те же образы; наличием общих законов логики и психологии человеческого мышления.

1. *Виноградов В. В.* Избранные труды. Основные типы фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. — М., 1977.
2. *Козлова Т. В.* Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных. — М., 2001.
3. *Корнилов О. А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. — М., 2003.
4. *Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь* / Под ред. *И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. О. Гудкова.* — М., 2004. — Вып. 1.
5. *Словарь русского языка в 4 томах* / Под ред. *А. П. Евгеньевой.* — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1981—1984.
6. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1989.
7. *Фолли Дж.* Энциклопедия знаков и символов. — М., 1997.
8. *Фразеологический словарь русского языка* / Под ред. *А. И. Молоткова.* — Изд. 3-е, стереот. — М., 1978.
9. *Шейнина Е. А.* Энциклопедия символов. — М., 2002.
10. *Duden-Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten.* Wörterbuch der deutschen Idiomatik. — Mannheim—Leipzig—Wien—Zürich, 1998. — Band 11.
11. *Lingvo ABBY 9.0.*
12. *Röhrich L.* Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: In 4 Bänder. — Herder—Freiburg—Basel—Wien, 1991.

Г. М. Ланіна

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ЗООКОМПОНЕНТОМ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА МЕНТАЛІТЕТУ (на матеріалі російської та німецької мов)

У статті досліджуються фразеологізми з зоокомпонентом у зіставно-порівняльному аспекті на матеріалі російської та німецької мов. Виділяються фразеологічні тотожності, частково подібні фразеологічні одиниці та специфічні фразеологічні зооморфізми. Простежується органічний зв'язок фразеологізмів з національною культурою та менталітетом.

Ключові слова: фразеологія, зооморфізм, загальне та специфічне, російська мова, німецька мова.

A. N. Lanina

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOO COMPONENT AS REFLECTION OF NATIONAL CULTURE AND MENTALITY (on the basis of Russian and German)

In the article the author studies phraseological units with zoocomponent in the comparative aspect on the basis of Russian and German. Phraseological identities, partially similar phraseological units and specific phraseological combinations are accentuated and organic connection of phraseological units with the national culture and mentality is analysed.

Keywords: phraseology, zoomorphysm, the general and the specific, Russian, German.

УДК 811.161.2'282.3/4'366.5

Л. Є. АЗАРОВА

АНАЛІЗ ГАРМОНІЙНОЇ ПОБУДОВИ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНИХ СЛІВ НА СТРУКТУРНОМУ І ФОНЕТИЧНОМУ РІВНЯХ

У статті розглянуто механізм гармонійної побудови багатокомпонентних складних слів. Аналіз компонентів спирається на лінгвоінформаційний підхід.

Ключові слова: українська мова, словотвір, морфема, складні слова, багатокомпонентні композити, «золота» пропорція, тривалість звучання.

Кількість багатокомпонентних складних слів помітно зросла у ХХ ст.

Стало очевидним, що потрібна нова методологія дослідження цих одиниць. Існує проблема створення такої методології, яка б спиралася не лише на кількісні та структурні методи лінгвістики, а й використовувала б надбання інших наук. Саме такою є, на нашу думку, нова методологія гармонійної побудови складних номінацій, базовим кількісним показником якої є «золота» пропорція. Елементи підходу, які закладено в цю методологію, знаходимо у працях Г. Г. Москальчук і В. Ю. Альнікової [1; 2]. Але кількісний підхід, що було використано ними в дослідженнях мовної гармонії, ґрунтувався на використанні тільки класичної «золотої» пропорції. Це значно звузило можливості вияву гармонії, оскільки її показниками є не тільки класична «золота» пропорція, а й множина сімей *p*- і *S*-пропорцій. Метою даної статті є розкриття механізму гармонійної побудови три- і чотирикомпонентних складних слів, що спирається на лінгвоінформаційний підхід.

Багатокомпонентні складні слова, зокрема три- і чотирикомпонентні складні номінації, на відміну від двокомпонентних композитів і юкстапозитивів, мають свою специфіку і потребують окремого дослідження на структурному і фонетичному рівнях.

Три- та багатокомпонентні композити виникають на основі одно- та двокомпонентних шляхом їх поширення новим визначальним компонентом. Кожна перша основа трикомпонентного складного слова здебільшого є видовою щодо відповідного двокомпонентного слова. Для багатокомпонентних складних слів актуальним є питання складання моделі побудови складної лексики. Насамперед сюди треба віднести виділення опорного компонента, а також складників, що мають відтінки атрибутивних або об'єктних відношень щодо опорного компонента.

Проведений аналіз три- і чотирикомпонентних складних слів надав змогу виділити дві моделі [1]. Перша модель об'єднує композити, утворені приєднанням до вже наявного складного слова, що містить дві основи, ще однієї основи у функції його початкової або кінцевої частини. У таких композитах перший компонент виступає диференціатором домінанти. Другий складник композита виконує роль домінанти і вживається як уточнена, диференційована назва вживаної галузі чи дії. Наприклад, у словах *авіамоторобудування*, *судноприладобудування*, *автомашинобудування* перші компоненти *авіа-*, *судно-*, *авто-* перебувають у препозиції і означають видове поняття щодо опорних компонентів *моторобудування*, *приладобудування*, *машинобудування*, які утворилися з часто вживаних у ситуаційному спілкуванні словосполучень: *будування моторів*, *будування приладів*, *будування машин*. Опорним компонентом у них є віддієслівні іменники, що співвідносяться з перехідними дієсловами і зберігають властивість мати при собі об'єкт. Залежні іменники з конкретно предметним значенням при таких основах перехідних дієслів виконують роль прямого додатка в реченні. Під час утворення багатокомпонентних слів незалежно від кількості твірних основ тільки одна з них сприймається як стрижневе слово. Найбільшу групу становлять ті, що мають складник з відтінком атрибутивних відношень, які передані в структурі композита позиційно і виявляють у складній новій основі відчутніші диференційні семантичні відтінки.

Пропорція побудови композита *автогеліотерапія* (588 мс | 1012 мс), визначена дослідним шляхом, становить:

$$P_{\phi} = (588 \text{ мс} + 1012 \text{ мс}) : 1012 \text{ мс} = 1600 : 1012 \approx 1,58.$$

Порівнявши дослідне $P_{\phi} \approx 1,58$ з табличним $P_{\phi} = 1,57$, можна зробити висновок, що складне слово *автогеліотерапія* треба віднести до сім'ї «золотої» 1-пропорції.

У слові *агрозоотехнічний* (847 мс | 840 мс) $P_{\phi} = (847 \text{ мс} + 840 \text{ мс}) : 847 \text{ мс} = 1687 : 847 \approx 2$. Цей композит належить до сім'ї дихотомії. До цієї ж сім'ї відносимо такі слова: *радіотелемеханіка* (732 мс | 760 мс) — $P_{\phi} = 1492 \text{ мс} : 760 \text{ мс} \approx 1,96$; *світловолодікування* (891 мс | 857 мс) — $P_{\phi} = 1748 \text{ мс} : 891 \text{ мс} \approx 1,96$.

За підсумками проведеного аналізу, до сім'ї «золотої» 1-пропорції ввійшли трикомпонентні складні іменники: *газоводопостачання* (607 мс | 997 мс) — $P_{\phi} = 1604 \text{ мс} : 997 \text{ мс} \approx 1,6$; *теледіакомпанія* (607 мс | 997 мс) — $P_{\phi} = 1604 \text{ мс} : 997 \text{ мс} \approx 1,6$.

До сім'ї «золотої» 2-пропорції належать такі трикомпонентні іменники: *агролісомеліоратор* (533 мс | 1207 мс) — $P_{\phi} = 1740 \text{ мс} : 1207 \text{ мс} \approx 1,44$; *енергомашинобудування* (397 мс | 1191 мс) — $P_{\phi} = 1588 \text{ мс} : 1191 \text{ мс} \approx 1,33$.

Іменники *аерофотознімання* (409 мс | 1091 мс) — $P_{\phi} = 1500 \text{ мс} : 1091 \text{ мс} \approx 1,38$; та *теплоенергостанція* (435 мс | 1161 мс) — $P_{\phi} = 1596 \text{ мс} : 1161 \text{ мс} \approx 1,38$ утворюють сім'ю «золотої» 3-пропорції.

До сім'ї «золотої» 4-пропорції входять такі іменники: *авіамоторобудування* (389 мс | 1195 мс) — $P_{\phi} = 1584 \text{ мс} : 1195 \text{ мс} \approx 1,326$; *термоелектрогенератор* (462 мс | 1428 мс) — $P_{\phi} = 1891 \text{ мс} : 1428 \text{ мс} \approx 1,32$.

До сім'ї «золотої» 5-пропорції належать композити *кінофотолабораторія* (334 мс | 1150 мс) — $P_{\phi} = 1484 \text{ мс} : 1150 \text{ мс} \approx 1,29$ і *телерадіодиктор* (1288 мс | 212 мс) — $P_{\phi} = 1500 \text{ мс} : 1288 \text{ мс} \approx 1,17$.

Серед чотирикомпонентних композитів слід назвати такі іменники, як *стодвадцятип'ятиліття* (1494 мс | 610 мс) — $P_{\phi} = 2104 \text{ мс} : 1494 \text{ мс} \approx 1,41$; *стодвадцятип'ятиріччя* (1490 мс | 582 мс) — $P_{\phi} = 2072 \text{ мс} : 1490 \text{ мс} \approx 1,39$, які входять до сім'ї «золотої» 3-пропорції, а також прикметники *стодвадцятип'ятилітній* (1503 мс | 600 мс) — $P_{\phi} = 2103 \text{ мс} : 1503 \text{ мс} \approx 1,4$, що належить до сім'ї «золотої» 3-пропорції, та *стодвадцятип'ятирічний* (1363 мс | 641 мс) — $P_{\phi} = 2004 \text{ мс} : 1363 \text{ мс} \approx 1,47$, який є членом сім'ї «золотої» 2-пропорції.

Багатокомпонентні слова змінюють гармонію звучання залежно від інтонації, з якою вони вимовляються. Для прикладу подаємо результати фонетичного аналізу чотирикомпонентного композита-іменника *сімдесятип'ятиріччя*. Вони є такими:

1. (1409 мс | 583 мс) — $P_{\phi} = 1992 \text{ мс} : 1409 \text{ мс} \approx 1,41$;
2. (1421 мс | 575 мс) — $P_{\phi} = 1996 \text{ мс} : 1421 \text{ мс} \approx 1,405$;
3. (1416 мс | 332 мс) — $P_{\phi} = 1748 \text{ мс} : 1416 \text{ мс} \approx 1,23$;
4. (1212 мс | 784 мс) — $P_{\phi} = 1996 \text{ мс} : 1212 \text{ мс} \approx 1,65$;
5. (1360 мс | 482 мс) — $P_{\phi} = 1842 \text{ мс} : 1360 \text{ мс} \approx 1,35$.

Кількісні показники P_{ϕ} з першого по третій (включно) належать до сім'ї «золотої» 3-пропорції, четвертий показник — до сім'ї «золотої» 1-пропорції, а п'ятий — до «золотої» 2-пропорції. Слід відзначити, що в більшості результатів переважає «золота» 3-пропорція. Отже, навіть коли змінюється інтонація, темп вимовлення багатокомпонентних слів, гармонія звучання зберігається, хоч можливі деякі зміни кількісного показника цієї гармонії.

Більшість композитів є двокомпонентними, менше трикомпонентних і зовсім мало чотирикомпонентних. Гармонійна побудова цих номінацій виражається кількісними показниками дихотомії і сімей «золотої» p -пропорції. Збільшення кількості компонентів у композитах спричинило те, що кількісні показники гармонії цих номінацій набули більших значень p . Якщо серед кількісних показників гармонії у двокомпонентних складних словах переважає класична «золота» 1-пропорція і дихотомія, то в трикомпонентних — «золоті» 1, 2 і 3-пропорції, а в чотирикомпонентних — «золоті» пропорції з $p = 2, 3, 4$ і більше.

На фонетичному рівні гармонію побудови (звучання) три- і чотирикомпонентних композитів виражають кількісні показники сімей «золотих» p -пропорцій, а дихотомії і «золотих» S -пропорцій немає. Крім того, у чотирикомпонентних композитах наявні показники $p = 2, 3, 4$ і більше, а класичної «золотої» 1-пропорції також немає. За допомогою лінгвінформаційного підходу доведено, що, по-перше, гармонійне словотворення композита з більшою кількістю компонентів вимагає введення вищого ступеня мовної надлишковості, тобто використання «золотих» p -про-

порцій з більшим *p*; по-друге, рівень мовної надлишковості в тих самих складних номінаціях на фонетичному рівні значно вищий, ніж на структурному.

1. *Альникова В. Ю.* Полипредикативные сложносочиненные предложения в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. — Харьков: Харьк. гос. ун-т, 1988.

2. *Москальчук Г. Г.* Фразовый повтор в диалектной речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. — М.: Моск. гос. пед. ин-т, 1990.

Л. Е. Азарова

АНАЛИЗ ГАРМОНИЧНОГО ПОСТРОЕНИЯ МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ СЛОВ НА СТРУКТУРНОМ И ФОНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЯХ

В статье рассматривается механизм гармоничного построения трех- и четырехкомпонентных слов. Анализ композитов опирается на лингвоинформационный подход.

Ключевые слова: украинский язык, словообразование, морфема, длительность звучания, сложные слова, многокомпонентные композиты, «золотая» пропорция.

L. Ye. Azarova

ANALYSIS OF HARMONIOUS CONSTRUCTION OF MULTICOMPONENT WORDS ON STRUCTURAL AND PHONETIC LEVELS

The mechanism of harmonious construction of three- and fourcomponent words is revealed in the article. The analysis of composites is based on linguofunctional approach.

Key words: Ukrainian, word formation, multicomponent composites, morpheme, word sounding duration, gold proportion.

УДК 811.161.1'373. 611

А. В. БОЙЧЕНКО

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА СО СЛОВАМИ-ВЕРШИНАМИ «НАИМЕНОВАНИЯ МЕТАЛЛОВ»

Статья посвящена изучению деривационного потенциала словообразовательных гнезд со словами-вершинами «наименования металлов».

Ключевые слова: русский язык, дериватология, словообразовательное гнездо.

Первые шаги системного подхода к языку были предприняты еще В. Гумбольдтом, И. А. Бодуэном де Куртене, Ф. де Соссюром. Учение Соссюра о системности языковых явлений стало знаменательным поворотом в лингвистике двадцатого века: подход к языку как к целостной системе дал возможность не только установить определенный иерархический статус и свойства того или иного языкового элемента как функцию по отношению к прочим сосуществующим элементам языка, но и выяснить определенные причинные взаимоотношения языковых реалий [6: 7].

Система (systema (греч.) — составленное из частей, соединение) — совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, которые образуют определенную целостность, единство [15: 534]. Развитие идей системности в языке во второй половине двадцатого века связано с именами А. Н. Тихонова [12], М. М. Маковского [6], А. И. Моисеева [8], Ю. А. Шепеля [16], Т. И. Плужниковой [10] и др. Так, результатом многолетних трудов А. Н. Тихонова стало издание «Словообразовательного словаря русского языка» организующего всю русскую лексику по системному принципу словообразовательных гнезд [13].

Словообразовательное гнездо (СГ) является одним из наиболее удачных примеров системно организованных единиц языка, имеющих свою микроструктуру: словообразовательные цепи (СЦ) и словообразовательные парадигмы (СП). Проблематикой СГ и его составляющих занимались такие ученые, как Н. Д. Арутюнова [1], Е. Н. Тихонов [12], И. С. Улуханов [14], Л. Гинзбург [2], И. Г. Милославский [7] и др.

СГ — открытая система, ее элементы могут как пополняться за счет новообразований, так и вытесняться на периферию употребления и вовсе исчезать; в ином случае они приобретают семантическую автономность, становясь вершинами новых СГ (так, сегодня никто не связывает слова «быть» и «забыть», «око» и «окунь», «коза» и «кожа» и т. п.). Эти процессы происходят не сами по себе, ибо «только внутри человеческого коллектива язык обнаруживает все новые потенции своего развития, обновления и совершенствования» [6: 3]. Слово исчезает из сферы активного функционирования лишь в том случае, если общество перестает нуждаться в искомом референте, им обозначаемом (например, сегодня никто не носит *салоп* — род верхней женской одежды), либо находит удобным использование более поздней номинации (*договоренность* — *консенсус*, *универмаг* — *супермаркет* и т. п.), в то же время всякое социальное воздействие на язык способствует появлению новых слов.

Изучение указанных закономерностей помогает предсказать пути развития языка на основе уже существующих элементов языковой системы. Для доказательства этой идеи в качестве объекта исследования нами была выбрана тематическая группа (ТГ) вещественных имен существительных «наименования металлов». Типология гнезд определенной группы рассматривается нами как способ прогнозирования лексического состава языка на основе анализа словообразовательных возможностей слов-вершин, уточнения объема и структуры СГ.

Новизна нашего исследования состоит в том, что, применяя комплексный подход к рассматриваемой проблеме, мы выявили устойчивые, регулярно повторяющиеся фрагменты словообразовательной структуры СГ (структурные формулы). **Цель** данной статьи — охарактеризовать деривационный потенциал вершин-наименований металлов и установить основные словообразовательные интенции в данной ТГ.

Прежде чем описать особенности этих СГ, мы считаем целесообразным остановиться на некоторых теоретических положениях, неоднозначно представленных в дериватологии.

Одним из базовых понятий нашей статьи является понятие словообразовательного гнезда. А. И. Моисеев предлагает считать полноценными СГ одиночные слова, рассматривая их как частный случай совокупности слов [8: 26], А. Н. Тихонов говорит о двучленных гнездах. В качестве рабочего он использует определение СГ как упорядоченной отношениями производности совокупности слов, характеризующихся общностью корня. При этом основным критерием отличия СГ от словообразовательной пары ученый считает непродуцируемость производящего слова [13: 36].

Мы в своем исследовании опираемся на определение СГ, данное А. Н. Тихоновым [12: 29] и дополненное В. В. Горбань: СГ — это иерархически организованная упорядоченная совокупность производных базового слова, состоящая из словообразовательных цепей и словообразовательных парадигм [3: 153]. Исходя из этого, все СГ, не отвечающие указанным требованиям, определены нами как потенциальные СГ (в отличие от собственно СГ).

Потенциальные СГ (всего в исследованном материале зафиксировано 35 единиц) не одинаковы по своему строению, среди них можно выделить три типа СГ по количественно-структурному основанию:

1) одиночные слова (т. н. «нулевые гнезда») — 13 единиц (напр: *неодим*, *таллий*, *теллур* и т. д.);

2) двучленные СГ (словообразовательные пары), в состав которых, помимо исходного слова, входит одна производная лексема — 11 единиц.

В отношении частеречной выраженности производных слов данных СГ господствующей тенденцией является образование имен прилагательных (напр: *эрбий* → *эрбиевый*, *цирконий* → *циркониевый*) — 91% случаев, и намного реже — имен существительных (напр.: *кюри* → *кюри-терапия*) — 9% случаев.

3) Многочленные потенциальные СГ — 13 единиц — насчитывают от трех до шести лексем и образуют следующие структурные разновидности:

а) словообразовательную парадигму¹:

висмут → *висмутин*
→ *висмутит*
→ *висмутный*
→ *висмутовый*;

¹ *Словообразовательная парадигма* — совокупность производных слов, непосредственно мотивированных одним и тем же производящим [9: 143].

б) словообразовательную цепочку¹:

рубидий → *рубидиевый* → *рубидиево-стронциевый*.

Частеречный состав многочисленных потенциальных СГ представлен именами прилагательными (17 лексем) и именами существительными (12 производных слов).

Анализируя собственно СГ, мы должны учитывать такое понятие, как глубина гнезда, эксплицируемая в словообразовательных ступенях. Под ступенями словообразования мы, вслед за И. И. Коваликом, будем понимать «парадигмы совокупностей однокоренных слов, связанных между собой нарастающей формально-семантической словообразовательной производностью дериватов, образующихся на первой ступени непосредственно от корня, на второй — от полученных производных слов, на третьей и дальнейших ступенях — от однокоренных дериватов предыдущей ступени словообразования» [5: 119].

Необходимо отметить, что собственно СГ, равно как и потенциальные СГ, не являются гомогенными структурами, и поэтому, опираясь на понятие глубины гнезда, мы выделяем:

1) СГ, содержащие две ступени словообразования (13 единиц);

2) СГ, включающие третью и четвертую словообразовательные ступени (13 единиц).

Количественный состав первой категории СГ варьируется от четырех (вершины гнезд «кадмий», «барий» и т. д.) до восемнадцати (СГ с исходным словом «калий») лексем. Во второй группе СГ максимальное количество дериватов образует вершина «золото» (101 слово), СГ с производящей основой «радий» насчитывает 63 производных элемента, «серебро» — 48, «железо» — 43 и т. д. При этом наименование «золото» и «серебро» имеют соотносительные неполногласные формы «злато» и «сребро» (в словаре маркированы пометами «устар.» и «нар.-поэт.»). СГ этих параллельных форм насчитывают 37 и 24 производных соответственно. Частеречная наполненность СГ представлена следующим соотношением четырех классов слов: имена прилагательные — 43%; имена существительные — 42%; глагольные формы — 14 %; наречия — 1%. Характерной особенностью строения исследуемых СГ являются устойчивые фрагментарные соответствия производных элементов в разных СГ (назовем их структурными формулами). Нами было выявлено несколько разновидностей таких «сцеплений»:

1. $S_B \rightarrow Adj_1 \rightarrow Adj_2$

стронций → *стронциевый* → *рубидиево-стронциевый*

Так, производное прилагательное первой ступени словопроизводства (далее — СС) со значением «наименование признака по тому, что называет производящая основа» служит словообразовательной базой для сложных прилагательных со значением «сложный признак соединения (сплава), содержащего искомый металл».

Следующий фрагмент СГ можно представить в виде цепи с максимальной длиной 4 звена (2.1) и двумя ее трехчленными вариантами (2.2 и 2.3).

2.1. $S_B \rightarrow S_1 \rightarrow S_2 \rightarrow Adj$

кальций → *кальцит* → *силикальцит* → *силикальцитный*

2.2. $S_B \rightarrow S_1 \rightarrow S_2$

магний → *магнезия* → *калимагнезия*

2.3. $S_B \rightarrow S_2 \rightarrow Adj$

железо → *железоуглерод* → *железоуглеродистый*.

Кроме того, на каждом этапе словопроизводства можно выделить некоторые универсальные значения дериватов анализируемой ТГ:

а) I СС представлена именами существительными со значением «наименование соединений (соли, кислоты и т. п.), содержащих исходный металл»;

б) II СС содержит сложные имена существительные, обозначающие соединения металла с другими химическими элементами;

в) на III СС находятся отсубстантивные прилагательные со значением «содержащий то, что называет производящая основа»:

3. $S_B \begin{cases} \rightarrow S \\ \rightarrow Adj_1 \rightarrow Adj_2 \\ \rightarrow Adv \end{cases}$

¹ Словообразовательная цепочка — ряд однокоренных дериватов, связанных между собой отношениями последовательной производности [13: 41].

свинец → свинцовый $\begin{cases} \nearrow \text{свинцовость} \\ \rightarrow \text{серо-свинцовый} \\ \searrow \text{свинцово.} \end{cases}$

Данная структурная формула основывается на качественном значении Adj1 «цвета того, что называет производящая основа».

Вторая ступень словообразования регулярно выражена тремя производными компонентами:

а) именем существительным со значением «свойство по значению прилагательного, расположенного на предыдущей ступени словообразования»;

б) сложным прилагательным с уточняющей семантикой оттенка основного цвета, представленного второй производящей основой;

в) наречием, мотивированным качественным прилагательным с семантикой цвета.

Нижеследующая структурная формула имеет некоторый минимальный базовый инвариант (4.0), способный по мере необходимости распространяться менее регулярными дериватами (4.1; 4.2; 4.3).

4.0. Sv → V → S1
 \searrow S2

серебро → серебрить $\begin{cases} \rightarrow \text{серебрение} \\ \searrow \text{серебрильщик;} \end{cases}$

4.1. Sv → V → S1 → Adj
 \searrow S2

хром → хромировать $\begin{cases} \rightarrow \text{хромировка} \rightarrow \text{хромировочный} \\ \searrow \text{хромировщик;} \end{cases}$

4.2. Sv → V → S1
 \searrow S2 → S3

золото → золотить $\begin{cases} \rightarrow \text{золочение} \\ \searrow \text{золотильщик} \rightarrow \text{золотильщица;} \end{cases}$

4.3. Sv → V → S1 → Adj
 \searrow S2 → S3

никель → никелировать $\begin{cases} \rightarrow \text{никелировка} \rightarrow \text{никелировочный} \\ \searrow \text{никелировщик} \rightarrow \text{никелировщица.} \end{cases}$

Итак, первую ступень словообразования занимает глагол со значением «покрыть поверхность металлических изделий слоем металла», который, в свою очередь, является словообразовательной базой для производных II СС существительных со значениями:

а) опредмеченного действия с процессуальной семантикой «нанесение слоя исходного металла на поверхность металлических изделий» (S1);

б) наименования лица по процессу труда (S2).

Третья ступень словообразования представлена:

а) адъективом со значением «предназначенный для того, что называет производящая основа» (S1—Adj);

б) субстантивом, обозначающим деятеля женского пола (S2—S3).

В процессе исследования мы установили, что закономерности, регулярно действующие в построении СГ и эксплицированные нами в виде структурных формул, позволяют сделать вывод о семантической «запрограммированности» образования возможных дериватов, иначе говоря, «последующее производное слово потенциально задано предшествующей языковой единицей» [4: 103]. И если существует в языке существительное, называющее металл (*свинец*), то логично ожидать появления в языковой системе определения со значением «содержащий то, что называет производящая основа» (*свинцовый*), а наличие глагола со значением конкретного действия (*освинцевать*) предполагает появление номинации деятеля, это действие осуществляющего.

1. Арутюнова Н. Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. — М., 1961.

2. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис. — М., 1979.

3. Горбань В. В. Деривационный потенциал словообразовательных гнезд в русском и болгарском языках // Слов'янський збірник. — 2003. — Вип. X. — С. 153—155.

4. Катлинская Л. П. Проблема слова и словообразование // Филол. науки. — 2003. — № 3. — С. 102—110.

5. Ковалик И. И. Некоторые вопросы славянского словообразования // IV Междунар. съезд славистов. Материалы дискуссии. — М., 1962. — С. 118—119.

6. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке. — М., 1980.

7. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980.
8. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. — Л., 1987.
9. Немченко В. Н. Основные понятия словообразования в терминах: Краткий словарь-справочник. — Красноярск, 1985.
10. Плужникова Т. И. Типология комплексных единиц словообразования: прогнозирующая функция. — К., 2002.
11. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1981—1984.
12. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка: Курс лекций. — Самарканд, 1971.
13. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2 т. Ок. 145 000 сл. — М., 1985.
14. Улукханов И. С. Обратное словообразование // Рус. речь. — 1977. — № 2.
15. Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева и др. — 2-е изд. — М., 1989.
16. Шепель Ю. А. Моделирование словообразовательных рядов слов. — Днепропетровск, 2000.

А. В. Бойченко

СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ІЗ СЛОВАМИ-ВЕРШИНАМИ «НАЙМЕНУВАННЯ МЕТАЛІВ»

Стаття присвячена вивченню дериваційного потенціалу словотвірних гнізд із словами-вершинами «найменування металів».

Ключові слова: російська мова, дериватологія, словотвірне гніздо.

A. W. Boitschenko

DIE WORTBILDENDEN WORTFAMILIEN MIT DEN SPITZENWÖRTERN «DIE BENENNUNGEN DER METALLE»

Der Artikel ist der Forschung des Derivationspotenzial von den wortbildenden Wortfamilien mit den Spitzenwörtern «die Benennungen der Metalle» gewidmet.

Die Schlüsselwörter: russische Sprache, Derivatologie, die wortbildende Wortfamilie.

УДК 811.161.2'373.611 Коцюбинський

О. І. МАРЧУК

СЛОВОТВІРНІ КОМПАРАТИВНІ СТРУКТУРИ У ТВОРАХ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

У творах М. М. Коцюбинського вживаються всього дві словотвірні компаративні структури: 1) активна — прислівник з конфіксами *по-...ому* й *по-...и*, а також 2) пасивна — дієслова типу *остобісити*. У статті розглянуто функціонування, поширення й походження цих компаративних лексем.

Ключові слова: словотвір, компаративна структура, українська мова, М. М. Коцюбинський.

Порівняльні конструкції тому й називаються конструкціями, що виражаються на синтаксичному рівні — реченнями чи бодай словосполученнями. Окремими лексемами, словотвірно вони передаються дуже рідко. Зі словотвірних компаративних структур, яких Н. П. Шаповалова нарахувала в українській мові сім, а А. П. Романченко більше 20, у М. М. Коцюбинського в активному вжитку перебуває тільки одна, точніше дві синонімічні — прислівники з конфіксами *по-...ому* та *по-...и* [4: 25]. З них перша модель представлена в письменника 25 вжитками, а друга — 15: «за шибками [...] *по-великодньому* блима світло лампадок», «безжурний Петро [...] *весело, по-дитячи* сміявсь» [5,3: 235; 5,1: 43]. Фактично тут цілком можлива адекватна заміна: *блима, як на Великдень; сміявсь, як дитина*. Подібна заміна добре аргументує компаративний сенс зазначених прислівників і показує, що ці компаративні прислівники виражають об'єкт порівняння й водночас є показниками порівняння. Таке поєднання притаманне всім словотвірним компаративним конструкціям.

Із цих двох прислівникових компаративних утворень давнішою є форма з конфіксом *по-...и*, причому діахронічно вона утворена не конфіксом. Ще в давньоруській мові існували відприкмет-

никові прислівники на **-и**, що являли собою застиглу флексію орудного відмінка множини нечленних прикметників, яка перетворилась на суфікс: **тирански, приятельски** [2: 380]. Пізніше для підсилення компаративного сенсу до таких прислівників був доданий префікс (початково — прийменник) **по-**: **по-приятельски, по-дитячи** тощо. Цікавим у цьому зв'язку є той факт, що в тексті М. М. Коцюбинського «*буйна лоза <...> спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерськи єдналась у зеленому морі виноградників*» [5,1: 208] форма **по-братерськи** внесена вже в чистовик — у чернетці вона вживалась без префікса: **братерськи** [5,1: 387].

А вже значно пізніше, після утворення членного відмінювання прикметників, членна флексія проникла і в ці утворення. Оскільки в українській мові прийменник **по** вживається з місцевим та знахідним відмінками [8,6: 604], то й членна флексія, яка набула функції суфікса, одержала тут форму не орудного відмінка множини, а місцевого відмінка однини: **по-великодньому**. Але генетично, з походження ці прислівникові утворення, як бачимо, виникли з популярної компаративної форми орудного порівняння, що, можна думати, й забезпечило їм широку уживаність.

В оповіданні М. М. Коцюбинського «По-людському» ця компаративна конструкція є найуживанішою, з'являючись там 12 разів, у тому числі і в заголовку, тоді як найактивніші у творі сполучникові побудови з **як** та **мов** трапляються тільки по 10 разів. Пор.: «*Що ти вигадав: по-панському хотів жити, кров свою одмінити?*», «*Що, — каже, — пожив по-людському, одминив кров?*», «*Еге, — кажу, — отак наші по-людському живуть...*» [5,2: 57,59]. Опозиція прислівників **по-панському** та **по-людському** є головним виразовим засобом цього оповідання. Вони можуть творити єдину структуру заперечного порівняння, будучи вже тільки об'єктом та суб'єктом, тоді як показником компаративності слугує побудова **не...а**: «*не по-панському, раз вам сказав, а по-людському!*» [5,2: 57]. Семантично подібне заперечне порівняння, але виражене не стійкою структурою, а вільним зіставленням двох прислівників, уведених у два різних речення, маємо і в такому випадку: «*Ні, — каже, — це вже по-свинячому вийшло... не вмів я по-людському жити*» [5,2: 59].

Не всі подібні утворення чи, за словами Л. В. Прокопчук, «обставинні прислівники з порівняльно-уподібнювальною функцією» [6: 41] мають компаративний сенс. Фраза **говорити по-українськи** означає не «говорити, як українці», а «говорити українською мовою» і компаративності не містить. А ось фраза **чинити по-українськи** означає вже «чинити, як українці» і становить собою порівняння. Між першою і другою ситуацією є і перехідні випадки, чим скористався М. М. Коцюбинський. Текст «*Хай говорить по-молдуванськи*» [5,1: 221] цілковито позбавлений компаративності. А в опозитивному тексті «*Се просто нікчемність... писати до мене по-вкраїнському на відкритці... компрометувати мене! [...]. Ну, взяв би і написав би по-російському... А то...*» [5,1: 181—182] два прислівники зіставляються, порівнюються, причому компаративність посилюється тим, що один з прислівників узято в лапки. Якщо ж у наведених прислівників з'являються контекстуальні синоніми, то їх компаративність зростає. Той же персонаж, псевдопатріот Макар Іванович Літко після «страшного» сну подумки запевняє, що він «*не вмів навіть читати по-вкраїнському*», а потім (теж подумки!) виправдовує себе вже перед протилежним табором, «*що вже десять літ збирається він написати наукову розвідку на вкраїнській мові, хоч та мова страх яка бідна, яка нездатна до наукових праць... Він погоджується, що не знає мови... так якось не було часу вивчитись... і через те мусить балакати по-московському, здобуваючись інколи на макаронічні фрази*» [5,1: 180]. Тут теж маємо опозицію двох прислівників з конфіксом **по...-ому**, з яких перший компаративних компонентів не містить, а другий їх має, причому вони значно посилені редакційною правкою автора: у чернетці було **по-російському** [5,1: 375].

Ще виразніше вони проступають у «Ціпов'язі», де замість **по-вкраїнському** сказано так: «*Бійтеся бога, чи ж я можу писати до царя по-мужицьки? — скрикнув здивований жид*» [5,1: 134]. А замість **по-російськи**: «*Далі Семен помічав, як дівчата та парубки глузують з тих, що, повернувши з москалів, намагаються балакати «по-панськи», і як він не раз й сам реготавсь, почувши яке кумедне нерідне слово*» [5,1: 118]. А про своє навчання писемної (такої російської!) мови той же Семен розмірковує: «*Осе [...] поки станеш паном — треба балакати по-пташиному. Кра-кра! — згадав він склади. — Се зовсім, як ворона*» [5,1: 118]. У цьому контексті фраза балакати **по-пташиному** означає передусім «*балакати, як птах*» (порівняння), а вже на другому плані виринає сенс «*балакати по-панськи*», тобто російською мовою.

Інші словотвірні порівняльні побудови у М. М. Коцюбинського рідкісні, а їх компаративність майже цілком зітерта часом. Можна згадати хіба що одну дієслівну модель, яку оминули і Н. П. Шаповалова, і А. П. Романченко. У російській мові є дієслово *осточертеть*, яке М. М. Шанський із співавторами вважає власне російським, але слушно етимологізує з фразеологізму «надоесть как сто чертей» [10: 316]. Під впливом цього джерела білоруське *астачарцець* упорядники білоруського етимологічного словника тлумачать як російське запозичення [12,1: 182]. Але це ніяке не запозичення. В українській мові є ціла серія подібних утворень: *осточортіти* «до краю обриднути, остогидіти» [8,5: 788], *остобісіти*, яке СУМ тлумачить ідентично, а М. Фасмер виводить із *сто* і *біс* [9,3: 164], *остогидіти* і *остогиднути* «до краю обриднути, стати гидким, нестерпним» [8,5: 788]. Б. І. Грінченко сюди долучає й *остопранцюватіти* = остобісіти [1,3: 71] від *пранці* «сифіліс» [1,3: 401].

Сто бісів і *сто чортів* (до речі *чорт*, генетично — з *кріт*, є найдавнішим евфемізмом, що заступив собою табуйоване слово *біс* [3: 4]) — це можна зрозуміти як і *сто пранців* (сифілітичних уражень). А як зрозуміти *сто гидів*? Слово *гид* нині вживається переважно з абстрактним значенням «нечисть, бруд» [8,2: 60], але означає і «мерзотник». Давніше воно, можна думати, вказувало тільки на істоту, пор. чес. *hud* «страховища, комахи, свійські птахи». Слово це належить, з фонетичним чергуванням, до того ж кореня, що й *гад* і сягає індоєвропейської давнини [11,7: 220]. Зважаючи на древність кореня (*біс* і молодше від нього слово *чорт* — тільки праслов'янські), якраз утворення *остогидіти* й можна вважати джерелом цієї цікавої моделі, яка завдяки своїй виразовості й досі не повністю втратила свою компаративну сутність: «*І так вже й остогидло, так остобісіло, до живих печінок дійшло*» [5,1: 49]. У таких компаративних побудовах за межами дієслова залишається тільки суб'єкт, а в його межах — об'єкт (*сто гидів, сто бісів* тощо), основа (сєнс «обридло») та показник (дієслівна форма).

Що торкається прикметникових порівнянь, то, власне, всі прикметники, похідні від іменників, містять у собі порівняння, якщо вони вжиті в переносному сєнсі. Так, сполучення *металева труба* не має ніякої компаративності, бо прикметник містить пряме значення «виготовлена з металу» (труба). А у фразі «*металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ*» [5,1: 202] компаративність уже є, бо голос отамана, на відміну від труби, не виготовлений з металу, а *дзвенить, як метал*. Прикметник набув переносного значення, а це означає — компаративного. Компаративних побудов такого типу у творах М. М. Коцюбинського величезна кількість, і ми не вважали доцільним рахувати та аналізувати їх. Адже переноси такого типу є досить стандартними і швидко потрапляють у словники, стаючи ще одною сімєю слова. Пор. докладний розгляд подібних словотвірних засобів компаративності у А. П. Романченко [7: 46—48]. Тут про власне компаративний зворот можна говорити лише досить обмежений період, коли перенос іще є свіжим, коли це семантичний авторський неологізм. Один такий зворот-неологізм у М. М. Коцюбинського, здається, можна виділити: «*В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен*» [5,1: 37]. Для виразу сєнсу «формою схожий на зірку» існують прикметники *зірчастий* та *зірчатий* [8,3: 578]. А прикметник *зіркатий* у Б. Грінченка вказується із дещо сумнівним значенням «большеглазый» [1,2: 154], а в академічному словнику — вже з п'ятьма значеннями, пов'язаними переважно із *зором*, очима. Але два з них указують на *зірку* — «прикрашений зіркою» (явно радянський період) та «з квітками, подібними формою до зірок». Це останнє значення ілюструється тільки наведеним вище текстом М. М. Коцюбинського [8,3: 577] і навряд чи може бути доповнене якимось іншим прикладом. Саме формулювання цього значення явно вилучене з тексту М. М. Коцюбинського.

Таким чином, словотвірні порівняння — це передусім проблема дослідження полісемії, а не компаративних конструкцій, проблема прямого й переносного значення. *Кривава рана, гадюча шкіра* ніякого порівняння у прикметникові не містять. Але в переносному вжитку цих прикметників, пор. *криваві маки, гадюче коріння дерев*, з'являється виразна компаративність. Справа тут, отже, не в суфіксах *-ав-*, *-j-*, а в контексті, тобто зрештою — не в словотворі, а в синтаксисі і, відповідно, семантиці. Єдина більш-менш активно вживана і виразно окреслена словотвірна компаративна конструкція: *по-козацьки, по-приятельськи, по-сільськи, по-хазяйськи* [5,1: 61; 5,2: 25,306; 5,3: 12], а *відтак і по-дурному, по-давньому* [5,1: 167; 5,2: 50] генетично вийшла колись з орудного порівняльного. Панівна більшість словотвірних структур, розглядуваних зазвичай як компаративні, одержує свій порівняльний сєнс не на базі словотвірних прикмет, а залежно від своєї синтаксичної позиції та семантичного наповнення.

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — К., 1959. — Т. 1—4.
2. Історія української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, С. П. Самійленко. — К., 1978.
3. Карпенко Ю. О. Методичні вказівки до курсу «Народознавство». — Одеса, 1994. — Ч. 1. Український етногенез та глотогенез.
4. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. — К., 1998.
5. Коцюбинський М. М. Твори: В 7 т. — К., 1973—1975. — Т. 1—7.
6. Прокопчук Л. В. Граматичні засоби об'єктивації порівняння в простому реченні української мови // Студії з граматики, лексикології та лінгводидактики української мови. — Вінниця, 1997.
7. Романченко А. П. Зона компаративності у сучасній українській мові: Словотвірні засоби // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2001. — Вип. 11.
8. Словник української мови. — К., 1970—1980. — Т. 1—11.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — М., 1964—1973. — Т. 1—4.
10. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. — 2-е изд. — М., 1971.
11. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1974—1999. — Вип. 1—25.
12. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — Мінск, 1978. — Т. 1. А—Б.

Е. И. Марчук

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КОМПАРАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М. М. КОЦЮБИНСКОГО

В произведениях М. М. Коцюбинского употребляются только две словообразовательные компаративные структуры: 1) активная — наречия с конфиксами *по-...ому* и *по-...и*, а также 2) пассивная — глаголы типа *остобісїти*. Рассмотрено функционирование, распространенность и происхождение этих компаративных лексем.

Ключевые слова: словообразование, компаративная структура, украинский язык, М. М. Коцюбинский.

E. I. Marchuk

WORD-FORMATION COMPARATIVE STRUCTURES IN M. M. KOTSUBYNSKIY'S WORKS

Only two word-formation comparative structures are used in M. M. Kotsubynskiy's literary works: 1) active — adverbials with confixes *po-...ому* and *po-...и*, and 2) passive — verbs like *ostobіsїti*. Functioning, circulation and origin of these comparative lexemes are examined in the article.

Key words: word-formation, comparative structures, Ukrainian, M. M. Kotsubynskiy.

И. Б. МОРОЗОВА, Т. И. РОЖКО

СИНТАКСИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ТЕМАТИЧЕСКОМ УЗЛЕ

Статья посвящена изучению влияния структурных типов предложений на эффективность диалогического речевого общения. В работе делается вывод, что одна и та же информация, закодированная в разных поверхностно-структурных моделях, может быть, как эффективной, так и неэффективной.

Ключевые слова: синтаксис, эффективность общения, интенция, тематический узел диалога, поверхностно-структурные типы предложений, английский язык.

Интересы современной лингвистики сфокусированы на проблеме речевой коммуникации. Изучение организации процесса вербальной коммуникации в целом, синтактика диалогического дискурса и формальная организация составляющих его высказываний так или иначе связаны с проблемой эффективности речевого общения. Изучение речевых единиц с точки зрения их интенциональной направленности было предложено еще Д. Остином и Дж. Серлем [7; 16].

А. Вежбицкая, О. Г. Почепцов, А. К. Баранов, Э. Тсуи [3; 8; 1; 17] и ряд других исследователей в качестве движущей силы речевого общения рассматривали коммуникативную интенцию. В прагматике данное понятие обычно определяется как «намеренье говорящего, а также выбираемый им для реализации этого намеренья план речевого поведения» [4: 36]. О. Г. Почепцов рассматривает речевую интенцию как разновидность желания [8: 74]. Автор различает исходную и конечную интенцию. При этом первая определяет исходную цель, а вторая — конечный результат.

Очевидно, с другой стороны, что исходная цель говорящего в беседе и конечный результат реализации этой исходной цели могут не совпадать. Как справедливо отмечает М. С. Чаковская, в процессе беседы «...говорящий совершает определенное воздействие на слушающего, имеющее тот или иной эффект» [11: 24]. При совпадении коммуникативных интенций собеседников их речевое воздействие усиливается или «интенции конвергируют». Соответственно, при интенциональном несовпадении коммуникативные интенции собеседников «дивергируют», в результате чего может произойти разрыв контакта, то есть взаимопротивоположные интенции «уничтожают друг друга». Например:

— *Good morning Mr. Mason. It was nice to meet you. My name is Arthur Sheldon. I can tell you what I want in a very few words. John Callender has just been in here. What did he want? What did he say?*

— *Even if I knew your interest in the matter and it proved to be legitimate, I could hardly divulge the information you have requested.* (E. S. Gardner).

Альтернативой выше описанному исходу речевого взаимодействия может быть преобладание интенционального воздействия кого-либо из собеседников, которое выясняется в процессе аргументирования. «Коммуникативный диссонанс преодолевается в процессе коммуникации через обмен информацией» [2: 44].

Антропоцентрический подход к речевой деятельности рассматривает процесс диалогизирования через призму участников коммуникации и рассматривает последних как языковых личностей. При этом партнеры по речевому общению различаются, как с точки зрения обладания ими определенным социальным статусом, так и положения, обретаемого в процессе беседы. Соответствующие позиции коммуникантов рассматриваются как асимметричные [9; 10], где один из собеседников является старшим по возрасту или социальному положению. Например, асимметричные пары: профессор — студент; доктор — пациент; и симметричные пары: студент — студент; сосед — соседка; муж — жена.

Независимо от занимаемого партнерами социального статуса, в диалогическом общении рассматривают так называемых коммуникативных лидеров и их последователей [15: 24]. Коммуникативный лидер обычно определяется по количеству иницирующих речевых ходов в диалоге и по своему «личному вкладу» (personal input) — количеству реплик в него [12: 65].

Например:

— *May I come in, professor?*

— Yes, you may.

— What is the matter?

— *I've got an urgent problem to discuss* (V. Murray).

Очевидно, что в данном диалоге, коммуникативным лидером является студент, несмотря на то, что его социальная роль ниже роли профессора. Именно он инициирует беседу, открывая новые тематические узлы.

И коммуникативный лидер, и его последователь в процессе речевой коммуникации преследуют собственные коммуникативные интенции. При этом конечный результат беседы не всегда предсказуем, так как интенции часто оказываются тесно переплетенными друг с другом. В 2003 г. Дж. Льюис ввел понятие эффективности речевого общения [5]. Предложенный им термин Дж. Льюис понимает в самом широком смысле, включая в данное понятие методы любого лингвистического воздействия на собеседника на уровне грамматики, лексики, фонетики, кинетики. Автор оценивает эффективность диалогического общения по конечному результату диалога. В отличие от Дж. Льюиса, мы оцениваем эффективность не как категорию, синонимичную результату вербального общения в диалоге, а как оценку реализации коммуникативной интенции в конкретном тематическом узле.

В настоящей работе под *эффективностью общения* понимается результат речевого взаимодействия в тематическом узле. При таком понимании эффективности исход обмена репликами может рассматриваться как эффективный (коммуникативный лидер достигает конечной интенции) и неэффективный (интенция остается не реализованной). Работа посвящена изучению поверхностно-структурных типов реплик-предложений, определяющих эффективность речевого взаимодействия в тематическом узле.

Актуальность настоящего исследования продиктована не только лингво-гносеологическим интересом к проблеме организации речевой коммуникации в целом, но и вытекает из насущных задач прикладной лингвистики — обеспечить эффективное речевое общение. Решение данной проблемы имело бы весомый практический выход в плане проведения деловых бесед, бизнес-встреч, научных дискуссий [6: 64—68]. Как справедливо указывает П. Милич, «...успех организации деловой беседы зависит не только от личности коммуникантов, но и способа коммуникации, выбранного ими [6: 40—41].

Цель проделанного исследования — установить влияние грамматической структуры высказывания на эффективность речевого воздействия в тематическом узле. Соответственно, в задачи настоящей работы входило определить поверхностно-структурные типы реплик, обеспечивающие эффективность/неэффективность речевого взаимодействия в диалоге, а также их удельный вес в тематическом узле. Кроме того, были проанализированы типы связей между инициирующими и реагирующими репликами в диалоге.

В процессе анализа 500 тематических узлов, отобранных методом сплошной выборки из современного англоязычного художественного диалога, в каждом из них были выделены реплики, ниже именуемые **ключевыми**. Под последними в работе понимается пара реплик-предложений, в которых первая реплика вводит основную коммуникативную интенцию говорящего (инициирующая), а вторая вербально демонстрирует результат интенционального воздействия на собеседника (реагирующая).

Анализируемые ключевые реплики могут разделяться несколькими речевыми ходами (а) или представлять собой диалогическое единство (б).

Например:

(а) — «*Who was the woman in the room with you last night?*»

— «Why... What...»

— «Come on», Mason said, «Who was it?»

— «What makes you think there was any woman...»

Mason took the cleansing tissues with lipstick on them.

— «*Yes, it was Lois.*» Sheldon blurted (E. S. Gardner).

(б) — «*I've got some money. I know it. Is it a lot?*»

— «Yes,» he said, «*You've got a lot of money. Your father was a rich man*» (A. Christie).

Подчеркнутые реплики в приведенных примерах являются ключевыми. Анализ фактического материала позволил заключить, что как в эффективных, так и в неэффективных диалогах, клю-

чевые реплики могут представлять собой предложения: простые, сложные, эллиптические, не-эллиптические, незаконченные и структурно-непредикатные. В то же время удельный вес каждого из приведенных выше синтаксических типов предложений различен. Было установлено, что в *эффективных диалогах* простые предложения в иницирующих репликах составляют 70,1%, а в реагирующих — 86,7% от всего корпуса синтаксических конструкций. Сложные предложения употребляются примерно в два раза реже и составляют всего 29,9%, а реагирующих — 13,3%. В исследованном нами материале эллиптических конструкций в ключевых иницирующих репликах эффективных диалогов насчитывается 27,4%, а в ключевых реагирующих репликах — 27,2%.

При *неэффективном общении* в ключевых репликах преобладают сложные построения (75,1% и 59,2% в иницирующих и в реагирующих репликах, соответственно). При этом простые предложения составляют всего 24,9% в иницирующих репликах и 40,8% в реагирующих репликах. Эллиптические построения засвидетельствованы как в иницирующих (3,4%), так и в реагирующих (26,4%) репликах (проценты исчислялись от общего количества простых предложений). Отметим, что непредикатные предложения в неэффективных диалогах засвидетельствованы сравнительно редко (6,9% конструкций в иницирующих репликах и 13,1% в реагирующих репликах). Следовательно, удельный вес простых предложений в эффективных диалогах примерно в пять раз превышает этот тип синтаксических построений в неэффективных диалогах.

Что касается непредикатных предложений, то данный тип построений засвидетельствован в реагирующих репликах эффективных диалогов, где они составили 41,5% от общего количества высказываний (в неэффективных диалогах — 6,9% в иницирующих репликах, 13,1% — в реагирующих репликах, соответственно).

Можно сделать вывод о том, что информация, закодированная в синтаксически простых конструкциях, легче воспринимается собеседником, а это, в свою очередь, способствует реализации коммуникативной интенции говорящего. С другой стороны, наличие синтаксически сложных построений в реагирующих репликах при эффективном общении можно объяснить с позиции принципа вежливости — сознательным или бессознательным желанием говорящего «смягчить» свое неприятие позиции собеседника. Таким образом, проделанное исследование позволяет заключить, что эффективность диалогического общения во многом определяется поверхностно-структурным типом предложений, функционирующих как ключевые реплики в тематическом узле.

1. Баранов А. К. Политическая аргументация и ценностные структуры общественного сознания // Язык и социальное сознание. — М., 1990. — С. 166—176.
2. Белова А. Д. Теория аргументации. — К., 1997.
3. Вежбицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1985. — Вып. 16.
4. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке // А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. Язык и порождение речи. — М., 1991.
5. Льюис Дж. Тренинг эффективности общения. — М., 2002.
6. Мишич П. Как проводить деловые беседы. — М., 1987.
7. Остин Д. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — М., 1986. — Вып. 17.
8. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. — К., 1986.
9. Фаенова М. О. Обучение культуре общения на английском языке. — М., 1991.
10. Фирсова Н. М. Испанский речевой этикет. — М., 1991.
11. Чауковская М. С. Текст как сообщение и воздействие. — М., 1996.
12. Brown P., Levinson S. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena // Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. — London, 1978.
13. Christie A. The Bertram's Hotel. — London, 1985.
14. Gardner E. S. The Case of the Fan-dancer's Horse. — N. Y., 1983.
15. Gunter R. Sentences in Dialogue. — Columbia, 1984.
16. Searle J. R. Speech acts: an essay on the Philosophy of language. — Cambridge, 1969.
17. Tsui A. B. M. English conversation. — Oxford, 1995.

І. Б. Морозова, Т. І. Рожко
СИНТАКСИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В ТЕМАТИЧНОМУ ВУЗЛІ

Стаття присвячена вивченню впливу структурних типів речень на ефективність діалогічного мовлення. В роботі зроблено висновок про те, що одна інформація, закодована в різних поверхнево-структурних моделях, може бути ефективною чи неефективною в тематичному вузлі.

Ключові слова: синтаксис, ефективність мовлення, інтенція, тематичний вузол діалогу, поверхнево-структурні типи речень, англійська мова.

I. B. Morozova, T. I. Rozhko

SYNTACTIC BASIS OF EFFICIENCY OF DIALOGUE COMMUNICATION IN THEMATIC CYCLE

The article is dedicated to studying the influence of surface-structure types of sentences on the efficiency of dialogical communication. There is a conclusion made in the work that one and the same type of information coded in different surface-structure models can be both effective and ineffective in the thematic cycle.

Key words: syntax, efficiency of communication, intention, dialogue thematic cycle, surface-structure types of sentences, English.

УДК 821.133.1'367 Робб-Гріїє 1/7.08

N. VOLOCHINA, I. PANTCHENKO

LONGUEUR DE LA PHRASE ET DE LA PROPOSITION DANS LA PROSE DE ROBBE-GRILLET

La longueur de la phrase permet de présenter les oppositions entre les différents représentants du Nouveau roman français. La longueur de la phrase est le terrain où se rencontrent deux tendances stylistiques importantes. L'analyse de la longueur de la phrase de Robbe-Grillet devrait mettre en relief certaines particularités de sa syntaxe.

Mots-clés: syntaxe, phrase complexe, proposition, longueur de la phrase, hypotaxe, le Français, A. Robbe-Grillet.

Un coup d'oeil sur l'organisation du texte d'un roman de Robbe-Grillet ou de Butor suffit pour se rendre compte d'une différence fondamentale qui les oppose. Celui-ci préfère des phrases longues parfois de plusieurs pages, celui-là découpe son texte en phrases et alinéas très à jour, d'une longueur qui paraît tout-à-fait normale. La longueur de la phrase semble être un de ces faits syntaxiques qui permettent de présenter les oppositions entre les différents représentants du Nouveau roman français. Le présent article ne s'occupe cependant que de la longueur de la phrase d'A. Robbe-Grillet.

Par phrase nous entendons tout complexe dans le texte commençant par une majuscule et terminé par un point ou son équivalent. *Phrase complexe* signifie ici proposition principale avec propositions subordonnées ou bien propositions coordonnées et juxtaposées unies dans un ensemble. La proposition est un, «énoncé dont tous les éléments se rattachent à un prédicat unique» [6: 130]. La longueur de la phrase doit être considérée de deux points de vue: a) longueur de la proposition simple mesurée en taxant la proportion des verbes à mode personnel par opposition aux autres mots significatifs; b) longueur de la phrase complexe évaluée en comparant le total des verbes à mode personnel (ce qui équivaut au total des propositions simples dans le texte) avec le total des phrases prises en considération. Ces deux points de vue correspondent à la distinction, fondamentale en syntaxe, entre la construction horizontale de la proposition simple, c'est-à-dire les relations entre le verbe et les termes (avec leurs déterminants) qu'il connote, et la structure verticale, en profondeur, bâtie sur le rapport du verbe de la proposition principale avec les verbes des autres propositions de la phrase complexe.

Or, la longueur de la phrase est le terrain où se rencontrent deux tendances stylistiques importantes. L'une, sensible à partir de la deuxième moitié du XIXe siècle, consiste en une nominalisation croissante de la proposition simple (diminution du nombre des verbes par rapport aux autres mots significatifs qui représentent pour la plupart différentes espèces nominales). L'autre, qui semble caractériser tout, emploi stylistique (et de laquelle, d'ailleurs, découle aussi la première tendance) consiste à préférer tantôt la construction horizontale de la proposition simple, tantôt, au contraire, l'organisation verticale en phrases complexes. On peut admettre — en donner des preuves dépasserait le cadre du présent article — qu'il y a dépendance inverse entre les constructions horizontale et verticale: plus développée la proposition simple, plus simple la phrase complexe. Autrement dit, l'écrivain choisit tantôt l'hypotaxe en laissant peu développés les termes de la proposition simple, tantôt, au contraire, il préfère réduire au minimum les rapports de subor-

dination en se servant relativement peu de propositions subordonnées, ou plutôt, il préfère les rendre au moyen des termes de la proposition simple. Le choix de l'une ou de l'autre des deux constructions, dicté par des préférences individuelles, est en général observé d'une façon conséquente.

Si, pourtant, les deux types de construction semblent équivalents, c'est qu'au fond on sent qu'ils dérivent, par des séries de transformations différentes, des mêmes schémas structuraux. Cette dépendance inverse signifie synonymie fonctionnelle. M. Galichet a déjà démontré [3: 208] que p. ex. les phrases *Le petit écureuil attend l'appel de son père* et *Le petit écureuil attend que son père l'appelle* sont synonymes.

L'analyse de la longueur de la phrase de Robbe-Grillet devrait mettre en relief certaines tendances particulières de sa syntaxe. Ont été pris en considération tous les romans de Robbe-Grillet (sauf les cinéromans) et quelques textes critiques. Nous pensons que les données numériques nous permettront de dégager d'abord l'orientation générale de la phrase, c'est-à-dire qu'elles jetteront une lumière sur les procédés de transformation préférés de l'écrivain. Nous espérons ensuite que la comparaison des données puisées dans les romans avec celles des textes critiques, fera voir l'effort individuel de Robbe-Grillet pour façonner la forme de ses romans.

Voici d'abord la longueur de la proposition simple. A l'exception des «Gommes» — premier roman publié de l'écrivain — les romans et les nouvelles présentent une proposition sensiblement plus longue que celle des textes critiques. La différence est importante: elle prouve que la tendance à nominaliser la proposition, tendance croissante dans l'évolution de la prose artistique de Robbe-Grillet, ne saurait être due au hasard. En effet, Robbe-Grillet attribue un rôle important à l'élaboration de la phrasé., Le travail patient, la construction méthodique, l'architecture longuement méditée de chaque phrase comme de l'ensemble du livre, cela a de tout temps joué son rôle. Après les Faux-Monnayeurs, après Joyce, après la *Nausée*, il semble que l'on s'achemine de plus en plus vers une époque de fiction où les problèmes de l'écriture seront envisagés lucidement par le romancier...» [1: 11]. Cet effort lucide, visible dans la proposition de Robbe-Grillet, bien différente de la proposition de sa prose critique, n'est pourtant pas à exagérer: en effet, la longueur moyenne de la proposition de Robbe-Grillet est parfaitement dans la norme du français contemporain. Celle-ci doit être évaluée, *grosso modo*, d'après des enquêtes approximatives, à environ 5:1 avec des écarts plus ou moins considérables selon les individus [5: 401—403].

Si nous insistons cependant sur la différence qui oppose la prose critique, moins élaborée, à la prose «artistique», où l'on voit une part plus grande, de la conscience créatrice, ... de la volonté, ... de la rigueur» [1: 11], c'est, qu'elle semble aller de pair avec les différences entre la longueur des phrases complexes. On voit, en effet, que la phrase de la prose critique est en général plus longue que celle de la prose artistique dans son ensemble. Si l'on considère la longueur moyenne de toutes les phrases ou que l'on prenne en considération la longueur des phrases complexes seules, sans phrases simples (= sans propositions uniques), on voit que la différence reste la même: elle est de 0,4 environ au profit de la prose artistique.

En généralisant, on pourrait constater que, conformément aux tendances distinguées au début, Robbe-Grillet préférerait, dans ses énoncés théoriques, l'organisation verticale, tandis que dans ses romans il aurait recours plutôt à la construction horizontale: proposition plus longue, phrase plus brève. Le roman tend à allonger la proposition simple, tandis que les énoncés théoriques expriment les rapports entre les termes plutôt par la subordination verbale (par la phrase complexe). Si cependant on envisage chaque roman à part, on verra que dans les derniers textes («La Chambre secrète» et «La Maison de rendez-vous») — tout en poussant à l'extrême la tendance à allonger la proposition simple, l'auteur tend également à allonger sa phrase: la longueur de la phrase de «La Maison de rendez-vous» et de «La Chambre secrète» dépasse la longueur moyenne de celle des textes critiques et n'est inférieure qu'à la longueur de la phrase d'un seul texte critique, à savoir Temps et description dans *le récit d'aujourd'hui*. Il semble donc que la tendance à allonger la phrase s'accroît dans les romans récents et surtout dans «La Maison de rendez-vous», sans cependant entraîner le raccourcissement de la proposition simple qui, elle aussi, s'allonge.

Ainsi la phrase et la proposition des romans de Robbe-Grillet, conformes au début à l'action des deux tendances distinguées, sembleraient, au cours de l'évolution, en arriver à contredire cette distinction: en effet, elles s'allongent l'une et l'autre. Avant de chercher des raisons qui mettraient en question la valeur de la distinction, voyons d'abord le rapport entre la longueur de la phrase et celle de la proposition dans les textes critiques. Or, la valeur de la distinction s'y trouve con-

firmée: la phrase est toujours longue (plus de trois propositions simples dans chacune des phrases complexes), la proposition simple est toujours relativement courte (environ quatre mots significatifs pour un verbe).

La question se pose donc de savoir comment Robbe-Grillet allonge sa phrase, autrement dit, quels sont les types de propositions qu'il préfère.

Tout d'abord nous constatons une proportion élevée de propositions subordonnées dans tous ses textes: environ 46% de toutes les propositions dont se composent les phrases complexes.

On voit que la proportion est la même dans la prose artistique et dans la prose critique dans leur ensemble. Il est évident aussi que la subordination montre une tendance croissante: on a déjà fait voir que la phrase robbe-grilletienne tend à s'allonger. Par contre, si au nombre des propositions subordonnées on ajoute le nombre des phrases complexes (chaque phrase contenant au moins une proposition principale ou bien celle à laquelle s'ajoute la coordonnée ou la juxtaposée), on verra que la parataxe joue dans la phrase de Robbe-Grillet un rôle relativement peu important.

Si, pourtant, l'écrivain use abondamment de la subordination, il n'est pas vrai qu'il se serve des mêmes formes dans ses romans et dans ses autres écrits: la phrase d'un roman de Robbe-Grillet, à l'encontre de ses autres écrits, montre une richesse étonnante de propositions relatives. À l'exception des «*Gommes*» (que nous mettons à part puisqu'il semble que l'auteur y tâtonne encore à la recherche des procédés d'écriture), Robbe-Grillet emploie, en général, deux fois plus de propositions relatives dans ses romans que dans ses écrits théoriques. Il est intéressant de constater que la proportion augmente surtout dans «*La Maison de rendez-vous*» et dans «*La Chambre secrète*» — ses derniers romans.

Or, il convient de voir là un des traits essentiels de l'écriture du romancier en ce qui concerne sa syntaxe. L'allongement de la phrase des romans revient chez lui à augmenter le rôle des propositions relatives. L'allongement de la phrase critique consiste, au contraire, en propositions subordonnées conjonctionnelles. Si l'on admet la distinction intéressante faite par M. G. Galichet entre la proposition-terme et la proposition-élément, on verra que Robbe-Grillet élargit par celle-ci les structures subordonnées dans ses romans, et par celle-là, l'hypotaxe dans ses autres écrits.

On se rappelle que M. Galichet part, dans sa *Méthodologie grammaticale*, de la distinction, dans toute phrase, des termes essentiels dont le nombre peut varier de un à trois (ou quatre): le verbe, c'est-à-dire le pivot de la phrase, le sujet, et les divers compléments du verbe. Cette distinction, qui paraît évidente mais qui est toujours controversée, se rapproche des schémas structuraux que voudraient formuler les grammairres génératives.

Mais ce qui nous intéresse surtout dans la *Méthodologie* c'est la distinction proposée, parmi les propositions subordonnées, des propositions-termes et propositions-éléments. À l'exception du verbe, pivot central de la phrase, tout terme peut être modifié. Ainsi le sujet peut être transformé en une proposition-sujet (proposition complétive le plus souvent), le complément d'objet en une proposition-objet (complétive), les compléments circonstanciels en propositions circonstancielles. M. Galichet affirme qu',il existe deux sortes de subordonnées d'après le rôle qu'elles jouent dans la phrase et aussi d'après leur mode d'accrochage (la proposition-terme correspondant généralement aux subordonnées appelées «conjonctives» et la proposition-élément correspondant aux relatives») [3: 212]. Les propositions-éléments ne se substituent pas aux termes de la phrase, mais, au contraire, servent à les déterminer, à les élargir: au lieu de les remplacer, elles les complètent; au lieu d'être substitués des termes, elles en sont parties constitutives.

On retrouve une opinion analogue dans *La Syntaxe de M. P. Guiraud* lorsqu'il dit: «La relative détermine le nom — elle a donc une fonction d'adjectif..., le relatif qui adjectivise le verbe sans troubler son assiette» [4: 83]. Et il rappelle que déjà Wundt considérait la proposition relative comme «incorporée» dans la proposition principale.

L'opposition nettement tracée entre les propositions-termes et les proposition-éléments est beaucoup plus suggestive et donc plus utile en stylistique — et aussi dans l'étude de la langue — que celle qu'on discernait, selon des critères mi-sémantiques mi-formels, entre les propositions verbales, adjectivales, adverbiales [2: 240], ou même entre les propositions verbales et nominales d'un côté, et de l'autre — classement qui interfère d'ailleurs le premier — adjectivales et adverbiales [4: 75].

Pour l'analyse de la syntaxe d'un auteur, cette distinction est surtout utile du fait qu'elle accuse plus fortement l'opposition entre les deux tendances stylistiques indiquées au début, dans l'organisation de la phrase. Nous croyons notamment que les propositions relatives sont plus

proches de l'organisation horizontale de la phrase parce qu'elles se rattachent au verbe non pas directement, mais à travers un antécédent, tandis que les propositions subordonnées conjonctives appartiennent à l'organisation verticale, car elles seules dépendent directement du verbe de la proposition principale.

Ainsi s'expliquerait une des particularités de la syntaxe de Robbe-Grillet: c'est précisément l'emploi des propositions-éléments (par ex. qui hurle) — y compris celui, abondant, des propositions participes qu'il conviendrait d'étudier à part — qui explique la relative longueur de la phrase robbe-grilletienne, et la place de celle-ci par rapport aux tendances distinguées au début de cet article. La phrase de Robbe-Grillet-romancier s'allonge surtout sur le plan horizontal (par toutes sortes d'accumulations d'éléments nominaux); si elle a recours aux propositions subordonnées, donc au plan vertical, elle admet surtout des propositions qui élargissent le groupement nominal.

1. *Robbe-Grillet A.* Pour un nouveau roman. — Paris, 1963.
2. *De Boer.* Syntaxe du français moderne. — Leiden, 1954.
3. *Galichet G.* Méthodologie grammaticale. Etude psychologique des structures — Paris, 1963.
4. *Guiraud P.* La Syntaxe du français. — Paris, 1962.
5. *Manczak W.* La longueur de la proposition comme facteur stylistique. Langues et littératures Modernes. — Paris, 1961.
6. *Martinet A.* Eléments de linguistique générale. — Paris, 1965.

Н. І. Волошина, І. В. Панченко

ДОВЖИНА СКЛАДНОГО І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ПРОЗІ А. РОББ-ГРІЙЄ

Довжина фрази дає можливість визначити розбіжності ідіостилів різних представників Нового французького роману. Довжина фрази — це терен, де зустрічаються дві важливі стилістичні тенденції. Аналіз довжини фрази у творах Алена Робб-Грійє висвітлює деякі синтаксичні особливості Нового французького роману.

Ключові слова: синтаксис, просте речення, складне речення, довжина фрази, гіпотаксис, французька мова, Ален Робб-Грійє.

N. Volochina, I. Pantchenko

LENGTH OF SENTENCE IN THE PROSE OF A. ROBBE-GRILLET

The length of the simple sentence is one of the criteria which reveals the differences between the representatives of the New Novel. The length of the simple sentence is the point where two important stylistic tendencies meet. The analyses of the Robbe-Grillet's sentence allows us to emphasize some characteristic features of his syntax.

Key words: syntax, sentence, length of sentence, hypotaxis, French, A. Robbe-Grillet.

УДК 811.111:378.026/134

С. В. ПЛОТНИЦКАЯ, О. И. ЕРЕМЕНОК, Н. Ю. МАЛИКОВА

ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ПРЕПОДАВАНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

В статье рассматриваются основные направления работы преподавателя английского языка как иностранного с учетом современных исследований в области межкультурной коммуникации, лингвострановедения, этнолингвистики, лингвокультурологии, когнитологии.

Ключевые слова: глотодидактика, английский язык, межкультурная коммуникация, педагогика высшей школы, языковая личность студента, концептосфера.

Все больше отечественных ученых обращается к теории и практике межкультурной коммуникации, поскольку стало ясно, что для разрешения проблем межкультурного общения необходимо объединить усилия представителей разных наук. Однако для нынешнего состояния межкультурной коммуникации характерны разногласия, отсутствие определенной теоретической базы, исходных посылок, которые бы позволили представителям разных научных сфер достичь конструктивного взаимопонимания. Если в США и других западных странах хорошо развита коммуникативистика, но не уделяется достаточного внимания языковедческим аспектам дискурса, в Украине и России, напротив, наблюдается серьезный крен в сторону лингвистики, а теория коммуникации находится в процессе становления. Большой вклад в развитие проблемы внесли: Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, В. В. Ощепкова, А. С. Герд, Н. И. Толстой, Т. М. Дридзе, Е. И. Пассов, Ю. Н. Караулов, Г. И. Богин, Ю. Д. Апресян, М. В. Китайгородская, В. Г. Гак, Г. И. Берестнев, Д. С. Лихачев, Е. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов. Целью данной статьи является рассмотрение проблемы формирования языковой личности студента в неразрывной связи с преподаванием культуры и истории страны изучаемого языка.

Современные условия развития общества определяются активным расширением связей нашей страны с другими государствами. Связи эти реализуются на всех уровнях: политическом, экономическом и культурном. Знание английского языка становится все более важным фактором, определяющим наши деловые, политические и общественные способности. Основная цель обучения английскому языку сегодня — развитие способностей студентов использовать английский язык как инструмент общения в диалоге культур и цивилизаций современного мира, создание у студентов основ коммуникативной компетенции.

Процессы глобализации, которые в настоящее время происходят в мире, требуют решения целого ряда задач, среди которых важное место занимает обеспечение межъязыковой и межкультурной коммуникации. Решение задачи межкультурной коммуникации зависит от качества лингвистического образования в целом и от того, насколько эффективно оно готовит человека к иноязычному общению. Способность к межкультурной коммуникации, которую часто называют диалогом культур, является одной из основных характеристик интернационализации образования. Усилия таких ученых, как: В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагин, Е. И. Пассов, С. Г. Тер-Минасова, Г. Г. Почепцов, И. А. Стернин, Т. А. Яценко, В. И. Карасик, Ю. С. Степанов, Ю. Н. Караулов, Г. Ю. Богданович, Д. С. Лихачев, В. А. Маслова — направлены на разработку моделей обучения языку, которые способствуют формированию лингвистического компонента сознания личности в поликультурном мире. Понимая сложность этой глобальной задачи, преподаватели различных языковых аспектов стараются решать непосредственно связанные с ней вопросы в процессе обучения студентов. К таким вопросам относится, прежде всего, формирование лингвистической и коммуникативной компетенции обучаемых.

В науке о языке тенденция к выяснению индивидуально-личностного начала исследуемых явлений проявляется в уточнении понятия языковой личности, которое впервые было предложено в работах Ю. Н. Караулова [5: 3—8]. Под языковой личностью в языкознании понимается совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений, языковая компетенция, характеризующаяся глубиной и точностью

отражения действительности, степени структурно-языковой сложности. При этом интеллектуальные характеристики языковой личности выдвигаются на первый план. Выделяются три уровня языковой личности: 1) вербально-семантический уровень; 2) когнитивный уровень; 3) прагматический уровень. Языковая личность является видом полноценного представления личности, вмещающим в себя психический, социальный, этический и другие компоненты, но преломленные через язык и дискурс.

При обучении иностранному языку формируется вторичная языковая личность, ибо коммуникативно-когнитивная деятельность индивида осуществляется в определенном культурном контексте, а ее результаты обусловлены этническими, этическими и другими компонентами иноязычной культуры. Каждая языковая личность обладает собственным знанием языка и собственным когнитивным пространством, однако в структуре языковой личности можно выделить национальную часть, обуславливающую существование общенационального языкового типа. Постигание национальной картины мира, особенностей ментально-лингвального комплекса представителей иного культурного сообщества, приобщение студента к определенной национальной культуре происходит через усвоение основных национально детерминированных культурных концептов и символов иной культуры.

Исследование концептов является одним из актуальных направлений в лингвокультурологической и лингвокогнитивной парадигме языкознания, ибо концепт понимается как идеальная сущность, которая формируется в сознании человека, как глобальная мыслительная единица, представляющая квант структурированного знания. Потенции, открываемые в словарном запасе как отдельного человека, так и языка в целом, называются концептосферами, причем концептосфера национального языка тем богаче, чем богаче вся культура нации. Не вызывает сомнения тот факт, что самые важные концепты кодируются именно в языке. Для образования концептуальной системы необходимо предположить существование некоторых исходных или первичных концептов, «семантических примитивов» [1], из которых затем развиваются все остальные. Концепты как интерпретаторы смыслов все время поддаются дальнейшему уточнению и модификациям.

Языковая деятельность человека — это результат сложных ментальных процессов: восприятия мира, концептуализации, категоризации, — которые обозначаются термином «когниция», поэтому изучение обработки информации ведется в рамках теории ментальной деятельности. Когнитивный подход не противоречит психолингвистическому, так как когнитивная семантика и психолингвистика рассматривают значение как ментальный феномен.

Движение от замысла к его вербальному воплощению — это преобразование личностного смысла в значение, доступное всему коллективу носителей данного языка. Мысль зарождается в сфере наших побуждений, влечений, ее стимулом является мотив.

И. А. Зимняя назвала этот уровень речепорождения *мотивационным, побуждающим*. Он представляет собой «сплав мотива и коммуникационного намерения». Мотив — это побуждающее начало речевого действия, тогда как коммуникативное намерение выражает то, какую коммуникативную цель преследует говорящий, планируя форму воздействия на слушающего. Мотивом к речепроизводству служит потребность передать определенное понимание отраженного в сознании представления о некотором предмете или явлении действительности. Полученное представление о реалии вместе с соответствующими знаниями и оценками структурируется в виде когнитивной единицы. Коммуникативное намерение определяет форму общения, т. е. отправитель сообщения решает для себя, что ему нужно: запросить или передать информацию. Смыслообразующий этап развертывает замысел в определенную смысловую структуру, формируя смысловую канву высказывания.

Мы полагаем, что концептуализация — это когнитивный процесс, который происходит в то время, когда слушающий или читающий, выходя за рамки эксплицитно выраженной текстовой информации и учитывая соответствующий контекст, конструирует новую ментальную семантическую и трансформированную грамматическую репрезентацию информации, т. е. новые понятия концептуализируются на основе подобных концептов, уже существующих в мозгу человека [5]. Таким образом, имеет место процесс порождения и трансформации семантических и грамматических концептов при работе над аутентичным профессионально значимым текстом на иностранном (английском) языке. При описании единичного речевого действия во внимание принимаются не только типичные схемы практической и коммуникативной деятельности, но и типичные схемы организации внутреннего мира говорящего, иначе говоря, представленный в его картине мира

(индивидуальной по способу существования, но социально и этнокультурно обусловленной) набор познавательных структур.

Коммуникативный подход предполагает переплетение с подходом когнитивным. Собственно, общение оказывается возможным не только при наличии в сознании каждого говорящего, в его картине мира неких смысловых, информационных сгущений (которые часто именуется фреймами, то есть определенным образом организованных, структурированных, упорядоченных порций знания), но и в переработке этих фреймов в языковые путем придания им свойства коммуницируемости. Совокупность языковых, коммуницируемых фреймов образует языковую картину мира.

При изучении английского языка важно учитывать, кто будет учеником — русский или китаец, так как, при всех отличиях английского и русского языков, ментальные стороны русской и английской языковых личностей будут, без сомнения, более близкими, чем ментальные стороны китайской и английской языковых личностей из-за того, что культуры России и Англии принадлежат одному культурному ареалу, определенному влиянием Греции и Рима, с одной стороны, и влиянием христианства, с другой стороны, а различие культур Китая и Англии — огромно из-за вхождения культур английского и китайского народов в разные культурные ареалы.

Менталитет народа — составная часть национальной культуры. Студентам, в конечном счете, интереснее всего то, что касается человека. Культура соотнесена с языком через концепт пространства. Каждый язык по-своему членит мир, то есть имеет свой способ его концептуализации. Значит, каждый язык имеет особую картину мира, и языковая личность обязана организовать содержание высказывания в соответствии с этой картиной. В этом проявляется специфически человеческое восприятие мира, зафиксированное в языке.

Этническая (народная) культура — наиболее древний слой национальной культуры, охватывающий, в основном, сферу быта, обычаи, особенности одежды, народных промыслов, фольклора и т. д. У каждого народа есть свои этнические символы (кимоно — у японцев, клетчатая юбка (kilt) и кожаная сумка — у шотландцев, рушник — у украинцев, балалайка — у русских и т. д.), характерные черты народной кухни (овсяная каша — у англичан, борщ — у украинцев, щи да каша — у русских и т. д.). Соответственно, у каждой этнической группы есть и свойственные только ей особенности характера: предприимчивость — у американцев, рационализм — у немцев, эмоциональность — у итальянцев, щедрость — у русских, мягкий юмор — у украинцев, приверженность традициям — у англичан.

Слово или действие становятся концептом только в процессе коммуникации, поскольку коммуникация приводит в движение пучок представлений, ассоциаций, переживаний, который сопровождает ключевое слово или действие. Ключевые слова — вербальная форма концептов, составляющих концептосферу национального сознания. Они обращают на себя внимание частотностью употребления, всегда являются центром семейства фразеологических выражений, входящих в поговорки, пословицы. Необходимо проникнуть в суть ключевых слов культуры оригинала и суметь донести их смысл до своих читателей, сохранив, с одной стороны, национальный колорит оригинала, а с другой стороны, сделав восприятие перевода доступным для носителей совершенно иной национальной концептосферы.

Чем отличается английский менталитет от русского и что у них общего? Английский этнос имеет в своем распоряжении огромное число концептов, сложившихся за период его существования, а, следовательно, и ключевых слов для их выражения. Среди ключевых для английской культуры можно назвать такие концепты, как: «stiff upper lip», «fair play», «gentleman», «home», «freedom», «common sense», «sence of humour». В 16—17 вв. путешественники и пираты помогли Англии стать великой Британской империей, богатой и процветающей колониальной державой (колонии находились на побережье Американского континента, в Индии, Австралии, в Африке, в Карибском море; в Азии. Основными принципами являлись: «Правь, Британия!», «Англия — царица морей!» Но чтобы оставаться единой нацией, англичане противопоставили себя всем остальным колониальным народам, отсюда — понятие не Родины, но Англии, страны англов, приверженность традициям (королева, рыцарь, лорд, леди, сэр, джентельмен). В XX веке колонии стали независимыми государствами, но концепт «английскости» (снобизма, консерватизма, приверженности традициям, тщеславия) сохранился в характере англичан. В то время как русское «Родина» отсылает нас к слову «род» и, соответственно, к концепту «соборность», английское «Englandland» и «Home» задают иные коннотации. «Home» — важнейший компонент английской национальной концептосферы. «Home» — это не

просто «дом», но, прежде всего, «домашний очаг», предполагающий для британца связь с уютом, ухоженностью, порядком, защищенностью и уединенностью. По-видимому, для английской ментальности не характерно слово «Motherland» — (Мать-земля), в нем слишком много патетики, поэтому предпочтение отдается более «камерным» и «домашним» концептам «England» — (земля англоv) и «Home». «Motherland» выглядит весьма нетрадиционным и экзотичным. Концепты «England» и «Home» более характерны для английской ментальности, тяготеющей к фактической точности и определенности.

Диалог культур — это механизм взаимопонимания, познания иного «менталитета», снятия природной ксенофобии; формирование патриотического интернационализма. Е. И. Пассов предложил «концепцию развития индивидуальности в диалоге культур» [6]. Основное положение этой концепции — «культура через язык, язык через культуру», то есть присвоение фактов культуры в процессе использования языка и овладение языком на основе присвоения фактов культуры. Поэтому основной целью обучения иностранному языку является развитие личности студента в неразрывной связи с преподаванием культуры страны изучаемого языка. Желание понять внутренний мир русского, украинца, англичанина, немца, француза ведет к изучению русской, украинской, английской, немецкой или французской культуры. Главной задачей иноязычного образования должно быть не понимание чужой культуры и даже не развитие межкультурной компетенции, а духовное совершенствование учащихся на базе новой культуры в ее диалоге с родной. В 1972 г. 146 стран обязались соблюдать положения Конвенции ЮНЕСКО об обязанности каждого государства обеспечивать охрану, сохранение, популяризацию и передачу следующим поколениям культурного и естественного наследия, которое находится на ее территории и составляет «Всемирное Наследие». Иностранный язык, и английский язык в частности, как образовательная дисциплина является мощным средством развития у молодого поколения черт патриотизма и гражданственности. Это достигается через целевой отбор содержания учебного материала и путем систематического, ненавязчивого сравнения феноменов чужой и родной культуры и ментальности.

1. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков. — М., 1999.
2. *Верецагин Е. М., Костомаров В. Г.* Лингвострановедческая теория слова. — М., 1980.
3. *Дридзе Т. М.* Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. — М., 1984.
4. *Карасик В. И.* Язык социального статуса. — М., 1992.
5. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. — М., 1987.
6. *Пассов Е. И.* Мастерство и личность учителя. — М., 2001.

С. В. Плотницька, О. І. Єременок, Н. Ю. Малікова

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВУЗІ

У статті розглянуто основні напрямки роботи викладача англійської мови як іноземної з урахуванням сучасних досліджень у галузі міжкультурної комунікації, лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітології.

Ключові слова: глотодидактика, англійська мова, міжкультурна комунікація, педагогіка вищої школи, мовна особистість студента, концептосфера.

S. V. Plotnitskaya, O. I. Yeremenok, N. Yu. Malikova

PECULIARITIES OF CULTURAL APPROACH TO ENGLISH LANGUAGE TEACHING AT THE UNIVERSITY

The main purpose of the English language teaching is the development of the student's language personality in its close connection with the teaching of history and culture of Great Britain.

Key words: glottodyactics, English, intercultural communication, Higher School pedagogy, student's language personality, conceptual sphere.

Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина. *Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина: Словарь. Пособие для учителя.* — Одесса, 2004. — 196 с.

Пособие для учителя Л. Н. Гуковой и Л. Ф. Фоминой «Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина: Словарь», изданное в г. Одессе в 2004 году, содержит ценный с точки зрения истории культуры материал, а именно комплекс разнообразных средств художественной характеристики топонимов в творчестве А. С. Пушкина. В словаре представлен цитатный иллюстративный словник, извлеченный из поэзии, художественной и художественно-исторической прозы, драматургии, критических статей, писем, дневников, заметок, переводов и других источников, принадлежащих перу поэта. Внушительный объем словаря — 535 словарных статей, продуманность отбора и расположения топонимов, комментарии к ним, сама новизна предлагаемого материала — несомненные позитивные стороны опубликованной работы. Словарь адресован широкому кругу читателей, а его собственно лингвистический характер особенно привлекателен для студентов-филологов, лингвистов и литературоведов, учителей русской литературы и русского языка.

Топонимы в творчестве А. С. Пушкина, как отмечают авторы, раскрываются в эпитетах, адъективных и причастных оборотах, перифразах, составных именных сказуемых, придаточных определительных частях сложного предложения, приложениях, а также в отдельных самостоятельных высказываниях. По мнению авторов, с которым мы полностью согласны, лексикографическая обработка и презентация совокупности средств художественной характеристики топонимов является актуальной и необходимой как для раскрытия творческого гения А. С. Пушкина, так и для исследования стилистических возможностей русского литературного языка. Локальное пространство пушкинского мира предстает в его динамике не только как фон происходящих событий, но и как проекция внутреннего состояния субъектов событий. Почти в каждой характеризующей конструкции, так или иначе, представлена личностная позиция. Например: «Теперь я один в пустынной для меня Молдавии» [Письма, 13. А. С. Пушкин; X, 19]; «Москва... как много в этом звуке для сердца русского слилось! Как много в нем отозвалось!» [Евгений Онегин, гл. 7, ст. XXXVI; V. 156].

Интересные наблюдения авторов над особенностями презентации в тексте разнообразных видов тропов — эпитетов, перифразов, символов — расширяют и уточняют некоторые, может быть, не вполне устоявшиеся в теории художественного слова понятия. Замечательно, что, несмотря на дискуссионность проблемы эпитета, перифраза, составители словаря предлагают свое видение, вполне обоснованное приведенными фактами из творческого наследия великого поэта.

Несомненно, словарь Л. Н. Гуковой и Л. Ф. Фоминой представляет собой замечательный вклад в лексикографическую Пушкиниану наряду с такими известными трудами, как двухтомный «Конкорданс к стихам А. С. Пушкина», созданный американским пушкинистом Т. Дж. Шоу, четырехтомный «Словарь языка А. С. Пушкина» под ред. В. В. Виноградова и дополнениями к нему, составленными В. В. Пчелкиной и Е. П. Ходаковой. Посвящение «Профессору Юрию Александровичу Карпенко — учителю, коллеге, другу», на наш взгляд, придает книге особый колорит, наполняет ее содержание тихим светом трепетного отношения как к слову, так и к тем, кто его исследует.

В. А. Романенко

Є. М. Степанов. *Російське мовлення Одеси: Монографія / За ред. д-ра філол. наук, проф. Ю. О. Карпенка / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова.* — Одеса: Астропринт, 2004. — 496 с.

В рецензируемой монографии Е. Н. Степанова представлены результаты разнообразных по проблемам и методам исследований языка Одессы. В центре внимания автора находятся история и языковое своеобразие последнего по времени койне Одессы (на русской основе), начиная от того времени, когда Одесса стала городом Российской Империи (в 1794 г.) и до наших дней. Изданию предшествовали более 35 публикаций автора 1992—2004 гг. (включенных в библиографический список в конце книги).

В основу исследования Е. Н. Степанова положены данные разного рода. Во-первых, это письменные источники: 1) памятники языка — созданные и напечатанные в Одессе сочинения различных родов и жанров, относящиеся ко всему времени российской колонизации Одессы (художественная и иная литература, публицистика, одесские газеты и журналы и др.); 2) материалы Государственного архива Одесской области (в том числе, такие экзотические источники, как, например, Фонд Ришельевского Лицея за 1817—1860 гг. или «Ведомости и таблицы распределения нацменьшинств по районам и округам Одесской губернии» за 1923 г.), а также частные письма и дневники; 3) опубликованные первоисточники и исследования по истории, этнографии, экономике, статистике, демографии, законодательству, относящиеся к жизни Одессы изучаемого периода; 4) опубликованные художественные тексты, очерки, мемуары, эссе об Одессе XIX—XXI вв. (назову для примера четыре книги из нескольких десятков: *Губарь* 1994; *Шайкевич* 1995; *Утесов* 1999; *Пойзнер* 2001); 5) словари (в том числе полужезанитические, как *Смирнов* 2003), диалектологические атласы, грамматики, лингвистические исследования. В корпус лингвистических трудов, на которые опирается Е. Н. Степанов, вошли работы на 15 языках (подстать разнообразию одесской языковой ситуации). Представляется существенным, что исследования Е. Н. Степанова развивались в русле научной школы профессора Ю. А. Карпенко. В этой связи особенно важен двухтомный «Словарь русских говоров Одесщины», созданный под редакцией Ю. А. Карпенко (Одесса, 2000—2001), и затем исследования звуковой организации украинского языка, включая его супrasegmentные средства (см. в этой связи первое в Украине учебное пособие для вузов по фонетике-фонологии украинского языка: *Карпенко* 1996).

Все это разнообразие письменных источников (почти 800 позиций) дано единым алфавитным списком (с. 447—495), и неразделенность библиографии на жанровые рубрики можно понять: языковые факты и лингвистический анализ, документ и юмореска, статистика и лирика часто соседствуют не только под одной обложкой, но и в тексте одного автора (как, например, в книге киевского профессора стилистики и литературного редактирования М. Д. Феллера (см. *Феллер* 1994).

Во-вторых, кроме письменных источников, Е. Н. Степанов исследует устную речь (на основе примерно 10 часов магнитофонного звучания речи 38 коренных одесситов, а также записей на бумаге спонтанных одесских разговоров). Кроме того, привлекаются материалы социо- и психолингвистических опросов и анкетирования жителей Одессы, в том числе ответы информантов на вопросы и задания метаязыкового характера (оценки тех или иных фактов языка, конкурирующих вариантов и т. п.).

Впечатляющее разнообразие и широта источников в работе Е. Н. Степанова явились предпосылкой многоаспектного исследования, в котором продуманно сочетаются диахрония и синхрония, социолингвистика и поуровневая систематизация отличительных черт койне Одессы от русского языка на его основной территории. Книга достаточно глубоко структурирована: в ней пять основных разделов, имеющих, как правило, два, иногда три уровня внутреннего подразделения. Названия рубрик терминологичны и информативны, так что трехстраничное оглавление компенсирует отсутствие в книге предметного указателя.

Первый раздел «Речь одесситов на фоне колонизации города и формирования современных литературных языков» (с. 15—91) представляет собой широкое историческое и социолингвистическое введение в проблематику книги. Здесь рассмотрены три основные проблемы: 1) история колонизации Одессы и динамика в сосуществовании этнических языков ее жителей; 2) способы межэтнического общения одесситов, формирование городского койне Одессы на русской языковой основе и его тип; 3) периодизация истории одесского койне.

По данным переписей и некоторых других источников автор показывает, как менялось количественное соотношение разных этнических групп в народонаселении города, начиная с 90-х гг. XVII в. и до 2001 г. (год всеукраинской переписи населения; см. *Національний склад* 2003). Истории 12 этнических групп прослежены в таком порядке: украинцы, русские, белорусы, молдаване, греки, поляки, евреи, французы, итальянцы, болгары, немцы, армяне. В этом списке, по-моему, невозможно увидеть логику перечисления: это и не хронология заселения, и не генеалогическая близость языков, и не удельный вес этнических групп в народонаселении современной Одессы; вместе с тем это и не жеребьевка: уверена, над очередностью перечисления автор долго думал.

На протяжении XX в. до распада СССР ощутимо возрастал удельный вес двух этнических групп: украинцев и русских (при сокращении остальных групп), однако, по данным переписи 2001 г., количество русских снизилось (по сравнению с переписью 1989 г.) с 39,4% до 28,9%, в то время как количество украинцев за тот же период выросло с 48,9% до 61,7%. В 1923 г. (первая советская перепись) евреи составляли 44,4% населения Одессы; в 2001 г. (первая украинская перепись) — 1,2%.

Одесское койне складывалось в общении не только разноязычных жителей, но и часто людей с генетически далекими родными языками. Это дает основание Е. Н. Степанову относить одесское койне к типу койне, близких к пиджинам и полупиджинам и отличающихся от наддиалектных койне как средства внутриэтнической коммуникации.

Проводя периодизацию истории одесского койне (в терминологии автора, «этапы функционирования»), Е. Н. Степанов принимает во внимание онтологически разные черты наблюдаемой реальности: для первых двух периодов (1790—1820-е и 1830—1890-е гг.) — это дивергентно-конвергентное взаимодействие языков и диалектов в языковой ситуации самой Одессы: начало формирования одесского городского койне на основе русского языка; начиная с 1830-х гг. — ослабление влияния греческого языка и усиление значимости идиша; от 1860-х — ослабление роли итальянского и усиление украинского и польского языков, а также южнорусских диалектов. Однако, характеризую 3-й этап в истории языка Одессы (1900—1930-е гг.), автор уходит от одесской языковой ситуации за ее границы и пишет о процессах на основной территории русского: это был «период имплантации, внедрения одессизмов (в частности, многочисленных лексических и фразеологических единиц, некоторых фонетических, словообразовательных и грамматических особенностей одесского городского койне) в жаргонизированную разговорную речь, общеупотребительное просторечие, а часто и в литературный русский язык» (с. 86). Понятно, что для истории одесской речи ее влияние на русский язык — это важная черта «внешней» (социолингвистической) истории койне, однако для лингвиста это влияние в принципе не должно бы заслонять процессы в языковой ситуации собственно Одессы и ее койне.

Четвертый этап в истории койне (от 1940-х гг. до наших дней) Е. Н. Степанов ностальгически называет временем его «угасания» (с. 89). При всей предсказуемости нивелирующих трендов в жизни современных региональных идиомов (в Одессе, особенно постсоветской, к нивелирующим факторам СМИ и глобализации добавляется также массовая эмиграция, прежде всего еврейская), в языковом развитии города могут быть выявлены черты не только «угасания» (т. е. «утраты» каких-то особенностей), но и инновационные процессы «прибавления» новых черт, в первую очередь, в связи с расширением присутствия в общественных сферах жизни украинского языка, но также и в свете новой, постсоветской, жизни русского языка (см. подробно *Мечковская* 2005).

Во 2-м разделе книги — «Фонетические особенности» (с. 92—188) — рассмотрены одесские черты русской речи в области вокализма, консонантизма и просодики (раздельно по ударению и по интонации). Одесские особенности вокализма представлены в соответствии с их релевантностью в таком порядке: 1) сближение звуков [Ь] и [И], в котором автор видит, во-первых, упрощение вокализма, типичное для ситуаций контактирования нескольких несхожих языков, и, во-вторых, влияние украинского просторечного произношения, гиперкорректного по отношению к русской орфоэпии (простореч. [р'йба] («рыба») в соответствии с нормативным укр. [рыба]; 2) восходящая дифтонгичность ударных гласных — с [ы/и]-образным призвуком в начале их артикуляции [ты с'иб'на́ пл'б'хА в'ид'б'ш'] (*ты себя плохо ведешь*); эта черта, унаследованная одесским койне от молдавско-русского пиджина, часто утрируется, ассоциируясь с речью городских низов и одесским «воровским шиком»; 3) редукция, в том числе качественная, безударных гласных; 4) дополнительная вокализация (*дай мне капитана; щили; корабель* и т. п.).

Для консонантизма русской речи в Одессе характерен ряд явлений, которые, по-видимому, можно обобщить как следствие ослабления оппозиции по твердости-мягкости; затем колебания с [й]-эпентетиком: иногда [й]

пропадает (*Клавдя, милён*), иногда, напротив, возникает ([мйач] «мяч», [вйечер] «вечер») и т. п. Серия колоритных одесских особенностей сохраняется в произношении консонантных групп с шипящими: вместо аффрикаты [ч] произносится фрикативный [ш], как мягкий, так и твердый: [шэ], [шо], [шэб], [шоб] «что, чтоб»; наблюдается «графикализованное» произнесение буквенных сочетаний *чн, чт* — как [ч'н, ч'т] (*коне/ч/но, ни/ч/то*); сочетания *жд* (*дождик, рождение*) произносятся по-разному: как [ж'д'], [ж'ж'] или [ж'д'ж'].

В русской речи, далекой от Одессы, давно есть оборот *с одесской интонацией*, т. е. «с ироническим подтекстом, с оттенком вопроса в утверждении, неторопливо и задумчиво; так, как говорят в Одессе старые мудрые евреи». По представлению одесской интонации в книге Е. Н. Степанова, суть различий состоит в том, что вместо относительно ровных, «спокойных» интонационных конструкций, в одесской речи используются более экспрессивные, внутренне контрастные и вместе с тем замедленные интонации: в повествовательном высказывании у одессита москвич услышит вопросительную интонацию; вместо нейтрального «спокойного» вопроса — более резкую и сложную интонацию (как при сопоставлении, или при повторении вопроса, или при иронии, неодобрении и подобных эмоциональных и модальных оттенках). Эти особенности одесской интонации автор объясняет влиянием идиша и немецкого языка (через посредство идиша) — именно тем, что восходящая интонация вопросительных предложений на идише характеризует все предложение, а не только его интонационный центр (как в русских вопросительных высказываниях). По данным Степанова, интонационное влияние идиша и немецкого «на русскую речь одесситов с самого начала XIX в. и до середины XX в. было очень естественным» (с. 179). «Интонационные приоритеты участвуют в формировании и поддержке определенного ментально-поведенческого стереотипа одессита. Так, тяготение к ИК-6 [интонационная конструкция вопроса с оттенком восклицания, иногда для привлечения внимания или выражения недоумения, по номенклатуре «Русской грамматики». — Н. М.; см. *Русская грамматика* 1980, I: 118)] представляет одессита как человека жизнерадостного и неугомонного; ИК-4 [интонация, характерная для сопоставительного вопроса. — Н. М.] — как человека с высоким чувством собственного достоинства; ИК-5 [интонация оценочного вопроса. — Н. М.] — как человека с ироническим мировосприятием» (с. 185). Информанты Степанова (жители Одессы), как и сам исследователь, считают, что интонационное своеобразие одесской русской речи составляет ее самую яркую и устойчивую черту (наряду с некоторыми синтаксическими конструкциями).

В 3-м, самом большом разделе книги, — «Лексические и словообразовательные особенности» (с. 189—369) — в синхронно-результатирующем виде представлены главные исторические силы, обусловившие лексическое своеобразие русского языка Одессы, и здесь же, в иллюстрациях, представлены наиболее яркие факты одесского словаря. Е. Н. Степанов рассматривает четыре группы факторов. Во-первых, это влияние языков тех этнических групп, чья жизнь составила историю Одессы, на русскую основу койне. Вклад отдельных языков рассмотрен в следующем порядке: украинский, еврейский (фактически показано влияние двух еврейских языков — идиша и иврита), французский, английский, итальянский, новогреческий, польский; кроме того, в отдельном параграфе («Влияние других языков») рассмотрены одессизмы из японского (*гейша* «еда, блюдо», с примером из Утесова: *Порцию гейши составляла тарелка варёного картофеля, половина селедки и неограниченное количество черного хлеба*), латыни, молдавского, румынского, турецкого. Во-вторых, это широко понимаемый автором географический фактор, который связан не только с природой, но и социально-экономической географией Одессы. Последний аспект детализирован автором в отдельном подразделе, где представлены лексические пласты, связанные с хозяйственной деятельностью, занятиями и профессиями одесситов: мореходство и рыбная ловля, коммерция и финансы, сфера обслуживания и повседневного быта, контрабанда и другие незаконопослушные занятия. В отдельном подразделе рассмотрены факторы формирования одесской урбанотопонимии.

Новизна и достоинство раздела о лексике койне состоит в самой систематизации лексических одессизмов по их источникам; это подлинная историческая лексикология одесского языка (хотя для компактности изложения она представлена в синхронной плоскости лексической наличности в сегодняшнем языке). Замечу, что для любителей одесской экзотики этот раздел способен заменить исторический словарь одессизмов, с выразительными иллюстрациями и точными комментариями. Раздел насыщен также историко-этимологическими разысканиями, приведшими автора к находкам, уточнениям и пересмотрам существующих этимологий и семасиологических версий. Однако, осознавая широту лингвистической проблематики книги Е. Н. Степанова и видя разрастающийся объем рецензии, я воздержусь от обсуждения лексикологических решений автора.

За лексикологическим разделом монографии вполне предсказуемо следует раздел о фразеологии (с. 370—410), однако по своей проблематике он существенно отличается от очерка лексикологии. Кроме систематизации материала по источникам фразеологии (что как раз созвучно подходу к материалу в предшествующем разделе книги), во фразеологическом разделе автор ставит вопрос о своеобразии той концептуализации мира, которая отобразилась в языке Одессы.

Постановка вопроса об одесской языковой картине мира представляется вполне правомерной: Е. Н. Степанов прав, когда пишет: «Многостороннее взаимодействие нескольких этносов в условиях колониального города приводит к формированию определенной межэтнической городской субкультуры» (с. 397), однако он сужает проблему (и обедняет искомую картину мира), когда связывает концептуализацию только с фразеологией. Весь лексикологический материал предшествующего раздела, как и фразеология, — все это компоненты той языковой мозаики, в которой представлена языковая концептуализация мира, характерная для одесского менталитета. То, что для суждений о языковой картине мира релевантны как фразеология, так и лексика, мне кажется настолько очевидным, что я не думаю, что Е. Н. Степанов с этим не согласен. Поэтому то, что в его книге о концептуализации мира говорится только в разделе о фразеологии, мне представляется каким-то техническим сбоем, связанным с нехваткой печатной площади или времени.

Однако в вопросе о концептуализации мира есть еще один аспект, которого автор рецензируемой книги не затрагивает. Это вопрос об узуальности тех вербальных фактов, в мозаике которых и вырисовывается картина

мира. В интереснейшем материале книги встречаются словоупотребления настолько неожиданные, что у меня не раз возникал вопрос: может быть это окказионализм?, индивидуальная речевая находка?, острое слово *ad hoc*?, т. е. факт индивидуальной речи конкретного одессита, но еще не факт одесского узуса? Понятно, однако, что не на все вопросы об одесском языке можно найти ответы в одной книге, даже в такой продуманной и информационно насыщенной книге, как рассматриваемая монография.

В 5-м, самом небольшом по объему разделе, — «Грамматические особенности» (с. 411—443) — представлены факты морфологии и синтаксиса одесской речи, отличные от кодифицированного русского языка. Морфологические явления в целом не выходят за пределы южнорусского просторечия и следы интерференции украинского языка. В деталях, однако, имеются междометия греческого происхождения *она!* и *класс!* (по версии автора (с которой не могу согласиться), от *καλά* «хорошо, как надо»); итальянского (*вира!*, *майна!*, *банда!*); еврейского (*ша!*); контаминированные частицы *ни боже мой*, *таки да*; украинзмы *нехай*, *хай* («пусть»), *отó*, *от* («вот») и некоторые другие. Замечу, что все это факты не морфологии, а лексики.

Круг синтаксических одессизмов достаточно широк. Е. Н. Степанов выделяет 7 групп таких явлений: 1) особенные конструкции управления (возникшие под влиянием идиша или украинского языка): *Тогда за меня заботилась родина; Не скучаете за театром?; Брось этих глупостей, Бенья!; Их не печет наших болезней и страданий; Вы мне, пожалуйста, извините; претензии до моей сантехники* и др.; 2) контаминации словосочетаний: *И подшипники смазал, чтоб не играли на нервы* (контаминат двух клише: *играть на нервах + действовать на нервы*); 3) употребление конструкций с *иметь* (*Они могут иметь три кило*), значительно более широкого по сравнению не только с русским языком, но и украинским; 4) безличнопассивные конструкции с переходным глаголом или причастием от такого глагола (*Вас тут не стояло; Тут подействовано все по закону*); 5) давнопрошедшее время (*А помнишь, как продавали были цыганки петушков на палочках?*); 6) «новый супин» (*Папа, брось молоток для забить гвоздь; На бутылку хватает, а на закурить — нет*); 7) употребление союза *или* для выражения вопроса (*Проверьте, или готов уже приказ*), а также в риторических вопросах-восклицаниях в значении «неужели, разве» (*Боже мой! Или я не узнал! Это же наш Толук!*). Как отмечает Е. Н. Степанов, до середины XX в. в одесском койне все перечисленные синтаксемы были вполне узуальны, однако в настоящее время употребительны преимущественно те из них, которые связаны с южнорусским и/или украинским языковым влиянием.

В кратких «Выводах» автор резюмирует основные результаты и теоретические положения своей книги. Остановлюсь на последнем, 8-м, пункте авторских формулировок. Подчеркивая культурологическое значение одесской урбанотопонимии, Е. Н. Степанов пишет, что эта особая семиотика «отображает дуалистическую природу этого города — эксцентрического по отношению к Европе, к российским, украинским и европейским средневековым центрам, однако центрального по отношению к Северному и Западному Причерноморью» (с. 447). Эта замечательная характеристика Одессы указывает на геополитические корни своеобразия Одессы, одесского языка и ментальности: два века Одесса жила вне старых («родительских») центров и была вместе с тем объединяющим центром «Новороссии», самодостаточным и независимым от «старых» столиц. Однако эта характеристика противоречит авторскому же определению языка Одессы как островного (ср., в частности, слова Е. Н. Степанова об «островном функционировании русского языка» в Одессе (с. 147). Быть «островом» и одновременно быть объединяющим центром Северо-Западного Причерноморья едва ли возможно. Тезису об «островном» статусе русского языка Одессы противоречат также этнолингвистические процессы — постоянный в XX в. рост населения города, в том числе и вследствие украинско- / русскоязычной иммиграции.

Отмеченное противоречие — не столько «недостаток» или «неувязка», сколько свидетельство масштабности проблем, поставленных и успешно решенных и решаемых в книге Е. Н. Степанова. Далеко не все термины и категории, используемые автором, общепризнанны; некоторые из них еще не имеют надежного определения. Это черта развивающегося, актуального знания. Именно такова монография Е. Н. Степанова: это новаторское, поисковое и вместе с тем надежное в своих результатах и выводах исследование. Книга представляет собой значительный вклад в социолингвистику и славистику. Что касается Одессы, думаю, для одесситов монография Е. Н. Степанова и несомненный успех, ожидающий книгу, — это настоящий праздник.

Губарь О. И. 100 вопросов «за Одессу». — Одесса, 1994.

Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української мови: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. — Одеса, 1996.

Мечковская Н. Б. Постсоветский русский язык: новые черты в социолингвистическом статусе // *Russian Linguistics*. — Vol. 29. — 2005. — № 1. — С. 49—70.

Національний склад населення Одеської області та його мовні ознаки: Статистичний збірник. — Одеса, 2003.

Пойзнер М. Б. С Одессой надо лично говорить... (Из подсмотренного и подслушанного). — Одесса, 2001.

Русская грамматика. Т. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация, Словообразование. Морфология. — М., 1980.

Смирнов В. П. Большой полутолковый словарь одесского языка. — Одесса, 2003.

Стецюченко А., Осташко А. Самоучитель полуживого одесского языка с комментариями, дополнениями, толковым словарем. — Москва; Одесса, 1999.

Феллер М. Д. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо же про мови і ставлення до них. — Дрогобич, 1994.

Утесов Л. О. Спасибо, сердце! — М., 1999.

Шайкевич Б. О. Одеса — огнище на българската култура: Літературно-краєзнавчі нариси. — Одеса, 1995.

Н. Б. Мечковская

Бублейник Л. В. «Поэтическое слово Иосифа Бродского». — Луцк: Изд-во «Волинская областная типография». — 156 с. Наклад 300.

Рецензоване монографічне дослідження Л. В. Бублейник, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри слов'янської філології Волинського державного університету ім. Лесі Українки, перебуває в площині актуальних мовознавчих напрямів, пов'язаних із ретельним дослідженням особливостей художнього мовлення як вияву глибинної природи індивідуально-авторського перетворення екстралінгвальної континуальності у вербалізовану картину світу, що експлікує ідіолектну аксіосистему письменника, уможливлючи не лише усвідомлення його особистісних концептуальних настанов, а й загальноментальних проіоритетів. У цьому аспекті творчість Й. Бродського, безумовно, становить неймовірну цінність, оскільки природно поєднує й екзистенційну філософічність, і психологічну характерологію, і вишукану мовну мелодіку, утворену гармонійною взаємодією комплексу лінгвальних засобів, які й отримали наукову кваліфікацію в дослідженні Л. В. Бублейник. Зауважимо, що досі практично не маємо ґрунтовних лінгвістичних праць, присвячених аналізу творчої спадщини Й. Бродського попри притаманну його ідіолекту надзвичайну глибину, асоціативність, виразність та унікальність, що, у свою чергу, увиразнює актуальність рецензованого дослідження та його наукову новизну, визначену й орієнтацією на концептуальний підхід у науковій кваліфікації мовних феноменів. Авторка монографії звертається до аналізу найскладніших і водночас найпоказовіших складників концептосфери письменника — мови, слова, тексту, простору і часу тощо, виокремлюючи відповідні лексико-семантичні поля (ЛСП) з широкою амплітудою домінантних центрів, перетин та взаємодія яких і утворює концептуальну базу художнього світобачення Й. Бродського.

Перший розділ монографії присвячено своєрідному лінгвоментальному концентру авторського ідіолекту — ЛСП «Мова», співвідносному в уяві поета з філософським усвідомленням буттєвої континуальності та визнанням сугестогенної природи мовних репрезентацій в естетичному освоєнні дійсності. У розділі досконало проаналізовано інтенціональне наповнення вказаного ЛСП, визначено характерологічні ознаки поетичного мовлення Й. Бродського, експліковані в сенсових метафоричних переплетеннях, смисловій амбівалентності, поетичній «мерехтливості» та ускладненості образів, що спирається на наскрізну асоціативність, базовану на універсально-особистісних мовних інтроспекціях, пов'язаних із холистично-дискретною рецепцією довкілля. Л. В. Бублейник справедливо зауважує, що «інтенціонал семантичного поля в ліриці Й. Бродського зі структуроутворювальним центром *мова*, характеризуючись різноманітністю й складністю значень своїх компонентів, втілює найважливіші грані художньо-філософської концепції автора, яка підкорює світ *речей* світу *слова*» (с. 34).

Логічним продовженням обраного напрямку аналізу є другий розділ, у якому детально розглянуто складники тексту та його конституенти в межах концептосфери письменника, що уможливлює подальшу наукову кваліфікацію лінгвальних основ текстової поліфонії та сприяє глибинному усвідомленню загальноментальних орієнтирів Бродського-автора. Цей аспект розвинуто у третьому розділі монографії «Словесные образы пространства и времени», де висвітлено специфіку художньої репрезентації цих філософських категорій в естетичній концепції письменника. Синкретична темпорально-просторова модель світу виявляється і в речових феноменах (розділ IV), що надають не лише колориту прозаїзації, а й набувають в авторському кодуванні абстрагованого, узагальнювального характеру, відбиваючи дисгармонійність, внутрішню психологічну конфліктність сучасників поета, що ілюструє вагомість проаналізованих концептів «речі» в загальній архітектоніці творів Й. Бродського, де «інтенціонал словесного образу характеризується багатогранністю, деколи зовнішнім незбігом змістових ознак, які продовжують розвиток семантичної структури слова в мовній системі й одночасно притаманні виявленню авторської філософії світу, буття, людини» (с. 104).

Філософське осмислення концептосфери письменника, глибокий і коректний аналіз його поетичного мовлення дав цінний матеріал для наступних трьох розділів монографії (V — «Метаморфичность поэтической картины мира», VI — «Словесная игра», VII — «Лингвистические аспекты интертекстуальности»), які присвячені важливим питанням лінгвальної специфіки творчості поета і містять ґрунтовні узагальнення, тонкі спостереження і переконливі висновки, які можна використати і в дисциплінах вищих навчальних закладів (на заняттях з лексикології, семантики, когнітивної лінгвістики, у контрастивних студіях, у межах відповідних спецкурсів та літературознавчих дисциплін тощо), так і в загальноосвітній практиці.

Вважаємо, що монографічне дослідження доктора філологічних наук, професора Л. В. Бублейник «Поэтическое слово Иосифа Бродского» є безперечним внеском у загальну теорію лінгвістичного аналізу художнього твору, поглиблює наявні методики концептуального аналізу, сприяє комплексному усвідомленню власне творчого феномена Й. Бродського, визначаючи актуальні шляхи аналітичної реконструкції авторської концептосфери.

Т. Ю. Ковалевська,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови

НАШІ АВТОРИ

АГЕНІДЗЕ Елеонора Алімівна — викладач кафедри українознавства та соціальних наук Одеського державного екологічного університету (Одеса, Україна)

АЗАРОВА Лариса Євстахіївна — доктор філол. наук, професор кафедри українознавства Вінницького державного технічного університету (Вінниця, Україна)

БАХНЄВА Лілія Вікторівна — викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

БІГУНОВА Наталя Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

БІЛОУС Оксана Вікторівна — аспірантка кафедри французької філології Одеського національного університету (Одеса, Україна)

БОЙЧЕНКО Альона Валеріївна — аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

БОЛДИРЄВА Анжела Євгенівна — викладач кафедри теорії та практики перекладу Одеського національного університету (Одеса, Україна)

БОНДАР Олександр Іванович — доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ВОЙЦЕВА Олена Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ВОЛОШИНА Надія Ігнатіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ГАО Шуай — аспірант кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна — Китай)

ДОБРОВОЛЬСЬКА Людмила Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ЄРЕМЕНОК Оксана Ігорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ЄРЬОМЕНКО Світлана Василівна — викладач кафедри теорії та практики перекладу Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ІВАНОВА Наталя Георгіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ІОНОВА Ірина Олександрівна — доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри слов'янської філології, декан гуманітарного ф-ту Слов'янського університету Республіки Молдови (Кишинев, Молдова)

КАРПЕНКО Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

КОВАЛЕВСЬКА Тетяна Юріївна — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

КОЗАК Тетяна Борисівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

КОЛЕСНИК Валентина Олександрівна — доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету (Одеса, Україна)

КУРІЛО Юлія Станіславівна — студентка відділення російської мови та літератури Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ЛАНІНА Ганна Миколаївна — аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

МАЙ Лікунь — аспірант кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна — Китай)

МАЛІКОВА Наталя Юріївна — викладач англійської мови, директор середньої школи № 20 м. Кострома (Кострома, Росія)

МАРЧУК Олена Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)

МЕЧКОВСЬКА Ніна Борисівна — доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичного та слов'янського мовознавства Білоруського державного університету (Мінськ, Білорусь)

МИТРУШИН Віктор Сергійович — викладач Державної вищої професійної школи (Конін, Польща)

МИТРУШИНА Галина Іванівна — кандидат філол. наук, доцент Державної вищої професійної школи (Конін, Польща)

МОРОЗОВА Ірина Борисівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ОЛІНЧУК Вікторія Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ПАНЧЕНКО Інна Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ПЕТРЕНКО Оксана Дмитрівна — викладач кафедри англійської мови для неспеціальних факультетів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (Чернівці, Україна)

ПЛОТНИЦЬКА Світлана Валеріївна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

РАДЧЕНКО Олена Юріївна — аспірант кафедри англійської філології Черкаського державного університету (Черкаси, Україна)

РОЖКО Тетяна Ігорівна — викладач кафедри англійської граматики Одеського національного університету (Одеса, Україна)

РОМАНЕНКО Вікторія Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри функціональної лінгвістики Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (Тирасполь, Молдова)

САПРИГІНА Ніна Вадимівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології Одеського національного університету (Одеса, Україна)

СІКОРСЬКА Ольга Олександрівна — аспірантка кафедри української мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

СКЛЯРЕНКО Ольга Миколаївна — ст. викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

СЛОБОДЦОВА Ірина Віталіївна — кандидат філологічних наук, зав. кафедри німецької мови та перекладу Одеського національного політехнічного університету (Одеса, Україна)

СОКОЛОВА Наталя Валеріївна — аспірантка кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

СОСНІН Олег Михайлович — кандидат філол. наук, доцент Московського державного відкритого університету (Москва, Росія)

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович — кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ТАРАНЕЦЬ Валентин Григорович — доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Одеса, Україна)

ТАРАСОВА (ЛОСЕВА) Олександра Анатоліївна — аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

УБИЙВОВК Наталя Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (Тирасполь, Молдова)

ФІЛЮК Лілія Миколаївна — викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ЧЕН Лінвей — аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна — Китай)

ШВЕЦЬ Олена Іванівна — аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

ШКОЛЯРЕНКО Віра Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (Суми, Україна)

ШУМАРІНА Тетяна Федорівна — доцент кафедри російської мови Одеського національного університету (Одеса, Україна)

НАШИ АВТОРЫ

АГЕНИДЗЕ Элеонора Алимовна — преподаватель кафедры украиноведения и социальных наук Одесского государственного экологического университета (Одесса, Украина)

АЗАРОВА Лариса Евстафиевна — кандидат филол. наук, доцент кафедры украиноведения Винницкого государственного технического университета (Винница, Украина)

БАХНЕВА Лилия Викторовна — преподаватель кафедры иностранных языков естественных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

БЕЛОУС Оксана Викторовна — аспирант кафедры французской филологии Одесского национального университета (Одесса, Украина)

БИГУНОВА Наталия Александровна — кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

БОЙЧЕНКО Алена Валерьевна — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

БОЛДЫРЕВА Анжела Евгеньевна — преподаватель кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета (Одесса, Украина)

БОНДАРЬ Александр Иванович — доктор филологических наук, профессор, зав. кафедрой украинского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ВОЙЦЕВА Елена Андреевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и славянского языкознания Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ВОЛОШИНА Надежда Игнатьевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры французского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ГАО Шуай — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина — Китай)

ДОБРОВОЛЬСКАЯ Людмила Владимировна — кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ЕРЕМЕНОК Оксана Игоревна — кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ЕРЕМЕНКО Светлана Васильевна — преподаватель кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ИВАНОВА Наталия Георгиевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ИОНОВА Ирина Александровна — доктор филол. наук, профессор, зав. кафедрой славянской филологии, декан гуманитарного ф-та Славянского университета Республики Молдавии (Кишинев, Молдавия)

КАРПЕНКО Елена Юрьевна — кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры лексикологии и стилистики английского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

КОВАЛЕВСКАЯ Татьяна Юрьевна — доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

КОЗАК Татьяна Борисовна — кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

КОЛЕСНИК Валентина Александровна — кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и славянского языкознания Одесского национального университета (Одесса, Украина)

КУРИЛО Юлия Станиславовна — студентка 4 курса отделения русского языка и литературы Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ЛАНИНА Анна Николаевна — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

МАЙ Ликунь — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина — Китай)

МАЛИКОВА Наталья Юрьевна — преподаватель английского языка, директор средней школы № 20 г. Костромы (Кострома, Россия)

МАРЧУК Елена Ивановна — кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии Южно-украинского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина)

МЕЧКОВСКАЯ Нина Борисовна — доктор филологических наук, профессор кафедры теоретического и славянского языкознания Белорусского государственного университета (Минск, Белоруссия)

МИТРУШИН Виктор Сергеевич — преподаватель Государственной высшей профессиональной школы (Конин, Польша)

МИТРУШИНА Галина Ивановна — кандидат филол. наук, доцент Государственной высшей профессиональной школы (Конин, Польша)

МОРОЗОВА Ирина Борисовна — кандидат филологических наук, доцент кафедры английской грамматики Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ОЛИНЧУК Виктория Владимировна — кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ПЕТРЕНКО Оксана Дмитриевна — преподаватель кафедры английского языка для специальных факультетов Черновицкого национального университета им. Ю. Федьковича (Черновцы, Украина)

ПАНЧЕНКО Инна Владимировна — кандидат филологических наук, доцент кафедры французского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ПЛОТНИЦКАЯ Светлана Валерьевна — кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

РАДЧЕНКО Елена Юрьевна — аспирант кафедры английской филологии Черкасского государственного университета (Черкассы, Украина)

РОЖКО Татьяна Игоревна — преподаватель кафедры английской грамматики Одесского национального университета (Одесса, Украина)

РОМАНЕНКО Виктория Андреевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры функциональной лингвистики Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко (Тирасполь, Молдавия)

САПРЫГИНА Нина Вадимовна — кандидат филологических наук, доцент кафедры общей и социальной психологии Одесского национального университета (Одесса, Украина)

СИКОРСКАЯ Ольга Александровна — аспирант кафедры украинского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

СКЛЯРЕНКО Ольга Николаевна — ст. преподаватель кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

СЛОБОДЦОВА Ирина Витальевна — кандидат филологических наук, зав. кафедрой немецкого языка и перевода Одесского национального политехнического университета (Одесса, Украина)

СОКОЛОВА Наталья Валериевна — аспирант кафедры лексикологии и стилистики английского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

СОСНИН Олег Михайлович — кандидат филол. наук, доцент Московского государственного открытого университета (Москва, Россия)

СТЕПАНОВ Евгений Николаевич — кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ТАРАНЕЦ Валентин Григорьевич — доктор филологических наук, профессор, зав. кафедрой украинского и иностранных языков Одесского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (Одесса, Украина)

ТАРАСОВА (ЛОСЕВА) Александра Анатольевна — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

УБЫЙВОВК Наталия Владимировна — кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко (Тирасполь, Молдавия)

ФИЛЮК Лилия Николаевна — преподаватель кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ЧЕН Линвей — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина — Китай)

ШВЕЦ Алена Ивановна — аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

ШКОЛЯРЕНКО Вера Ивановна — кандидат филологических наук, доцент кафедры практики романо-германских языков Сумского государственного педагогического университета им. А. С. Макаренка (Сумы, Украина).

ШУМАРИНА Татьяна Федоровна — доцент кафедры русского языка Одесского национального университета (Одесса, Украина)

Мова:

Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2005. — № 10. — 188 с.

Укр., рос. та франц. мовами.

Наукове видання

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

№ 10

*Українською, російською
та французькою мовами*

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*.
Технічні редактори *Р. М. Кучинська*,
Д. М. Островеров

Здано у виробництво 01.11.2005. Підп. до друку 05.12.2005.
Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарнітура «Літературна».
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 21,86. Тираж 300 прим.
Зам. № 656.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24
Тел.: (048) 726-98-82, 726-96-82, 37-14-25
www.fotoalbom-odessa.com